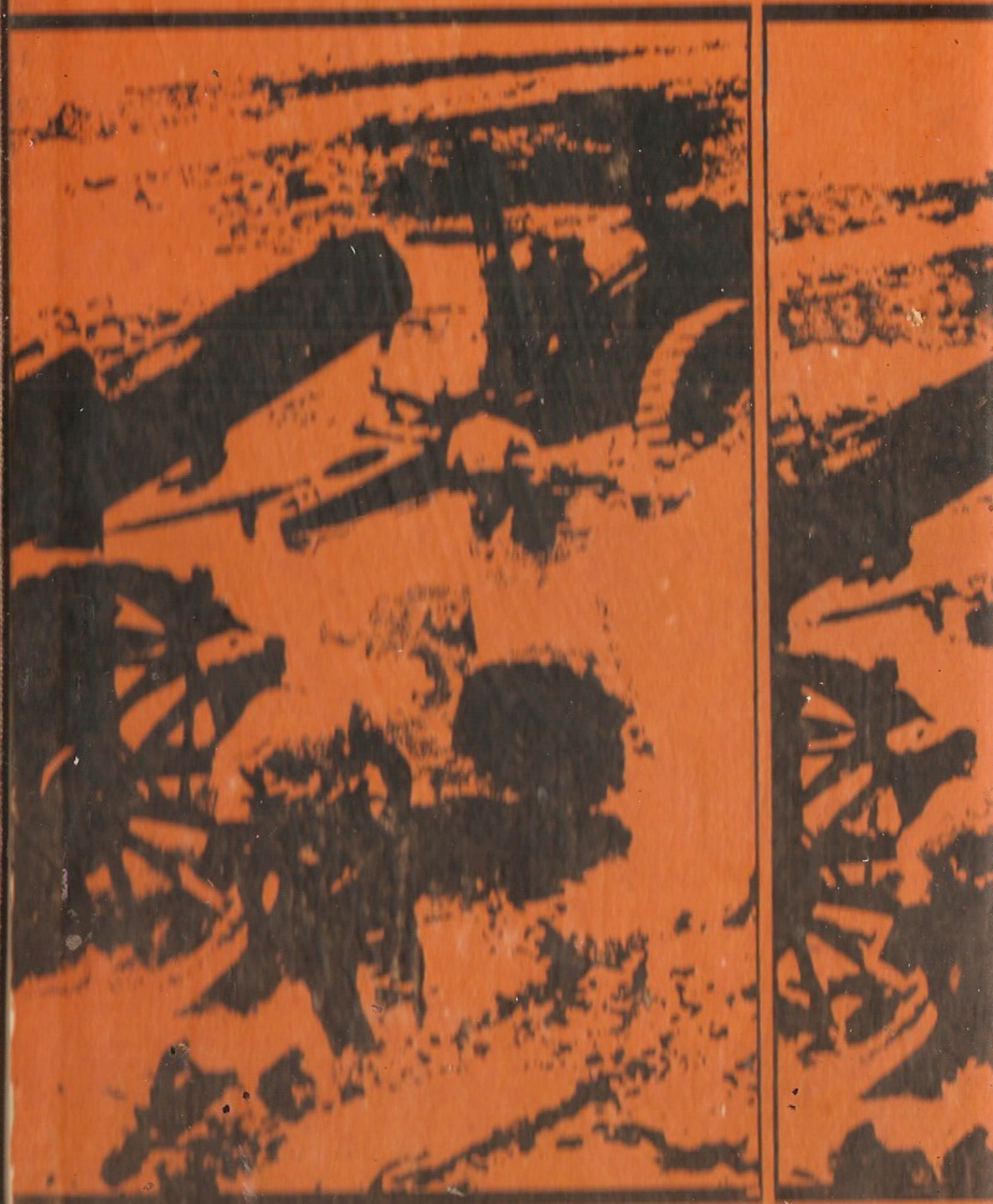

36 kop.

UUSAEG II

UUSAEG II

A. P. AVERJANOV, I. S. GALKIN,
L. I. ZUBOK, A. J. MANUSSEVITS,
V. A. ORLOV, V. M. HVOSTOV

UUSAEG

II OSA

ÕPIK KESKKOOLI IX KLASSILE

10. TRÜKK

«VALGUS» · TALLINN 1976

Originaali tiitel:

А. П. Аверьянов, И. С. Галкин, Л. И. Зубок, А. Я. Манусевич, В. А. Орлов, В. М. Хвостов. НОВАЯ ИСТОРИЯ, ЧАСТЬ II. Учебник для девятого класса средней школы. Под редакцией академика В. М. Хвостова. Утвержден Министерством просвещения СССР. Издание двенадцатое. Москва, «Просвещение», 1974.

Vene keelest tõlkinud E. Kaarde

Värsid tõlkinud V. Villandi

Kaane kujundanud T. Koha

Õpik on autasustatud esimese preemiaga ajalooõpikute avalikul konkursil 1962. a.

Autorid:

I—II peatükk — I. S. Galkin; III peatükk — V. M. Hvostov; IV peatükk — I. S. Galkin; V peatükk — A. J. Manussevitš; VI—VII peatükk — L. I. Zubok; VIII—IX peatükk — I. S. Galkin; X peatükk — A. P. Averjanov; XI peatükk — L. I. Zubok; XII peatükk — V. M. Hvostov; XIII peatükk — V. A. Orlov; XIV peatükk — A. P. Averjanov; XV peatükk — V. A. Orlov. Lõigu «Ühiskonna arenemise tulemused uusaja teise perioodi jooksul» on kirjutanud V. M. Hvostov. XIV peatükis on kasutatud F. I. Notovitši materjali õpiku vanast trükist.

Metoodilise aparaadi on koostanud A. P. Averjanov ja V. A. Orlov.

SISSEJUHATUS.

Käesolev raamat hõlmab uusaja teise perioodi. See algas aastail 1870—1871 ja kestis kuni 1917. aastani.

1870. aastal puhkes sõda Prantsusmaa ja Preisimaa vahel. Prantsusmaa sai lüüa. Varsti pärast seda, 1871. aasta märtsis toimus Pariisis esimene proletaarne revolutsioon maailmas ja lühikeseks ajaks kehtestati proletariaadi diktatuur — Pariisi Kommuun. Prantsuse-Preisi sõda ja Pariisi Kommuun on alguseks uusaja teisele perioodile, mille viib lõpule Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon.

Seega algab uusaja teine periood proletarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri esimese katsega ning lõpeb kapitalismi kukutamisega Venemaal, proletariaadi diktatuuri kehtestamisega võiduka sotsialistliku revolutsiooni tulemusel. Need suured sündmused kajastusid kõigi maade elus, mõjutasid kogu inimkonna saatust ja avasid uue ajastu tema ajaloos.

PRANTSUSE-PREISI SÕDA JA PARIISI KOMMUUN.

§ 1. PRANTSUSE-PREISI SÕDA.

Prantsuse-Preisi sõja põhjused. Pärast 1848. aasta revolutsiooni lüüasaamist, XIX sajandi 50—60-ndail aastail valitses Prantsusmaal suurkapital. Riigi eesotsas seisis Napoleon III. Ta tuli võimule reaktsioonilise riigipöörde tulemusel 2. detsembril 1851. a. Täpselt aasta pärast seda kuulutas Napoleon enda keisriks.

Niinimetatud Teise keisririigi aastad olid kapitalismi kiire arenemise periood Prantsusmaal. Oli lõpule jõudmas tööstuslik pööre. Kasvas raudteevõrk ning ehitati suuri tehaseid ja vabrikuid. Kuid Prantsusmaal olid ikkagi veel ülekaalus väike-ettevõtted, kus töötas sageli ainult üks-kaks palgatöölist. Eriti Pariisis olid tööstuses valdavaks väikesed töökojad, kus toodeti valmisriideid, pudukaupu, luksusesemeid ja muud.

Napoleon III väljendas suurkodanluse kitsa ringkonna huve, keda toetas osa suurmaavaldajaid ja kõrgem katoliku vaimulikond. 60-ndate aastate teisel poolel hakkas Napoleon III võim kõikuma. Ta kaotas prantsuse kodanluse usalduse, kes ei andestanud talle suuri ebaõnnestumisi välispoliitikas, eriti aga seda, et ta ei suutnud takistada Preisimaa edusamme Saksamaa ühendamisel. Kodanlus oli rahulolematu ka 1860. aastal sõlmitud Inglise-Prantsuse kaubalepingu pärast, mille tõttu Prantsusmaal tugevnes Inglise kaupade konkurents Prantsuse omadega.

Rahutusi oli ka talurahva hulgas, keda rõhusid üle jõu käivad maksud ning liigkasuvõtjad ja pankurid, kellele talupojad ei suutnud oma võlgu tasuda.

Eriti rahulolematud Napoleon III impeeriumiga olid töölised, kes kannatasid tööpuuduse ja viletsuse ning korteriüüri ja toiduainete hindade kiire tõusu tõttu. Tööpäev kestis 12 ja isegi 16 tundi.

Sagenesid tööliste streigid. 1869. aastal streikisid Loire'i basseini kaevurid. Nad nõudsid palga tõstmist ja kaheksatunnist tööpäeva. Järgmisel aastal kuulutasid välja streigi suurkapitalist Schneideri tehase töölised Le Creusot's. Peremees kutsus tehasesse sõdurid ja streik suruti maha.

Repressioonidest hoolimata muutusid miitingud, demonstratsioonid ja streigid massiliseks. Prantsusmaal kasvas opositsioonivalitseva kliki vastu, tugevnes vabariikliku korra pooldajate propaganda. Eriti ähvardav oli 200 000 osavõtjaga demonstratsioon 1870. aasta jaanuaris. Demonstrandid sammusid mööda Pariisi tänavaid loosungitega «Elagu vabariik!», «Surm Bonaparte'idele!».

Arvestades rahulolematuse kasvamist riigis ja oma autoriteedi langust, otsustas Napoleon III valitsus parandada olukorda sõja abil Preisimaa vastu. Valitsus arvas, et tal õnnestub Preisimaad võita ning takistada sellel Saksamaa ühendamise lõpuleviimist ja vallutada edu korral Reinist lääne pool asuvaid Saksa alasid. Valitsus arvas, et võit selles sõjas kindlustab tema autoriteeti.

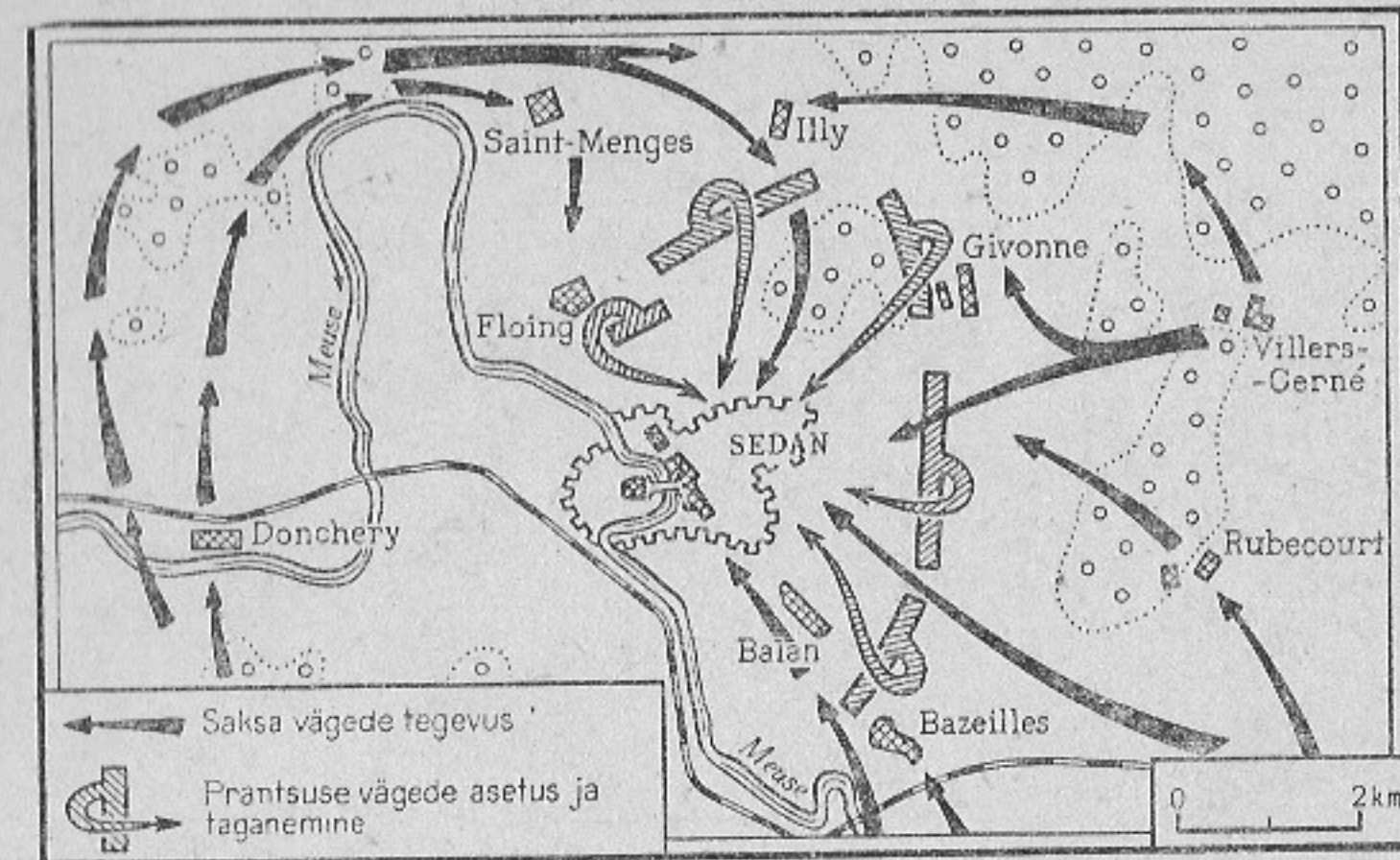
Preisi monarhia valmistus Bismarcki juhtimisel omalt poolt juba mitu aastat sõjaks Prantsusmaaga. Tema eesmärgiks oli kõrvaldada peamine takistus Preisimaa ja Hohenzollernite dünastia ülevõimu kindlustamisel Saksamaal ning lähendada demokraatlik liikumine.

Sõda ihkasid seega mõlemad pooled — nii Prantsusmaa kui ka Preisimaa.

Rahvusvaheline olukord XIX sajandi 60-ndate aastate lõpul kujunes Prantsusmaale ebasoodsaks. Inglise valitsus suhtus pooldavalt Preisimaa tugevnemisse, lootes, et see kujuneb vastukaaluks Prantsusmaa mõjule Euroopa mandril. Tsaari-Venemaa, kes kasutas Preisimaa toetust Poola ülestõusude mahasurumisel, oli sel ajal Berliiniga tihedalt seotud. Vene valitsus oli arvamusel, et igasugune Prantsusmaa nõrgenemine aitaks likvideerida 1856. aasta

Prantsuse-Preisi sõda. Prantsusmaa kirdeosa ja naaberriikide piiriäärsete alade kaart.

Prantsuse vägede ümberpiiramine Sedani all. Skeemil on näidatud need Sedani ümbruse asulad, kus toimus tõsiseid sõjalisi kokkupõrkeid ühelt poolt Prantsuse vägede ja elanike ning teiselt poolt Saksa vägede vahel. On näidatud Prantsuse relvastatud jõudude taandumine Sedani kindlusesse ja Saksa vägede tegevus.

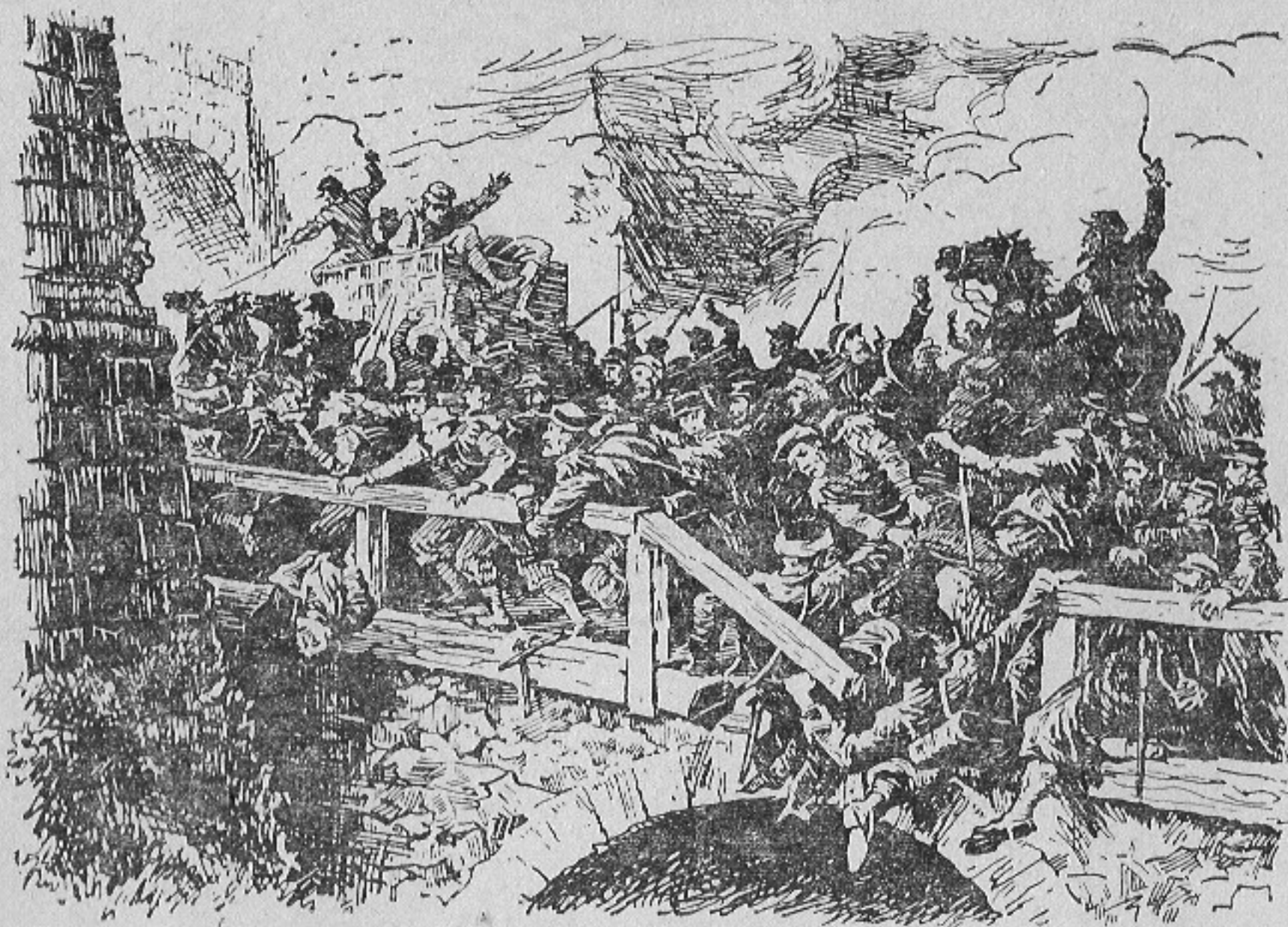
Pariisi lepingu kitsendavaid tingimusi, mis keelasid Venemaal pidada laevastikku Mustal merel.

Napoleon III vahelesegamine Itaalia asjadesse kutsus esile vaenuliku suhtumise Prantsusmaasse ka Itaalia poolt. Prantsusmaa osutus isoleerituks.

Sõja algus. Prantsusmaa ebasoodsast välispoliitilisest olukorrast hoolimata otsis Napoleon III valitsus, üle hinnates oma jõude, ajendit sõja alustamiseks Preisimaaga. Seda polnud raske leida, sest ka Preisimaa soovis sõda. Preisi valitsuse juht Bismarck, kes teostas Saksamaa ühendamist «raua ja verrega», käitus äärmiselt väljakutsuvalt. Ta teadis hästi, et Preisi armee on Prantsuse omast tugevam.

Varsti tekkis Prantsusmaa ja Preisimaa vahel konflikt Hispaania vabanenud kuningatrooni täitmise küsimuses. Läbirääkimiste ajal solvas Bismarck meelega Prantsuse valitsust, selleks et provotseerida teda sõda alustama. See läkski tal korda. 19. juulil 1870. a. kuulutas Prantsusmaa Preisimaale sõja. Bismarck võidutses: ta oli edus veendunud, pealegi oli ta suutnud sõja vallandada nii, et saksa rahva silmis oli ründavaks pooleks Prantsusmaa.

Hoolimata sellest, et preisi junkrud ja kodanlus taotlesid reaktioonilisi eesmärgi, oli Saksamaa sõda Prantsusmaa vastu oma algusetapil ajaloolise sisu poolest sakslaste seisukohalt objektiivselt rahvuslik ja progressiivne. See oli sõda Saksamaa rahvusliku ühendamise eest teda selles takistava välismaise reaktsioonilise jõu — Napoleon III impeeriumi vastu.

Prantsuse armee taandub Sedani kindlusesse. Saksa kunstniku kaasaegne joonistus, mis rõhutab kindla juhtimise puudumise tõttu prantsuse sõdurite hulgas tekkinud paanikat ja korralagedust.

Sõda alustades oli Prantsuse valitsus halvasti arvestanud oma jõude. Sõjaväel puudus ühtne juhtimine, polnud kindlat sõjaplaani. Sõjaväe varustamine ei olnud kindlustatud. Mitte ainult sõdurid, vaid ka ohvitserid tundsid puudust kõige hädavajalikumast. Ei jätkunud isegi sõjategevuse piirkonna geograafilisi kaarte.

Prantsuse armee lüüasaamine Sedani all. Juba esimestel sõjapäevadel ilmnas Preisi armee üleolek. Kiiremini kui prantslased mobiliseerisid preislased oma sõjaväe ja koondasid selle piirile. Nad kindlustasid endale Prantsuse armee suhtes peaaegu kahekordse arvulise ülekaalu.

Prantsuse sõdurite vaprus ja mehisus ei suutnud päästa olukorda rindel. Prantsuse vägesid tabas üks kaotus teise järel.

Ühe Prantsuse armee piirasid preislased sisse Metzi kindluses, teise armee, kus viibis ka keiser ise, Sedani all. Lahingus 2. septembril 1870. a. sai see armee lüüa, tema riismed piirati Sedani kindluses ümber. Prantsuse andetu väejuhatuse ei suutnud organiseerida vastupanu. Paanikas olles käskis Napoleon III heisata valge lipu.

Varsti sõitis lahingu käiku jälgiva Preisi kuninga Wilhelmi juurde ohvitser ja kandis ette: «Sedan kapituleerub kogu armee

ja keiser Napoleon III-ga, kes viibib kindluses.» 100 000-meheline Prantsuse armee koos keisriga võeti vangi.

1870. a. 4. septembri revolutsioon. Kui teade lüüasaamisest Sedani all jõudis Pariisi, algas Prantsusmaa pealinnas ülestõus Napoleoni režiimi vastu. 4. septembril 1870. a. tungis rahvas Seadusandliku Korpuse hoonesse ja nõudis vabariigi kehtestamist ning kodumaa kaitsmist. Seadusandlik Korpus oli sunnitud teatama, et keiser on kukutatud. Moodustati uus valitsus, kes nimetas end rahvusliku kaitse valitsuseks. Sellesse kuulusid kodanlikud poliitikategelased peamiselt monarhistide ja Vabariikliku Partei parempoolse tiiva hulgast, kes leppisid kokku monarhistidega. Nii haaras valitsusvõimu kodanlus. Rahvahulkade survele oli ta sunnitud välja kuulutama vabariigi.

Oma iseloomult oli 1870. a. 4. septembri revolutsioon kodanlik-demokraatlik — selles etendasid otsustavat osa töölised, keda toetas linna muu töörahvas. Rahvas saavutas keisririigi kukutamise ja vabariigi väljakuulutamise.

Revolutsioon ja Prantsusmaa lüüasaamine muutsid sõja poliitilist iseloomu. Prantsusmaa ei olnud enam takistuseks Saksamaa ühendamisel, kuid saksa militaristid, keda toetasid junkrud ja kodanlus, jätkasid sõda eesmärgiga vallutada Elsass ja Lotring. Sõda muutus Saksamaale vallutussõjaks, Prantsuse vabariigile aga õiglaseks kaitsesõjaks (vt. dokumenti 1).

Pariisi piiramine Saksa armee poolt. Pärast Sedani katastroofi oli tee Pariisi avatud ning Saksa väed liikusid Prantsusmaa pealinna suunas. 17. septembril piirasid nad Pariisi ümber. Olles mures maa saatuse pärast, nõudsid prantsuse töölised rahva relvastamist.

Andes järele tööliste otsustavatele nõudmistele, oli valitsus sunnitud moodustama Pariisis 200 uut Rahvuskardi pataljoni lisaks juba olemasolevale 60-le, mis olid loodud veel Napoleon III keisririigi ajal kodanlikest elementidest. Uued Rahvuskardi pataljoniid, mis koosnesid peamiselt töölistest, käsitööstest ja väikekaupmeestest, asusid üksmeelselt kaitsma pealinna sakslaste vastu.

Kodumaa kaitseks tõusid üles ka talupojad ja haritlaskonna parimad esindajad. «Andku iga maja ühe sõduri... muutugu iga linn armeeks... külades haaratagu hangud relvadena kätte... Pidagem sõda päeval ja öösel, mägedes, tasandikel ja metsades! Ärgem andkem vaenlasele asu hinge tõmmata, puhata ega magada. Löögem suur lahing kodumaa eest...» Nii kirjutas üleskutses prantsuse rahvale kuulus kirjanik Victor Hugo.

Üle kogu Prantsusmaa toimus vabatahtlike registreerimine partisanide — «vabaküttide» salkadesse. Need hakkasid tegutsema kõikjal sakslaste poolt okupeeritud territooriumil.

Rahvahulkade võitlus «rahvusliku reetmise» valitsuse vastu. Kuigi prantsuse rahvas kaitses mehiselt oma kodumaad, muutus Prantsusmaa olukord üha halvemaks. Ümberpiiratud Pariisis kan-

natas rahvas nälga ja külma. Sagenesid näljasurma juhtumid, eriti laste hulgas. Ent samal ajal elasid jõukad inimesed pealinna aristokraatlikes kvartalites endiselt luksuslikku elu. 1870. aasta detsembri alguses hakkasid preislased Pariisi suurtükkidest tulistama.

Rahvahulkade patriootiline vaimustus tekitas rahutust kodanluse seas, kes kartis, et töölisel, kui nad on preislased purustanud, pööravad relvad oma ekspluateerijate vastu. Selleks et võidelda omaenda tööliklassi vastu, otsustas rahvusliku kaitse valitsus sõlmida tehingu Prantsusmaa vaenlastega.

Rahvas sai aru, et valitsus on asunud reetmise teele. Ta hakkas teda kutsuma «rahvusliku reetmise» valitsuseks (vt. dokumenti 2).

Kõigis 20 linnaosas, milleks Pariis jagunes, valisid töölisel ja käsitöölised oma koosolekutel «Valvsuskomiteed». Need komiteed valisid üheskoos 20 linnaosa Keskkomitee. Nii tekkis Pariisi rahvahulkade revolutsiooniline organ, kes hakkas jälgima valitsuse tegevust.

20 linnaosa Keskkomitee töötas välja rahva nõudmiste programmi. Programm kleebiti müürilehtedena linnas üles ja seda arutati rahvakoosolekutel. Programm nõudis politsei kaotamist ja tema funktsioonide üleandmist rahvale, ametnike valitavust, sõna-, trüki-, koosolekute ja ühingute vabadust. Ühes neist müürilehtedest esitati nõudmine korraldada toiduainete üldine rekviireerimine ja nende võrdne jaotamine.

Müürilehtedes mõisteti valitsust teravalt hukka ja kutsuti üles «vabastama koht rahvale».

Samal ajal jätkas valitsus oma reetmispoliitikat. Oktoobris loovutas marsal Bazaine omavoliliselt preislastele nende poolt ümberpiiratud Metzi kindluse 170 000-mehelise armeega. Bazaine'i reeturlikkus kutsus esile rahvahulkade äärmise meelepaha. 31. oktoobril liikusid Pariisi töölisel ja käsitöölised blankistide¹ aktiivsel osavõtul raekoja poole hüüetega «Elagu Kommuun!». Rahvas tungis raekotta ja kuulutas valitsuse kukutatuks. Kuid valitsusel läks korda ülestõus maha suruda.

22. jaanuaril 1871. a. tehti teine katse «rahvusliku reetmise» valitsust kukutada, kuid ka see ülestõus suruti maha. Paljud ülestõusnud areteeriti ja pandi vanglasse.

¹ Blanqui ja blankistide kohta vt. õpikus «Uusaeg, I osa», 1973, lk. 191.

Thiers. Karikatuur.
Kui Thiers hakkas toetama Louis-Napoleon Bonaparte'i, kujutas kunstnik Daumier Thiers'i Napoleon I rännakumundris.

«Rahvusliku reetmise» valitsus kapituleerub Preisimaa ees. 28. jaanuaril 1871. a. valitsus kapituleerus, varjates seda rahva eest, ja sõlmis Preisimaaga vaherahu. Pärast seda ruttas valitsus Rahvuskogu valimisi korraldama.

Ümberpiiratud Pariis ei saanud valimistest osa võtta. Maal veensid vaimulikud talurahvast, ära kasutades nende mahajäämust, andma oma hääle monarhia pooldajale. Vaenlase poolt valutatud territooriumil toetasid okupatsioonivõimud igati reaktioonilisi kandidaate. Rahvuskogu 700 saadikust osutusid 450 monarhistideks.

Rahvuskogu moodustas valitsuse, mille juhiks sai tuntud reaktisionäär Thiers, kes oli oma karjääri alustanud juba XIX sajandi 30-ndail aastail Pariisi tööliste ülestõusu tulistamisega. Karl Marx kirjutas, et «... Thiers, see käabuskoletis oli võlunud prantsuse kodanlust enam kui poole sajandi vältel... Thiers oli ustav ainult oma täitmatule rikkuseihale ja nende inimeste vihkamisele, kes seda rikkust loovad... Väikeste riigikelmuste meister, sõnamurdmise ja reetmise virtuoos, harjunud parlamentlikus parteidevahelises võitluses väiklaste võtete, madalate sepitsuste ja alatu salakavaluse tarvitamisega...»¹.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. PRANTSUSE-PREISI SÕJA ISELOOMUST TEMA TEISEL ETAPIL.

(Rahvusvahelise Tööliste Ühingu Peanõukogu teisest üleskutsest Prantsuse-Preisi sõja kohta.)

Me ei eksinud Teise keisririigi eluvõimelisuse suhtes, samuti oli meil õigus kartes, et Saksamaa jaoks «kaotab sõda oma puht kaitseiseloomu ja mandub sõjaks prantsuse rahva vastu». Kaitse sõda lõppes tegelikult Louis Bonaparte'i allaandmisega, kapitulatsiooniga Sedani all ja vabariigi väljakuulutamisega Pariisis. Kuid juba ammu enne neid sündmusi, juba sel momendil, kui tuli ilmsiks Bonaparte'i relvade täielik mädasus, otsustas Preisi sõjaväeline kamarilja muuta sõja vallutussõjaks.

K. Marx ja F. Engels, Teosed, 17. kd., lk. 274 (vene keeles).

2. 4. SEPTEMBRI VALITSUS — «RAHVUSLIKU REETMISE» VALITSUS.

(Pariisi 20 linnaosa delegaatide läkitusest elanikkonnale 1871. a. jaanuaris.)

4. septembri valitsus võttis enda peale maa kaitsmise ülesande; kas ta on selle ülesande täitnud? Ei.

Meid on 500 000 võitlejat, kuid preislased, keda on kõigest 200 000, lämmatavad meid! Kes on siis selles süüdi, kui mitte need, kes meid valitse-

¹ Marx, K. ja Engels, F., Valitud teosed, I kd., lk. 398—401.

vad? Nad mõtlesid vaid läbirääkimistele, selle asemel et valada suur-
tükke ja valmistada relvi. Nad keeldusid üldmobilisatsioonist. Nad jätsid
bonapartistid oma kohtadele ja heitsid vabariiklasi vanglaisse...

Valitsus on end lõpuni paljastanud, ta tapab meid. Pariisi päästmine
nõuab kiiret otsustamist...

Munitsipalteet või Kommuun, ükskõik kuidas teda nimetada, on rahva
jaoks ainuke päästeabinõu, on tema ainuke kaitsevahend surma vastu...

Kas hakkab 1789. aasta suur rahvas, kes purustas bastiidi ja lükkas
ümber troonid, passiivses meeleheites ootama, kuni külm ja nälj tarreta-
vad tal vere ja peatavad tema südame tuksumise, mille lööke vaenlane
loendab? Ei!

Pariisi elanikkond ei taha iialgi kannatada neid hädasid ja taluda
seda häbi. Ta teab, et on veel aeg, et otsustavad abinõud võimaldavad
töörahal elada ja kõigil elanikel — võidelda.

**ÜLDINE REKVIREERIMINE! TASUTA LEIVAJAGAMINE! MASSI-
LINE VÄLJATUNG!**

Prantsuse poliitilised plakatid, I kd., Pariis, 1873, lk. 490—491
(prantsuse keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Millised põhjused tõukasid Prantsusmaa ja Preisimaa valitsevaid
ringkondi 60-ndate aastate lõpul sõtta?

2. Kasutades skeemi «Prantsuse armee ümberpiiramine Sedani all»,
selgitage Sedani katastroofi põhjusi. Missugune poliitiline tähtsus oli sel-
lel Prantsusmaale?

3. Seletage, mis pärast oli 4. septembri revolutsioon oma iseloomult
kodanlik-demokraatlik.

4. Olles läbi lugenud õpiku teksti ja dokumendi 1, vastake küsimu-
sele: milliseks muutus sõja iseloom Prantsusmaa ja Saksamaa poolt pärast
vabariigi väljakuulutamist Prantsusmaal?

5. Vörrelge, kuidas suhtusid sõjasse sakslaste vastu Pariisi töörahas
ja kodanlik valitsus pärast 4. septembri revolutsiooni.

6. Seletage, mis pärast nimetas rahvas rahvusliku kaitse valitsust «rah-
vusliku reetmise» valitsuseks.

7. Mis põhjustas klassivõitluse teravnemise Saksa vägede poolt piira-
tud Pariisis.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1870—1871 — Prantsuse-Preisi sõda. Prantsusmaa lüüasaamine.

4. sept. 1870 — Teise keisririigi kukutamine Prantsusmaal.

§ 2. 1871. A. 18. MÄRTSI PROLETAARNE REVOLUTSIOON.

1871. aasta proletaarne revolutsioon ja selle eeldused. Algul pidas
Rahvuskogu oma istungeid Bordeaux's, kaugel revolutsioonili-
sest Pariisist, kuid hiljem kolis üle Versailles'sse. Siin hakkas
kodanlus valmistuma pealetungiks Pariisi töölistele ja Rahvus-
kaardile. Anti välja määrus rahvuskaartlastele makstava tasu
kaotamise kohta, tühistati Pariisi piiramise ajal kehtestatud
korterüüri tasumise tähtaja pikendamine. Nüüd ähvardas kehvi-
kuid korterist väljatõstmine, kui nad ei tasu üüri tähtajaks.
Keelati demokraatlikud ajalehed. Algas revolutsiooniliste tege-
laste areteerimine. Ent need abinõud ainult kiirendasid revolut-
sioonilist plahvatust Pariisi tööliste hulgas.

Missugused olid 1871. a. 18. märtsi revolutsiooni, ajaloos esi-
mese proletaarse revolutsiooni eeldused?

Ebaõnnestunud sõda Preisimaaga, rahvahulkade meelepaha
kõrgemate klasside ja valitsuse vastu, kes olid näidanud täielikku
võimetust ja tahtepuudust kodumaad kaitsta, Rahvuskogu reakt-
siooniline koosseis, mis kutsus rahvas esile kartuse vabariigi saa-
tuse pärast, nälj ja viletsus Pariisi piiramise ajal, tööpuudus töö-
liste hulgas ning väikekodanluse laostumine — kõik see kokku
tõukas Pariisi töörahvahulki revolutsioonile.

Kokkupõrge Pigalle'i väljakul Montmartre'i kõrgustiku lähedal 18. märtsi
varahommikul. Töölistest rahvuskaartlased tulistavad ohvitseri, kes juha-
tavad töölistelt relvi ära võtma saadetud valitsusvägede salka. Valitsus-
vägede sõdurid jäävad passiivseiks pealtvaatajaiks.

Rahvuskaardi Keskkomitee, mis oli loodud juba 1871. aasta veebruaris töölispatljonide esindajaist, kutsus prantsuse rahvast üles võitlusele.

Otseseks ajendiks, mis õhutas Pariisi töölisi relvastatud võitlusele, oli valitsusvägede katse Rahvuskaardilt relvi ära võtta. See toimus ööl vastu 18. märtsi.

Thiers'i korraldusel saadeti valitsusvägede diviis Montmartre'i kõrgustikule (Pariisi proletaarne linnaosa), et ära viia sinna paigutatud Rahvuskaardi suurtükid, mis olid valmistatud Pariisi töolistelt kogutud raha eest. Ööpimeduses tungis väesalk suurtükkide juures seisvale rahvuskaartlaste valvemeeskonnale kallale. Mõned sõdurid said surma.

Kuid suurtükke ei õnnestunud ära viia. Montmartre'i töölised, naised ja mehed, pidasid sõdurid kinni. Töölise Duvali suurtükilask ja häirekella helin äratasid Pariisi. Jõudis kohale Rahvuskaart. Valitsusvägesid juhatavad kindralid andsid käsu tulistada rahvahulka, kuid sõdurid ei kuulanud käsku. Nad pöörasid relvad kindralite vastu. Suurtükid jäid Rahvuskaardi kätte.

Rahvas eesotsas relvastatud rahvuskaartlastega laskus Montmartre'i ja Belleville'i kõrgustikelt alla ning hakkas liikuma pealinna tsentrumi poole. Sinnapoole suundusid ka Saint-Antoine'i eeslinna töölised. Nende vastu saadetud sandarmeeria eskadronid löödi ülestõusnute poolt puruks.

18. märtsi keskpäeval andis Rahvuskaardi Keskkomitee rahvuskaartlastele korralduse hõivata kesklinn. Kella kaheks päeval olid ülestõusnud vallutanud Orléans'i vaksali ja veel mõned tähtsad punktid. Peagi hõivati kasarmud ja valitsushooned.

Surmani hirmunud valitsus istus mõne aja välisministeeriumi hoones ja põgenes siis salaja Versailles'sse. Thiers kihutas kinnises tõllas, mida saatis ratsaväesalk. Ta vahtis närviliselt tõllaknast välja ja karjus vahetpidamata: «Kiiremini, kiiremini!»

Thiers'i korraldusel viisid sõjaminister ja kindralid regulaarmee riismed kiiruga pealinnast Versailles'sse, et koguda seal jõude võitluseks revolutsioonilise Pariisi vastu.

Õhtuks oli Rahvuskaart hõivanud kõik valitsusasutused. Raevoja ja sõjaministeeriumi hoonele heisati punased lipud. Pariisi tööliste meeleolust kirjutas oma mälestustes kommunaar, kirjanik Jules Vallès. See avaldus tema pöördumises barrikaadi läheduses mängiva poisikese poole: «18. märts avas sinu ees imeilusa tuleviku, mu poiss. Sa oleksid võinud niisamuti kui meiegi kasvada pimeduses, tammuda poris, püherdada veres, hõõguda häbist, kannatada kirjeldamatuid autusepiinu. Nüüd on sellel lõpp! Me valasime sinu eest verd ja pisaraid. Sina kasutad meie pärandit. Meelt heitnute poeg, sina saad vabaks inimeseks!»

1871. a. 18. märts oli maailma esimese proletaarse revolutsiooni päevaks: esmakordselt ajaloos kukutati kodanluse võim. Kuid see toimus ainult pealinna piirides.

Pariisi Kommuuni väljakuulutamine Raevoja väljakul Pariisi kesklinnas. Tribüünil rahvuskaardi Keskkomitee liikmed. Üks neist loeb ette Kommuuni Nõukogusse valitute nimekirja. Väljak on täis rahvuskaartlasi ja rahvast.

Rahvuskaardi Keskkomitee võimul. Tema revolutsiooniline tegevus ja vead. Pariisis sai valitsuseks Rahvuskaardi Keskkomitee, kelle tähtsaim revolutsiooniline samm oli rahva relvastamine ja tema üleskutsumine vabariigi kaitsmisele.

Ent Rahvuskaardi Keskkomitee ei osanud 18. märtsi võitu lõpuni ära kasutada: ta ei takistanud Thiers'i regulaarmee sõdurite väljaviimisel Pariisist. Peale selle tegi Keskkomitee veel suurema vea: ta ei viinud Rahvuskaarti otsekohe pealetungile Versailles' vastu, et see kontrrevolutsiooni pesa purustada kiiresti, veel enne kui Thiers on jõudnud taastada distsipliini demoraliseerunud sõdurite hulgas ja jõudu koguda. Thiers'i valitsus sai hingetõmbeaja, et valmistuda võitluseks revolutsioonilise Pariisi vastu. Lõpuks tegi Keskkomitee veel vea, kiirustades liigselt valimistega Pariisi Kommuuni Nõukogusse, mis pidi saama kõrgemaks võimuks linnas. Proletaarse võimu esimeste päevade otsustaval hetkel oleks vaja olnud tegelda võimu kindlustamisega. Valimisi oleks olnud otstarbekam korraldada hiljem, pärast seda kui revolutsiooniline võim oleks jõudnud juba kindlustuda.

Võimu üleminek Kommuuni Nõukogule. 26. märtsil toimusid valimised Pariisi Kommuuni¹ Nõukogusse. Üldise hääletamise teel valiti 85 inimest. Kodanlikes kvartalites valitud (21 inimest) osutusid revolutsiooni vaenlasteks ja nad lahkusid peagi Nõukogust. Kommuuni Nõukogu ülejäänud delegaatidest olid umbes pooled töölised, teine pool kuulus demokraatliku intelligentsi hulka: teenistujad, arstid, õpetajad, ajakirjanikud jne. Seega koosnes Kommuuni Nõukogu peamiselt Pariisi töörahva esindajast. Juhtiv osa oli seal töölistel.

28. märtsil toimus uue võimu väljakuulutamine. Selle võimu nimeks sai Pariisi Kommuun. Revolutsiooniline rahvas tähistas seda sündmust suurejooneliselt ja pidulikult. Raekoja väljakul suure rahvahulga ees kuulutas Rahvuskaardi Keskkomitee oma volitused lõppenuks ja andis võimu üle Kommuuni Nõukogule. Seda akti tervitasid kokkutulnud orkestrihelide saatel hüüdega: «Elagu Kommuun!»

Poliitilised voolud Kommuunis. Paljudel Kommuuni Nõukogu liikmetel ei olnud kindlat poliitilist hoiakut. Enamik neist olid blankistide ja niinimetatud neojakobiinide järelkäijad. Blanquise, kes valiti Kommuuni ühekorraga kahe Pariisi linnaosa poolt, oli areteeritud provintsis 18. märtsi eel ja ta ei saanud Nõukogu tööst osa võtta. Kuid tema pooldajad olid Kommuuni kõige aktiivsemad tegelased. Ka neojakobiinid ei mõistnud toimunud revolutsiooni proletaarset iseloomu, vaid pidasid seda 1789.—1794. aasta kodanliku revolutsiooni jätkuks.

Kommuuni Nõukogu liikmete vähemus koosnes Proudhoni² järelkäijaist. Ka nemad ei mõistnud Marxi proletaarse revolutsiooni teooriat (vaatamata sellele, et vähemuse hulka kuuluvad

¹ Prantsusmaal nimetatakse kommuuniks iga asulat, millel on õigus omavalitsusele.

² Proudhoni ja tema pooldajate kohta vt. õpikust «Uusaeg, I osa», lk. 284—287.

inimesed olid peaaegu kõik I Internatsionaali Pariisi sektsiooni liikmed).

Seega puudus Pariisi Kommuunis monoliitne juhtiv proletaarne partei, mis oligi Kommuuni vigade ja nõrkuse tähtsaim allikas.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missugused olid 1871. a. 18. märtsi revolutsiooni eeldused?
2. Missugused sündmused tõukasid Pariisi töörahvast ülestõusule 18. märtsi hommikul?
3. Määrake kindlaks, mis oli õige ja mis oli ekslik Rahvuskaardi Keskkomitee tegevuses esimestel päevadel pärast 18. märtsi 1871. a.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

18. märts 1871 — Proletaarne revolutsioon Pariisis.

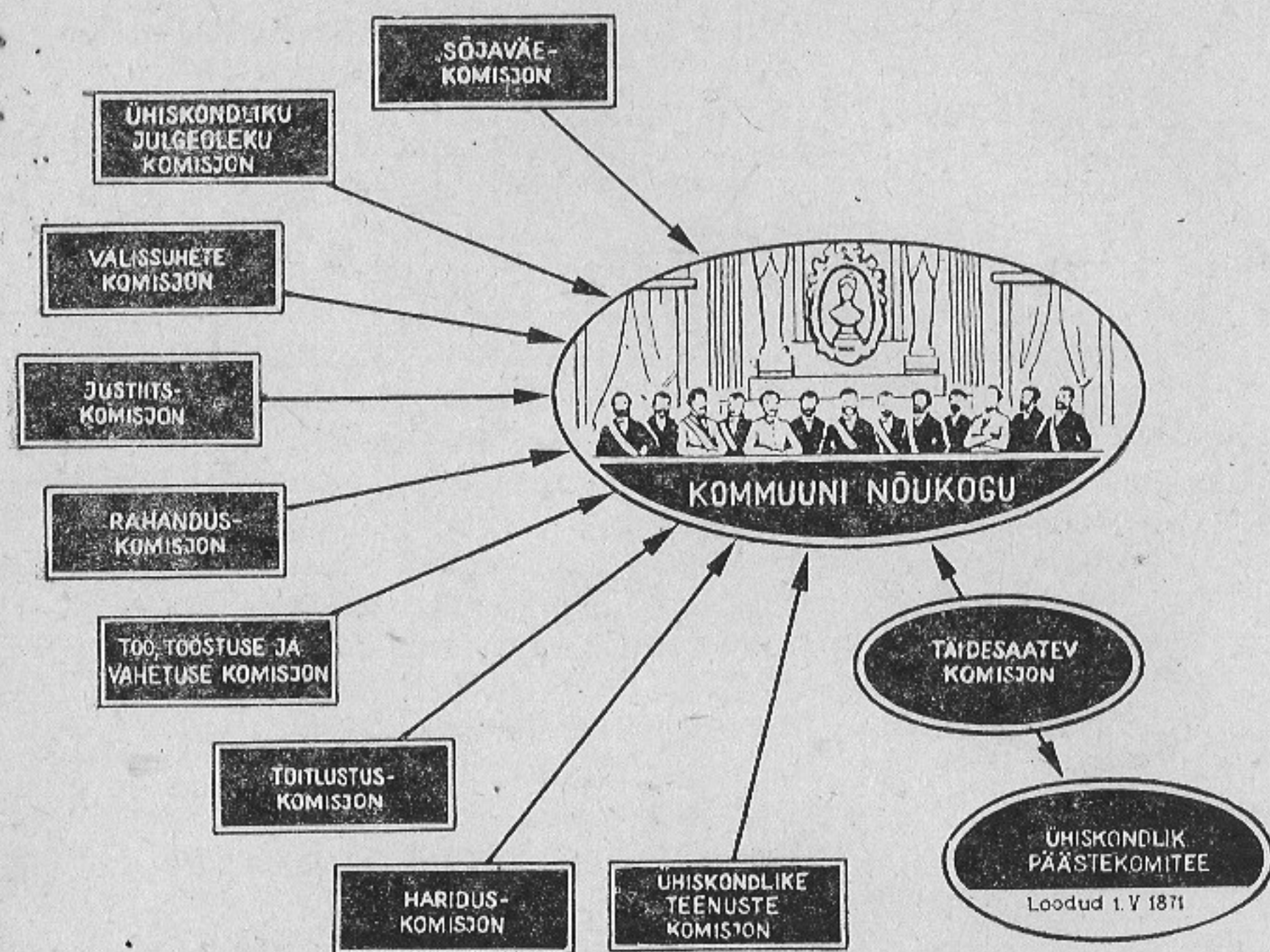
§ 3. KOMMUUN KUI PROLETARIAADI DIKTATUURI ESIMENE KATSE.

Kodanliku riigiparaadi lammutamine ja uue loomine. Uurides Pariisi Kommuuni kogemusi, näitas V. I. Lenin, et proletariaadi diktatuuri põhilisi tunnuseid on kodanliku riigimasina lammutamine.¹ Pariisi Kommuun tegigi seda. Ta kaotas alalise sõjaväe ja politsei, s. t. klassirõhumise peamise jõu. Vana sõjavägi asendati Rahvuskaardiga. Avaliku korra kaitsmise usaldas Kommuun relvastatud töölistele.

Pärast 18. märtsi revolutsiooni põgenes osa valitsusasutuste teenistujaid Versailles'sse, need aga, kes kohale jäid, keeldusid enamikus uue võimu heaks töötamast. Kommuuni ette kerkis väga tähtis ülesanne — luua vana riigiparaadi asemele oma, täiesti uus riigiparaat. Seda tehti äärmiselt lühikese ajaga.

Kõrgeimaks riigivõimuorganiks sai Kommuuni Nõukogu, kes oli valitud rahva hulgast pärinevaist inimestest. Kommuuni liige, kes ei õigustanud valijate usaldust, võidi nende poolt ära kutsuda. Kommuuni Nõukogu andis välja seadusi. Nende elluviimiseks moodustati 10 komisjoni, kes andsid oma tööst aru Nõukogule. Iga komisjoni eesotsas seisis üks Kommuuni Nõukogu liikmeist. Niimoodi viis Nõukogu ise oma esindajate kaudu ellu enda poolt väljaantud seadusi. Järelikult oli Kommuuni Nõukogu käes ühendatud nii seadusandlik kui ka täidesaatev võim. Riigiteenistujad hakkasid saama tasu, mis oli võrdne tööliste keskmise palgaga.

¹ Vt. Lenin, V. I., Teosed, 28. kd., lk. 213.

PARIISI KOMMUUNI NÕUKOGU STRUKTUUR.

Komisjonide nimetused tõendavad, et Kommuun lõi uue riigiparaadi, aga mitte Pariisi linna lihtsa valitsemisorgani. Täidesaatev komisjon moodustati ülejäänud üheksa komisjoni esindajatest. Ta kontrollis, kuidas komisjonid täidavad Kommuuni Nõukogu seadlusi.

Pariisi Kommuun oli uut tüüpi riik — töölisklassi riik. Ta oli proletariaadi diktatuuri esimene katse.

Kommuuni loomine tõestas, et proletariaat, võtnud võimu enda kätte, ei saa kasutada vana, kodanlikku riigiparaati, mis on kohandatud töörahva rõhumiseks. Ta peab looma oma, täiesti uue riigivõimu aparadi.

Kommuuni sotsiaal-majanduslik poliitika. Pariisi Kommuun eksisteeris ainult 72 päeva. Kogu selle aja jooksul oli ta sunnitud pidama ägedat võitlust versailaste vastu. See ei võimaldanud Kommuunil täielikult täita proletaarse riigi ülesandeid rahvamajanduse organiseerimisel ja töörahva elujärje parandamisel. Kuid ka see, mida Kommuun jõudis ära teha, näitab tema hoolitsust töörahva eest (vt. lk. 21 katkendit V. I. Lenini tööst).

Kommuuni kõige tähelepanuväärsemaks sammuks oli see, et kõik ettevõtted, mille peremehed olid Pariisist põgenenud, anti üle töölistele. Kommuuni Nõukogu poolt moodustatud töö, töös-

tuse ja vahetuse komisjon korraldas neis ettevõtteis tootmist ja suunas sinna töötuid.

Neis ettevõtetes, mis jäid peremeeste kätte, kehtestas Kommuun kontrolli töö tasustamise üle. Kommuuni Nõukogu andis välja dekreedid, mis keelas ettevõtjail töölisi trahvida.

Kehvikuile anti tagasi pandimajasse viidud asjad; korteriüüri tasumise tähtaega pikendati; töölistele anti võimalus pimedatest ning niisketest keldrikorteritest ja põõningukambritest ümber kolida Pariisist põgenenud rikaste majadesse.

Kirik lahutati riigist. Kommuun jättis ta ilma rahalisest toetusest (vt. dokumenti 2). Kommuun võttis enda kätte abielude, sünni- ja surmajuhtumite registreerimise ning kaotas koolides usuõpetuse õpetamise. Paljud kirikud ja kloostrid muudeti rahvaclubideks. Kommuun andis välja seaduse kohustusliku tasuta hariduse kohta. Avati uusi koole. Kommuun töötas välja kava lastesõime ja -aedade asutamiseks.

Rahvahulgad toetasid innukalt Kommuuni ja abistasid teda aktiivselt. Kiiresti loodi suurel arvul ametiühinguid, poliitilisi klubisid, naiste ja teisi töörahva massiorganisatsioone.

Pariisi Kommuun püüdis sidet luua talurahvaga. Ta trükkis talurahvale 100 000 eksemplaris läkituse, millele oli alla kirjutatud «Pariisi töölised». Selles dokumendis oli öeldud: «Pariis tahab talupoegadele maad, töölistele tööriistu, kõigile tööd.» Seda proklamatsiooni heideti külade kohal õhupallidelt alla.

Kuid Kommuun ei jõudnud luua töölisklassi liitu talurahvaga. Kontrerevolutsionärid tegid talurahva hulgas väga ulatuslikku propagandat, püüdes talupoegi tööliste vastu üles ässitada. Kontrerevolutsiooni peamiste propagandistidena maal esinesid katoliku vaimulikud. Olles vaenlaste poolt igast küljest ümber piiratud ja muust Prantsusmaast ära lõigatud, jäi Kommuun Pariisis isoleerituks. Talurahvas ei toetanud tööliste ülestõusu.

Kommuuni tegelased. Kommuun tõstis tööliste hulgast esile palju suurepäraseid organisaatoreid. Kommuuni silmapaistvamaid tegelasi oli Louis Varlin (1839—1871), kes juhtis varustamist ja oli Kommuuni Sõjaväekomisjoni liige. Sündinud vaese talupoja perekonnas, hakkas Varlin 13-aastasena õpipoisiks köitekojas. Tuli töötada 12—15 tundi päevas, kuid siiski leidis ta veel aega lugemiseks ja eneseharimiseks. 17-aastasena hakkas ta aktiivselt osa võtma tööliikumisest, organiseerides streike, ametiühinguid, vastastikuse abistamise kassasid ja tööliiskoopatiive. Peagi sai Varlinist üks I Internatsionaali sektsiooni juhte. Ta areteeriti kahel korral, kuid ka vanglad ei murdnud seda visa ja tulihingelist proletariaadi ürituse eest võitlejat.

Teine tööline, juveliir Leo Frankel (1844—1896), ungari tööliikumise silmapaistev tegelane, kes oli asunud elama Prantsusmaale, oli veendunud revolutsionäär, kes vihkas kirglikult töö-

Leo Frankel.

Louis Varlin.

Jaroslaw Dąbrowski.

lisklassi vaenlasi. Ta oli tõeline internatsionalist, töölisklassi rahvusvahelise solidaarsuse eest võitleja.

Kommuuni väljapaistev väejuht oli Jaroslaw Dąbrowski (1836—1871), kes pärines vaesunud poola aadliperekonnast. Et teda kodumaal oma revolutsioonilis-demokraatlike veendumuste pärast taga kiusati, emigreeris ta Prantsusmaale. Pärast 18. märtsi revolutsiooni pakkus Dąbrowski kui sõjaspetsialist otsekohe oma teeneid Rahvuskaardi Keskkomiteele. Ta soovitas saata viivitamatult Versailles' vastu Rahvuskaardi pataljonid, et areteerida valitsus ja ajada laiali Rahvuskogu. Nähes Rahvuskaardi juhtide otsustusvõimetust, ütles Dąbrowski: «Te olete lühinägelikud, te vaatate ainult kahe sammu kaugusele... Varem või hiljem tuleb teil võitlusse astuda, kuid siis on juba hilja! Kui te nüüd kohe ründate Versailles'd, siis olete teie olukorra peremehed...»

Hilisemad sündmused kinnitasid täielikult, et Dąbrowskil oli õigus. Olles määratud Pariisi kindlustatud piirkonna komandandiks, võitis Dąbrowski kiiresti rahvuskaartlaste armastuse ja usalduse.

Kommuuni kangelannaks oli õpetaja Louise Michel (1830—1905), «Montmartre'i punane neitsi», nagu teda rahva hulgas kutsuti. Populaarsele kirjanikule ja luuletajale Louise Michelile kuulus pariislaste sügav armastus. Ta organiseeris ja innustas naisi võitlusele versailaste vastu ning juhtis naispataljoni.

Kõrvuti Louise Micheliga võitlesid ka vene naised Jelizaveta Dmitrijeva ja Anna Pustovoitova. Barrikaadil raskesti haavata saanud Anna Pustovoitoval oli käes punane lipp, millele oli kirjutatud: «Elagu sotsialistlik vabariik ja Pariisi Kommuun!»

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. V. I. LENIN PARIISI KOMMUUNI TEGEVUSEST.

...vaatamata oma lühiajalisele olemasolule, jõudis Kommuun astuda mõned sammud, mis küllaldaselt iseloomustavad tema tõelist mõtet ja eesmäärke. Kommuun asendas alalise sõjaväe, selle pimeda relva valitsevate klasside käes, rahva üldise relvastamisega; ta kuulutas välja kiriku lahutamise riigist, kaotas kultuse büdžeti (s.o. palgamaksmise pappidele riigi poolt), andis rahvaharidusele puhtilmaliku iseloomu — ning andis sellega papirüüd kandvatele sandarmitele tugeva hoobi. Puhtsotsiaalsel alal jõudis ta vähe ära teha, kuid see vähene toob siiski küllalt selgesti nähtavale tema kui rahvavalitsuse, kui töölisvalitsuse iseloomu: keelati ära öötöö pagaritööstuses; kaotati ära trahvid, see tööliste seadusliku paljaksröövimise süsteem; lõpuks anti välja kuulus dekreet (seadlus), millega kõik vabrikud, tehased ja töökojad, mis olid nende omanike poolt maha jäetud või seisma pandud, anti üle töölisartellidele tootmise uuesti alustamiseks.

V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 110—111.

2. PARIISI KOMMUUNI DEKREET.

Kiriku kohta.

Pariisi Kommuun, võttes arvesse, et Prantsuse vabariigi esmaseks printsiibiks on vabadus; et südametunnistuse vabadus on vabadustest kõige esmane; et kultuse büdžett on selle printsiibiga vastuolus, sest ta on vägivald kodanike veendumuste suhtes; et vaimulikkond, nagu näitavad faktid, oli monarhia kaassüüdlane tema kuritegudes vabaduse vastu; otsustab:

- § 1. Kirik lahutatakse riigist.
- § 2. Kultuse büdžett kaotatakse.
- § 3. Religioossetele ühingutele kuuluvad niinimetatud võõrandamatud varad, nii liikuvad kui ka liikumatud, kuulutatakse rahvuslikuks omandiks...

A. I. Molok, 1871. aasta Pariisi Kommuun dokumentides ja materjalides, Leningrad-Moskva, 1925, lk. 222—223 (vene keeles).

ÜLESANNE.

Töestage Kommuuni sotsiaal-majandusliku poliitika analüüsi põhjal, et ta oli töölisklassi riik, proletariaadi diktatuur (kasutage õpiku põhiteksti ja V. I. Lenini artiklit «Kommuuni mälestuseks». Teosed, 17. kd., lk. 108—112).

§ 4. KOMMUUNI LÜÜASAAMINE. PARIISI KOMMUUNI AJALOOLINE TÄHTSUS.

Kommuuni võitlus versailastega. Saksa militaristide osavõtt Kommuuni lämmatamisest. Esimestel päevadel pärast 18. märtsi revolutsiooni ei olnud Versailles' valitsuse käsutuses kuigi suuri relvastatud jõude. Kuid ta kasutas täielikult ära talle Rahvuskardi Keskkomitee poolt ettevaatamatult jäetud hingetõmbeaja: kahe nädala pärast oli versailaste käsutuses juba ligi 40 000 sõdurit, kes toodi kohale Prantsusmaa eri piirkondadest.

Pühapäeval, 2. aprillil oli Pariis pidulikult elevil. Järsku kaikusid suurtükilased. Versailased olid alustanud kodusõda.

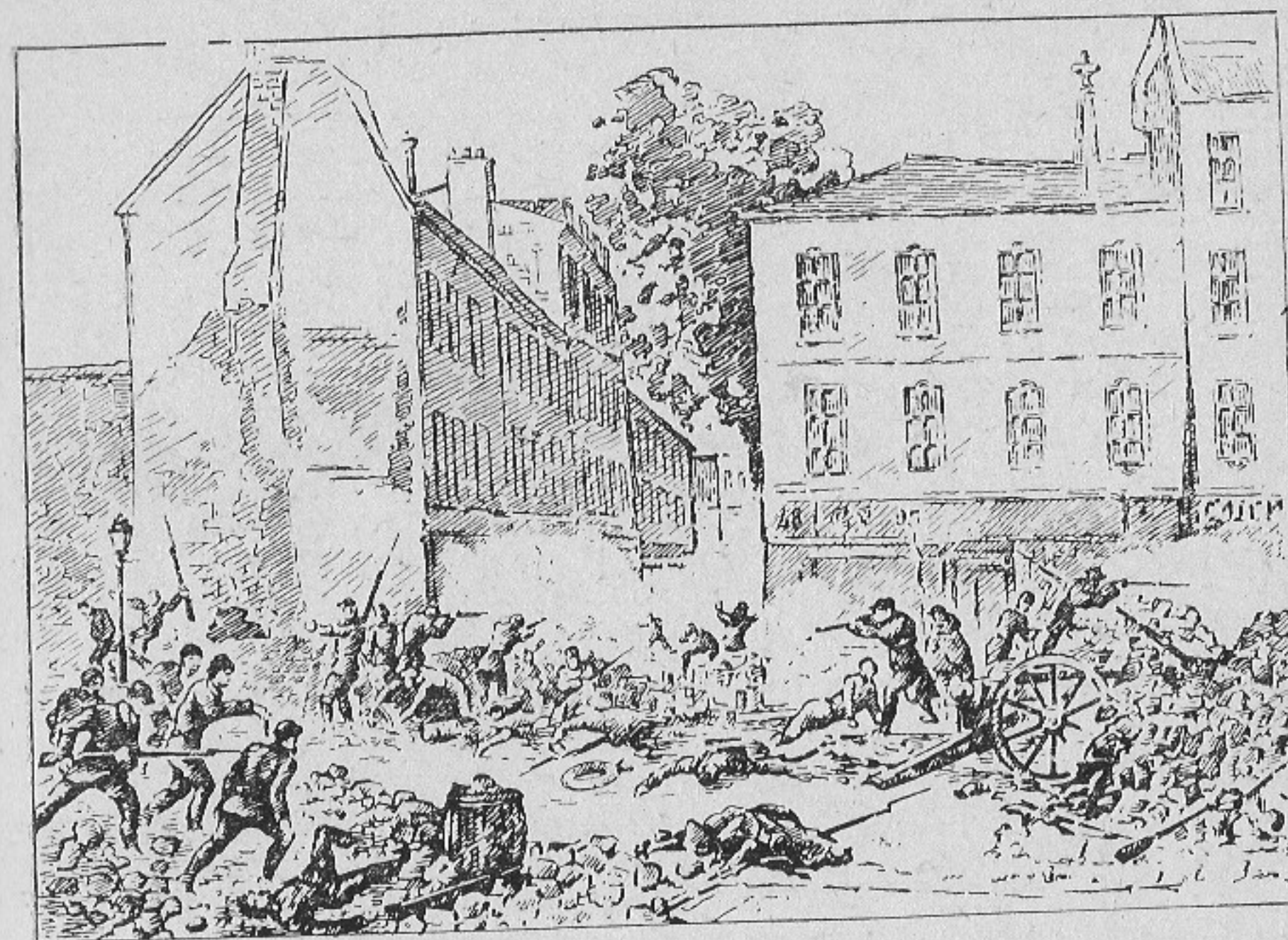
Kommunaarid asusid revolutsiooni kaitsele. Nad võitlesid vapralt, kuid nende komandöridel polnud küllaldaselt kogemusi. Kontrrevolutsiooni ülekaalukate jõudude survele taandus Rahvuskart järk-järgult pealinna ümbritsevate kindlustuste joonele.

Linnas tegutsesid spioonid ja kahjurid, kelle vastu võitlemiseks Kommuun ei ilmutanud algul küllaldast valvsust ega otsustavust. Kaugeltki mitte kohe ei sulgenud Kommuun reaktioonilisi ajalehti ja hakkas liiga hilja vangistama kontrrevolutsionäre. Kommuun ei võtnud enda kätte Prantsuse Panka, kus olid hoiul tohutu suured rahasummad. Ta isegi ei suutnud takistada nende saatmist pangast Versailles'sse. Thiers'i agendid luusisid mööda Pariisi ja tungisid isegi Kommuuni kaitse peastaapi. Nad lasksid õhku püssirohutehase ja püüdsid tappa Dąbrowskit.

Sel ajal kui Pariisi müüride all oli käimas relvastatud võitlus, kirjutasid Prantsuse valitsuse esindajad 10. mail 1871. a. alla häbistavale rahulepingule Bismarckiga. Selle lepingu järgi sai Saksamaa endale kaks rikast piirkonda — Elsassi ja Lotringi idaosa. Saksamaa sai tohutu suurt kontributsiooni — 5 miljardit kuldfranki.

Hoolimata sellest, et sakslased Prantsusmaad julmalt röövvisid, leppis prantsuse kodanlus preisi militaristidega kokku ühiseks võitluseks Pariisi Kommuuni vastu. Bismarck tunnistas, et ta ei saanud magada ööl pärast seda, kui sai teada 18. märtsi revolutsioonist. Ta kartis revolutsioonitulekahju kandumist Prantsusmaalt Saksamaale. Võitluseks Kommuuni vastu lubas ta kontrrevolutsioonilisel Versailles' valitsusel suurendada oma sõjaväge, olgugi et see oli vastuolus vaherahu tingimustega. Preisi valitsus vabastas enne tähtaega sõjavangist 100 000 prantsuse sõdurit, keda Thiers'i valitsus kasutas võitluseks kommunaaride vastu. Bismarck nõustus Versailles' vägesid läbi preislaste rindejoone laskma, et anda kommunaaridele äkiline löök põhjast, kust nad vastase pealetungi kõige vähem ootasid.

20. mail alustasid versailased üldist tormijooksu Pariisile. Keegi reetur oli neile teatanud nõrga koha pealinna kaitstes. Järgmisel päeval, 21. mail läks versailastel korda linna sisse murda.

Viimne barrikaad Père-Lachaise'i kalmistu lähedal. See pidas vastu kuni öhtuni 28. mail 1871. a.

Kommunaaride mehise võitluse päevad Pariisi tänavail on läinud ajalukku ainulaadse näitena tööliklassi ürituse eest võitlejate kangelaslikkusest. Võitlus oli julm. Kommuuni olemasolu viimased päevad on tuntud «verise mainädala» nime all.

Vaenlase teed tõkestasid kõikjal barrikaadid. Kommunaarid võitlesid iga tänava, iga maja, iga jalatäie maa pärast. Kommuuni kangelased hukkusid ebavõrdses võitluses, kuid ei andnud alla (vt. dokumenti 1).

Teiste hulgas langes barrikaadil Dąbrowski, kes oli olnud hämmastavalt vapper. Eriti visa oli kommunaaride vastupanu töölikvartalites. Siin võitlesid isegi naised ja lapsed. Barrikaadivõitlusest võttis osa ligi 10 000 töölisnaist.

Verega üleujutatud ja tulekahjude kumast valgustatud töölis-Pariis kaitstes end terve nädala. Üks viimaseid Kommuuni tugipunkte oli Père-Lachaise'i kalmistu, kus 27. mail kaitstes end umbes 200 kommunaari. Ellujäänud lasti maha kalmistu müüri ääres.

Pariisi Kommuuni mälestuseks korraldab Pariisi töörahvas igal aastal piduliku leinarongkäigu Kommunaaride müüri juurde Père-Lachaise'i kalmistul.

28. mail langes Pariisis viimane barrikaad. Kontrrevolutsioon oli võitnud.

Kommunaaride müür. Niimoodi nimetatakse nüüd Père-Lachaise'i kalmistu müüri, mille juures lasti maha viimastest Kommuuni eest peetavatest lahingutest osavõtjad.

Versailased õiendasid võidetutega halastamatult arveid. Inimesi lasti maha vähimagi kahtlustuse puhul. Kommunaarid läksid surma püstipäi, hüüdes: «Elagu Kommuun!»

Eriti julmalt kohtles kontrrevolutsioon töölisklassi juhte. Teiste hulgas võeti kinni ka Varlin. Terve tund veeti teda mööda Montmartre'i tänavaid, käed selja taha seotud. Ta oli peast haavatud ja verest tühjaks jooksmas. Kui Varlin enam käia ei suutnud, lasti see töölisklassi vapper võitleja maha. Lasti maha naisi, keda kahtlustati kommunaaride abistamises. Tapeti tööliste lapsi. Areteeritute hulgas oli 650 last. 30 000 kommunaari hukati ilma kohtuta, üle 40 000 heideti vanglasse või saadeti kaugeisse asumaadesse sunnitööle. Suurem osa väljasaadetuid suri seal üle jõu käiva töö, puuduse ja haiguste tõttu.

Kommuuni lüüasaamise põhjused. Miks ei õnnestunud Pariisi Kommuunil, esimesel proletaarsel revolutsioonil, võitu saavutada? 1871. aasta Prantsusmaal ei olnud selleks veel tingimused küpsed (vt. lk. 26 katkendit V. I. Lenini tööst). Proletariaat oli veel suhteliselt väikesearvuline, enamiku riigi elanikest moodustasid talurahvas ja väikekodanlus (käsitöölised, poodnikud jt.). Tol ajal ei olnud Prantsusmaal revolutsioonilist töölisparteid, kes on ainsana võimeline viima töölisi võidukale võitlusele kodanluse vastu. Ena-

mik töölisklassist ei kujutlenud veel selgesti oma ülesandeid ega nende teostamise viise.

Tõeliselt revolutsioonilise partei puudumine, kelle käsutuses oleks olnud läbimõeldud revolutsiooniline teooria ja tegevusplaan, tingis ka need arvukad vead, mida tegi Rahvuskaardi Keskkomitee ja Kommuuni Nõukogu.

Kommuuni lüüasaamisele aitas kaasa asjaolu, et ei olnud liitu töölisklassi ja talurahva vahel. Kommuunil tuli võidelda äärmiselt rasketes tingimustes — tema võim piirdus ainult pealinnaga, mis oli versailaste ja Saksa vägede poolt tihedalt blokeeritud.

Kommuuni ajalooline tähtsus ja õppetunnid. Pariisi Kommuun ei kestnud kaua, kuid ta avaldas hiiglasuurt mõju töölisklassi edaspidisele võitlusele kogu maailmas. «Kommuun pani Euroopas lainetama sotsialistliku liikumise,» kirjutas V. I. Lenin, «ta näitas kodusõja jõudu... Kommuun õpetas Euroopa proletariaati konkreetselt üles seadma sotsialistliku revolutsiooni ülesandeid.»¹

Pariisi Kommuuni suur ajalooline tähtsus seisab selles, et ta oli esimene proletaarse revolutsiooni katse ajaloos. Pariisi Kommuun tõestas, et sotsialismi võiduks on vajalik proletariaadi diktatuur ning tööliste ja talupoegade liit, et on vaja lammutada vana riigiparaat ja üles ehitada uus. Kommuuni poolt loodud uus, proletaarne demokraatia oli demokraatia kõrgeim vorm, võrreldes kodanliku demokraatiaga. Kommuun oli nõukogude võimu eelkäija.

Pariisi Kommuuni ajalugu näitas selgesti, et ainult revolutsioonilise marksistliku partei juhtimisel suudab proletariaat saavutada võidu oma vaenlaste üle.

Hiljem kasutas bolševike partei Venemaal Pariisi Kommuuni õppetunde võitluses sotsialistliku revolutsiooni võidu eest.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. KOMMUNAARIDE KANGELASLIKKUS. (Kommunaari Jean Allemane'i mälestustest.)

Mulle teatati, et versailased liiguvad edasi mööda Ulmi tänavat. Ma ruttasin sinna koos nelja-viie veteraniga, kes olid valmis võitlema lõpuni. Nende vanade aktivistide hulgas oli trükiladuja kodanik Fort, kes oli trükikodades hästi tuntud Navet' hüüdnime all. Fort oli juba küllalt üle elanud proletariaadi lüüasaamisi ega tahtnud neid enam näha. Ta võitles koos Barbèsiga², võitles 1848. aasta juunis, 1851. aasta detsembris ja otsustas nüüd, et tema tund on tulnud.

Versailased seadsid üles kaks suurtükki ja tulistasid otse barrikaadi pihta. Meie püüdsime sihtida suurtükkide meeskonna pihta. Tulistades ütles Fort mulle, et enam ta ei tagane...

¹ Lenin, V. I., Teosed, 13. kd., lk. 426.

² Jutt on 1839. aasta mais toimunud ülestõusust, mille juhtideks olid tuntud prantsuse revolutsionäärid Blanqui ja Barbès.

«Kui pääsed surmast, noor sõber, siis ära unusta öelda seltsimeestele, kes hakkavad sinuga rääkima Navet'st, et ta suri võideldes nagu vana revolutsionäär.»

Seda ütles ta naeratades, vana hea tööline!

Veel mõned püssipaugud, ja siis langes barrikaadile nagu raudrahet. Pooleldi pimestatuna otsisin ma silmadega oma vaest sõpra: mürsk oli tema keha puruks rebinud, kolmveerand pead oli ära kistud. Kartmatu ja laitmatu seltsimees, vana barrikaadivõitleja, proletaarlasest kanglane oli langenud.

«Tasumä vanamehe eest kättele!» hüüdsid ellujäänud. Ja lahing jätkus uue jõuga.

J. Al l e m a n e, Barrikaadidelt sunnitööle, Leningrad, 1933, lk. 71—72 (vene keeles).

2. V. I. LENIN PARIISI KOMMUUNI HUKKUMISE PÕHJUSTEST.

Võidukaks sotsiaalseks revolutsiooniks on vaja vähemalt kaht tingimust: tootlike jõudude kõrget arenemistaset ja proletariaadi ettevalmistust. Kuid 1871. aastal puudusid need mõlemad tingimused. Prantsuse kapitalism oli veel vähe arenenud ja Prantsusmaa oli tookord peamiselt väikekodanluse (käsitöölise, talupoegade, poodnike jt.) maa. Teiselt poolt puudus töölispartei, tööliklassil, kes oma enamuses ei kujutanud veel täiesti selgesti ette oma ülesandeid ja nende teostamisviise, puudusid ettevalmistus ja kauaaegne väljaõpe. Puudusid nii proletariaadi tõsine poliitiline organisatsioon kui ka laialdased ametiühingud ja kooperatiivühistud...

V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 110.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Tehke värvilise kaardi järgi kindlaks, kuidas olid paigutatud Pariisi ümber Kommuunile vaenulikud väed, missugused olid Pariisi sidepidamise võimalused ülejäänud Prantsusmaaga. Jälgige selsamal kaardil, kuidas versailased vallutasid järk-järgult Pariisi territooriumi «verise mainädala» jooksul.

2. Missugused on Kommuuni ajalooline tähtsus ja õppetunnid?

3. Õpiku teksti ja katkendi põhjal V. I. Lenini artiklist «Kommuuni mälestuseks» (Teosed, 17. kd., lk. 110, dokument 2) selgitage Kommuuni lüüasaamise põhjused ja tooge välja tingimused, mis on Lenini arvates vajalikud võidukaks sotsialistlikuks revolutsiooniks.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

21.—28. mai 1871 — «Verine mainädal». Pariisi Kommuuni lüüasaamine.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Missugused olid Rahvusvahelise Tööliste Ühingu loomise eesmärgid?

2. Tuletage meelde, missuguste poliitiliste voolude vastu ja missugustes küsimustes pidasid võitlust Marx ja Engels I Internatsionaalis.

§ 5. I INTERNATSIONAAL PARIISI KOMMUUNI PÄEVI JA PÄRAST SELLE LÜÜASAAMIST.

Abi Pariisi Kommuunile. Pariisis toimuva proletaarse revolutsiooni esimestest päevadest peale astus I Internatsionaal K. Marxi juhtimisel energiliselt välja kommunaaride ürituse kaitseks. Hoolimata ühendusepidamise raskustest ümberpiiratud Pariisiga, võttis Marx tarvitusele kõik abinõud, et usaldusväärsete inimeste kaudu Kommuuniga sidet pidada. Internatsionaali Peanõukogu alaliseks esindajaks Pariisis oli Kommuuni ajal Serrailier. Peale tema pidas Marx sidet Varlini ja Frankeliga, samuti Jelizaveta Dmitrijevaga ja vene narodniku P. L. Lavroviga. Marx kritiseeris karmilt kommunaaride vigu, andis praktilist nõu revolutsioonilise sõja pidamiseks Versailles' vastu, tegi kommunaaridele etteheiteid selle eest, et nad kohe ei rünnanud Versailles'd. Ta hoiatas neid preislaste ja Bismarcki sõnamurdlikkuse eest. Marx oli Kommuuni nõuandja ka sotsiaal-majandusliku poliitika küsimustes.

Hoolitsedes Kommuuni igakülgse toetamise eest, kirjutas Marx mitusada kirja Euroopa ja Ameerika paljude maade tööliste, kutsudes neid üles solidaarsusele Kommuuniga.

I Internatsionaali mõjul väljendasid Inglismaa, Saksamaa, Itaalia, Ameerika Ühendriikide ja teiste maade töölisel ning demokraatlikud organisatsioonid palavates tervitustes Kommuunile oma internatsionaalset solidaarsust tema kangelasliku üritusega. Nad korraldasid kommunaaride abistamist, astusid nende kaitseks välja ja paljastasid laimajaid.

Pärast Kommuuni lüüasaamist andis I Internatsionaali Peanõukogu 30. mail 1871. a. välja Marxi poolt kirjutatud manifesti kodusõja kohta Prantsusmaal. Esitades lühidalt Pariisi Kommuuni tekkimise ja võitluse ajaloo, näitas Marx kogu maailmale Kommuuni kui esimese töölisvalitsuse ajaloolist tähtsust. Kommuuni kogemuste põhjal tegi Marx järelduse, et proletariaat ei saa võita, kui tal ei ole oma hästi organiseeritud ja distsiplineeritud poliitilist massiparteid.

Peanõukogu manifest aitas rahvusvahelist proletariaati relvastada õige revolutsioonilise taktikaga ja klassivõitluse strateegiaga.

I Internatsionaal pärast Kommuuni langemist. Verisele arveteõiendamisele kommunaaridega ja Internatsionaali pooldajatega Prantsusmaal järgnesid ka teistes maades kõigi nende massiline tagakiusamine ja areteerimine, kes jagasid I Internatsionaali vaateid.

Saksamaal areteeriti 1872. aasta mais A. Bebel ja W. Liebknecht, sest nad olid kutsunud üles solidaarsusele prantsuse töölistega. Austrias areteeriti I Internatsionaali Viini sektiooni liikmed. Paljude Internatsionaali sektsioonide asutajad ja

juhid heideti vanglasse. Tsaarivalitsus võttis tarvitusele abinõud I Internatsionaali mõju levimise vastu Venemaal. Inglise valitsus tungis julmalt kallale Internatsionaali Iiri sektsioonile. Raevutses Rooma paavst Pius IX, kes kutsus katoliiklasi üles Internatsionaali liikmetega arveid õiendama.

Kuid hoolimata kõigist sepitsustest ja repressioonidest, ei läinud reaktsioonil korda õõnestada I Internatsionaali mõju ega tõkestada teed marksimi levimisele.

Pärast Kommuuni lüüasaamist loodi paljudes maades — Hollandis, Taanis, Portugalis, Itaalias — I Internatsionaali sektsioone.

Bakuuniluse purustamine. Suurt kahju tekitas rahvusvahelisele töölisliikumisele anarhistlik väikekodanlik vool, mille eesotsas seisis M. B a k u n i n. Nagu varemgi, eitasid bakuunilased visalt tööliklassi poliitilise võitluse ja proletariaadi poliitilise partei loomise vajalikkust. Tööliklassi huvid nõudsid tema organisatsioonides raudset distsipliini. I Internatsionaali Londoni konverentsil 1871. aasta septembris püüdsid bakuunilased desorganiseerida I Internatsionaali tegevust ja õõnestada distsipliini tema ridades. Nad nõudsid kõigile Internatsionaali sektsioonidele autonoomiat ja tahtsid võtta Peanõukogult tema juhtiva osa. Sellega püüdsid bakuunilased nõrgestada Internatsionaali seestpoolt, mis vastas täielikult kodanluse huvidele.

Londoni konverents mõistis hukka bakuunilased, kes edvisitasid «pahempoolse», «revolutsioonilise» fraseoloogiaga, kuid tegelikult õõnestasid Internatsionaali. Konverents keelas Internatsionaali ridades rühmitused, kes loovad oma eriprogramme ja põhikirju. See oli bakuunilastele hoiatuseks. Ent nad ei hoolinud hoiatusest ja jätkasid oma lõhestustegevust.

Püüdes lõhestada rahvusvahelist töölisliikumist, kutsusid bakuunilased pärast Londoni konverentsi Peanõukogust mööda minnes kokku nende I Internatsionaali sektsioonide kongressi, kes neid toetasid. Nad asutasid oma anarhistliku föderatsiooni, kes astus välja Marxi ja Peanõukogu vastu.

1872. aastal tuli Haagis kokku Internatsionaali järjekordne kongress. Tuliste läbirääkimiste käigus paljastati kongressi istungitel bakuunilaste kogu õõnestustegevus. Kongress heitis Bakunini ja tema pooldajad Internatsionaalist välja.

Kongress meenutas veel kord kõigi maade proletariaadile Kommuuni õppetunde, eriti kõige tähtsamat neist: vajadust luua igal maal proletariaadi poliitiline partei. Kongress näitas, et poliitilist võitlust eitades kutsuvad anarhistid töölisi valele teele. Marx ja Engels etendasid peamist osa bakuuniluse kui tööliklassi üritusele kahjuliku poliitilise voolu paljastamisel. Marxi ja Engelsi leppimatu võitlus Bakunini vastu päästis I Internatsionaali tööliklassile võõraste inimeste mõju alt (vt. lk. 28 katkendit F. Engelsi kirjast).

Reaktsiooni tugevnemise tagajärjel pärast Pariisi Kommuuni lüüasaamist muutus Internatsionaali tegevuse jätkamine Euroopas võimatuks. Haagi kongress otsustas viia Peanõukogu asukoha üle Ameerika Ühendriikidesse.

I Internatsionaali ajalooline tähtsus ja tema laialisaatmine. Võitlus bakuunilusega näitas töölistele marksismile vaenulike sektantlike voolude ekslikkust ja suurt kahjulikkust ning valmistas seega ette pinda marksismi lõplikuks võiduks revolutsioonilises töölisliikumises.

I Internatsionaali ridades sirgus ning sai Marxi ja Engelsi juhtimisel kasvatusel töölisliikumise kogenud tegelaste kaader, kellest said hiljem mitmetes maades loodavate proletariaadi massiparteide organiseerijad ja juhid.

70-ndate aastate keskpaigaks oli I Internatsionaal oma ajaloolise ülesande täitnud, olles rajanud aluse töölispartei arenemisele Euroopa ja Ameerika maades. 1876. aastal võttis I Internatsionaali konverents Philadelphias (Ameerika Ühendriikides) vastu otsuse oma tegevuse lõpetamise kohta (vt. dokumenti 2).

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. BAKUUNILASTE VÄLJAHEITMISE KOHTA INTERNATSIONAALIST.

(Engelsi kirjast Bebelile 20. juunil 1873. a.)

...Võtke näiteks Internatsionaal. Pärast Kommuuni oli tal määratu suur edu. Surmani hirmunud kodanlased pidasid teda kõikvõimsaks... Internatsionaali külge kleepus igasugust rämps. Tema liikmeks olevad sektandid muutusid ülbeks, nad kuritarvitasid oma kuuluvust Internatsionaali ja lootsid, et neil on lubatud teha kõige suuremaid rumalusi ja alatusi. Meie seda ei kannatanud... Haagis lõhkeski seebimull... Selle asemel saime auga lahti mädadest elementidest...

K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 396—397.

2. INTERNATSIONAALI KONVERENTSI ÜLESKUTSEST PROLETARIAADILE PHILADELPHIAS 15. JUULIL 1876. A.

Me saatsime Internatsionaali organisatsiooni laiali põhjustel, mis tulenevad Euroopa kaasaegsest poliitilisest olukorrast; kuid selle asemel me näeme, kuidas kogu tsiviliseeritud maailma eesrindlikud tööliselised tunnustavad ja kaitsevad organisatsiooni printsiipe. Anname oma seltsimeestele — Euroopa töölistele — pisut aega oma rahvuslike organisatsioonide tugevdamiseks, ja pole kahtlust, et nad on peagi võimelised lammutama barjäärid, mis eraldavad neid teiste maailmajagude töölistest... Soodsamad tingimused koondavad kõigi maade tööliselised jälle ühise võitluslipu alla ja uuesti, veel suurema jõuga kõlab hüüe: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»

Tsit. raamatu järgi: I. M. Krivoguz ja S. M. Stetskevits, I ja II Internatsionaali ajaloo, Moskva, 1958, lk. 96—97 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Milles avaldus tööliklassi internatsionaalne solidaarsus Kommuuni päevil?
2. Milles seisis bakuuniluse kahjulikkus rahvusvahelisele töölisliikumisele?
3. Missugused olid I Internatsionaali laialisaatmise põhjused?
4. Missugune on I Internatsionaali ajalooline tähtsus?

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

- 1872 — I Internatsionaali Haagi kongress. Bakuunilaste väljaheitmine Internatsionaalist.
- 1876 — I Internatsionaali laialisaatmine.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

Kuidas, millisel teel toimus Saksamaa ühendamine?

II PEATÜKK.

SAKSAMAA XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

§ 6. SAKSA KEISRIRIIGI MOODUSTAMINE.

Saksamaa ühendamise lõpuleviimine. 1871. aasta jaanuaris, Pariisi piiramise päevil, kogunesid kõigi Saksa riikide monarhid Versailles'sse ja kuulutasid Preisi kuninga Wilhelm I Saksa keisriks. Nende riikidega, kes varem kuulusid Põhja-Saksa Liitu, ühinesid veel neli Lõuna-Saksa riiki, kellest kõige suurem oli Baleri. Nii viidi Prantsuse-Preisi sõja ajal reaktsioonilise Preisi monarhia juhtimisel lõpule Saksamaa rahvuslik ühendamine. Loodi ühtne Saksa keisririik.

Poliitiline kord. 1871. aastal võttis Asutav Riigipäev (parlament) vastu ülesaksamaalise konstitutsiooni. Selle konstitutsiooni järgi oli Saksa keisririik Saksa riikide liit. Liitu kuulusid 22 monarhiat ja 3 «vabalinnat» (Hamburg, Bremen ja Lüübek). Iga riik säilitas teatava iseseisvuse. Neile jäid alles oma valitsus ja oma kohalik parlament — maapäev. Uue konstitutsiooni järgi jäid alles ka kohalikud dünastiad, mis pidid tugevdama Saksamaal monarhistlikku vaimu ja traditsioone.

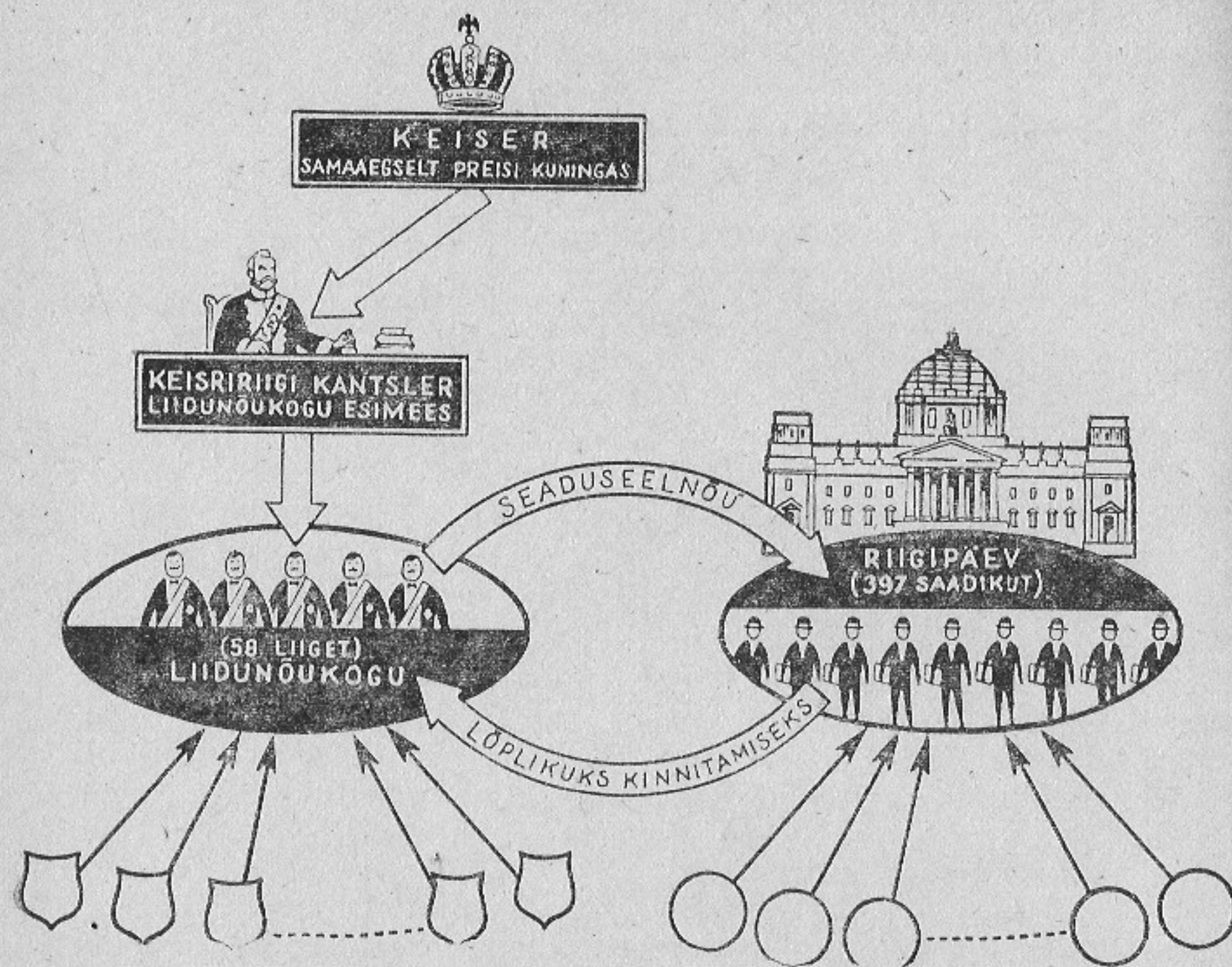
Konstitutsioon määras kindlaks võimu korralduse Saksa keisririigis. Selle võimu kandjad olid: 1) keiser, 2) keisririigi kantsler, 3) Liidunõukogu ja 4) Riigipäev. Konstitutsioon andis keisrile tohutu võimu. Ta käsutas kõiki Saksamaa relvastatud jõude, määras ametisse ja vabastas keisririigi kantsleri — ainukese ülesaksamaalise ministri, kes kandis vastutust ainult keisri ees.

Kui Riigipäev avaldas rahulolematust kantsleri poliitikaga, võis see jätta Riigipäeva soovid arvesse võtmata. Riigipäev arutas uute seaduste eelnõusid ja kinnitas riigieelarve. Kuid Riigipäeva poolt vastuvõetud seaduseelnõu jõustus seadusena alles pärast selle kinnitamist Liidunõukogu ja keisri poolt.

Liidunõukogu ei olnud valitav. See koosnes ametnikest, kelle määrasid kõigi keisririiki kuuluvate Saksa riikide valitsused.

Riigipäev valiti üldise valimisõiguse alusel. Kuid tegelikult oli valimisõigus «üldine» ainult nimeliselt. Valimisõigusest olid jäetud ilma naised, samuti mehed alla 25 aasta ja sõjaväelased.

Seega olid 1871. aasta konstitutsiooni iseloomulikeks joonteks

SAKSA KEISRIRIIGI KÕRGEMATE VÕIMUORGANITE SKEEM (1871. A. KONSTITUTSIOONI JÄRGI).

Preisimaa mõjuvõimu Liidunõukogus kindlustas tema esindajate kompaktnel grupp, mis koosnes 17 ametnikust. Väikeriikide delegaadid olid tavaliselt solidaarsed Preisimaa positsiooniga Liidunõukogus, lõmitades tema sõjalise võimsuse ees. Ka Riigipäevas oli Preisimaale kindlustatud enamus. Talle kuulus 236 saadikumandaati 397-st.

Ühest küljest keisri poolabsolutistlik võim ja teisest küljest nõrk Riigipäev, kellel oli vaid piiratud mõju valitsusele.

Saksa keisririik oli poolabsolutistlik riik. Marx iseloomustas Saksamaa riiklikku korraldust järgmiselt: «...parlamentlike vormidega vooderdatud, feodaalsete lisanditega segatud ja ühtlasi juba kodanluse mõju all olev, bürokraatlikult kokkuklopsitud, politseiliselt kaitstav sõjaline despotism...»¹

Preisi hegemoonia Saksamaal. Preisimaa oli Saksa keisririigi riikidest kõige suurem (ta moodustas 55% kogu keisririigi territooriumist ja 61% elanikkonnast). Preisi kuningas sai Saksamaa keisriks. Preisimaale kuulus kõige suurem esindus Liidunõukogus.

¹ Marx, K. ja Engels, F., Teosed, 19. kd., lk. 28 (vene keeles).

Preisimaal olid võimul junkrud. Nende hulgast määrati suurem osa ametnikke ning komplekteeriti Saksa armee ja laevastiku ohvitserkond.

Preisimaa oli sõjaline riik, mis oli tugevnenud lakkamatutes röövsõdades. Juba XVIII sajandil kõneldi Euroopas, et sõda on Preisimaa rahvuslik tegevusala. Saksa, eriti preisi militaristide mõju suurenemine Saksa keisririigi moodustamisega veelgi.

Ületamatu iseloomustuse Preisi korrale on andnud K. Marx. «Iga teie samm,» kirjutab Marx sakslaste poole pöördudes, «isegi lihtsalt edasiliikumine, on reglementeeritud kõikvõimsa bürokraatia poolt... Te ei saa elada, surra, abielluda, kirja kirjutada, mõelda, trükkida, kaubandusettevõtet avada, õpetada, õppida, koosolekut kokku kutsuda, vabrikut ehitada, emigreerida ja ükskõik mida teha... ilma võimude loata.»¹

Saksa rahvast oli põlvkondade vältel kasvatatud austuses vägivalda ees, äärmise šovinismi vaimus. Juba koolipingist peale oli sakslasele sisendatud mõtet, et jõud on kõrgemal õigusest, kõrgemal kõlblusest. Kool, ajakirjandus ja teater olid väsimatult ülistanud kõige saksapärase üleolekut, olid õpetanud, et sakslased olivat «väljavalitud rahvas», kes on kutsutud valitsema maailma üle, ja et kõik ülejäänud rahvad, eeskätt slaavlased, pidavat alluma «kõrgemale» saksa rassile (vt. dokumenti). Eriti levitati inimvihkajalikkude vaimu saksa sõjaväelise kildkonna hulgas. Kindral Moltke õpetas oma kaasmaalasi: «Igavene rahu on unistus, ja kaugeltki mitte imeilus unistus; sõda aga kujutab endast inimkonna elus paratamatut elementi.»

Dünastiasõdade tulemusena loodud Saksa keisririik muutus otsekui Preisi kasarmuks.

Saksa luuletaja, revolutsiooniline demokraat Georg Herwegh kirjutas:

Kui valitseb maailma tääk,
pea meeles alati:
kõikvõimas jumal pilve pääl
ja Krupp² ta prohvet siin.

Austa jumalat, pea suu ning
jätta mässujutt ja -töö:
kuhu sa ka pilgu suuniks,
kõikjal nuhk ja prokurör.

Töölisklass revolutsiooniliste sotsiaaldemokraatide näol võitles jõudumööda militarismi ja šovinismi vastu, kuid tööliste jõud ei olnud tol ajal veel kuigi suured.

¹ Marx, K. ja Engels, F., Teosed, 12. kd., lk. 632 (vene keeles).

² Kruppi kohta vt. õpiku lk. 36–37.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

RASSISMI JA MILITARISMI PROPAGANDA SAKSAMAAAL.
(1895. a. šovinistlikust pamfletist «Suur-Saksamaa ja Kesk-Euroopa 1950. a.».)

... Germaanlased... üksi hakkavad valitsema (Euroopas), ainult nendel on kõik poliitilised õigused, ainult nemad hakkavad teenima laevastikus ja sõjaväes; ainult nendel on õigus omandada maavaldust. Seega tunnevad nad end nagu keskajalgi valitseva rassina... nad lasevad välismaalastel teha vähemtähtsaid töid oma valitsuse all...

Tsit. raamatu järgi: L. M. Leštšinski, Saksa imperialistide sõjaideoloogia pankrot, Moskva, 1951, lk. 114 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Leidke Euroopa kaardil Saksa keisririik ja nimetage tema koosseisu kuuluvad suuremad riigid.
2. Missugused Saksa keisririigi poliitilise korra jooned annavad aluse iseloomustada teda kui poolabsolutistlikku monarhiat?
3. Kuidas kindlustasid preisi junkrud endale valitseva seisundi Saksa keisririigis? (Vastamisel kasutage Saksamaa riikliku korralduse skeemi.)

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1871 — Saksa keisririigi väljakuulutamine.

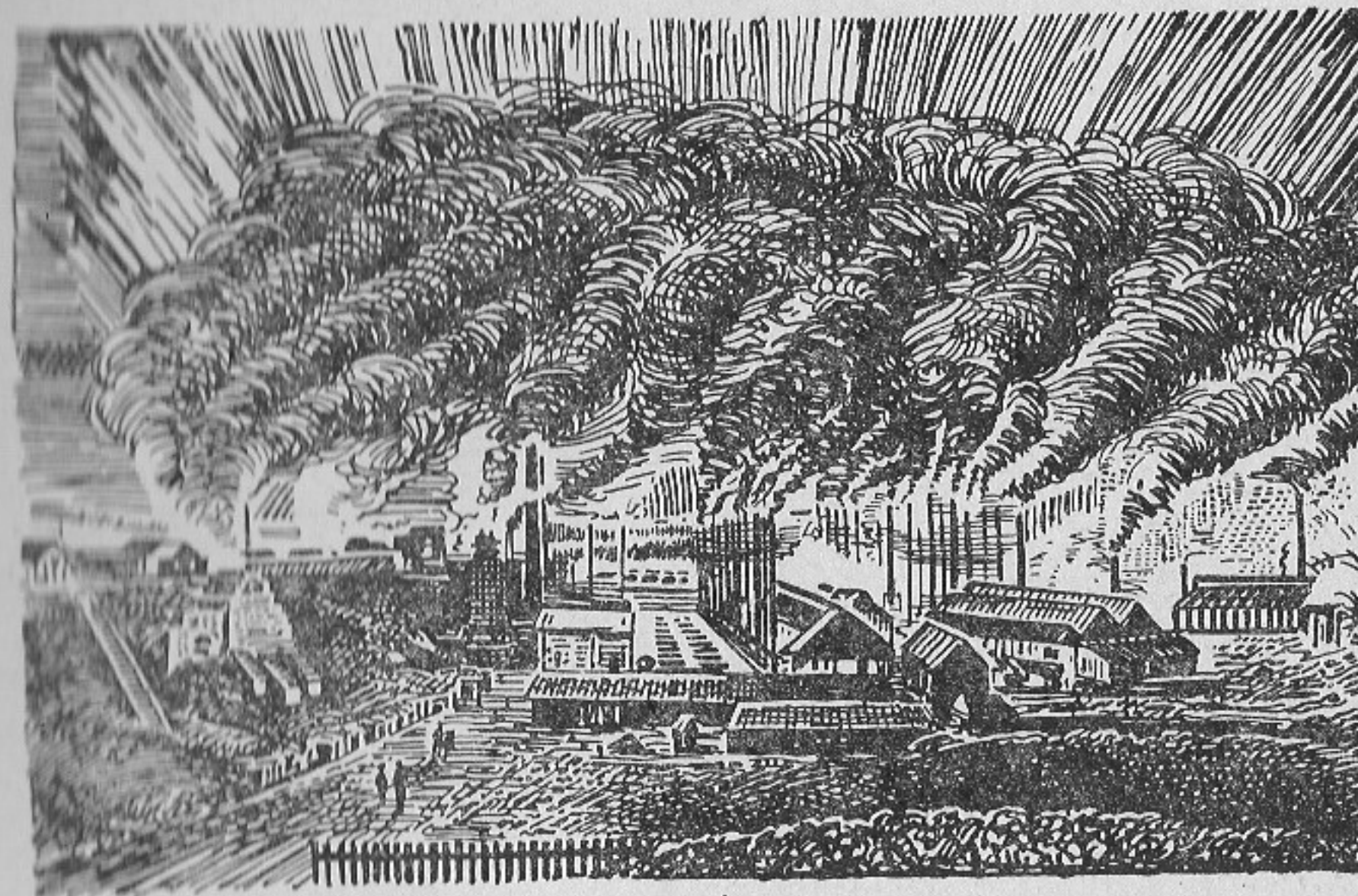
ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

Selgitage, mis on tootmise kontsentratsioon.

§ 7. SAKSAMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE.

Saksamaa kiire tööstusliku arenemise põhjused. XIX sajandi keskpaigas oli Saksamaa peamiselt agraarmaa, mille elanikkonna suurem osa elas külades ja väikestes linnades. Enamik neist linnakestest nägi välja peaaegu niisamuti nagu keskajal: kitsad kõverad tänavakesed, mida ääristasid vanaaegsed kõrgete kivikatustega majad. Linna kohal kõrgus kirikutorn, linna ümber oli sageli säilinud keskaegne müür vahitornidega. Müüri taga algasid tavaliselt kohe põllud ja heinamaad. Elu kulges niisugustes linnades pikkamisi ja rahulikult nagu külas. Saksamaal oli ainult kuus-seitse suurt linna.

XIX sajandi lõpuks see pilt muutus. Terved Saksamaa piirkonnad, kus varem laiusid heinamaad ja põllud, ehitati täis vabrikuid, tehaseid ja töölisasulaid, maad läbisid raudteed, kerkisid

Metallurgiatehas Saarbrückeni lähedal. 1872. a. gravüür.

suured linnad elava tänavaliikluse ja mitmekorruseliste majadega.

Eriti kiirenes Saksamaa majandusliku arenemise tempo pärast tema ühendamist, mis tõi endaga kaasa ühtse siseturu tekkimise. Seda soodustas ka asjaolu, et Saksamaa käsutuses olid väga rikkalikud kivisöe (Ruhri ja Saari basseini) ning rauamaagi (Ülem-Sileesias ja prantslastelt vallutatud Lotringis) varud. Suuremat osa prantsuse rahvalt võetud viiemiljardilisest kontributsioonist kasutati relvastumiseks, mis aitas kaasa tööstuse, peamiselt sõjatööstuse arenemisele. Saksamaa militariseerimine, sõjaväe relvastuse lakkamatu uuendamine ja alates 90-ndate aastate lõpust ka intensiivne sõjalaevastiku ehitamine tõi endaga kaasa suuri tellimusi rasketööstuse ettevõtetele. Ehitati palavikuliselt raudteid.

Suurima tähtsuse omandas Saksamaal rasketööstus, eriti metallitöötlemine ja masinaehitus (vt. tabelit nr. 1 õpiku lk. 40). Kõige kiiremini arenesid uued tööstusharud — elektrotehnika- ja keemiatööstus. Keemiatööstuses oli Saksamaa esikohal maailmas. Näiteks juba 1883. aastal tootsid Saksa keemiatehased üle $\frac{2}{3}$ anilinvärvide toodangust maailmas.

1913. aastaks läks Saksamaa tööstustoodangu kogumahu poolest Inglismaast ette, asudes esimesele kohale Euroopas ja teisele kohale maailmas (Ameerika Ühendriikide järel) (vt. tabelit nr. 2 õpiku lk. 40).

Esimene elektriraudtee Saksamaal 1879. a. korraldatud näitusel.

Kapitalistliku suurtööstuse niisuguse kiire arenemise põhjuseks oli maa ühendamine, rikkalike rauamaagilademetega omandamine ja prantsuse rahva röövimine, samuti töölisklassi tugevdatud eksploatatsioon ja kõigi teaduse ja tehnika uusimate saavutuste oskuslik kasutamine.

Tootmise kontsentratsioon ja esimeste kapitalistlike monopolide tekkimine. Kapitalistliku tööstuse kasvuga Saksamaal kaasnagu igal pool mujalgi tootmise üha suurem koondumine (kontsentreerumine) kõige võimsamatesse ja suurematesse ettevõtetesse. 70—80-ndail aastail jõudis tootmise kontsentratsioon konkurentsivõitluse tagajärjel Saksa tööstuse mõnedes harudes, eriti rasketööstuses, nii kaugele, et ettevõtete arv vähenes mõnekümnele. Hiiglaettevõtte näitena võib tuua Kruppi tehased — Saksa sõjaväe peamine relvadega varustaja. 1845. aastal töötas Kruppi juures kõigest 122 inimest, 1871. aastal üle 16 000, XIX sajandi lõpul 45 000 ja 1913. aastal, Esimese maailmasõja eelõhtul töötas tema arvukates ettevõtetes 80 000 inimest. Kruppi firma kasvas võimsaks mäe-, metallurgia- ja metallitööstuse ettevõtete, transpordikompaniide ning kaubakontorite koondiseks.

Ettevõtete arv vähenemine (kusjuures nende suurus kasvas) võimaldas nende omanikel omavahel kokku leppida, et ühiselt dikteerida turuhindu.

Kokkulepped suurtööstuste vahel olid mitut laadi. Esimeseks sammuks mitme suurettevõtte ühinemisel oli otsus üheskoos kindlaks määrata kaubahinnad. Seejärel lepitati kokku iga koondisest osavõtja toodangu ülemmäära suhtes, mis oli äärmiselt tähtis kõrgete müügihindade säilitamiseks. Kapitalistid leppisid omavahel kokku ka kaupade turustamispiirkondade jaotamise suhtes.

Nümmoodi tekkisid kapitalistlikud monopolid — kapitalistide liidud või koondised, kes koondasid enda kätte ühtede või teiste kaupade tootmise ja turustamise, selleks et kõrvaldada konkurentse ja saada lisakasumit.

Kapitalistlike monopolide tekkimine pole iseloomulik mitte ainult Saksamaale. See protsess toimus mõningate kohalike isearasustega XIX sajandi 70—80-ndail aastail alates ka teistes kapitalistlikes maades. Kuid kuskil, välja arvatud Ameerika Ühendriigid, ei arenenud monopolid nii kiiresti kui Saksamaal.

Monopolistliku kapitalismi kasv Saksamaal. XIX ja XX sajandi vahetusel muutub Saksa kapitalism järk-järgult monopolistlikuks. Luuakse suuri kapitalistlikke koondiseid, näiteks Reini-Vestfaali kivisööndikaat¹, mis tekkis XIX sajandi 90-ndail aastail. Vahetult enne Esimest maailmasõda kuulus sööndikaadile ligi 100 kaevandust. Ta kontrollis 50% kogu Saksamaa kivisöötootangust, dikteeris söehindu, jaotas kogu tootmist üksikute ettevõtete vahel ja turustas sütt oma müügibüroo kaudu. Sõjatööstuses oli valitsev Kruppi firma, elektrotehnikas kaks hiiglaettevõtet — Üldine Elektrikompanii (AEG) ja Siemens-Schuckert. Monopolid kujunesid ka teistes tööstusharudes.

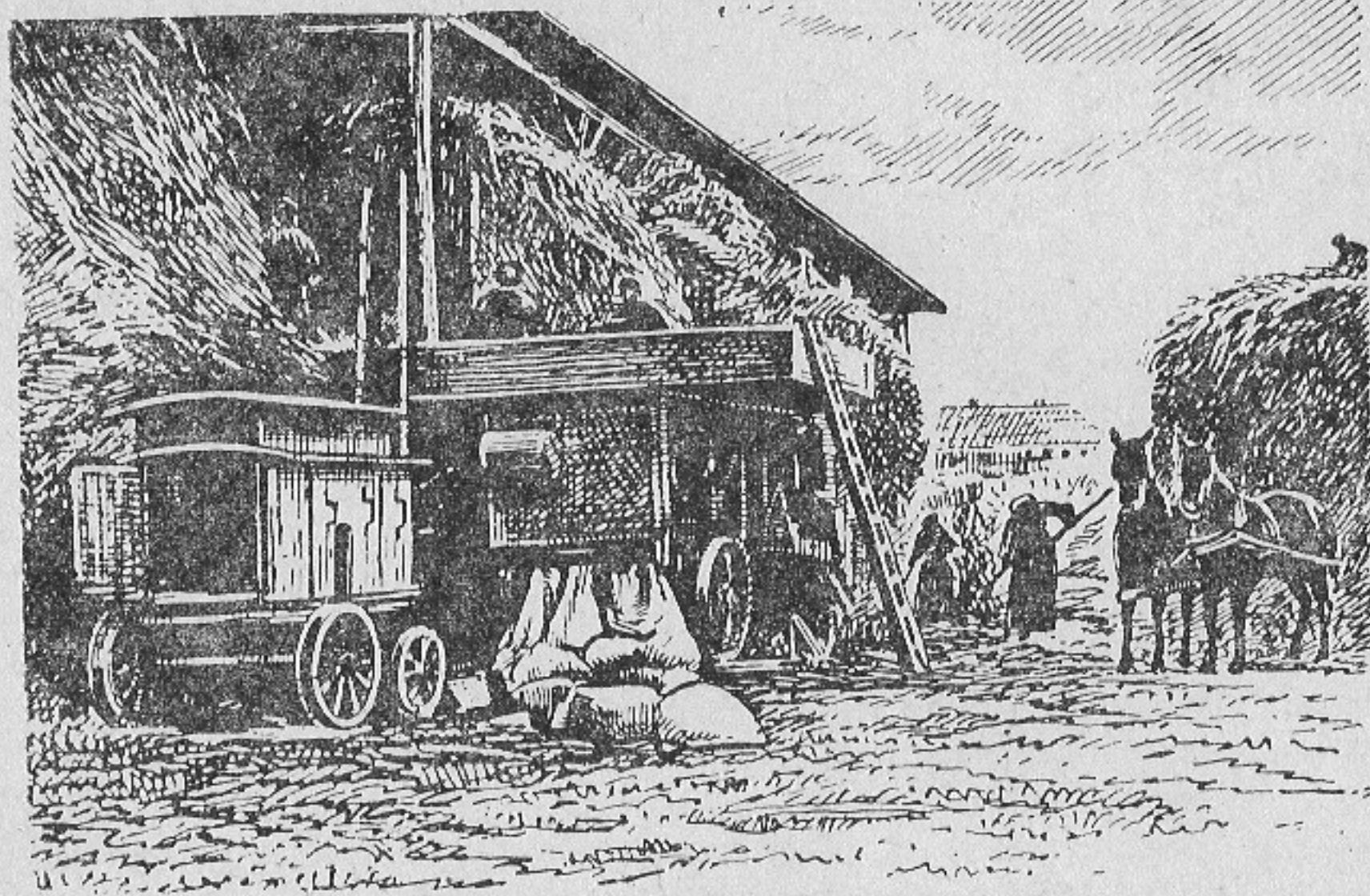
1905. aastal oli Saksamaal 385 kapitalistlikku koondist, kuhu kuulus 12 000 suurettevõtet.

Monopolide tekkimisega muutus pankade osa ja tähtsus. Esialgu esinesid nad tagasihoidlike vahendajatena maksetes, võtsid vastu hoiuseid ja andsid laene. Hiljem kiirenes ka pangandus, nagu tööstuseski, kontsentratsioon: suured pangad kas neelasid väiksemad või allutasid nad endale, lülitades nad «oma» rühmitusse. See toimus seepärast, et ainult võimsad pangakoondised olid suutelised rahuldama tööstusmonopolide kasvavaid krediitvajadusi. Pankade arvu vähenemisega ja väheste allesjäänud pankade suurenemisega kujunesid pangamonopolid. Jooksvate arvete sisseadmine ja teiste finantsoperatsioonide teostamine võimaldasid võimsatel pangarühmitustel teada saada oma klientide ärisuuna, avaldada neile mõju krediidi laiendamise või kitsendamise teel, selle saamise tingimuste kergendamise või raskendamise teel ning lõpuks määrata tervikuna nende saatust (vt. dokumenti).

Monopolide arenemine ja nende valitsemise kehtestumine tähistas kapitalismi üleminekut tema kõrgemasse faasi — imperialismi. Imperialism on kapitalism, mida iseloomustab eelkõige monopolide valitsemise kehtestumine.

Põllumajandus. Ida-Saksamaal, Elbe jõest ida pool, kuulus ligi pool maast mõisnikele-junkrutele. Enamik junkrute majandis omas mitusada hektarit maad. Kuid tihtipeale kuulus saksa

¹ Sööndikaat — üks monopolistliku koondise vorme, mida iseloomustab see, et sööndikaadist osavõtjad kapitalistid sõlmivad omavahel kokkuleppe toodangu ühise turustamise kohta, säilitades muus osas oma ettevõtte iseseisvuse.

Elektrimootoriga rehepeksumasin junkru majapidamises.

mõisnikele tuhandeid hektareid, kõige suurematele aga üle 10 000 hektari maad. Mõisates kasutati täiustatud masinaid, kunstväetisi ja õiget külvikorda. Ent samal ajal oli neis mõisates säilinud arvukalt feodalismi igandeid.

Sulased said tavaliselt väikese maatüki koos osmikuga, mille eest nad olid kohustatud kogu oma perega mõisniku heaks töötama. Veelgi raskem oli mõisapere — teenijatüdrukute ja maata sulaste olukord, kes elasid mõisa juures (tallimehed, karjamehed jne.). Isandad sundisid neid töötama varavalgest hilisööni, kaasa arvatud ka pühapäevad ja pühad. Mõisnikul oli isegi õigus neile ihunuhtlust anda. Peale junkrute mõisate olid olemas ka kulkute — suurtalunike majandid, kes samuti ekspluateerisid sulaseid.

Elbest lääne pool oli mõisnikke vähem. Siin olid ülekaalus väike- ja keskmised talumajapidamised, kuid majanduslikult valitsesid külas suurtalunikud.

1888. aastal oli Saksamaal 3 miljonit kääbustalundit, millele kuulusid tillukesed maalapid suurusega alla kahe hektari. Need moodustasid peaaegu $\frac{3}{5}$ kõigist majandest, kuid neile väikeomanikele kuulus kõigest $\frac{1}{20}$ haritavast maast.

Väiketalupojad ei suutnud end neil tillukestel maalappidel elatada ja paljudes Saksamaa piirkondades tegelesid nad ammust ajast mitmesuguse käsitööga. Kuid suurtööstuse kasvuga hakkas käsitööstus üha vähem tulu andma, sest käsitöötooted ei kannan-

tanud välja vabrikutoodete konkurentsi. Vaesunud talupojad müüsid oma maa ära ja läksid linna või hakkasid sulastena tööle mõisnike ja kulakute juures.

Politsei- ja administratiivvõim külas oli junkrute käes; see andis vabad käed mõisnike omavolile. Riigipäeva valimiste ajal terroriseerisid mõisnikud tavalist valijat. Tihtipeale sulaseid lihtsalt aeti karjas valimiskastide juurde, kus nad maaomaniku usaldusmehe valve all lasksid kasti oma valimisedeli.

Saksa junkurlik-kodanlik imperialism. *Saksa imperialismi iseloomuks oli tema junkurlik-kodanlik iseloom.* Monopolistlik kodanlus tugevnes ja rikastus, kuid täielikult säilitasid oma positsiooni ka junkrud. Laienesid suurmaaomanike majanduslikud sidemed tööstuslike ja pangamonopolidega. Paljud junkrud ja keiser Wilhelm II ise olid suurettevõtete aktsiate omanikud.

Ühised majanduslikud huvid, samuti ühine võitlus töölis- ja sotsialistliku liikumise vastu koondasid junkrud ning suurtalunike junkurlik-kodanlikku blokki. See blokk kasutas riigivõimuparaati võitluses nii proletariaadi kui ka konkurentide vastu rahvusvahelistel turgudel. Mõlemad blokist osavõtjad — nii suurtalunikud kui ka kodanlus nõudsid kolooniate vallutamist ning toetasid aktiivselt valitsuse koloniaalpoliitikat.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

TOOTMISE JA KAPITALI KÕRGE KONTSENTRATSIOON SAKSAMAAL.

(Saksa kodanliku majandusteadlase Heymanni andmeil.)

«On jäänud ühelt poolt suured kivisööekompaniid miljonitesse tonnidesse ulatava söetoodanguga, kindlalt organiseeritud oma kivisööesündikaati, ja nendega tihedalt seotud suured terasevalutehased ühes oma terasesündikaadiga. Need hiiglaettevõtted 400 000-tonnise (tonn = 60 puuda) aastase terasetoodanguga, hiiglasuure maagi- ja kivisööetoodanguga, valmisesemete tootmisega terasest, 10 000 töölisega, kes elavad tehaste asulate kasarmuis, mõnikord oma eraraudteede ja -sadamatega, on saksa rauatööstuse tüüpilisteks esindajateks. Ja kontsentreerumine areneb üha kaugemale ja kaugemale. Üksikettevõtted muutuvad üha suuremaks, ikka suurem arv ühe ja sellesama või eri tööstusharu ettevõtteid koondub hiiglaettevõteteks, kellele pool tosinat Berliini suurpanku on nii toeks kui ka juhtideks...»

V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 186.

1. Tööstuse arenemise põhinäitajad (miljonites tonnides).

Maad	Kivisöetoodang			Malmitoodang			Terasetoodang		
	1870	1900	1913	1870	1900	1913	1870	1900	1913
Inglismaa	110	225	287	6,0	9,0	10,3	0,2	4,9	7,7
Ameerika									
Ühendriigid	29,5	240,8	508,9	1,7	13,8	31,0	0,07	10,2	31,3
Saksamaa	37,9 ¹	149,8	277,3	1,6 ¹	8,5	19,3	0,25 ¹	6,6	18,3
Prantsusmaa	15,8 ²	33,4	40,8	1,2 ²	2,7	5,2	0,13 ²	1,6	4,7

Ülemaailmsed majanduskriisid 1848—1935, I kd., J. Varga üldtoimetusel, Moskva, 1937, lk. 492—506 (vene keeles).

2. Arenenud kapitalistlike maade osatähtsus maailma tööstustoodangus (protsentides).

Aastad	Suurbritannia	Ameerika Ühendriigid	Saksamaa	Prantsusmaa
1870	31,8	23,3	13,2	10,3
1896—1900	19,5	30,1	16,6	7,1
1913	14,0	35,8	15,9	6,4

Kapitalistlike maade majandusajalugu, prof. P. V. Krivija, prof. I. S. Dzjubko ja prof. V. T. Tšuntulovi üldtoimetusel, Moskva, 1966, lk. 208 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

- Analüüsige lk. 40 toodud tabelite numbrilist materjali ja jälgige Saksa keisririigi kiiret tööstuslikku arenemist.
- Missugused kapitalismile omased nähtused viivad monopolide tekkimisele?
- Mis on kapitalistlik monopol? Andke definitsioon.
- Missugune on pankade uus osa imperialismiajastul?
- Andke imperialismi lühike definitsioon.
- Töestage, et Saksa kapitalism astus XX sajandi alguses imperialismistaadiumi.
- Leidke fakte, mis kinnitavad feodalismi igandite olemasolu Saksa keisririigi majanduses ja poliitilises korras.

¹ 1871.

² 1872.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Meenutage, millal ja millistel asjaoludel tekkisid Kolmikliit ja Prantsuse-Vene liit.

2. Millal ja kuidas moodustati Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei (eisenahlased)? Kes olid tema juhid?

3. Missugust kahju tekitas Lassalle Saksa töölisliikumisele?

§ 8. SAKSA KEISRIRIIGI SISE- JA VÄLISPOLIITIKA XIX SAJANDI LÖPUL.

Bismarck võimul. Kohe pärast Saksa keisririigi moodustamist nimetas Preisi kuningas Wilhelm I, olles saanud Saksa keisriks, Bismarcki keisririigi kantsleriks. Bismarck jäi sellele kohale kuni 1890. aastani. 28 aastat (alates 1862. aastast) valitses ta peaaegu püramatult Preisimaad ja 20 aastat kogu keisririiki.

Bismarck esindas junkrute ja suurkapitalistide huve. Ta oli äärmiselt võimukas, tugeva tahtejõuga ning kaine, kuid ühtlasi kavala mõistusega, kogenud ja osav poliitik. Päritolult preisi junkur, oli Bismarck oma poliitilistelt veendumustelt monarhist ja tööliklassi õelaim vaenlane. Ta mõistis suurepäraselt, et junkrud ei või ignoreerida kiiresti areneva suurkapitali huve. Kodanlus oli selleks ajaks juba küllaldaselt kasvanud ja tugevnenud ning teda tuli arvestada. Seepärast püüdis Bismarck oma sise- ja välispoliitikas hoida tihedat liitu junkrute ja suurkapitali vahel.

«Erakorraline seadus» sotsialistide vastu. Tööstuse kiire arenemine tõi endaga kaasa tööliklassi kasvamise ja sotsialistliku liikumise tugevnemise. 1875. aastal toimus eisenahlaste ühinemine lassalllastega¹ ühtseks parteiks, kes võttis endale nimeks Saksamaa Sotsialistlik Töölispartei (harilikult kutsutakse teda Sotsiaaldemokraatlikuks Parteiks). Partei tugevnemine hirmutas valitsevaid ringkondi. Eriti suurt hirmu sisendas neile sotsialistide edu Riigipäeva valimistel 1877. aastal. Sotsiaaldemokraatide poolt hääletas 498 000 valijat ja nad said Riigipäevas 12 kohta.

1878. aastal viis valitsus Riigipäevas läbi seaduse sotsialistide vastu, mida hakati nimetama «erakorraliseks seaduseks». Nii-moodi kutsuti seadust seepärast, et ta asetas sotsialistid erakorralistesse tingimustesse, tegelikult keelas partei tegevuse. Saadeti laiali ka need ametiühingud ja isegi töölis-spordiühingud, mis olid sotsialistide ideelise mõju all.

«Erakorraline seadus» keelas sotsialistlike ajalehtede ja ajakirjade väljaandmist. Kogu sotsialistlik kirjandus kuulus konfiskeerimisele. Algasid parteitöötajate massilised areteerimised ja väljasaatmised — sageli ilma kohtuta, administratiivkorras.

¹ Vt. õpiku «Uusaeg I osa» § 38.

Saksamaa agressiivne välispoliitika 70—80-ndail aastail. 70—80-ndail aastail üritas Saksa valitsus kahel korral alustada uut sõda Prantsusmaa vastu, et muuta ta Saksamaa vasalliks ja kehtestada seega Saksamaa hegemoonia Euroopas. See oli Saksamaa välispoliitika peamine ülesanne. Ent Venemaa segas end vahele. Ta kartis Saksamaa edasist tugevnemist. Vene valitsus andis Saksa valitsusele mõista, et Venemaa ei luba Prantsusmaa uut purustamist. Saksamaa tõmbus tagasi, kuid oma plaanidest ta ei loobunud.

Kolmikliidu moodustamine. Valmistudes sõjaks Prantsusmaa vastu, hakkas Saksamaa otsima endale liitlasi. 1879. aastal sõlmis ta liidu Austria-Ungariga, kes võistles Venemaaga Balkani poolsaarel. 1882. aastal täiendati Austria-Saksa liitu: tema mõlemad osalised — Saksamaa ja Austria-Ungari — sõlmisid liidu Itaaliaga, kellel selleks ajaks olid suhted Prantsusmaaga teravnenud. Prantsuse-Itaalia vastuolude teravnemine oli tingitud peamiselt sellest, et Prantsusmaa oli hõivanud 1881. aastal Tuneesia, millele pretendeeris ka Itaalia.

Saksamaa, Austria-Ungari ja Itaalia sõjaline kokkulepe sai 1882. aastal nimeks **Kolmikliit**. Niiviisi asus Saksamaa koalitsiooni etteotsa, mis oli suunatud mitte ainult Prantsusmaa, vaid ka Venemaa vastu. Bismarck nägi Venemaal takistust oma poliitiliste plaanide teostamisel. Ta katsus Venemaale igati kahju tekitada, kuid tegi seda võõraste kätega, püüdes ässitada tema kallale Inglismaad ja Türgit. Tema ise, saanud Austria-Ungari liitlaseks, nägi küllalt palju vaeva, et mitte lasta asjal areneda Vene-Saksa sõjani (vt. dokumenti 1).

Bismarck teadis väga hästi, missuguseid raskusi toob endaga kaasa sõda kahel rindel — ühekorraga Prantsusmaa ja Venemaa vastu. Ajalugu tuletas talle meelde, et isegi niisugused kuulsad väejuhid nagu Karl XII ja Napoleon said Venemaal lüüa. Bismarck mõistis ka seda, et tsarism pidurdab Venemaa arenemist, ja püüdis seepärast alati, kui selleks juhust oli, toetada sealseid reaktsioonilisi jõude.

Koloniaalvallutuste algus. Samaaegselt ettevalmistustega sõjaks Euroopas alustas Saksamaa kolooniate vallutamist, mida nõudis Saksa suurkapital. Seejuures õiendasid saksa kolonisaatorid metsikult arveid rahuliku elanikkonnaga, kohkumata tagasi reetlikkuse, massiliste tapmiste ja röövimise ees.

1882. aastal heitis Breemeni kaupmehe Lüderitzi agent ankru Angra Pequena lahes Aafrika edelarannikul. 200 vananenud vintpüssi ja 2000 marga eest ostis ta kohaliku hotentoti hõimu pealikult üsna suure territooriumi. Hiljem kuulutas Saksa valitsus selle oma protektoraadiks. Aafrikasse saadeti ametnikke ja sõdureid, kuid kolonisaatorite püüded uusi maid haarata kutsusid esile kohaliku rahvastiku vastupanu. Vallutajad kasutasid relvi. Saksa väed tungisid ootamatult hotentottide küladele kallale ja korral-

dasid seal metsikuid tapatalguid. Veriste arveteõienduste tulemusel laiendas Saksamaa tunduvalt oma valdusi Edela-Aafrikas. Samasugusel «teel» saadi ka teisi territooriume. 80-ndail aastail hõivas Saksamaa esimesed asumaad Aafrika mandril — osa Edela- ja Ida-Aafrikast, Togo ja Kameruni.

Samal ajal tungisid Saksa kolonisaatorid Vaikse ookeani basseini, haarates enda kätte Uus-Ginea saare kirdeosa koos lähedal asuvate saartega. Kuid vallutatud kolooniad tundusid saksa kapitalistidele täiesti ebapiisavaina. Nad tahtsid saada palju rohkemat!

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. BISMARCK SÕJA OHTLIKKUSEST VENEMAA VASTU. (Katkend O. Bismarcki kirjast.)

Selle üle [kallaletungi üle Venemaale] oleks võinud vaielda sel juhul, kui niisuguse sõja tulemuseks oleks tõepoolest Venemaa purustamine. Kuid niisugune resultaat on isegi pärast kõige hiilgavamaid võite väljaspool iga-august tõenäosust. Isegi kõige soodsama sõja tulemus ei too endaga kunagi kaasa Venemaa peamise jõu, miljonites venelastes peituva jõu lagunemist... Need viimased, isegi kui neid lahutada rahvusvaheliste lepingutega, ühinevad üksteisega uuesti niisama kiiresti nagu tükeldatud elavhõbeda osakesed. See on vene rahvuse purustamatu riik...

Euroopa valitsuste suur poliitika, IV kd., Berliin, 1922, lk. 302—303 (saksa keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missugused huvid ja eesmärgid lähendasid preisi junkruid saksa kodanlusele?
2. Millistel põhjustel kehtestati «erakorraline seadus» sotsialistide vastu?
3. Mispärast kartis Bismarck sõda Saksamaa ja Venemaa vahel? (Kasutage vastamisel ka dokumendi teksti.)
4. Missugune oli Bismarcki välispoliitika peaülesanne XIX sajandi 70—80-ndail aastail?
5. Hakake koostama sünkroonilist tabelit «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses»:

Aastad	Sõjalis-poliitilised liidud. Esimesed imperialistlikud sõjad	Aafrika jaotamine	Aasia jaotamine	Vallutused Vaikse ja Atlandi ookeani basseinis
70—80-ndad aastad				
90-ndad aastad				
1900-ndad aastad				

6. Märkige kontuurkaardile Saksamaa esimesed koloniaalvallutused.

§ 9. SAKSA IMPERIALISTIDE ETTEVALMISTUSED SÕJAKS MAAILMA ÜMBERJAOTAMISE EEST.

Koloniaalvallutused 90-ndail aastail. Sõjalaevastiku loomine. Kiiresti arenev Saksa tööstus pörkas välisturgudel kokku inglise, prantsuse ja teiste konkurentidega. Tööliste ja laostunud väikekodanluse madal ostujõud oma maal, püüid rahuldada odava toorainega vabrikute ja tehaste kasvanud nõudmisi tõukasid saksa kodanlust uute turgude ja tooraineallikate otsimisele. Lõpuks oli Saksamaal endal kogunenud küllalt suuri kapitale, mille valdajad püüdsid neid kõrge kasumi tagaajamisel mahutada välismaal raudteede ehitamisse, kaevanduste rajamisse asumaades jne.

XIX sajandi 90-ndail aastail algas uus etapp Saksamaa välispoliitikas. *Noor ja tugev kiskja — Saksa imperialism — pidas end asumaade jaotamisel tüssatuks.* Ta tuli — Lenini sõnade järgi — kapitalistlike maade maiusroogade laua äärde, kui kohad olid juba vanade kapitalistlike maade poolt ära võetud.

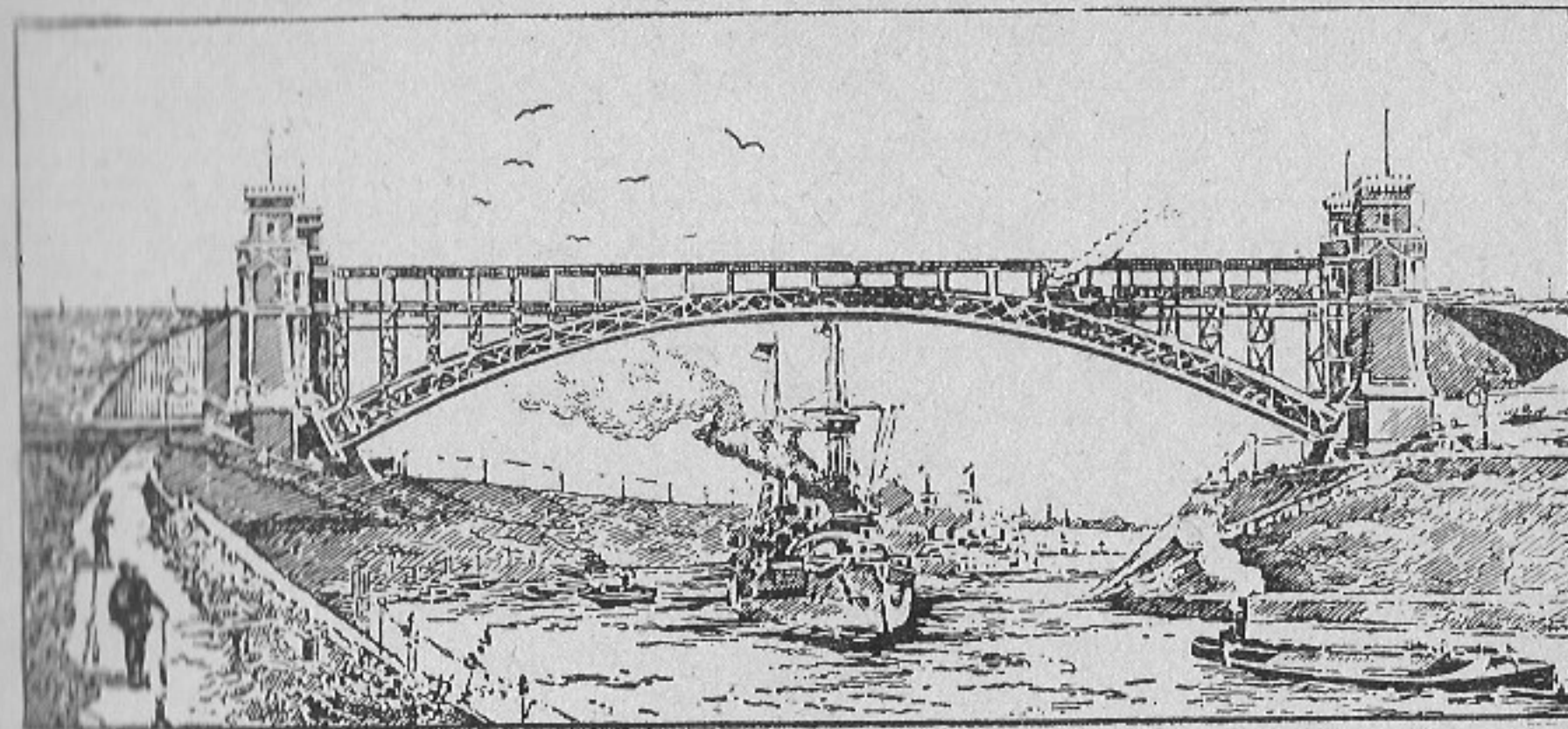
Saksa imperialism püüdis tegemata jäänud tasa teha. Saksa imperialismi vallutuspoliitika kuulutajaks ja aktiivseks teostajaks sai Wilhelm II, kes asus keisritroonile 1888. aastal. Uskumatult enesekindel ja upsakas noor keiser püüdis kõikjal rõhutada oma vägevust. Ülim iseteadvus, äärmuslik edevus ja soov alati esimene olla tõi talle mittekadestamisväärsse kuulsuse. «Keiser Wilhelm tahab olla igas pulmas pruut, kõigil ristsetel vastsündinu ja kõigil matustel surnu,» kõnelesid temast kaasaegsed.

Möödunud sajandi 90-ndail aastail hakkasid suurkapitalistide ja junkrute hulgas küpsema Saksamaa maailmavalitsemise plaanid. Šovinistlikud organisatsioonid sisendasid sakslastele visalt meeletuid ideid «saksa rassi» üleolekust, tema «õigusest» valitseda maailma.

Tugevnes ka Saksa imperialismi agressiivsus. Saksa valitsus seadis oma välispoliitika peaeesmärgiks laialdase koloniaalimpeeriumi loomise. «On möödas need ajad,» ütles Riigipäeval vürst von Bülow, varstine keisririigi kantsler, «millal teised rahvad jaotasid omavahel maid ja meresid, meie, sakslased, aga leppisime vaid sinise taevaga... Me nõuame endale samuti kohta päikese all.»

Sõnadele järgnesid ka teod. 90-ndate aastate lõpul asusid sakslased vägivaldselt Hiinasse, Shandongi poolsaarele ja rajasid seal sõjalaevastiku baasi (Jiaozhou lahes). Samal ajal omastas Saksamaa Vaikses ookeanis Karoliini ja Mariaani saared. Veel varem oli ta hõivanud Marshalli saared.

1900. aastal õiendasid saksa imperialistid koos teiste maade imperialistidega arveid rahvusliku vabastusliikumise Hiinas. Saksa kindral Waldersee juhtimisel tegutses imperialistlike suurriikide vägede ühendatud karistussalk. Karistajad saatsid korda koletuid metsikusi peaaegu relvitute hiinlaste kallal, tapsid naisi ja lapsi. Vägesid Hiinasse saates soovitas keiser Wilhelm II küü-

Kieli kanal, millest sõidavad läbi sõjalaevad.

niliselt mitte «halastada» ja mitte võtta vange, «et tulevikus, isegi tuhande aasta pärast ei julgeks ükski hiinlane sakslasele kõõrdi vaadata».

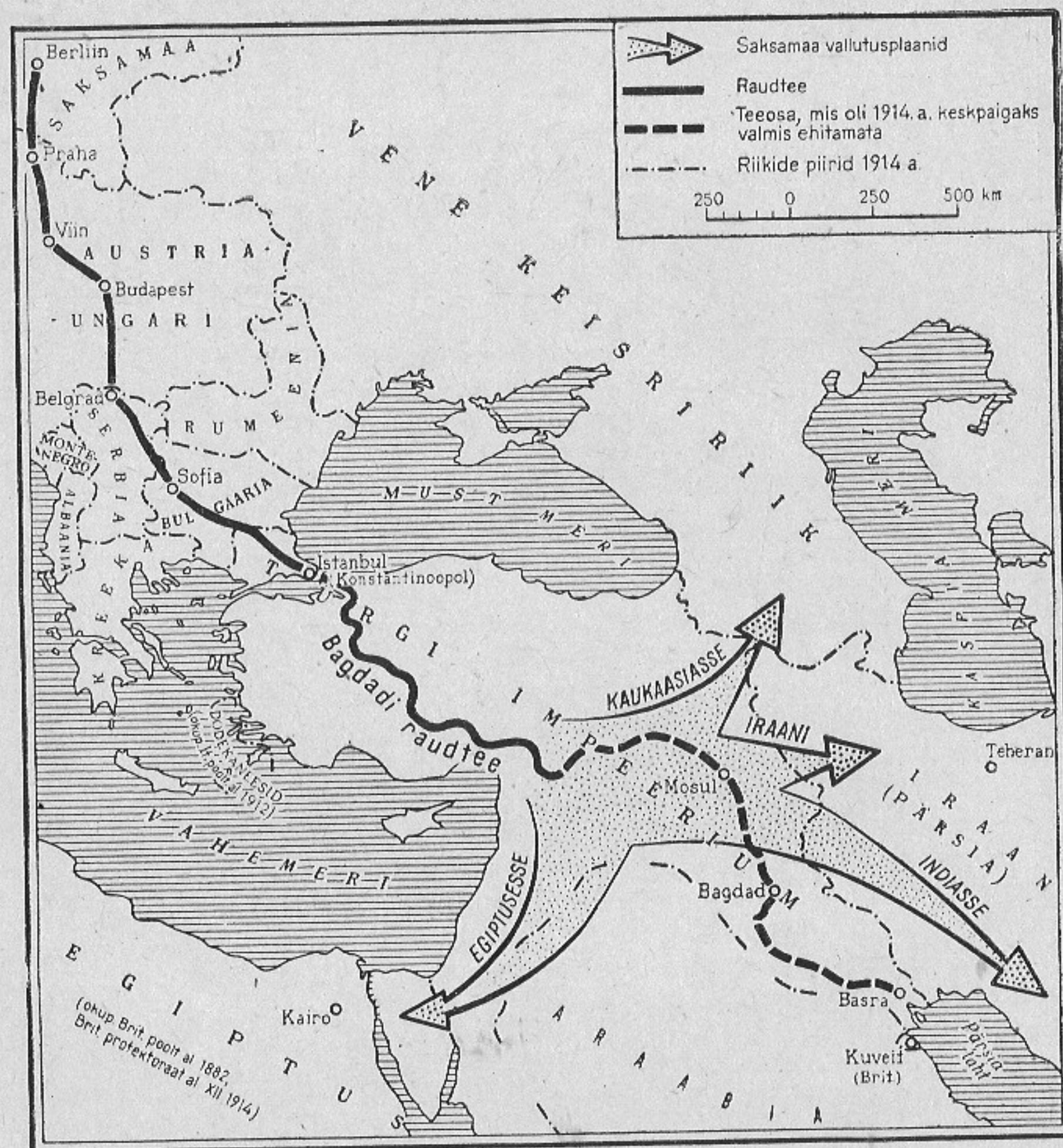
Aafrikas meelitas saksa kapitaliste Maroko. Selle valdamine oleks võimaldanud luua tugipunkte Vahemere läänepoolse väljapääsu ääres vastukaaluks Inglise baasile Gibraltaris. Saksa kapitali meelitas ka rauamaak, mille poolest Maroko on rikas.

Seoses uute asumaade haaramise ja väliskaubanduse kiire kasvuga hakkas Saksamaa rajama võimsat sõjalaevastikku. «Meie tulevik on merel!» kuulutas keiser Wilhelm II hooplevalt.

1895. aastal avati Kieli kanal, mis ühendab Põhjamerd Balti merega. 1898. aastal võttis Riigipäev vastu suure sõjalaevade ehitamise programmi. Juba kahe aasta pärast seda programmi kahekordistati. Saksamaa püüdis saada suureks mereriigiks (vt. dokumenti).

«**Tung itta.**» Pidades end «ilmajäetuks» Aafrikas, otsustasid saksa imperialistid «kaotatu» tasa teha Lähis-Idas. Siia meelitas neid kasumiiha. Nad töötasid välja Väike-Aasia loodusrikkuste anastamise plaane. Tungides itta, tahtsid nad kindlalt kanda kinnitada Väike-Aasias, Süürias, Mesopotaamias ja Palestiinas, kus asuvad maailma rikkamad naftaallikad. Üks Saksa imperialismi propagandiste kirjeldas järgmiselt Türgi provintside röövimise perspektiivi: «Tauruse mägede põues peituvad kolossaalsed metallilademed!» hüüdis ta vaimustusega. «Babüloonia madalik võib saada maailma suurimaks vilja ja puuvillaga varustajaks. Mesopotaamias on karjamaid miljonitele lammastele. Siit saame suurema osa meile vajaminevast toorainest, mis on seejuures koondatud ühte kohta.»

Saksamaa taotlusi tungida Idamaadesse, Türgisse, Balkani poolsaare slaavi rahvaste — bulgaarlaste, serblaste jt. maadesse,

BAGDADI RAUDTEE SKEEM.

Saksamaa lootis kasutada Bagdadi raudteed Istanbulist Bagdadi ja Basrani löögi andmiseks inglise kapitalistide huvidele — seda raudteed mööda võisid Saksa korpused ilmuda Indiasse ja Egiptusse viivatele ühendusteedele.

«eluruumi» vallutamise plaane Ukrainas väljendasid saksa imperialistid loosungiga «Tung itta» («Drang nach Osten»).

Juba 1898. aastal käis Wilhelm II «Issanda haua» kummardamise ettekäändel Palestiinas. Kroonitud palverändur esines seal saksa imperialistide kaubareisijana. Oma reisi ajal kohtus keiser Türgi sultaniga ja leppis kokku, et suurimad Saksa pangad saavad kontsessiooni raudteemagistraali ehitamiseks Bosporuselt läbi

Välke-Aasia Bagdadi ja sealt edasi Pärsia lahe äärde. Seda raudteed hakati hiljem nimetama Bagdadi raudteeks.

Bagdadi raudteel oleks pärast tema kasutuselevõtmist olnud tohutu suur majanduslik ja strateegiline tähtsus. Raudtee ehitamine oli saksa töösturitele väga tulus, sest nad said suuri tellimusi rööbastele, veduritele ja vagunitele. Ehitus töötas kasu anda ka Saksa pankadele, kes mahutasid sellesse oma kapitale. Bagdadi raudtee pidi kaasa aitama edasiste vallutuste ettevalmistamisele Idas, mida saksa imperialistid juba plaanitsesid.

Saksa imperialistide vallutusplaanid tekitasid tõsiseid konflikte teiste imperialistlike riikidega — Inglismaa, Prantsusmaa ja Venemaaga. Saksa imperialism valmistus sõjaks maailma ümberjaotamise eest oma huvides. Just Saksamaa asus kõige agressiivsemal positsioonil kõigi teiste imperialistlike suurriikide hulgas.

Viimastel aastatel enne Esimest maailmasõda tugevdas Saksamaa võidurelvastumist. Ta suurendas tunduvalt oma armee arvu-llist koosseisu. Riigipäev kinnitas üha uusi assigneeringuid sõjalaevade ehitamiseks, eriti aga allveelaevastiku loomiseks.

Hoogu sattunud imperialistlikud kiskjad viisid asja niikaugele, et puhkes sõda. Saksa imperialistidel ei tulnud mõttesegi jääda peatuma kuristiku serval. Ajakirjandus kutsus üles röövimisele. Vaadake, mida kirjutas näiteks ajaleht «Zukunft», kõige äärmuslikumate imperialistide häälekandja. See ajaleht võrdles Saksamaad noore, tugeva ja energilise inimesega. See noormees ei saanud oma vanematelt päranduseks mitte midagi, tal on ainult väikesed isiklikud säästud. Iha rikkuse järele on noormehel suur ja ta jõuab otsusele, et ausal teel ta rikkaks ei saa. Kuid ta on vap- per ja julge, ta läheb mängupõrgusse, paneb ühele kaardile kõik oma säästud, ja kui ta ei võida «ausas» mängus suurt panka ning kaotab, siis kasutab ta jõudu: ta lihtsalt rööbib avalikult oma mängukaaslastelt nende võidu. Ajaleht samastas Saksamaad sel- lise noore röövliga. Saksa imperialistid nõudsid maailma vägivald- set ümberjaotamist, nad kiskusid kogu maailma sõtta.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

SAKSAMAA MUUTUMINE MERERIIGIKS.

(Saksa mereministri admiral Tirpitz kõnest Riigipäeval 1897. a.)

Saksamaa huvid merel kasvasid täiesti ootamatul viisil seoses impeeriumi rajamisega. Nende säilitamine muutus Saksamaa jaoks eluküsimu- seks. Ja kui neid Saksamaa huviseid merel tõkestada või tõsiselt kahjustada, siis läheb meie maa vastu algul majanduslikule ja seejärel ka poliitilisele langusele. Ükskõik mis te ka võtaksite: poliitilised ja majanduslikud küsi- mused või Saksa alamate ja kaubanduslike huvide kaitsmine välismaal — kõik see leiab tuge ainult Saksa laevastikult...

Schultes, Euroopa ajalooline kalender 1897, München, 1898, lk. 159 (saksa keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Iseloomustage kaht etappi Saksa keisririigi välispoliitikas. Näidake, mille poolest erines teine etapp esimesest.
2. Selgitage Saksa imperialismi erilise agressiivsuse peamine põhjus.
3. Märkige kontuurkaardil Saksamaa koloniaalvallutused XIX sajandi 80—90-ndail aastail ja Saksa ekspansiooni peasuunad XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses. Määrake kindlaks Bagdadi raudtee majanduslik, poliitiline ja strateegiline tähtsus skeemi järgi (lk. 46).
4. Jätkake sünkroonilise tabeli «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses» täitmist.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Mis põhjustel keelas Bismarcki valitsus Saksamaa Sotsialistliku Töölispartei tegevuse?

§ 10. TÖÖLIS- JA SOTSIAALDEMOKRAATLIK LIIKUMINE XIX SAJANDI LÕPUL.

Töölisliikumise ja Sotsiaaldemokraatliku Partei tugevnemine. Saksamaa Sotsialistlikul Töölisparteil tuli 12 aasta jooksul töötada pöranda all, «erakorralise seaduse» ja valitsuse repressioonide rasketes tingimustes.

Pärast lühiajalist peataolekut, mida põhjustas «erakorraline seadus», läks saksa proletariaadil K. Marxi ja F. Engelsi abiga korda luua illegaalne töölispartei. Välismaal korraldati üldparteilise ajalehe «Sozialdemokrat» väljaandmine. Ajaleht toimetati salaja Saksamaale ja seda levitati tööliste hulgas tagakiusamisest hoolimata (vt. dokumenti 1).

Ajalehte toodi välismaalt kõikvõimalikke teid mööda. On teada juhtum, kus suur saadetis ajalehti toodi Londonist kohale sellesama laevaga, millel sõitis keiser Wilhelm I ise.

Ka Saksamaal trükiti pörandaaluseid revolutsioonilisi lendlehti, mis kutsusid võitlema Bismarcki reaktsioonilise režiimi vastu.

Tööliste võitlus tugevnes aasta-aastalt. Väljasaadetavate sotsiaaldemokraatide ärasaatmine või vanglas surnud seltsimehemahtused kujunesid valitsusvastaseks demonstratsiooniks.

Saksa tööliklassi ja Sotsialistliku Töölispartei silmapaistvad juhid olid August Bebel (1840—1913) ja Wilhelm Liebknecht (1826—1900). Enamasti järgisid nad Marxi ja Engelsi nõuandeid. Suurt edu saavutas sotsiaaldemokraatia Riigipäeva valimistel 1884. aastal; ta sai 24 saadikukohta. Repressioonidest hoolimata heisati 1889. aastal Berliini töölikvartalites punased lipud. Keegi sai hakkama isegi sellega, et püstitas punase lipu Politsei-

August Bebel.

Wilhelm Liebknecht.

presiidiumi (Berliini politsei peavalitsuse) katusele. Eriti hirmutas kodanlust ja valitsust 100 000 Ruhri kaevuri streik 1889. aastal.

Erfurdi programm. Selle vigade kriitika F. Engelsi poolt. Ägedas võitluses saavutas saksa tööliklass 1890. aastal sotsialistidevastase «erakorralise seaduse» tühistamise. Partei tuli pöranda alt välja ja hakkas kiiresti kasvama. Selleks ajaks oli marksism töölikliikumises laialdaselt levinud. 1891. aastal võeti partei korralisel kongressil Erfurdis vastu uus programm.

Programmis oli vastavalt Marxi õpetusele öeldud, et Sotsiaaldemokraatlik Partei seab oma lõppeesmärgiks sotsialismi ülesehitamise. Olid esitatud ka partei lähemad nõudmised: 8-tunnine tööpäev, tööliste õigus vabalt organiseerida ühinguid, korraldada streike jne. Kuid programm sisaldas tõsisemaid mõõndusi oportunistidele. Oportunistide all töölikliikumises mõistetakse kokkuleplust kodanlusega, proletariaadi klassihuvide allutamist kodanlusehuvidele, taganemist marksismist töölis- ja revolutsioonilise liikumise teooria ja praktika põhiküsimustes.

Saksa sotsiaaldemokraatia juhid ei julgenud võtta oma programmi demokraatliku vabariigi nõudmist saksa tööliste võitluse lähima eesmärgina. Nad kartsid, et selle eest ähvardavad parteid uued repressioonid valitsuse poolt. Kuid Erfurdi programmi kõige jämedam viga oli see, et seal ei olnud isegi mainitud proletaarset revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri. Programm taandas proletariaadi klassivõitluse suurel määral ainult võitlusele «sotsiaalsete reformide» eest.

Erfurdi programmi ilmunise ajal ei olnud Marx enam elavate hulgas. Ta suri 1883. aastal. Engels, kes hoidis kõrgel revolutsioonilise marksismi lippu, kritiseeris karmilt Erfurdi programmi

projekti. Ta ütles, et programmis ei tohi vaikides mööda minna võitlusest monarhia vastu ja vabariigi kehtestamise nõudmisest. Engels näitas, et see võib tekitada äärmiselt kahjulikke illusioone, nagu peaks üleminek sotsialismile poolabsolutistliku Saksa keisririigi tingimustes toimuma igal juhul rahulikult teel (vt. lk. 51 katkendit F. Engelsi tööst).

Saksa sotsiaaldemokraatia juhid varjasid Engelsi kriitilisi märkusi.

Töölisklassi ladviku äraostmine imperialistliku kodanluse poolt. 90-ndate aastate teisel poolel hakkas Saksa sotsiaaldemokraatia ridades tunduvalt tugevnema oportunism. Kapitalistide monopolistlikud koondised, kes said suuri kasumeid, ostsid ära väikese osa töölisklassist, peamiselt meistreid ja kvalifitseeritumaid töölisi, samuti ametiühingute juhtivaid tegelasi. Äraostmine toimus harilikult sel teel, et neile maksti kõrgemat palka, mis ületas 2—3-kordselt tööliste keskmise palga. Mõnikord andsid kapitalistid kvalifitseeritud tööliste väikese osa kasumeist, varustasid neid paremate korteritega jne.

Nii käis igal maal monopolide kasvuga kaasas väikese eesõigustatud ja suhteliselt head tasu saava kihi tekkimine töölisklassi hulgas; seda kihti hakati nimetama «töölisaristokraatiaks». Töölisaristokraatia koos «töölisbürookraatiaga», s. t. ametiühingute ametnikega sai oportunismi peamiseks toeks, kodanluse agentuuriks töölisklassis.

Revisionism. Üks Saksa sotsiaaldemokraatia juhte — Bernstein — esines 90-ndate aastate lõpul Marxi õpetuse täieliku läbivaatamise, «revideerimise» kavaga (sellest ka nimetus «revisionism»). Bernstein väitis ebaõigesti, et töölisklassi olukord paranevat ja sellega seoses ilmnevat kapitalistlikus ühiskonnas tendents klassivastuolude pehmenemisele, mitte aga teravnemisele. Revisionistid tegid katset revideerida marksismi põhialust — õpetust klassivõitlusest. Nende arvates tingivat üldine valimisõigus, poliitilised vabadused ja teised demokraatlikud saavutused klassivõitluse nõrgenemist. Sellest lähtudes püüdsid revisionistid tõestada, et töölisklassi vabastamiseks ja tema poolt võimu kättevõitmiseks pole vaja mitte revolutsiooni, vaid ainult reforme. Bernstein, nagu kõik oportunistid, eitas kategooriliselt proletariaadi diktatuuri vajalikkust.

Hilisemad sündmused näitasid Bernsteini ja tema mõttekaaslaste vaadete täielikku paikapidamatust. Bernsteini väljaastumine oli vesi kodanluse veskile. Revisionism tegi töölisklassi üritusele suurt kahju. Bernsteini antimarksistlikud vaated muutusid peagi kõigi maade oportunistide programmiks.

Saksa sotsiaaldemokraatias ei saanud revisionistid vajalikkust vastulööki. Vene töölisliikumises hindas V. I. Lenin otsekohe bernsteinluse kogu kahjulikkust ja ohtlikkust. Ta paljastas Bernsteini vaadete tõelise, puhtkodanliku olemuse. Lenin oli seisukohal, et

niisuguse kodanliku poliitika teostajaid töölisliikumises, nagu Bernstein, ei tohi jätta proletaarset partei ridadesse.

Kuid enamik Saksa sotsiaaldemokraatia juhtivaid tegelasi suhtus bernsteinlusse leplikult, paljud neist kaldusid ise oportunismi.

Seega areneb ja kasvab XIX sajandi lõpul Saksa töölisliikumises kõrvuti revolutsioonilise suunaga opportunistlik suund.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. ILLEGAALSE AJALEHE «SOZIALDEMOKRAT» LEVITAMINE SAKSAMAAL.
(August Bebeli mälestustest.)

1879. aasta lõpul, s. t. juba pärast kolmekuulist olemasolu, oli ajalehe tiraaž 3600 eksemplari — see oli edu, mis ületas igasugused ootused, kui võtta arvesse neid tohtu suuri raskusi, mida kujutas endast tema toimetamine Saksamaale. Nõudmine suurenes pidevalt, kuid suurenesid ka illegaalse sisseveo raskused, sest piirivalve kahe- ja kolmekordistas oma valvsust. Nii tekkis mõne aasta möödudes küsimus, kas ei tuleks suuremat osa tiraažist trükkida salaja otse Saksamaal. Seesama küsimus kerkis veelgi teravamal kujul esile seoses keelatud brošüüride trükkimisega, mille järele nõudmine samuti pidevalt kasvas...

Matriitside salajane vedu Saksamaale toimus väga teravmeelselt. Ajalehte trükiti kord siin, kord seal; mõnikord, kui asjaolud lubasid, siis pikemat aega ühes ja sellesamas kohas. Politsei märkas varsti, et ajalehte trükitakse nähtavasti peamiselt Saksamaal, sest piirivalveametnikud ilmselt kandsid ette, et nad saavad kätte järjest vähem saadetisi ajalehtedega. Siis püüdis politsei teha kõik mis suutis, et välja nuhkida kohad, kus toimub salajane trükkimine. Kuid asjata... Kogu selle aja vältel, mil kehtis seadus sotsialistide vastu, ei õnnestunud politseil kordagi avastada keelatud teoste trükkimise kohti.

August Bebel, Minu elust, Moskva, 1963, lk. 667 (vene keeles).

2. F. ENGELS SOTSIAALDEMOKRAATLIKU PARTEI ERFURDI PROGRAMMI PROJEKTI OPORTUNISTLIKEST VIGADEST.

See on suurte, põhiliste kaalutluste unustamine hetkeliste päevahuvide pärast, see on hetkelise edu tagaajamine ja võitlus nende pärast, võtmata arvesse hilisemaid tagajärgi, see on liikumise tuleviku ohvrikstoomine olevikule — võib-olla tuleneb see kõik «ausatest» motiividest, kuid see on oportunism ja jääb oportunismiks...

K. Marx ja F. Engels, Teosed, 22. kd., lk. 237 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mispärast võib aastaid 1878—1890 Saksa sotsiaaldemokraatia ajalooks iseloomustada kangelasliku perioodina?

2. Milles seisab Erfurdi programmi positiivne tähtsus ja missugused vead selles esinesid?

3. Analüüsige dokumenti 2 ja andke oportunisti definitsioon.

4. Seletage, mispärast oli töölisaristokraatia oportunisti peamine sotsiaalne tugi.

5. Millistest Bernsteini seisukohtadest järeldub, et ta seisis oportunistlikel positsioonidel?

6. Hakake koostama tabelit «Kahe suuna võitlus Saksa töölisliikumises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses»:

Revolutsioonilise suuna avaldumine	Oportunistliku suuna avaldumine

Leidke fakte, mis iseloomustavad mõlema nimetatud suuna avaldumist. Kandke need lühikeste formuleeringutena tabeli vastavasse lahtrisse. Arvestage seejuures kronoloogilist järgnevust ja sünkroonsuse põhimõtet.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1891 — Sotsiaaldemokraatliku Partei Erfurdi kongress.

XIX saj. 90-ndad aastad — Oportunisti kasv Saksa sotsiaaldemokraatias.

§ 11. TÖÖLISLIIKUMINE JA SAKSA SOTSIAAL-DEMOKRAATIA XX SAJANDI ALGUSES.

Töölisliikumise tõus XX sajandi alguses. Monopolistliku kapitali valitsemine tõi endaga kaasa tööliste olukorra edasise halvenemise. Saksa monopolide peamiseks kasumite allikaks oli proletariaadi ekspluateerimise tugevdamine. Saksa tööliste palk oli tunduvalt madalam kui inglise ja ameerika tööliste oma. Olukord halvenes veelgi majanduskriisi ajal aastail 1900—1903. Kriis põhjustas suure tööpuuduse.

Ettevõtjatega peetava visa võitluse tulemusel saavutas saksa proletariaat palga teatava tõstmise ja tööpäeva lühendamise. Kuid elukalliduse tõus oli nii suur, et oma palga eest sai tööline osta vähem kui varem (vt. lk. 56—57 katkendit V. I. Lenini artiklist). Aastal 1900 kestis tööpäev harilikult 11—12 tundi. Aastail 1909—1914 vähenes tööpäeva keskmine pikkus kuni 9,5 tunnini. Kuid kapitalistid tegid selle järeleandmise kuhjaga tasa, suurendades tööliste töö intensiivsust. Nüüd kurnati tööliste jõudu

vähema tundide arvu juures rohkem kui varemalt. Eriti julmalt ekspluateeriti naisi, noorukeid ja lapsi. Nad said 30—50% vähem palka kui meestööliised.

Kriisiaastail said sajad tuhanded tööliised tunda töötaoleku koledusi. Neid ootasid viletsus, nälg ja virelemine kohutavates urgastes.

Töölisklassi elutingimuste halvenemine põhjustas revolutsioonilise meeoleolu kasvamise Saksamaal.

Võimsat mõju töölisliikumisele Saksamaal avaldas vene tööliste eeskuju, eriti 1905.—1907. aasta Vene revolutsioon. Selle otsesel mõjul, eriti aga 1905. aasta 9. jaanuari sündmuste tõukel algas Ruhri piirkonnas selsamal ajal suur kaevurite streik, mis haaras üle 250 000 tööliise. Tööliste hulgas muutuvad üha populaarsemaks «vene võitlusmeetodid», eelkõige poliitiline üldstreik.

1905. aastal Jena toimunud Saksa Sotsiaaldemokraatliku Partei kongressil võeti tööliste survele vastu resolutsioon, mis nägi ette poliitilise üldstreigi rakendamist proletariaadi klassivõitluse vahendina.

1905. aasta lõpul ja 1906. aasta algul võis Saksamaal tähele panna revolutsioonilaine edasist tõusu. Tööliised ei piirdunud enam majanduslike — palga tõstmise, tööpäeva lühendamise jne. nõudmistega. Nad esitasid ka poliitilisi nõudmisi, näiteks võitlesid üldise valimisõiguse kehtestamise eest Preisimaal, Saksamaal ja teistes Saksa riikides. Eriti suure ulatuse võtsid demonstratsioonid 1906. aasta jaanuaris, Venemaa Verise pühapäeva aastapäeval. Üle kogu Saksamaa toimusid koosolekud ja miitingud, mis valitsust tõsiselt hirmutasid. Võeti tarvitusele erakorralisi abinõusid. Berliini toodi sõjavägesid.

Kuid Sotsiaaldemokraatliku Partei juhid ei asunud selle võimsa tööliishulkaade väljaastumise etteotsa. Pärast Vene revolutsiooni lüüasaamist loobusid nad Jena kongressi otsusest poliitilise üldstreigi kohta. Kaldudes üha enam paremale, hülgas enamik Saksa sotsiaaldemokraatia juhte niisuguse streigi idee.

Kolm voolu Saksa sotsiaaldemokraatias. Seoses klassivõitluse teravnemisega Saksamaal süvenesid Sotsiaaldemokraatlikus Parteis lahkeliid. Pärast 1905. aastat kujunes seal lõplikult välja kolm voolu: revisionistid, tsentristid ja pahempoolsed. Bernstein ja teised revisionistid moodustasid partei parempoolse tiiva ning asusid avalikult oportunistlikule positsioonile: nad loobusid revolutsioonilistest võitlusmeetoditest, pooldasid klasside koostöö taktikat ning ei pidanud sotsialistlikku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri kehtestamist vajalikuks. Revisionistid soovitasid töölistel piirduda võitlusega reformide eest, mis parandavad osaliselt nende olukorda kapitalistliku ühiskonna raamides. Välispoliitika küsimustes asusid revisionistid šovinistlikel positsioonidel, õigustades Saksa imperialismi koloniaalrööv.

Tsentristliku voolu ideoloogiks oli Karl Kautsky. Ka

Karl Liebknecht.

Rosa Luxemburg.

Clara Zetkin.

tsentristidele oli omane oportunistlik poliitika, kuid nad teostasid seda varjatult, maskeerides end revolutsiooniliste fraasidega ja petsid töölisklassi.

Varjatud oportunistid — tsentristid — suhtusid sallivalt avalikesse oportunistidesse ja tegelikult allutasid proletariaadi huvid kodanluse omadele. Lenin hoiatas, et tsentrism kui varjatud oportunism on töölisliikumisele eriti ohtlik.

Toetudes töölisaristokraatiale ning partei ja ametiühingute ametnikkonnale, olid parempoolsed ja tsentristid kodanliku mõju levitajad Saksa töölisliikumises.

Pahempoolsete sotsiaaldemokraatide kõige silmapaistvamad esindajad olid Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg ja Clara Zetkin.

Karl Liebknecht (1871—1919), Wilhelm Liebknechti poeg, oli kirklik agitaator. Oma sügava veenmisjõu ja leegitseva kõneandega äratas ta rahvahulkades võitlustahet. Karl Liebknecht oli esimesi Saksa sotsiaaldemokraate, kes astus avalikult välja imperialismi ja imperialistliku sõja ohu vastu. Ta oli rahvusvahelise noorsooliikumise organiseerija.

Üks pahempoolsete sotsiaaldemokraatide juhte oli Rosa Luxemburg (1871—1919). Juba noore tütarlapsena hakkas ta töölisliikumisest aktiivselt osa võtma — algul oma sünnimaal Poolas, hiljem Saksamaal. Rosa Luxemburg oli väga andekas, proletariaadi üritusele piiritult ustav inimene. Ta oli Saksa sotsiaaldemokraatia ridades üks väheseid, kes kritiseeris sügavalt ja teravalt Bernsteinini vaateid. Luxemburg käsitas võitlust bernsteinluse vastu kui «kahe maailmasuhtumise, kahe klassi kokkupõrget».

Clara Zetkin (1857—1933) oli saksa proletariaadi hulgas ääretult populaarne. Rahvakooliõpetaja tütre

liitus ta varakult töölisliikumisega. Sotsiaaldemokraatliku Partei liikmeks astus ta juba «erakorralise seaduse» kehtimise ajal ja hakkas julgelt võitlema reaktsiooni vastu. Olles piiritult ustav töölisklassile, tegi C. Zetkin palju ära naistööliste rahvusvaheliseks ühendamiseks. Kartmatu võitleja, andeka literaadi ja propagandistina oli Clara Zetkin sotsialistliku liikumise silmapaistev tegelane.

Pahempoolsed olid kindlalt revolutsioonilise klassivõitluse poolt ja kutsusid töölisi väsimatult üles massilisele parlamendivälisele tegevusele. Nad astusid välja 1905.—1907. aasta Vene revolutsiooni kaitseks ja kutsusid saksa töölisi üles õppima vene seltsimeeste kogemustest. Pahempoolsed väljendasidki saksa proletariaadi võitlusmeeleolu. Nad olid üldise valimisõiguse eest peetava võitluse initsiaatorid Saksa riikide maapäevade valimistel.

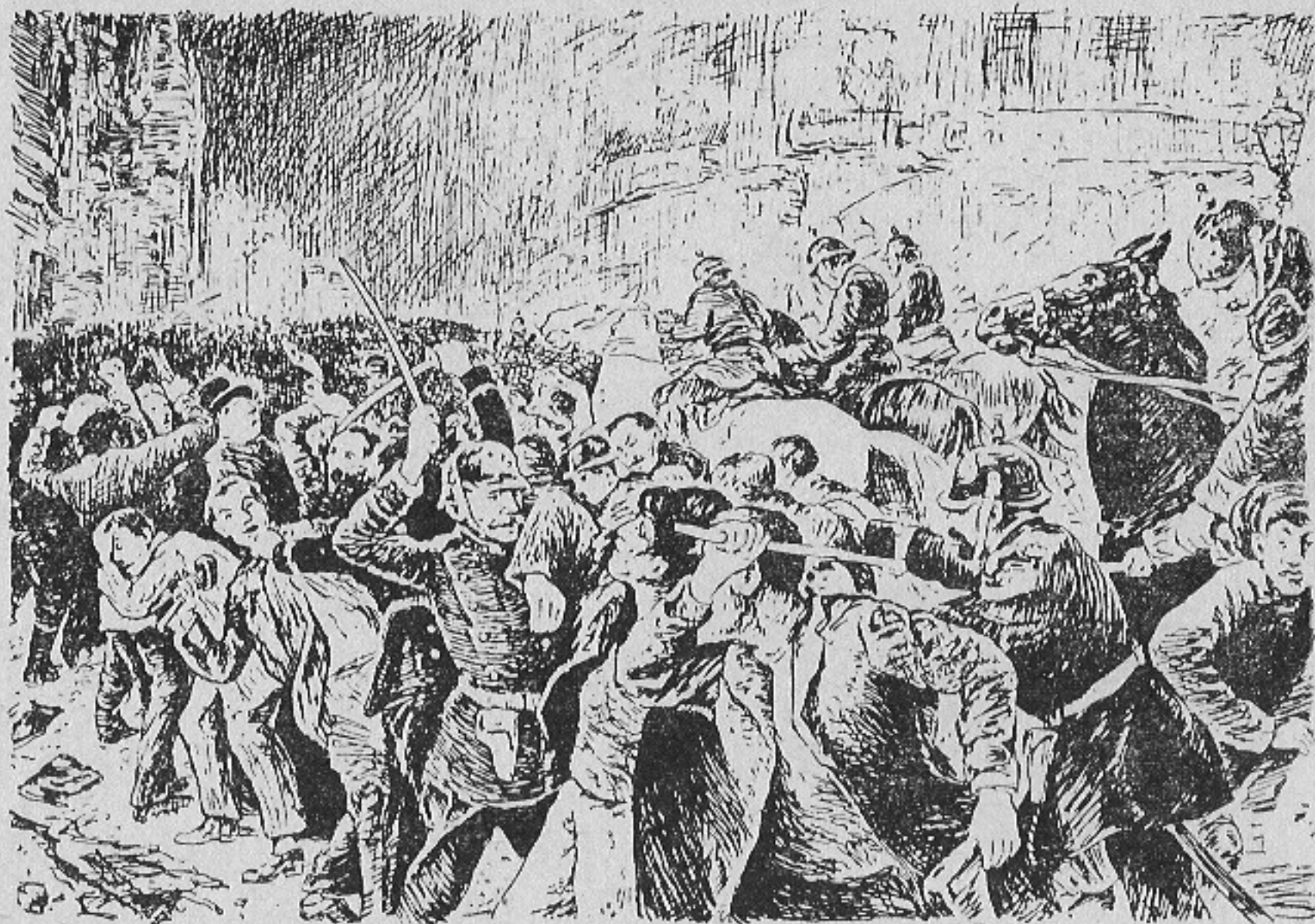
Pahempoolsete sotsiaaldemokraatide ridades alustasid oma revolutsioonilist tegevust saksa proletariaadi kangelaslikud pojad Wilhelm Pieck ja Ernst Thälmann.

Ent mõnedes revolutsioonilise võitluse põhimõttelistes küsimustes tegid paljud pahempoolsed teoreetilisi ja taktikalisi vigu. Nii näiteks pidas Rosa Luxemburg, olles poliitilise üldstreigi idee innustunud pooldaja, niisugust streiki «kõige tugevamaks relvaks», proletariaadi klassivõitluse äärmiseks ja kõige viimaseks vahendiks. Ta oli seisukohal, et poliitiline üldstreik võib stiihiliselt üle kasvada relvastatud ülestõusuks. Selles avaldus partei organiseeriva osa alahindamine. Saksa pahempoolsed sotsiaaldemokraadid asusid sügavalt ekslikul positsioonil talurahvaküsimuses: nad eitasid talurahva osa proletariaadi liitlasena sotsialistlikus revolutsioonis.

Saksa sotsiaaldemokraatia juhtkonna muutumine oportunistlikuks. Esimese maailmasõja eel oli Saksa Sotsiaaldemokraatliku Partei liikmete arv kasvanud tohutu suureks. Tal oli ligi miljon liiget ja tema ajakirjandusel ligi poolteist miljonit tellijat. Riigipäeva valimistel 1912. aastal anti Sotsiaaldemokraatliku Partei poolt üle nelja miljoni hääle, ta sai 110 saadikumandaati ja kujunes Riigipäeva kõige suuremaks parteiks. Kuid selleks ajaks oli partei juhtiv ladvik asunud oportunismi positsioonidele, s. t. proletariaadi vaenlaste poolele üle läinud.

Pärast A. Bebeli surma 1913. aastal said Sotsiaaldemokraatliku Partei juhtideks avalikud oportunistid Ebert ja Scheidemann. Partei juhtkond hakkas toetama Saksa imperialismi, kes relvastus intensiivselt ja valmistus imperialistlikuks sõjaks.

Sõjaeelseil aastail klassivõitlus Saksamaal teravnes. 1910. aastal toimusid Berliini töölislinnaosas Moabit barrikaadivõitlused (vt. dokumenti 2). 1912. aastal streikisid jälle 250 000 Ruhri kaevurit; streigi piirkonda saadeti sõjaväed. Töölisklass elas üle võimsat revolutsioonilist tõusu, kuid oportunistide mõju alla sattunud Sotsiaaldemokraatlik Partei ei olnud võimeline selle etteotsa asuma.

Töölise kokkupõrge politseinikega Moabit (Berliini linnaosa). 1910. a. september.

Oli lõpule jõudmas sotsiaaldemokraatia muutumine oportunistlikuks sotsiaalsete reformide parteiks; ühes sellega muutus ta internatsionalistlikust parteist Saksa imperialismi käsilaste poolt juhitaavaks parteiks.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. TÖÖLISTE VILETSUSE JA VARAKATE RIKKUSE KASVAMINE SAKSAMAAL.

(V. I. Lenini artiklist «Vaesumine kapitalistlikus ühiskonnas».)

... Elukallidus kasvab. Töölise palkade tõus on palju aeglasem kui vajalike tööjõukulutuste kasv, isegi seal, kus streigivõitlus toimub kõige visamalt ja töölise jaoks kõige edukamalt. Samaaegselt aga kasvab kapitalistide rikkus peadpööritava kiirusega...

Kodanlike sotsiaalpoliitike andmete järgi, kes toetuvad ametlikele allikatele, tõusis töölise palk viimase 30 aasta kestel Saksamaal keskmiselt 25% võrra. Elukallidus tõusis samal ajavahemikul vähemalt 40% võrra!

Nii toiduained, nii riietus, nii küte kui ka korterid — kõik on hinnas tõusnud. Tööline vaesub absoluutselt, s. t. ta muutub otseses mõttes vaesemaks, kui ta oli varem, ta on sunnitud elama halvemini, sööma kehvemini, rohkem alatoitluse all kannatama, elama keldreis ja pööninguil.

Kuid veelgi kujukam on töölise suhteline vaesumine, s. o. töölise osa

vähenedes ühiskondlikus tulus. Töölise suhteline osa kiiresti rikastuvas kapitalistlikus ühiskonnas väheneb üha enam, sest miljonärid rikastuvad üha kiiremini...

Saksamaal on olemas täpsed andmed varakate klasside rikkuse kohta. Preisimaal näiteks kuulusid esimesed 10 miljardit marka (5 miljardit rubla) tulumaksuga maksustatavast varast 1902. aastal 1853 isikule ja 1908. aastal — 1108 isikule.

Kõige rikkamate arv vähenes. Nende rikkus suurenes: igauhel neist oli 1902. aastal keskmiselt 5 miljoni marga ($2\frac{1}{2}$ miljoni rubla) suurune varandus, 1908. aastal aga — 9 miljoni marga ($4\frac{1}{2}$ miljoni rubla) suurune!

Kõneldakse «ülemisest 10 000-st». Preisimaal oli «ülemisel 21 tuhandel» rikkal varandust $13\frac{1}{2}$ miljardi marga ulatuses, ülejäänud 1 300 000 tulumaksuga maksustatava vara valdajal — 3 miljardi marga ulatuses.

Neljal suurimal Preisimaa miljonäril (üks vürst, üks hertsog ja 2 krahvi) oli 1907. aastal 149 miljoni marga suurune varandus, 1908. aastal aga — 481 miljoni marga suurune.

Rikkus kasvab kapitalistlikus ühiskonnas uskumatu kiirusega — üheaegselt töölistmasside vaesumisega.

V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 403—404.

2. TÖÖLISTE RAHUTUSED MOABITIS 1910. AASTAL.

Firma Kupfer püüdis juba 19. septembril, esimesel streigipäeval, leida streigimurdjaid ja taotles politsei vahelesegamist... Kuid streikijad ei lasknud end hirmutada. Nad organiseerisid hästi tegutsevad streigipiketid. Iga kord, kui uus voor söega sõitis laost välja, ümbritsesid streikijad söevankrid ja keelitasid streigimurdjaid tööd katkestama. Paljud streigimurdjad ühinesid pärast seda streikijatega. Selleks et takistada söe väljavedamist, võtsid töölised öösel laost sillutise üles. Juba esimestel streigipäevadel tekkisid kokkupõrked ühelt poolt streigimurdjate ja politsei ning teiselt poolt streikijate vahel... 27. septembril oli kogu Berliini politsei tegevusvalmis. 26. kuni 29. septembrini toodi Moabitti ligi 1000 politseinikku. Osa kriminaalpolitseinikke oli erariides. Seega oli Moabiti tegelikult piiramisreisikorras. Mitmes Moabiti osas olid tänavad blokeeritud tugevate politseinike ahelikega. Kella viiest suleti kõik trahterid.

26. ja 27. septembril saavutas rahvahulkade vastupanu politseinikele haripunkti. Politsei käitumisest nõrkinud Moabiti elanikud hüüdsid: «Verekoerad!», «Kurjategijad jumala armust!» jne. Politsei laskis jälle käiku relvad. Palju töölisi, nende hulgas naisi ja lapsi, sai haavata... Eriti ägedat vastupanu osutati politseile töölise korterist. Töölised loopisid politseinikke akendest lillepottidega, pudelitega, kildudega, söetükkidega...

27. septembri õhtul tekkisid jälle stiihiliselt suured inimeste kogunemised. Kuna politsei ei olnud suuteline murdma elanikkonna vastupanu hari-like vahenditega, siis käskis seal viibiv Berliini politseipresident von Jagow suruda igasugune elanikkonna aktiivne vastutegevus maha tulirelvade abil. Sel õhtul tulistas politsei 173 lasku akende pihta, kust politseid millegagi

loobiti. Ilmekat tunnistust Moabiti elanike meelekindlusest annavad järgmised read Berliini politseipresidendi aruandest selle õhtu sündmuste kohta: «Tänav oli puřustatud klaasiga, nõudega ja muuga niivõrd üle külvatud, et ratsapolitsei ei saanud sealt läbi sõita.»

Kokkupõrkel Moabitis sai politsei andmetel üldkokkuvõttes haavata, sealhulgas raskesti, 104 politseinikku ja 150 töolist. Moabiti haavata saanud elanike tegelik arv aga oli mitusada... Kaks töolist surid haavadesse.

Helmuth Bleiber, Rahutused Moabitis 1910. aastal, «Zeitschrift für Geschichteswissenschaft». Berliin, 1955, nr. 2, lk. 186—192 (saksa keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Nimetage põhjusi, mis halvendavad tööliklassi materiaalsel olukorda kapitalismi üleminekul imperialismi staadiumi.
2. Tõestage Bernsteini järelduste ekslikkust, nagu toimuks imperialismiajastul vastuolude tasandumine (kasutage materjali V. I. Lenini artiklist «Vaesumine kapitalistlikus ühiskonnas»).
3. Tõestage, et pahempoolsed esindasid revolutsioonilist suunda Saksa sotsiaaldemokraatias.
4. Jätkake tabeli «Kahe suuna võitlus Saksa töölisliikumises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses» täitmist.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

XX saj. algusaastad — Pahempoolsete tegevuse algus Saksa sotsiaaldemokraatias.

KIRJANDUST KLASSIVÄLISEKS LUGEMISEKS.

- J. Becher, Huvastijätt, Tallinn, 1958.
W. Bredel, Isad (triloogiast «Sugulased ja tuttavad», Tallinn, 1955).
H. Mann, Truu alam, Tallinn, 1961.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletage meelde, millal ja missuguste muutuste tagajärjel majanduslikus ja sotsiaalses korras sai Inglismaast «maailma töökoda».
2. Tuletage meelde imperialismi lühidefinitsioon.

III PEATÜKK.

INGLISMAA XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

§ 12. INGLISMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE. INGLISE IMPERIALISMI KOLONIAALNE ISELOOM.

Inglismaa kaotab oma tööstusliku esikoha maailmas. Monopolide arenemine. XIX sajandi viimastel kümnendikel kaotab Inglismaa vähehaaval kogu maailma esimese tööstusmaa seisundi. Möödunud sajandi 70-ndaist aastast peale, eriti pärast 1873. aasta majanduskriisi hakkab tema tööstus maha jääma nooremate kapitalistlike maade — Saksamaa ja Ameerika Ühendriikide tööstusest (vt. tabeleid õpiku lk. 40). Inglise tööstuse suhteliselt aeglasema arenemise üks peamisi põhjusi oli tehniline mahajäämus. Saksamaal ja Ameerika Ühendriikides rajati tööstusettevõtteid tolle aja kõige eesrindlikuma tehnika baasil. Kuid Inglismaal, kus tööstus oli tekkinud palju varem, leidis palju vananenud sisseseadega tehaseid ja vabrikuid. Sellegipoolest voolasid Inglismaa valitsevate klasside kätte endiselt tohutud rikkused, mida saadi inglise tööliste ekspluateerimisest, aga veelgi enam laialdaste koloniaalvalduste rahvaste riisumise arvel.

Nii nagu kõigis kapitalistlikes maades, suurenes ka Inglismaal möödunud sajandi lõpul tunduvalt kapitali kontsentratsioon. Hakati rajama monopolistlikke koondisi. Suuremate hulka kuulusid sõjatööstuse ettevõtted «Armstrong» ja «Vickers». Inglise majandusele väga iseloomulikeks said monopolistlikud ettevõtted, mis tegelesid tooraine hankimisega kolooniaist. Üks niisuguseid suuremaid monopole oli «Lõuna-Aafrika Kompanii». Inglise valitsus andis sellele kompaniile erilisi privileege, kaasa arvatud isegi õigus pidada oma relvastatud jõudusid. «Lõuna-Aafrika Kompanii» ekspluateeris tohtu suurt territooriumi, kus asusid väga rikkad kullaleiukohad. Monopolide tekkimisega jõudis kapitalism Inglismaal, nagu teisteski maades, imperialismistaadiumi.

Pankade kasvamine. Kapitali eksport. Oma hiiglasuurtest kapitalidest paigutasid inglise ettevõtjad järjest väiksema osa tööstusse. Ikka suurema osa oma rahast mahutasid nad pangandusse. Ka see pidurdas Inglise tööstuse arenemist. Kuid see-eest ei olnud ühelgi kapitalistlikul maal möödunud sajandi lõpul ja käesoleva

sajandi algul pankade käsutuses nii suuri summasid kui Inglismaal.

Kapitali kontsentratsioon Inglise panganduses oli erakordselt kõrge. Esimese maailmasõja alguseks omandasid juhtiva osa viis hiiglapanka.

Kõige suuremad Inglise pangaasutused olid koondunud Londonisse linna keskossa, niinimetatud City'sse. Kõigis maailma suurtes kaubanduskeskustes — New Yorgis ja Kalkutas, Šanghais ja Yokohamas, Buenos Aireses ja Singapuris, samuti Euroopa suurlinnades olid kaupmehed, pankurid ja vabrikandid sageli sunnitud pöörduma krediidi saamiseks Inglise pankade poole, mille kontorid asusid laiali üle kogu maakera. Välislaenuidelt saadavad protsendid andsid pankureile tohutu suurt tulu ja suurendasid inglise kodanluse rikkusi.

Veelgi kõrgemate kasumite tagaajamisel hakkavad inglise kapitalistid üha sagedamini oma kapitale paigutama tulutoovasse ettevõtteisse välismaal ja kolooniais, muutudes nende ettevõtete alalisteks omanikeks või osanikeks. Neid meelitas sinna odav tööjõud ja tooraine madalad hinnad. *Niisugust pidevat kapitali paigutamist välismaale nimetatakse kapitali ekspordiks.* Möödunud sajandil ja käesoleva sajandi algul eksporditi kapitali Inglismaalt peamiselt tema asumaadesse ja mõnedesse teistesse maadesse väljaspool Euroopat, eriti Ameerika Ühendriikidesse ja Ladina-Ameerika vabariikidesse.

Kui vanale kapitalismile oli tüüpiline kaupade väljavedu, siis imperialismile sai tüüpiliseks kapitali väljavedu (vt. tabelit õpiku lk. 63).

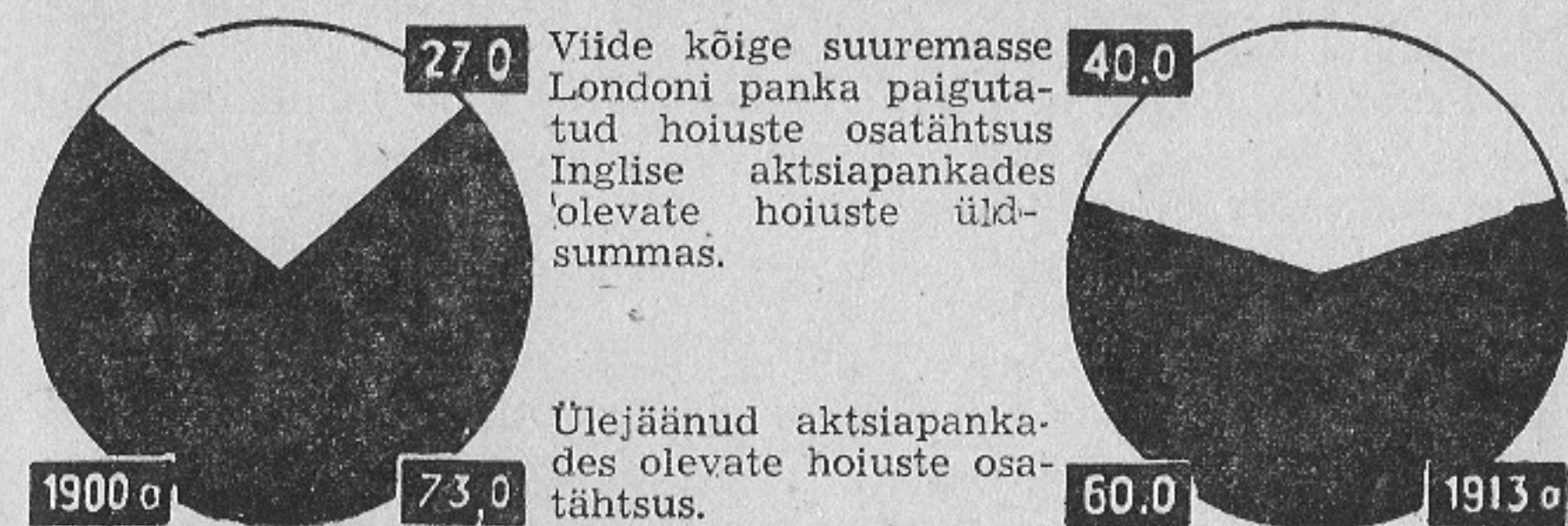
Kapitali ekspordis oli maailmas esikohal Inglismaa. Esimese maailmasõja eelõhtuks oli Inglismaa eksportinud kapitali ligikaudu niisama palju kui Prantsusmaa ja Saksamaa kokku.

Põllumajandusel oli Inglismaa majanduses vähetähtis koht. Suurema osa toiduainetest ja toorainetest vedas Inglismaa sisse teistest maadest, sealhulgas ka oma määratu suurtest kolooniatest.

Inglise imperialismi koloniaalne iseloom. *Inglise imperialismil oli peamiselt koloniaalne iseloom; asumaade ekspluateerimine oli tema jaoks väga suure tähtsusega.*

Mitme sajandi vältel (alates XVI sajandist) oli Inglismaa harranud arvukalt territooriume igas maailmajaos ja muutnud need oma kolooniaiks. Niimoodi loodi hiiglaslik Briti koloniaalimpeerium. 1876. aastal oli Inglise kolooniates elanikke 250 miljonit inimest, aga Esimese maailmasõja alguseks juba ligi 400 miljonit. Sissetulekud tohututest kolooniatest andsid inglise kodanlusele suurema osa tema kasumeist.

Aasia ja Aafrika orjastatud maade töörahva ekspluateerimine ületas oma julmuselt tunduvalt Euroopa tööliste ekspluateerimise. Üks kaasaegseid kirjeldab Inglismaa Lõuna-Aafrika valdustes asuvate teemandi- ja kullakaevanduste neegertööliste elu järg-

PANKADE KONTSENTRATSIOON INGLISMAAL.

miselt: «Neegrid elasid tohutu suurtes laagrites. Igaüks neist kujutas endast suurt tarastatud katuseeta maa-ala, mille kohale oli tõmmatud traatvõrk, et ei oleks võimalik üle ronida. Seespool tara on ehitatud onnid, milles pärismaalased elavadki. Kõiki välja-pääse valvatakse hoolega ja laagrisse ei lasta kedagi sisse. Laagrist kaevandusse läheb maa-alune käik.» Nagu näeme, erines tööliste elu vähe kinnipeetavate omast vanglas.

Kolonisaatorid röövivad jultunult asumaade kohalikku elanikkonda. Tihtipeale võeti neilt ära maa ning aeti kodukülalt minema. Rasked maksud ja äärmiselt madal palk tegid terveid hõime ja rahvaid kerjusteks ning põhjustasid mõnikord isegi nende väljasuremise.

Paljudes Inglise kolooniates hävitati pärismaalased peaaegu täielikult ja asumaade rahvastik koosnes põhiliselt eurooplastest, enamasti Inglismaalt ümberasunuist. Niisugused kolooniad said XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses omavalitsuse ja neid hakati nimetama dominioonideks. Omavalitsusega asumaade hulka kuulusid Kanada, Uus-Meremaa ja Inglise kolooniad Austraalias, mis 1901. aastal ühinesid föderatiivsel alusel Austraalia Liiduks.

Dominioonid olid tol ajal peamiselt agraarmaad. XIX sajandi viimasel kolmandikul võeti Kanadas väga viljakad preeriad uudismaana kasutusele ning sealt hakati suurel hulgal nisu väljavedama. Kanadas arenes samasugune farmimajandus, nagu oli välja kujunenud Ameerika Ühendriikides. Kõigist dominioonidest oli Kanada majanduslikult kõige eesrindlikum. XIX sajandi lõpuks oli seal juba vabrikuid ja tehaseid ning algas kiire tööstuse arenemine.

Austraalias olid ülekaalus tohutu suured farmid, kus kasvatati miljoneid lambaid ja muid kariloomi. Austraalia muutus maailmaturu suurimaks varustajaks villaga. Austraalias kaevandati palju kulda. Austraalia villakaubandus, samuti kullakaevandused olid inglise kapitalistide käes.

Kulla poolest veel rikkam oli Lõuna-Aafrika. Siin säilis aafriklastest elanikkonna arvuline ülekaal. Nad olid poolorjuslikus sõltuvuses valgetest — kulla- ja teemandikaevanduste ning karjakasvatusturkide omanikest.

Inglismaa kõige tähtsam ja tulutoovam koloonia oli endiselt India. XX sajandi alguseks oli see tohutu suur maa ikka veel ilma igasuguste õigusteta nagu varemgi. Elanikkond vaevles kohutavas viletsuses. Kogu võim kuulus inglastele. Indiat valitsesid asekingas, kelle määras Inglise valitsus tavaliselt aristokraatia hulgast, ja asekingale alluvad ametnikud. Kõigil kõrgematel ametikohtadel olid inglased.

Inglismaa esikoht merel. Peamiseks vahendiks asumaade valutamisel ja nende üle võimu säilitamisel oli inglise kodanlusele sõjalaevastik. Selleks et üle maailma laialipillatud asumaadega ühendust pidada ja omada võimalust saata vägesid ükskõik millisesse neist, püüdis inglise kodanlus hoolitseda selle eest, et tema sõjalaevastik oleks maailma tugevaim. Oma laevastiku jaoks ehitata kindlustatud baase kõigis maailmajagudes ja haaras enda kätte otsustava strateegilise tähtsusega punkte tähtsamatel mereteedel.

Eriti valvsalt kaitsesid inglased mereteed Indiasse. Pärast Suessi kanali kaevamist (1869) lühenes tee Inglismaalt Indiasse. Varem läks see ümber Aafrika. Et kiiremini jõuda Inglismaalt Indiasse, tuli nüüd sõita mööda Atlandi ookeani, Vahemerde, Suessi kanalit Punasesse merre ja lõpuks India ookeani.

Juba XVIII sajandil oli Inglismaa vallutanud sellel teel Gibraltari, mis valitses Vahemere läänepoolset väljapääsu, XIX sajandi alguses Malta saare, mis asus Vahemere kõige kitsamas kohas, ja veidi hiljem Adeni, mis valitseb väljapääsu Punasest merest India ookeanini. XIX sajandi 70—80-ndail aastail saavutas Inglismaa ülevõimu Suessi kanali ja Egiptuse üle, s. t. Vahemere idapoolse väljapääsu üle.

Möödunud sajandi lõpul oli Inglismaal maailma kõige suurem kaubalaevastik, mis oma suuruselt võrdus tol ajal kõigi ülejäänud maade laevastikuga kokku. Oma tööstuse mahajäämusest hoolimata oli Inglismaa endiselt väliskaubanduse käibe poolest esimesel kohal maailmas ning säilitas oma positsiooni maailma pankurina ning esimese koloniaal- ja mereriigina.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Võrrelge Inglismaa ja Saksamaa tööstuslikku arenemist XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses (kasutage tabeleid lk. 40). Määrake kindlaks põhjused, mis tingisid Inglismaa suhtelise mahajäämuse tööstusliku tootmise arenemise tempos.

2. Missugused nähtused annavad tunnistust, et Inglise kapitalism oli jõudnud imperialismistaadiumi?

3. Missugustesse maadesse ja peamiselt missuguses vormis toimus kapitali väljavedu Inglismaalt? (Vastuse ettevalmistamiseks on tarvis töötada ka kaardiga.)

4. Selgitage, kuidas te mõistate Lenini seisukohta, et üleminekuga imperialismile «kapitali väljavedu, erinevalt kaupade väljaveost, omandab eriti suure tähtsuse».

Sellele küsimusele vastamiseks on kasulik võrrelda andmeid allpool toodud tabelis ja teha kindlaks, missugune väljaveo liik (kaupade või kapitali) kasvas kiiremini ajavahemikus 1870. kuni 1910. aastani.

Aastad	Kaupade väljavedu Inglismaalt (miljonites naelsterlingites)	Kapitali väljavedu Inglismaalt (miljonites naelsterlingites)
1870	199,6	51,2
1890	263,5	101,3
1910	430,4	207,13

5. Hakake täitma tabelit «Imperialismi viis tunnust»:

Maad	1. tunnus	2. tunnus	3. tunnus	4. tunnus	5. tunnus
Saksamaa					
Inglismaa					
Prantsusmaa					
Am. Ühendriigid					
Jaapan					

Esimesse lahtrisse märkige teile tuntud monopolistlikud koondised Saksa maal ja Inglismaal. Näidake, millistes majandusharudes nad tegutsevad. Kolmandasse lahtrisse kandke andmed kapitali väljaveo kohta: missuguses vormis ja millistesse maadesse kapitali välja veetakse. Ülejäänud lahtrid täidate järgmistes tundides.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIS.

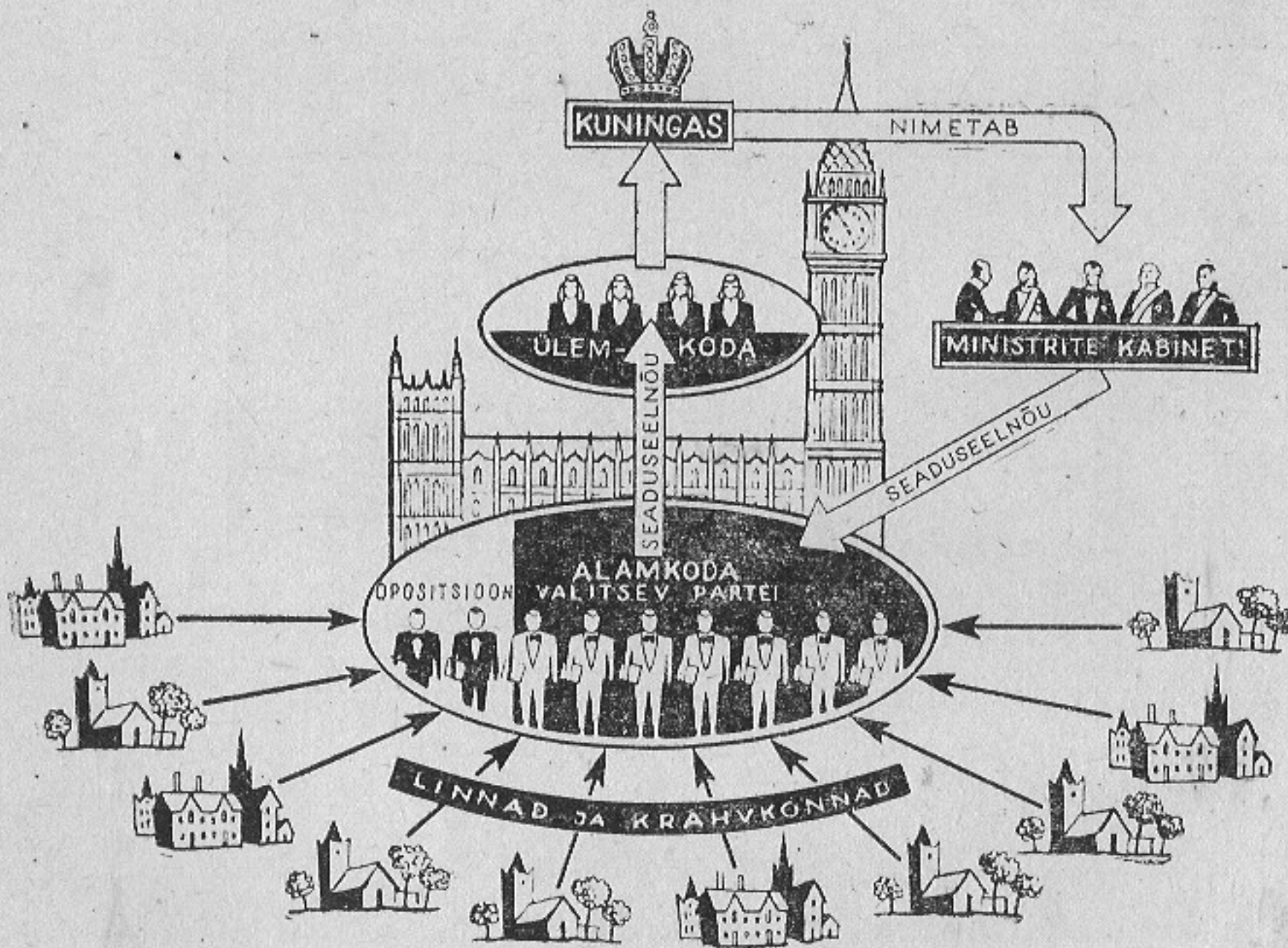
1. Tuletage meelde Inglismaa poliitilise korra iseloomulikke jooni XIX sajandi 50-ndail aastail. (Kasutage Inglismaa kõrgemate võimuorganite skeemi.)

2. Tuletage meelde, missugused parteid võitlesid Inglismaal võimu pärast XIX sajandi esimesel poolel.

§ 13. INGLISMAA POLIITILINE ARENEMINE XIX SAJANDI LÕPUL.

Liberaalid ja konservatiivid XIX sajandi lõpul. Inglismaa poliitiline kord oli oma põhialustes välja kujunenud juba XVII—XVIII sajandil ja XIX sajandi esimesel poolel. Vaadeldaval ajajärgul ei toimunud selles põhjalikke muutusi: Inglismaal kehtis endiselt parlamentaarne monarhia, mis püsib ka tänapäeval.

Kogu uusaja teise perioodi kestel olid Inglismaal nagu varemgi vaheldumisi võimul kaks kodanlikku parteid — liberaalid (viigid) ja konservatiivid (toorid). Niisugust korda hakati nimetama «kahe partei süsteemiks». Kahe partei süsteem vastas kodanluse huvidele. Süsteem oli hästi kohandatud rahva petmiseks. Tõepoolest, võimulolev partei, kaitstes ekspluataatorlike klasside huve, kutsus oma poliitikaga loomulikult esile rahva rahulolematuse. Kuid teine partei, kes oli opositsioonis, esines sel ajal valitsuse tegevuse kriitikaga ja püüdis end näidata rahva huvide väljendajana. Järjekordsetel valimistel esinesid tema esindajad valitsuse paljastajate ja õigluse eest võitlejate osas ning võisid loota, et

INGLISMAA KÕRGEMATE VÕIMUORGANITE SKEEM (XIX SAJ.).

Skeemil on näidatud seaduseelnõu kõik parlamendi mõlemas kodus. Inglise kuningatel on formaalselt olemas vetoõigus, kuid praktiliselt seda ei kasutata.

Karikatuur «Sõbrad» — Gladstone ja Disraeli. Sõbralikud sõnad ja naeratus huulil, vitsakimp selja taga. Valmis igal ajal teineteist läbi nüpeldama.

saavad parlamendis enamuse. Pärast seda osad vahetusid. Opositsiooni asus kahest parteist see, kes enne oli olnud valitsuspartei, kuna endine opositsioonipartei sai võimule.

Kahe partei süsteemi abil tõmbas kodanlus tööraha tähelepanu kõrvale omaenda partei loomiselt ning hoidis teda oma ideelise ja poliitilise mõju all.

XIX sajandi keskpaigas võimutsesid liberaalid. 70-ndaist aastast alates hakkas ülekaal parteidevahelises võitluses järkjärgult minema konservatiividele. Inglise kodanluse sümpaatia kaldus nende poole.

Nii liberaalide kui ka konservatiivide partei väljendasid suurkapitali huve. Peale selle esindasid konservatiivid endiselt ka suurmaavaldajate huve. Erinevus mõlema partei vahel muutus tunduvalt väiksemaks kui varem. Konservatiivid ja nende liider Disraeli teostasid koloniaalvallutusi energilisemalt ja, mis peaasi, avalikumalt kui liberaalid. Inglise kodanlus kiitis heaks konservatiivide kursi koloniaalvalduste laiendamisele. Konkurendid ahistasid Inglismaad maailmaturgudel ja inglise kodanlus lootis oma äriasju parandada uute asumaade vallutamisega.

Üha laiemad kodanluse ringkonnad arvasid, et turud asumaa-
des on konkurentide sissetungi vastu paremini kaitstud kui turud
välisriikides ja on seega Inglise kapitali jaoks monopoolse eks-
pluateerimise sfääriks.

Liberaalid ja nende liider Gladstone teostasid samuti kolonia-

Inglise võimud tõstavad ländlordi nõudmisel iiri talupoja majast välja.

listlikku poliitikat, kuid tegid seda ettevaatlikult ning maskeerisid hoolikalt selle vallutuslikku iseloomu.

Sisepoliitikas pidasid nii konservatiivid kui ka liberaalid visa võitlust kasvava töölisliikumise vastu. Mõlemad parteid püüdsid tööliklassi revolutsioonilistest ideedest eemale hoida ja petsid teda tühiste armuandidega. Kuid töölisliikumise kasvu tulemusel ja selle survele olid nii konservatiivid kui ka liberaalid sunnitud tegema tööliklassi koorekihile mõningaid poliitilisi järeleandmisi.

1867. aastal teostasid konservatiivid Disraeli initsiatiivil niinimetatud teise parlamendireformi (esimene parlamendireform oli toimunud 1832. aastal). 1884. aastal teostas Gladstone'i liberaalne valitsus omakorda kolmanda parlamendireformi. Mõlema reformi tulemusel laienes valijate ring kõrgemat palka saavate tööliste ja jõukate farmerite näol. Kuid ka pärast kolmandat reformi jäi valimisõigus äärmiselt piiratuks: ainult 4,5 miljonil inimesel tole-aegse Inglismaa 36 miljonist elanikust oli valimisõigus. On selge, et rahva enamik oli endiselt ilma jäetud valimisõigusest ja et Inglismaal ei olnud mingit tõelist demokraatiat. See ei takistanud inglise kodanlusel oma propagandas laialdaselt reklaamimast Inglismaal valitsevat korda «vabaduse ja demokraatia» eeskujuna.

Üleminek monopolistlikule kapitalismile tõi endaga Inglismaal, nagu teisteski maades, kaasa reaktsiooniliste meeleolude suurene-

mise kodanluse hulgas. Kapitalistlik riik oli üha suuremal määral allutatud monopolidele. Võis tähele panna muudatusi ka Inglise riigiaparaadi töö praktikas: tugevnes ministrite kabineti võim ja vähenes parlamendi osatähtsus. Tegelikult oli parlament sageli kõrvale jäetud paljude väga tähtsate küsimuste otsustamisest, eriti välispoliitika alal.

Iirlaste võitlus sõltumatuse eest. Üks teravamaid küsimusi Inglismaa sisepoliitikas oli Iirimaa küsimus. Iiri renditalupojad elasid äärmises viletsuses. Oma maad neil ei olnud, sest inglise ländlordid (mõisnikud) olid selle juba XVII sajandil endale võtnud. Iirimaa oli korduvalt nälja-aastaid, mil suri sadu tuhandeid inimesi. Paljud iirlased olid sunnitud emigreerima Ameerikasse endale leivapalukest otsima. Nälja, väljasuremise ja emigratsiooni tagajärjel vähenes Iirimaa elanikkond tunduvalt. Kui 1851. aastal elas Iirimaa 6,5 miljonit inimest, siis 1900. aastal oli seal rahvaarv juba alla 4,5 miljoni.

Iirimaa ekspluateerimine ja seal valitsenud julm režiim on mustemaid lehekülgi Inglise kapitalismi ajaloos. Kui rentnik ei tasunud renti tähtajaks, ajas ländlord ta koos kogu perega maa-tükilt ja armetust hurtsikust minema. Iirimaa teedel võis kõikjal kohata räbalais ja näljaseid talupoegi, kelle ländlordid olid minema kihutanud ning kes hulkusid elatusvahendeid otsides kodutuina ringi.

Nälg, viletsus ja rõhumine sundisid iiri talupoegi möödunud sajandi teisel poolel tugevdama võitlust ländlordide ja neid toetavate Inglise võimude vastu. Talupojad ründasid ländlordide losse ja mõisaid, põletasid neid maha, hävitasid kariloomi ja vilja põldudel. Sageli tapsid talupojad mõisnikke ja mõisavalitsejaid, Inglise võimud õiendasid iiri talupoegade metsikult arveid.

Iiri kodanlus kartis massilist talurahvaliikumist. Samal ajal püüdis ta ära kasutada Inglise valitsuse hirmu selle liikumise ees, et saavutada *home-rule*'i, s. t. omavalitsust Iirimaaale. Tavaliselt oli juttu mitte täielikust iseseisvusest, vaid ainult autonoomiast Briti impeeriumi raames. Kuid ka see nõudmine leidis kategoorilist vastuseisu Inglismaa valitsevate klasside suurema osa poolt. Iiri rahva püüdlustele saavutada omavalitsust vastas Inglise valitsus julmade repressioonidega.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Võrrelge Saksamaa ja Inglismaa poliitilist korda XIX sajandi lõpul.
2. Seletage, kuidas tagas kahe partei süsteem Inglismaal varakate klasside võimu.
3. Missugused eesmärgid seadis endale iiri rahvas võitluses Inglise ülevõimu vastu? Milles seisis Iiri küsimuse olemus?

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletage meelde, mille pärast toimus võitlus Inglismaa ja Tsaari-Venemaa vahel Lähis- ja Kesk-Idas.
2. Missugune oli Inglismaa seisukord Berliini kongressil 1878. aastal?
3. Märkige kontuurkaardile Inglise asumaad 1876. aastaks; kasutage selleks tööks kaarti «Maailma jaotus 1876. aastaks».

§ 14. INGLISE IMPERIALISMI KOLONIAAL- JA VÄLISPOLIITIKA.

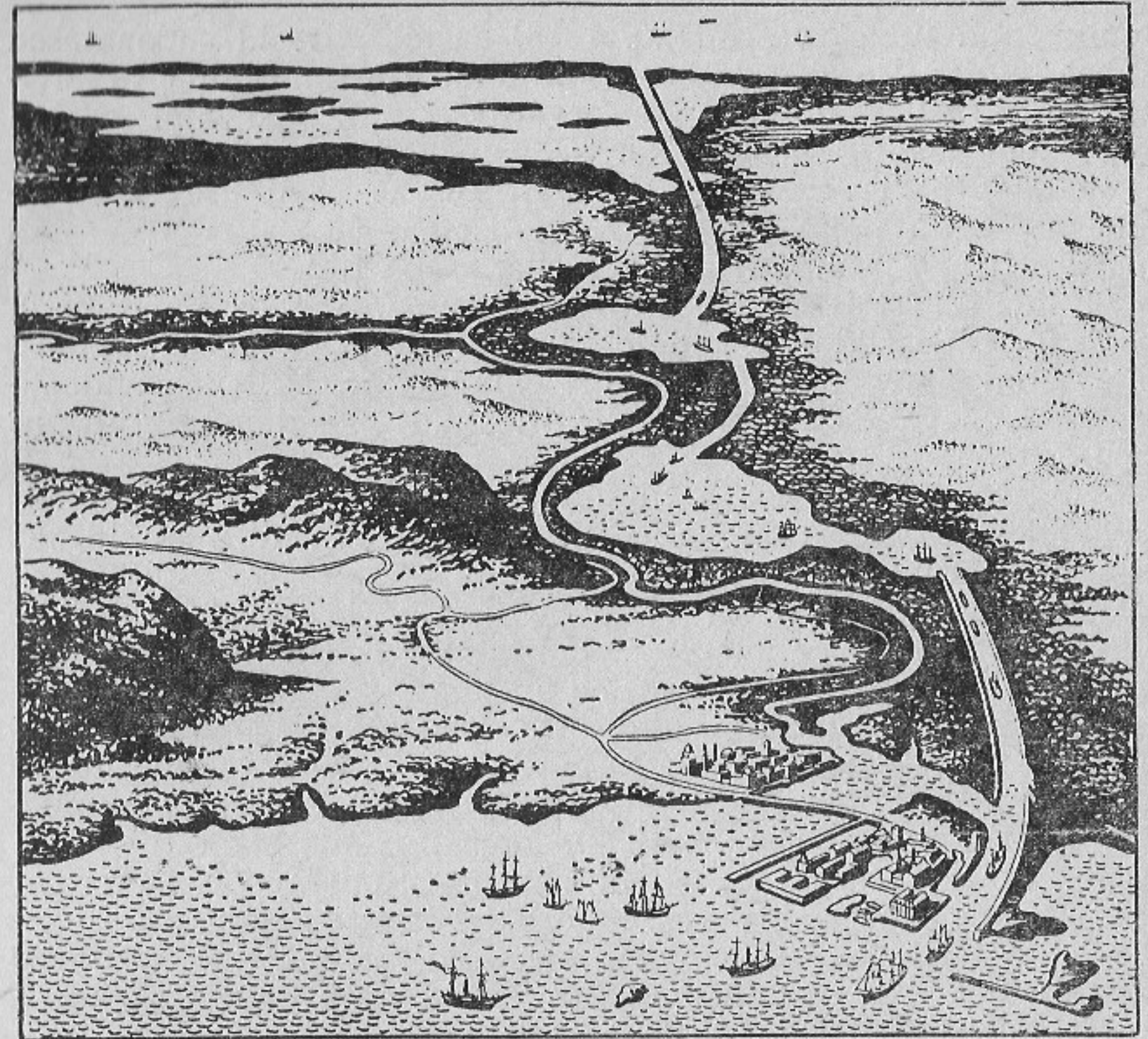
Inglise kodanluse anastuspoliitika XIX sajandi 70—80-ndail aastail. Tööstusliku esikoha kaotamine ajendas inglise kodanlust tugevdama koloniaalekspansiooni. 70-ndail aastail kuulutas konservatiivide partei Inglise poliitika peatülesandeks koloniaalvalduste laiendamise. Disraeli konservatiivne valitsus, kes oli võimul 1874. kuni 1880. aastani, vallutas Aasias Belutšistani ja püüdis alistada Afganistani. Tema plaanis oli ette nähtud tungida Turkmeeniasse ja teistesse Kesk-Aasia piirkondadesse. Kuid seda takistas Venemaa.

Inglise-Vene suhted olid üsna pingelised, kuna mõlemad suurriigid teostasid ekspansiooni Kesk-Aasiasse ning võistlesid mõju pärast Türgis ja Balkani poolsaarel. Eriti komplitseerusid need Vene-Türgi sõja ajal, mida Inglise valitsus püüdis kasutada oma mõju tugevdamiseks Türgis. Venemaa eest «kaitsmise» ettekäändel sundis Inglismaa sultanit loovutama talle Küprose saare — tähtsa mereväebaasi, Vahemere idaosas, Suessi kanali sissepääsu lähedal.

Kasutades ära seda, et Venemaa jõud olid seotud Balkanil, alustas Disraeli valitsus sõda Afganistaniga selle maa alistamiseks. Sõda osutus raskemaks, kui Inglismaa oli oodanud. Afgaani rahvas tõusis vallutajate vastu üles ja võitis mitmel korral Inglise vägesid. Sellest hoolimata sundis Inglise valitsus Afganistanile peale oma protektoraadi, kaasa arvatud kontroll tema välispoliitika üle.

Lõuna-Aafrikas oli 60-ndail aastail avastatud rikkalikke teemantide leiukohti. Disraeli valitsus tegi katset vallutada Transvaal — väike vabariik, mis oli rajatud buuride poolt (juba XVII sajandil Lõuna-Aafrikasse asunud ja seal kohaliku Aafrika elanikkonna orjastanud hollandlaste järeltulijad) (vt. dokumenti 1). Transvaali naabruses asus teine buuride riik — Oranje vabariik. Kuid mõlema buuri vabariigi vallutamiseks saadetud Inglise väed said lüüa ega suutnud täita neile antud ülesannet. Lõuna-Aafrika alistamisega tuli veel pisut oodata.

Inglismaa ebaõnnestumised koloniaalsõdades afgaanide ja buuridega kõigutasid konservatiivide positsiooni ning Disraeli valitsus

Suessi kanal. Esiplaanil on kujutatud Suess (sadam Punase mere ääres) ja sissepääs kanalis. Tagaplaanil väljapääs kanalist Vahemerre.

oli sunnitud lahkuma. Võimule tulid liberaalid eesotsas Gladstone'iga. Nad kritiseerisid teravalt konservatiive «kalliks mineva avantürismi» pärast välispoliitikas ning lubasid rahvale rahu, kokkuvõtte eelarves ja reforme. Kuid seda ainult sõnades. Tegelikult jätkasid võimule tulnud liberaalid vallutuspoliitikat.

Gladstone'i peaministriks oleku ajal okupeerisid Inglise väed 1882. aastal Egiptuse. Selle maa valdamine oli otsustava tähtsusega Inglismaa võimu kindlustamisel Suessi kanali üle ja edasistel vallutustel Aafrikas.

Inglismaa võistlejaks Egiptuses oli Prantsusmaa, kes samuti taotles ülevõimu «püramiidide maal». Egiptuse vallutamine inglaste poolt tekitas Prantsusmaal rahulolematust. Suhted mõlema maa vahel teravnesid tõsiselt.

Hõivanud Egiptuse, liikusid Inglise väed edasi lõuna poole, et vallutada Ida-Sudaan. Kuid seal kohtasid nad kohaliku araabia

elanikkonna julget vastupanu. 1885. aastal piirasid sudaanlased ümber Inglise väesalga, kes oli vallutanud Hartumi linna, ja hävitasid selle. Alles hiljem, konservatiivse valitsuse ajal aastail 1896—1898 läks Inglismaal korda alistada Sudaani idaosa.

Inglise-Buuri sõda (1899—1902). Lisaks Egiptuse ja Ida-Sudaani vallutamisele alustas Inglismaa 80—90-ndail aastail uuesti võitlust Lõuna-Aafrika alistamiseks.

80-ndail aastail leiti Transvaalis kulda. Inglise kapitalistid sööstsid nende rikkuste kallale ja asusid kaevandamisele. Maast ilmajäetud aafriklasi kasutasid teemandi- ja kullakaevanduste valdajad odava tööjõuna. Need ettevõtted andsid muinasjutulisi kasumeid.

Kuid Lõuna-Aafrikasse tunginud inglise kapitalistidel tekkis arvukalt konflikte Transvaali valitsusega. Seetõttu otsustasid nad teha lõpu Transvaali sõltumatusele.

1899. aastal võttis konservatiivide valitsus, kes oli sel ajal jälle võimul, ette uue kallaletungi buuridele, selleks et vallutada Transvaal ja Oranje vabariik. See oli imperialistlik röövsõda.

Inglise imperialistid arvasid, et Transvaali alistamine on Inglise vägedele naljaasi, et see kujuneb vaid «lõbusaks jalutuskäiguks». Peagi tuli neil veenduda selles, et nad olid rängalt eksinud. Hoolimata inglaste arvulisest ülekaalust, venis sõda üle kahe aasta. Buurid pidasid üsna edukalt partisanisõda.

Võitluses partisanide vastu kasutas Inglise väejuhatuse barbaarseid meetodeid. Inglise väed põletasid maha farme, hävitasid kariloomi ja vilja põldudel. Inglise väejuhatuse käsul aeti koondukslaagrisse peaaegu 100 000 buuri, peamiselt naisi ja lapsi. Seal kinnipeetavaist lastest surid peaaegu pooled nälja ja haiguste tagajärjel (vt. dokumenti 2).

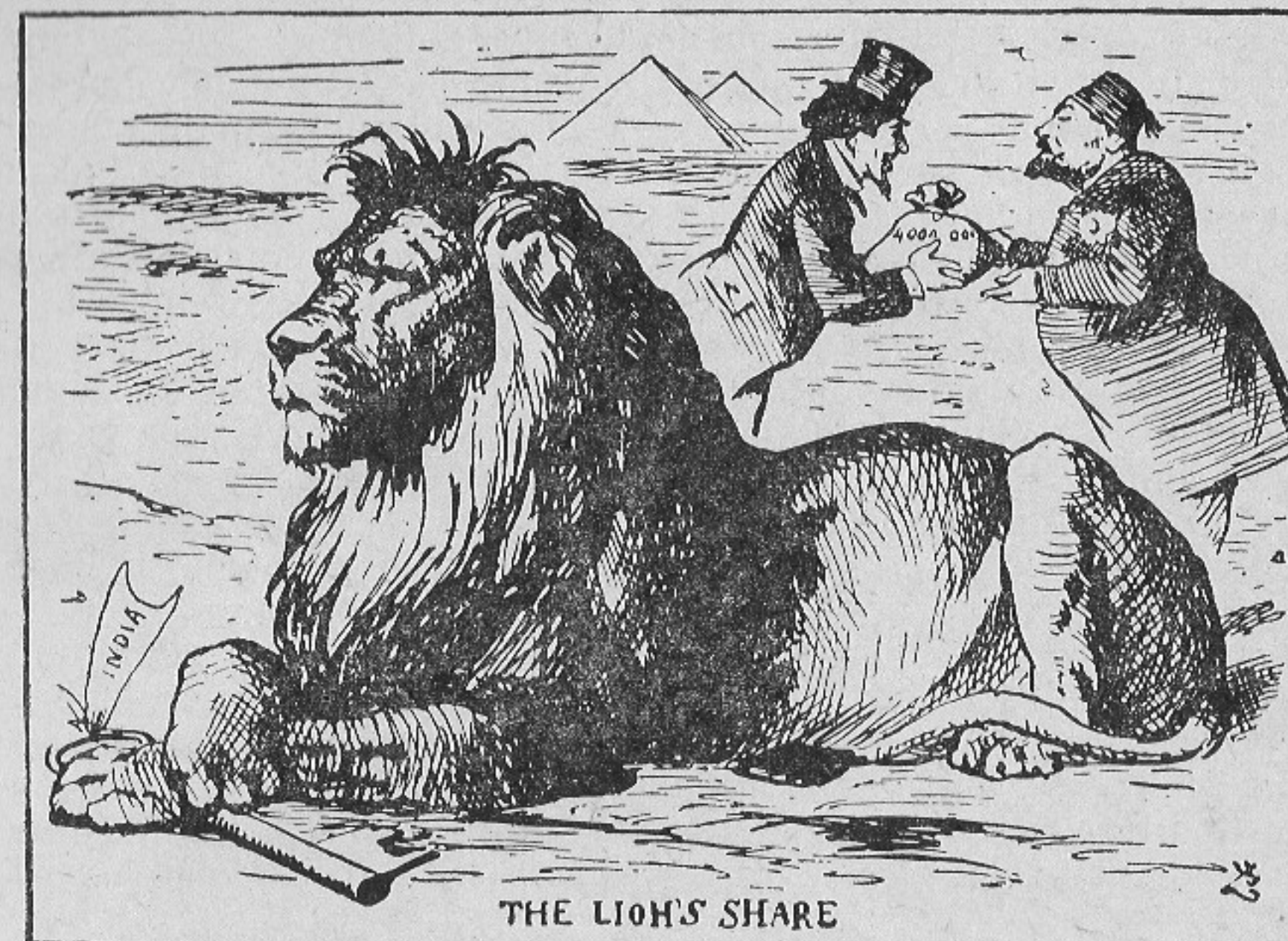
Buuri vabariikide vastupanu nõrgestas see, et buurid ise olid Aafrika põliselanike suhtes julmad rõhujad ja ekspluateerijad ega saanud järelikult loota põliselanike toetusele (vt. dokumenti 1).

1902. aastal olid buurid sunnitud alla kirjutama rahulepingule, mille järgi Transvaal ja Oranje vabariik muutusid Inglise valdusteks. Kuid Inglismaa kohustus andma neile omavalitsuse. 1910. aastal ühinesid Transvaal ja Oranje vabariik koos endiste Inglise valdustega Lõuna-Aafrikas (Kapimaa ja Natal) föderatsiooniks, mis sai nimeks Lõuna-Aafrika Liit ja muutus Inglise dominiooniks.

Pärast Transvaali vallutamist hakkasid inglise kapitalistid saama kullakaevandustest veel suuremaid kasumeid kui buuride võimu ajal.

Vallutades üha uusi asumaid ja laiendades Briti impeeriumi piire, täitis Inglise valitsus suurkodanluse ja militaristide tahet, kes rikastusid koloniaalröövi arvel.

Selleks et õigustada koloniaalvallutusi, tehti Inglismaal ohjeldamatult šovinistlikku propagandat. Ajalehtede ja poliitikategelaste kõnede kaudu sisendati lihtsale inglasele mõtet anglosaksi

Karikatuur «Lõviosa».

Kasutades Egiptuse riigikassa pankrotti, omandas Disraeli 1874. aastal 4 miljoni naelsterlingi eest Egiptuse kediivilt temale kuuluvad Suessi kanali aktsiad. Kontroll kanali üle tagas Briti impeeriumile võimu Indiasse viivate teede üle.

rassi «üleolekust». Teda veendi selles, et inglased olevat kohustatud võtma enda peale õilsa moraalse missiooni — viia tsivilisatsiooni mahajäänud rahvastele. Inglise kirjanik Rudyard Kipling ülistas Briti impeeriumi suurust ja kolonisaatorite kangelastegusid. Ta kutsus oma kaasmaalasi üles kehtestama Inglismaa võimu üle kogu maailma:

Nüüd valage täis oma klaasid
ja tõstke nad minuga koos...
Et lüüsid, rifid ja kaardid
meid kindlalt kullaga liitsid —
nüüd saagu meil kõikidest suurem
ja viimne impeerium kiitmist!

Me mõlema kasu eest joon
ja laenupankade nimel,
me kaubalaevastik — proost!
Issand, kaitse sa Kuningannat!

Me tõmbame kaabli,
mis Orkney'st Kap Hoorni ja taevani
käib ümber planeedi (kui silmusring püüdnud maailma),
käib ümber planeedi (kui sõlmering köitmas maailma)...

Inglise-Saksa võistlus. Antandi moodustamine. XIX sajandi 90-ndail aastail hakkasid suhted Inglismaa ja Saksamaa vahel järjalt halvenema. Saksa kaubad konkureerisid juba ammu edukalt Inglise omadega, tõrjudes neid välja mitmetest maadest. Saksamaa kippus kallale Inglismaa esikohale mere ja kolooniate valdajana. Saksa imperialistid hakkasid taotlema asumaade ümberjaotamist oma kasuks ja unistasid isegi maailmavalitsemisest.

Inglismaa omakorda hakkas valmistuma sõjaks Saksamaa kui oma kõige ohtlikuma vaenlase vastu. Seoses sellega, et Saksamaa ehitas kiiresti suurt sõjalaevastikku, asus Inglise valitsus tugevdama oma sõjamerejõude.

Kartes Saksamaad ja valmistudes võitluseks tema vastu, astus Inglise imperialism samme lähenemiseks Prantsusmaale ja Venemaale.

1904. aastal toimus Inglise-Prantsuse kokkuleppe sõlmimine, mis on tuntud Antandi («üksmeel») nime all. Selle kokkuleppega reguleeriti vaidlusalused koloniaalküsimused kahe imperialistliku suurriigi vahel: Prantsusmaa tunnustas Inglismaa valitsevat seisundit Egiptuses, millele ta seni oli vastu vaieldnud. Vastutasuks kohustus Inglismaa mitte takistama Prantsusmaad Maroko vallutamisel.

1907. aastal kirjutati alla Inglise-Vene kokkuleppele. Inglismaa ja Venemaa lahendasid omavahelised vaidlusküsimused Iraani (Pärsia), Afganistani ja Tiibeti suhtes. Iraan jaotati Venemaa ja Inglismaa vahel «mõjusfäärideks»: maa lõunaosas peremehetsesid inglise imperialistid, põhjaosas vene imperialistid. Inglise-Vene kokkulepe viis lõpule Kolmikkokkuleppe moodustamise.

Inglismaa kokkulepped Prantsusmaa ja Venemaaga olid tähtsaks etapiks sõja ettevalmistamisel Saksamaa vastu.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. BUURID-ORJAPIDAJAD.

Suguharud, kes senini on säilitanud näilise iseseisvuse, peavad tasuta tegema kõik buuride põllutööd, väetama maad, kitkuma rohtu, lõikama vilja, ehitama, rajama tammisid ja kanaleid ning samal ajal hoidma ka endil hinge sees. Nägin omaenda silmadega, kuidas buurid tulid ühte külla ja oma kombe kohaselt nõudsid aedade rohimiseks kaht- või kolmekümmend naist; nägin, kuidas need naised, kandes oma toitu pea kohal, lapsi seljas ja oma tööriistu õlal, läksid tegema seda ränkrasket tasuta tööd...

Tsiviliseeritud maailma elanikel on raske endale ette kujutada, et inimesed, kel on olemas üldinimlikud omadused (buurid pole aga selles mõttes ilma meie iseloomu parimate omadusteta), külvavad hellitustega üle oma lapsed ja naised, seejärel aga lähevad kõik, nagu üks mees, külmavereliselt maha laskma mehi ja naisi, kellel on, tõsi küll, teine nahavärvus, kuid samasugused perekondlikud tunded ja kiindumused kui neil igaühel endilgi...

Kolobengi ääres elavad bakveinid võisid näha mitmeid buuride poolt orjastatud suguharusid. Bakaatlad, batlookuad, bahuukengid, bamoseetlad ja veel kaks bakveinide suguharu ägasid tasuta sunnitöö ikke all...

David Livingstone, Reisid Lõuna-Aafrikas, Tallinn, 1961, lk. 30—32.

2. INGLISE MILITARISTIDE METSIKUSED SÕJAS BUURIDE VASTU.

(Buuri kindrali De Weti mälestustest.)

Sel ajal olid just äsja välja antud lord Robertsi¹ proklamatsioonid, mis seisid selles, et iga elamu, mis asub kuni 10 miili kaugusel raudteest, mille buurid on õhku lasknud või purustanud, tuleb maani maha põletada. Seda käsku täideti, kuid mitte ainult nimetatud kauguse piirides, vaid kogu maal. Majad põletati vundamendini maha või lasti dünamiidiga õhku... Niipea kui lähenes inglase kolonn, olgu siis tuulisel öhtul või halva ilmaga, haarasid noored neid, emad, eidekesed kinni nõõrist, mis oli seotud härja sarvede külge, teised päitsetest... — raske töö! Kui palju armsaid, haritud tütarlapsi, kes oleksid väärinud mingit teist, paremat tegevust, muutus härjaajajateks, ainult et mitte sattuda jälitajate kätte, ainult et võimalikult mitte veel lasta end viia koonduslaagrisse...

...Mina ja igaüks meist teab, et iga sõja ajal toimub kohutavaid tapmisi. Kuid teadlikult sooritatav kaitsetute naiste ja laste otsene või kaudne tapmine ületab igasuguse usutavuse!... Laagrites, kus ei olnud kedagi peale naiste, laste ja kõrges eas raukade, sundida neid suurtükkide ja pussidega vaikima!!! Ma võiksin mainida siinkohal sadu juhtumeid, mille tunnistajaks ma isiklikult olin.

Buuride võitlus Inglismaaga, Sankt-Peterburg, 1903, lk. 258—259 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Nimetage põhjusi, mis sundisid inglise kodanlust XIX sajandi viimasel veerandil tugevdama koloniaalvallutusi.
2. Leidke fakte, mis näitavad konservatiivide ja liberaalide välis- ja koloniaalpoliitika järjekestvust.
3. Määrake kindlaks Inglise-Buuri sõja iseloom.
4. Kandke kontuurkaardile Inglismaa koloniaalvallutused XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.
5. Tõestage, et Inglise-Saksa vastuolud muutuvad XX sajandi alguseks peamiseks imperialistidevaheliseks vastuoluks.
6. Kuidas moodustati Antant? Jutustage sellest.
7. Täitke vastav lahter sünkroonilises tabelis «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».

¹ Inglise vägede ülemjuhataja Lõuna-Aafrikas.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1899—1902 — Inglise-Buuri sõda.

1904 — Inglise-Prantsuse kokkuleppe (Antandi) sõlmimine.

1907 — Inglise-Vene kokkuleppe sõlmimine.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletage meelde, missugused olid töölisliikumise eesmärgid ja iseloom Inglismaal XIX sajandi 30—40-ndail aastail.

2. Mis on revolutsioonilise töölisliikumise allakäigu põhjusteks Inglismaal XIX sajandi keskpaigast alates?

§ 15. TÖÖLISLIIKUMINE INGLISMAAL XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUSES. POLIITILINE KRIIS INGLISMAAL ESIMESE MAAILMASÕJA EELÕHTUL.

Klassivõitluse teravnemine XIX sajandi 80-ndail aastail. XIX sajandi lõpul toimus Inglise töölisliikumises teatav elavnemine. Ajal, mil Inglismaale kuulus tööstuses esikoht, oli Inglise tööliklass suhteliselt paremas olukorras kui teistes maades. Teistest varem, juba XIX sajandi esimesel poolel võitsid inglise tööliselised kätte õiguse ametiühinguorganisatsioonide asutamiseks. Töölisaristokraatia, kes oli tööliste massiga võrreldes majanduslikult paremini kindlustatud, oli Inglismaal arvukam kui teistes Euroopa maades.

XIX sajandi lõpul, seoses monopolide arenemise ja konkurentsi võitluse ägenemisega maailmaturul, tugevnes tööliste ekspluaateerimine. See toimus kõigis kapitalistlikes maades, sealhulgas ka Inglismaal.

Kui töölisaristokraatia erines oma elatustaseme poolest vähe väikekodanlusest, siis suurem osa inglise töölist oli raskes olukorras. Ameerika kirjanik Jack London, kes 1902. aastal elas mõnda aega Londoni idaosa (East Endi) urgastes, kirjeldas oma raamatus «Inimesed kuristikust» Inglismaa pealinna kõige vaesemate elanike elu. Jack London jutustab selle Euroopa rikkaima linna tööliskvartaleist järgmist.

«Rajoon, mida mööda sõitis minu voorimees, oli lõputu urgaste rida. Me sõitsime ühe miili teise järel ja meist venisid kogu aeg mööda räpased telliskivimajad. Aeg-ajalt tuli mulle vastu mõni tugevasti vaaruv joobnud mees või naine. Õhus kostis mahlakat sõimu ja kakluste kära.

Turul sorisid vaevu jalul püsivad vanamehed ja eided poris vedelevaid jäätmeid, otsides mädanenud kartuleid, riknenud ube ja muid aedvilju, väikesed lapsed aga ümbritsesid kärbestena

mädanenud puuvilja hunnikuid, pistsid käed kuni õlgadeni roiskuvasse lõgasse, tõmbasid sealt välja ainult pooleldi mädanenud tükikesi ja õgisid need siinsamas ära.»

Eriti õudne oli neis urgastes tööstuskriiside ajal, mis perioodiliselt tabavad kapitalistlikku majandust. Jack London kirjutab, et kriisiaastail «ei olnud töölistmajades paika, kuhu oleks võinud toppida näljaseid hulki, kes päeval ja öösel mangusid nende uste taga toitu ja ulualust».

Tingimused neis öömajades olid kohutavad. «Meile toodi teed ja söögijäänuseid haiglast,» kirjutab Jack London. «Need olid suurele liuale kõrgesse kuhja kokku aetud ja kujutasid endast kirjeldamatut segu: leivatükikesed, rasva- ja pekijäänused, kondid — ühesõnaga kõik, mille igasuguseid tõbesid põdevate haigete sõrmed ja hambad olid minema visanud. Sellesse segusse pistsid inimesed oma käed, sorisid selles, uurisid seda, heitsid kõrvale ühe pala, haarasid üksteise eest uue.»

80-ndail aastail algas Inglismaal klassivõitluse uus teravnemine. Liikumisse lülitusid kvalifitseerimata tööliselised. Nad nõudsid visalt oma olukorra parandamist ja kasutasid võitlusvahendina laialdaselt streike. Kõige suurem oli 1889. aastal Londoni sadamas toimunud dokitööliste streik, mis kestis neli nädalat. Terveks kuuks suri maailma suurim sadam välja. Dokitööliselised võitsid, saavutades palga tõstmise. Selle võidu eest olid nad tänu võlgu mitte ainult oma mehisusele ja monoliitsusele. Palju aitas neid teiste tööliste toetus, mida nad said igast Inglismaa nurgast. Isegi kaugetest dominioonidest saatsid tööliselised streikijatele raha.

Politseinikud ajavad laiali töötute miitingut Londonis.

Streigijuhtide hulgas olid Marxi tütar Eleanor ja tööline Tom Mann, keda Engels nimetas Inglismaa töölisklassi üheks paremaks esindajaks.

Engels tervitas Inglise töölisliikumise algavat tõusu ja aitas sellele aktiivselt kaasa. Ta tegi kõik mis suutis, et levitada inglise tööliste hulgas laiemalt marksismi ideid. See ei olnud kerge ülesanne, sest üheski teises Euroopa riigis ei olnud tööline nii tugevasti kodanliku ideoloogia mõju all kui Inglismaal. Enamik treidjuunionide juhte taotles, et võitlus kapitalistide vastu piirduks tühiste, enamasti majanduslike nõudmistega. Treidjuunionide liidrid püüdsid tavaliselt lahendada vaidlusküsimusi ettevõtjatega rahulike kokkulepete abil.

Leiboristliku Partei moodustamine. Üleminekuga imperialismile tugevdasid inglise kapitalistid, nii nagu teiste maade kapitalistidki, tunduvalt survet töölistele. Seoses sellega suurenes treidjuunionide võitlusmeeleolu. Kapitalistid püüdsid proletariaadi ametiühinguorganisatsioone kas päriselt hävitada või vähemalt nõrgestada. Nad katsusid alandada palka ja pikendada tööpäeva.

Kodanlik riik aitas ettevõtjaid nende pealetungil töölistele. Näitena selle kohta võib tuua streigi, mis puhkes raudteel Wales'i lõunaosas Taffi orus 1903. a. majanduskriisi ajal. Selle raudtee omanikud kaebasid raudteelaste treidjuunioni kohtusse, nõudes kõigi streigi tagajärjel tekkinud kahjude tasumist. Asi läks kuni Ülemkojani, mis oli Inglismaa ülemkohus, ja see otsustas hagi ettevõtja kasuks. Raudteelaste ametiühingut kohustati maksma Taffi oru raudteekompaniile mitukümmend tuhat naelsterlingit.

Ülemkoja otsus andis proletariaadi ametiühinguorganisatsioonidele tugeva löögi. Pärast seda hakkasid kapitalistid peaaegu iga streigi puhul esitama hagnosisid kahjude tasumiseks ja kohtud harilikult rahuldasid need. Kuna töölistel tuli ettevõtjale tasuda streigi läbi tekkinud kahjud, siis muutus streik Inglismaal tegelikult võimatuks.

Kapitali pealetung tekitas töölisklassi ridades nii suurt meelepaha, et isegi treidjuunionide oportunistlikud liidrid pidid töölisklasside meeleolu arvestama. Treidjuunionide kongress võttis vastu otsuse luua parlamendis oma esindus ja moodustas selleks Töölisesinduse Komitee (1900. a.). 1906. aastal nimetati Töölisesinduse Komitee ümber Leiboristlikuks Parteiks (Tööerakonnaks).

See partei eitas revolutsiooni vajadust ja piirdus rahulike võitlusvahenditega. Ta seadis oma peaülesandeks tööliste kandidaatide läbiviimise Alamkoja valimistel. Leiboristliku Partei programm kandis oportunistlikku iseloomu. Leiboristlik Partei isegi keeldus kuulutamast oma eesmärgiks võitlust sotsialismi eest. Paljud partei juhtivad tegelased, aga ka lihtliikmed olid seotud mitmesuguste usulahkudega, mida Inglismaal esineb arvukalt. Leiboristlik Partei astus blokki Liberaalse Parteiga ja allus faktiliselt liberaalide juhtimisele.

Ent hoolimata leiboristide liidrite oportunismist, tähendas uue poliitilise partei loomine siiski selle aja kohta teatavat positiivset nihet Inglise töölisliikumises. See nihe tõendas, et inglise töölised on aru saanud oma poliitilise partei vajalikkusest, ehkki nad veel ei olnud jõudnud nii kaugele, et anda sellele parteile marksistlik iseloom. Lenin hindas Leiboristliku Partei loomist kui «... Inglismaa tõeliselt proletaarse organisatsioonide esimest sammu teadliku klassipoliitika ja *sotsialistliku* töölispartei poole»¹.

Liberaalid uuesti võimul. 1895. aastast alates olid kümne aasta jooksul pidevalt võimul konservatiivid. 1905. aasta lõpul oli konservatiivide valitsus sunnitud lahkuma. Tema asemele tulid liberaalid, kes oskasid kasvava töölisliikumise ees paremini manööverdada. Liberaalide võimulolek langes ajajärku, mil Inglismaa valmistas Esimeseks maailmasõjaks.

Ettevalmistusi sõjaks Saksamaaga tuli inglise kodanlusele teha küllaltki rasketes tingimustes. Klassivõitlus tööliste ja kodanluse vahel üha teravnes. Suurt mõju töölisliikumisele avaldas esimene Vene revolutsioon. 1906. aastast kasvas pidevalt streikide laine.

Tihti peale tõusid töölised võitlusele vastu treidjuunionide juhtide tahet. Viimaseil aastail enne maailmasõda võttis streigiliikumine Inglismaal hiiglasliku ulatuse.

Valitsus kasutas streikijate vastu sõjaväge ja politseid. Tööliste väljaastumised paistsid silma oma võitlusvaimu poolest (vt. dokumenti 2). Osavõtjate arvult oli suurim söekaevurite streik, mis puhkes 1912. aastal. Sellest võttis osa ligi miljon töolist. Ettevõtjad ja võimud olid sunnitud tegema streikijatele järeleandmisi (vt. dokumenti 3).

Sisepoliitika sõja eelõhtul. Töölisliikumise võimsa tõusu tõttu pöördus inglise kodanlus tagasi proletariaadile osaliste järeleandmistepoliitika juurde. Ta lootis tühiste armuandidega süvendada lõhet proletariaadi ridades ja pidurdada tema klassiteadlikkuse tõusu. Selleks võttis parlament 1906. aastal vastu seaduse, mis keelas nõuda ametiühingutelt peremeestele streigi ajal tekkinud kahjude tasumist. See seadus, mis likvideeris ühe karjuvamate kitsendustest, mida eelnevatel aastatel töölisklassi vastu oli rakendatud, tähendas teatavat järeleandmist töölistele. 1908. aastal kehtestati kaheksatunnine tööpäev kaevuritele, kes töötasid maa all. Samal ajal seati sisse ka väikesed pensionid seitsmekümneaastaseks saanud raukadele. Töölised kutsusid neid pensione «pensionideks surnutele». Tõepoolest, tööliste keskmine eluiga oli tunduvalt lühem sellest «pensionieast».

Iiri küsimus maailmasõja eelõhtul. Et luua sõja puhuks Saksamaaga rahulikku tagalat, pidasid liberaalid vajalikuks teha osalisi järeleandmisi ka iirlastele. Pealegi ei saanud liberaalid 1910. aasta

¹ Lenin, V. I. Teosed, 15. kd., lk. 210—211.

Tom Mann.

parlamendivalimistel enamust ja võisid jääda võimule leiboristide ja Iirimaa saadikute toetusel. Leiboristid toetasid liberaale tingimusteta, kuid Iirimaa esindajad lubasid oma abi ainult tingimusel, et Iirimaa antaks teatav omavalitsus (*home-rule*). Liberaalid olid nõus ja esitasid parlamendile seaduseelnõu *home-rule*'i kohta. Nad lootsid, et selle järeleandmise hinnaga läheb korda kindlustada Inglise ülevõimu Iirimaaal. Seaduseelnõu võeti Alamkojas vastu, kuid Ülemkoda, kus konservatiividel oli enamus, lükkas selle tagasi. Pärast seda, kui Alamkoda oli seaduseelnõu *home-rule*'i kohta kolm korda järjest vastu võtnud, pidi see keh-tiva korra järgi jõustuma. Siis võtsid konservatiivid tarvitusele vägivaldameetodid. Põhja-Iirimaaal oli küllalt arvukas inglased elanikkond, kes ei soovinud elada Iiri riigis. Nendest hakkasid konservatiivid formeerima võitlussalku.

Iirlased omakorda hakkasid relvastuma võitluseks sõltumatuse eest. 1914. aasta suvel toimus esimene kokkupõrge iirlaste ja inglaste vahel. Iirimaa seisis kodusõja lävel.

Niisugune oli Inglismaa olukord hetkel, kui puhkes Esimene maailmasõda. Streigiliikumise võimas tõus, ähvardav kodusõda Iirimaaal — kõik see annab tunnistust, et Inglismaa elas 1914. aastal läbi poliitilist kriisi.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. CECIL RHODES SOTSIAALSETE VASTUOLUDE PEHMENDAMISE VAHENDSIST INGLISMAAL.

Cecil Rhodes, nagu jutustas tema intiimne sõber ajakirjanik Stead, kõneles temale oma imperialistlikest ideedest 1895. aastal: «Käisin eile Londoni East Endis (töölislinaosa) ja külastasin üht töötute koosolekut. Kui olin seal kuulnud metsikuid kõnesid, mis olid üksainus kisa: leiba, leiba!, veendusin koju minnes ja nähtu üle järele mõeldes rohkem kui varem imperialismi tähtsuses... Minu suur idee on sotsiaalse küsimuse lahendamine, nimelt: et päästa Ühendatud Kuningriigi nelikümmend miljonit elanikku hävitavast kodusõjast, peame meie, koloniaalpoliitikud, val-

lutama uusi maid rahvastiku ülejäägi paigutamiseks, uute müügi-alade omandamiseks kaupadele, mida toodetakse vabrikutes ja kaevandustes. Impeerium, olen seda alati ütelnud, on kõhuküsimus. Kui te ei taha kodusõda, peate hakkama imperialistideks.»

Tsit. V. I. Lenini töö järgi «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium», Teosed, 22. kd., lk. 238.

2. SADAMATÖÖLISTE STREIK 1911. AASTAL. (Tom Manni, Liverpooli streigi juhi mälestustest.)

Pühapäeval, 13. augustil oli suurepärase ilm ja Liverpooli töölised tulid välja tänavale, et võtta osa demonstratsioonist. Mitu tuhat töölise sammus rongkäigus oma lippudega...

Mida ka ei räägiks politseiülem, linnavõimud, kapitalistlik ajakirjandus või Winston Churchill¹, ei lähe neil kunagi korda veenda kümneid tuhandeid pealtnägijaid-tunnistajaid, et veresauna olid mingil määral esile kutsunud demonstrandid. See oli kumminuiadega relvastatud politsei kuritegelik, häbiväärne, mitte millegagi väljakutsutud kallaletung 60-tuhandelisele rahvahulgale, kellele suruti igast küljest peale ja kellel oli ainult üks väljapääsu-suund sinna, kust reetlik kallaletung toimuski. Vaatasin seda metsikut rünnakut pealt. Nägin, kuidas kuue jala pikkused loikamid, pikad kumminuiad käes, tungisid rahvahulga keskele ja hakkasid täie hooga peksma noorukeid ja täiskasvanuid, inimesi, kes ei olnud milleski eksinud, polnud lausunud ainsatki sõna, polnud teinud mitte midagi peale selle, et olid kogunenud platvormi (tribüüni) ümber ja kuulasid tähelepanelikult kõnesid. Niisugust mõttetut rünnakut, niisugust mitte millegagi esilekutsutud julmust, ei olnud Inglismaal juba üle viiekümne aasta olnud...

Tehku Churchill kõik mis ta suudab, saatku ta Liverpooli kümme korda rohkem sõjaväge, demonstreerigu need sõjaväed oma jõudu linna kõigil tänavail — terve kuninglik jalavägi ja ratsavägi ei suuda Inglise laevu dokkidest merele viia...

Kas on maailmas üldse olemas niisugust jõudu, kes suudab võita töölisi, kui need on vajalikul viisil organiseeritud? Kui on, siis eks proovige, härrased!

Tom Mann, Mälestused, Moskva-Leningrad, 1924, lk. 182—183 (vene keeles).

3. SÖEKAEVURITE STREIK 1912. AASTAL. (V. I. Lenini artiklist «Inglise töölisliikumine 1912. aastal».)

Kõige tähtsamaks sündmuseks möödunud aastal oli söekaevurite streik. Kui raudteelaste 1911. aasta streik näitas juba briti tööliste «uut vaimu», siis söekaevurite streik oli sõna tõsisel mõttes epohhiloov.

Kuidas ka valitsevad klassid «sõjaks» valmistusid, kuidas ka kodanlus püüdis maha suruda kapitali sõnakuulmatute orjade vastupanu, õnnestus streik siiski. Söekaevurid olid eeskujulikult organiseeritud. Streigimurdjaid polnud olemaski. Söe tootmisest sõdatite või vilumata mustatöölise abil ei

¹ Tol ajal siseminister.

saanud juttugi olla. Ja pärast kuuenädalast võitlust nägi Inglismaa kodanlik valitsus, et jääb seisma kogu tööstuselu riigis, et lähevad täide töölislaulu sõnad: «kõik rattad lakkavad mürisemast, kui sinu käsi seda tahab»...

Valitsus tegi järeleandmisi.

«Seni olemasolnud maailmariikidest kõige võimsama maailmariigi peaminister tuli söetöösturite streikivate orjade delegaatide koosolekule ja palus härdalt, et nad nõustuksid kompromissiga.» Nii kirjeldab võitluse tagajärge üks asjast informeeritud marksist.

Inglise valitsus, kes oma reformide-töötamisega toidab töölisi harilikult aastate viisi lubadustega, kiirustas juba tõsiselt. Viie päeva jooksul tiriti uus seadus parlamendist läbi! Selle seadusega kehtestati palga *miinimum*, s.o. eeskirjad niisuguse tasu määra kindlaksmääramise kohta, millest madalamale ta langeda ei tohi.

Tõsi küll, see seadus, nagu kõik kodanlikud reformidki, on armetu poolik abinõu ja osaliselt lihtsalt tööliste petmine, sest tasu alammäära kindlaksmääramisel pitsitavad peremehed oma palgaorje ikkagi. Kuid siiski kinnitavad kõik, kes inglise töölisliikumist tunnevad, et inglise proletariaat pole pärast söekaevurite streiki *enam see, mis enne*. Töölised on õppinud võitlema. Nad nägid ära selle tee, mis neid võidule viib. Nad hakkasid oma jõudu tundma...

V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 435—436.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Võrrelge töölisliikumise olukorda ja iseloomu Saksamaal ja Inglismaal XIX sajandi lõpul ning XX sajandi alguses. Näidake, mille poolest nad sarnanevad ja mille poolest erinevad.

2. Tooge esile seos inglise kodanluse koloniaalekspansiooni ja oportunismi kasvu vahel Inglise töölisliikumises (vt. dokumenti 1).

3. Milles avaldus XX sajandi alguses Leiboristliku Partei juhtkonna oportunism?

4. Koostage tabel «Kahe suuna võitlus Inglise töölisliikumises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».

5. Öpiku teksti ning dokumendi 2 ja katkendi põhjal V. I. Lenini artiklist «Inglise töölisliikumine 1912. aastal» iseloomustage Inglise töölisliikumise olukorda Esimese maailmasõja eel.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1900 — Töölisesinduse Komitee loomine (hiljem, 1906. a. ümber nimetatud Leiboristlikuks Parteiks).

KIRJANDUST KLASSIVÄLISEKS LUGEMISEKS.

Galsworthy, J. Forsyte'ide saaga, Tallinn. 1960.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID MATERJALI KORDAMISEKS SAKSAMAA JA INGLISMAA AJALOOST XIX SAJANDI LÕPUL NING XX SAJANDI ALGUSES.

1. Missugused uued nähtused, mis on ühised mõlemale maale, ilmesid Saksamaa ja Inglismaa majanduslikus arenemises XIX sajandi lõpul ning XX sajandi alguses? Missugused on erinevused nende kahe maa majanduslikus arenemises?

2. Missugused ühised jooned on omased Saksamaa ja Inglismaa poliitilisele korrale?

3. Missugused on mõlemale maale iseloomulikud eripärasused poliitilises korras?

4. Millega on seletatav proletariaadi ja kodanluse vahelise klassivõitluse teravnemine Inglismaal ja Saksamaal XX sajandi alguses?

5. Nimetage oportunismi tugevnemise põhjusi Saksa ja Inglise töölisliikumises XIX sajandi lõpul ning XX sajandi alguses.

6. Kinnitage faktidega revolutsioonilise ja oportunistliku suuna olemasolu Saksa ja Inglise töölisliikumises.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletage meelde, missugused majanduslikud nihked toimusid Prantsusmaal Teise keisririigi ajal.

2. Missugused olid rahulepingu tingimused Prantsusmaa ja Saksamaa vahel 1871. a.? Tehke järeldus, kuidas pidi Prantsusmaa lüüasaamine mõjuma tema majandusele.

PRANTSUSMAA XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

§ 16. PRANTSUSMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE.

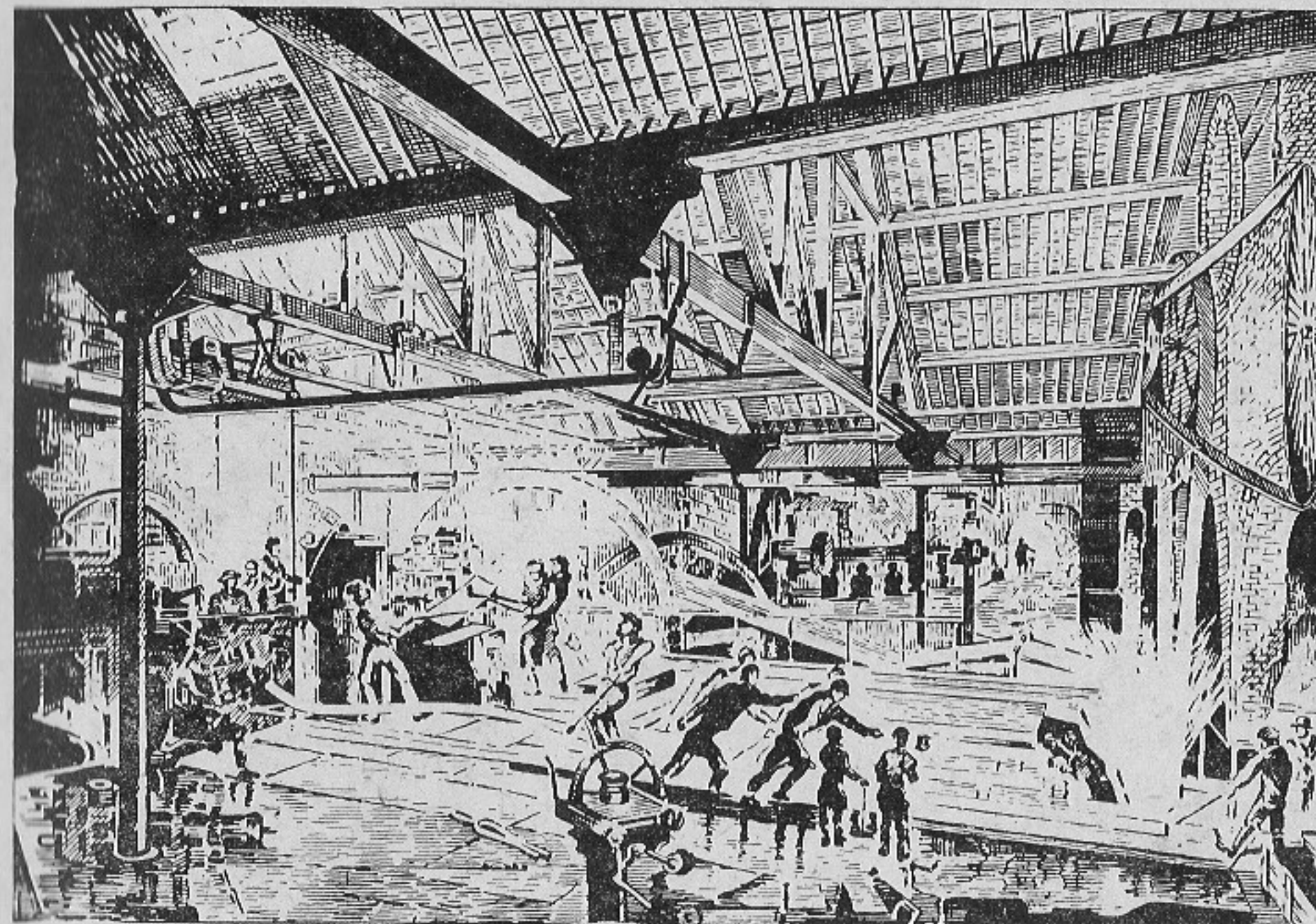
Tööstuse arenemistempo aeglustumine. XIX sajandi 70-ndate aastateni oli Prantsusmaa tööstustoodangu mahu poolest teisel kohal maailmas, jäädes maha ainult Inglismaast. Pärast Prantsuse-Preisi sõda Prantsusmaa tööstusliku arenemise tempo aeglustub. See oli seletatav järgmiste põhjustega: esiteks, Saksamaa võttis Prantsusmaalt ära rikkalikud Lotringi rauamaagilademed ja Prantsusmaa maksis lühikese aja jooksul Saksamaale viie miljardi frangi suuruse kontributsiooni. See vähendas ressursse, mida oleks saadud paigutada tööstusse. Teiseks, Prantsusmaal oli puudus oma kivisööst ja seda tuli sisse vedada, mis tõstis toodangu maksumust. Kolmandaks, vaesunud väike- ja keskmiktalu poeg oli halb tööstuskaupade ostja. See kitsendas siseturgu.

Tööstuse kasvu pidurdas ka asjaolu, et prantsuse kodanlus ei tahtnud kapitale paigutada kodumaa tööstusettevõtetesse. Ta püüdis suurema osa oma kapitalidest mahutada välismaale, mahajäänumatesse maadesse, kus kasum oli kõrgem.

Prantsuse imperialismi liigkasuvõtlik iseloom. XIX sajandi lõpul jõudis Prantsusmaa, nagu teisedki Euroopa maad, imperialismiperioodi. Samuti kui Saksa ja Inglise kapitalism, omandas ka Prantsuse kapitalism järk-järgult monopolistliku iseloomu. Esimesed monopolid tekkisid rasketööstuses. Suurimate ettevõtete hulka kuulus näiteks firma Schneider-Creusot, kes valdas terase-, masina- ja sõjatehaseid. Kuid eriti kõrge kontsentratsioonitaseme saavutas Prantsusmaal pangakapital. Kolm suurimat panku koondasid enda kätte ligi 70% kõigist hoiustest Prantsuse pankades.

1900-ndail aastail oli Prantsusmaa kapitali väljaveo poolest teisel kohal maailmas, jäädes maha vaid Inglismaast.

Prantsusmaalt eksporditi kapitali osaliselt tema asumaaadesse, peamiselt aga Venemaale, Balkanimaadesse, Türgisse ja Hispaaniasse. Prantsuse pangad andsid nende riikide valitsustele laenu- sid orjastavatel tingimustel, kõrge, liigkasuvõtliku protsendiga. See oli kõige levinum viis Prantsuse kapitalide paigutamiseks nimeta-

Metallurgiatehase sisevaade Le Creusot's XIX saj. 80-ndail aastail.

tud maades. Eriti suuri summasid laenati Tsaari-Venemaale. Prantsuse valitsus kasutas neid laene vahendina, et kindlustada endale Venemaad liitlasena tulevaste sõjaliste konfliktide puhuks.

Prantsuse pangakapital muutus maailma liigkasuvõtjaks.

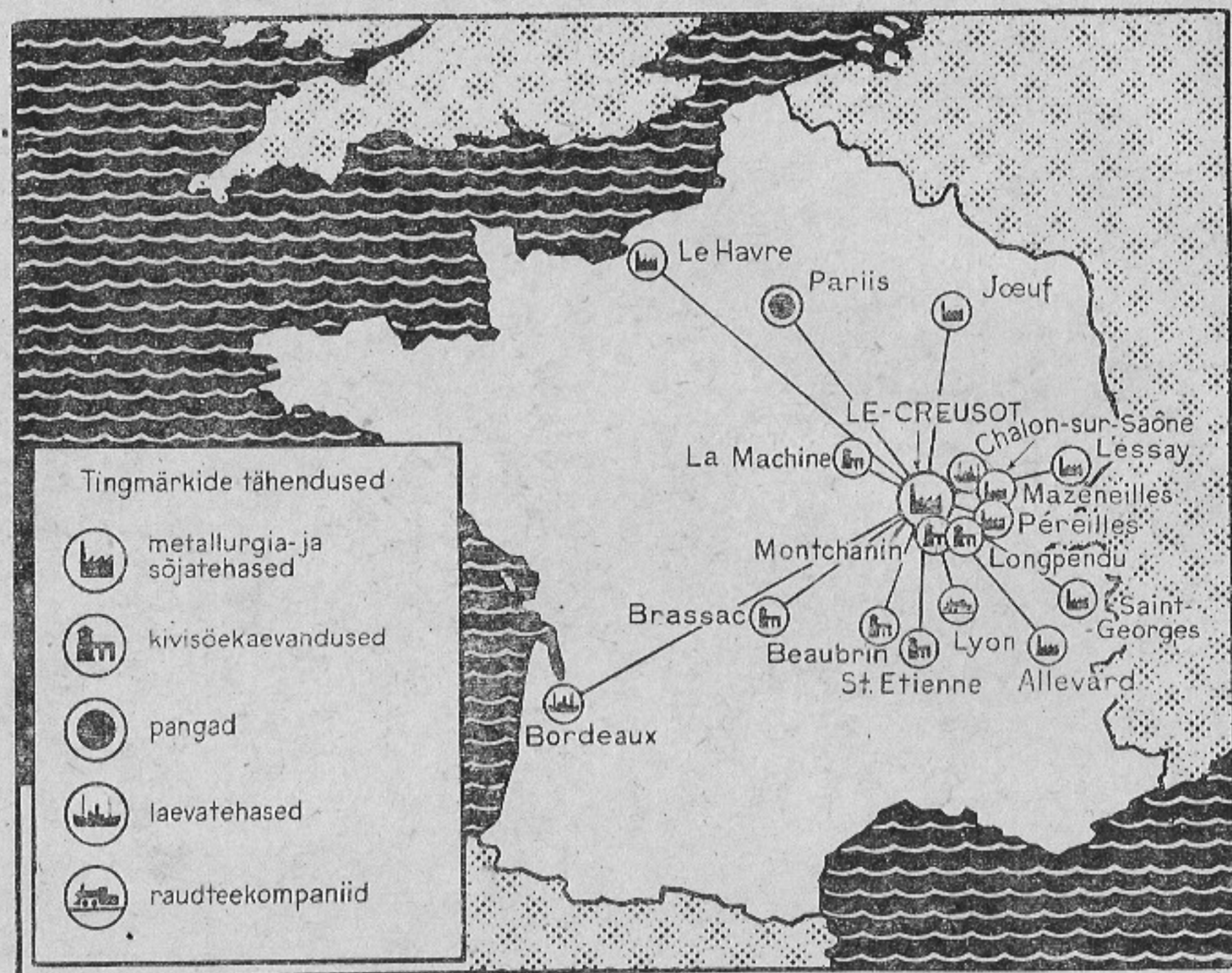
Iseloomustades Prantsuse imperialismi, kirjutas Lenin: «*Erinevalt Inglise koloniaalimperialismist võib Prantsuse imperialismi nimetada liigkasuvõtjaks imperialismiks.*»¹ (Meie kursiiv — Toim.)

Järk-järgult hakkas Prantsuse pankade mõju laienema tööstusele. Tekkis tihe side pankade ning suurte tööstus- ja transpordiettevõtete vahel. Prantsuse Panga² juhtide hulgas olid pankurite kõrval ka raudteekuningad, metallurgia ja teiste tööstusharude magnaadid (vt. dokumenti).

Väga paljud keskkodanluse esindajad elasid Prantsuse või välismaa ettevõtetesse paigutatud kapitali protsentidest. Niisuguseid kapitaliste, kes elavad pankadesse või väärtpaberitesse (aktsiatesse, obligatsioonidesse) mahutatud kapitali protsentidest,

¹ Lenin, V. I. Teosed, 22. kd, lk. 226.

² Prantsuse Pank oli tol ajal aktsia-eraettevõte. Tal oli õigus välja lasta paberrahamärke ja ta andis Prantsuse valitsusele suuri laene.

Monopoli «Vennad Schneider & Co» ettevõtted ja majanduslikud sidemed Prantsusmaal piirides XX saj. alguses.

nimetatakse *rantjeedeks*. Neid oli olemas kõigis kapitalistlikes maades, kuid Prantsusmaal oli rantjeesid eriti palju. Need inimesed ei etenda tootmises mingisugust organisatsiooniliselt või tehniliselt juhtivat osa ja elavad ainult parasitidena.

Suurettevõtete kõrval säilis Prantsusmaal palju väike-ettevõtteid. Seepärast oli väike-ettevõtjate kiht Prantsusmaal arvukam kui Saksamaal, Inglismaal ja teistes Lääne-Euroopa suuremates maades. XIX sajandi lõpul kuulus 94% kõigist Prantsuse tööstusettevõtetest väike-ettevõtete hulka, kus töötas 1 kuni 10 inimest. Tõsi küll, toodangu mahust langes neile paljudele väike-ettevõtetele vaid pisike osa. Eriti oli levinud kunstkäsitöö, moodsate rõivaste ja kübarate, juveelitoodete, luksusmööbli, mitmesuguste nipsasjakeste jne. valmistamine.

Esimese maailmasõja eelõhtul jäi Prantsusmaa tööstusliku arenemise taseme poolest teistest kapitalistlikest suurriikidest endist viisi maha.

Olukord põllumajanduses, XIX sajandi lõpul tegeles Prantsusmaal põllumajandusega veel suur osa elanikkonnast. Arvuliselt

olid ülekaalus väiketalumajapidamised. Kuid 75% kogu külvipinnast kuulus kulakutele ja mõisnikele. Kuna väiketalupojad omasid ainult «taskurätisuurusi» maalappe, siis ei saanud nad kasutada täiustatud tehnikat ning harisid oma maad primitiivsete tööriistadega. Seetõttu oli saagikus madal ega rahuldanud isegi talupoegade endi vajadusi. Peale selle olid talupojad koormatud kõrgete maksudega ning olid võlgu liigkasuvõtjatele ja kokkustajatele. Kui prantsuse talupoeg säilitaski oma «iseseisvuse», siis toimus see kogu perekonna äärmiste jõupingutuste arvel ning toidu, riietuse ja kultuuriliste vajaduste piiramise teel.

Kogu talupoja elu oli seotud tema maalapikesega. Romaanis «Maa» kirjeldas prantsuse kirjanik Emile Zola kahe talunaise, õdede Louise'i ja Francoise'i elu. Nad elavad rahulikult, vaikselt, armastavad ja austavad teineteist heade sugulastena. Siis aga jõudis kätte aeg jaotada selletagi pisikest maatükki, ja õeksed muutusid õelateks, teineteist vihkavateks vaenlasteks. Lugu lõppes sellega, et üks õdedest tappis vikatiga teise, raseda õe — tappis selleks, et hävitada mitte ainult õde, vaid ka tulevast last — pärijat. Tappis selleks, et kogu maalapike jääks ainult temale.

Seega oli Prantsusmaale XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses iseloomulik tööstuse arenemise aeglane tempo, kapitali väljaveo järjest suurenev osatähtsus, pangakapitali võimsuse kasvamine, arvuka rantjeede kihi olemasolu ja suhteliselt mahaäänunud põllumajandus.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

PRANTSUSE PANGA PEAMEHED.

Prantsusmaal on olemas asutus, mis mängib valitsevat osa maa majandusel — Prantsuse Pank. Omades hoidlates neli miljardit kullas ja hõbedas, oma portfelliges diskonteeritud vekseid kuni ühe miljardi väärtuses, oma käsutuses kuussada miljonit, mis on talle usaldatud erahoiustajate poolt, ja omades õigust välja lasta pangatähti kuni viie miljardi kaheksasaja miljoni suuruses summas, on see pank natsionaalse krediidi jaotajaks, omamoodi vereringeks, mida mööda ringleb kapital — see tänapäeva ühiskonna veri.

Ja seesama eluliselt tähtis organ on väikese käputäie eraisikute kätes...

Kes on siis need inimesed, kes Juhatuse nime all valitsevad tegelikult, Kõrgeima rahva puhtteoreetilise kontrolli all, maa kogu rikkust?...

Võtame kõigepealt raudteekuningad: parun Edouard Rothschild, hr. Richemont ja hr. Seydoux — Põhja Raudteekompanii direktorid; hr. Heiner, tuntud deputaat ja Lyoni pankur, kes kuulub juhatusse koos hr. Dervilty'ga, Pariisi-Lyoni-Vahemere raudtee direktoriga...

Siis tuleb suur metallurgia. Siia kuuluvad juba mainitud hr. Heiner (Saint-Etienne'i terasetehaste president)... siis hr. Délonnay-Belleville,

suurte katlatehaste omanik, merelaevastiku jaoks masinaid valmistavate vabrikantide sündikaadi president, kes elab peamiselt meie sõjalaevastiku relvastamise arvel; ja lõpuks hr. Guilaine, Panga revident nagu eelminegi, auväärse N. Guilaine'i (Florent) poeg. Viimane, endine Dunkerque'i deputaat, endine asumaade minister, Anzini kaevanduste ja Suessi kanali direktor... on ühtlasi metallurgia ja sellega piirnevate tööstusharude liidu president, **mäetöösturite komitee** esimees, raudtee- ja trammiinventari vabrikantide sündikaatkoja eesistuja, ühesõnaga — ta on Prantsuse tööstuse üldtunnustatud pea...

F. Delaisi pamfletist «Demokraatia ja finantsoligarhia Prantsusmaal», Moskva, 1924, lk. 15—18 (kirjutatud 1911. a.) (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Võrrelge tööstuse arenemise tempot Prantsusmaal, Inglismaal ja Saksamaal aastail 1870—1914 (vt. tabeleid lk. 40). Mis olid tööstuse arenemistempo aeglustumise peamised põhjused Prantsusmaal?

2. Allpool toodud arvude abil kinnitage Prantsusmaa näite varal teile eelmisest peatükist tuntud V. I. Lenini järeldust kapitali väljaveo tähtsuse kohta imperialismiajastul.

Kaupade ja kapitali väljaveo Prantsusmaalt.

Aastad	Kaupade väljaveo (miljardites frankides)	Aastad	Kapitali väljaveo (miljardites frankides)
1881	3,6	1880	15
1891	3,6	1890	20
1900	4,1	1902	27—37
1913	6,9	1914	60

3. Missugused tunnused kõnelevad Prantsuse kapitalismi jõudmisest imperialismistaadiumi? Märkige konkreetsed faktid tabelisse «Imperialismi viis tunnust».

4. Selgitage Prantsusmaa põllumajanduse varal, kuidas kapitalistlikud tootmissuhted võivad takistada tootlike jõudude arenemist.

5. Võrrelge Inglismaa ja Prantsusmaa majanduslikku arenemist XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

6. Mispärast iseloomustatakse Inglise imperialismi kui koloniaalset, aga Prantsuse imperialismi kui liigkasuvõtjat imperialismi?

§ 17. KOLMANDA VABARIIGI POLIITILINE ARENEMINE.

Vabariigi kindlustumine ja töölisklassi osa tema kaitsmisel. Pärast Kommuuni purustamist märatses Prantsusmaal reaktsioon. Rahvuskogu monarhistlik enamus püüdis monarhiat taastada. Reaktsiooni toetas katoliku kirik. 1873. aastal valiti presidendiks äge monarhia taastamise pooldaja marssal Mac-Mahon, üks Sedani katastroofi süüdlasi. Tema abiga lootsid monarhistlik-klerikaalsed ringkonnad oma kavatsusi teostada. Kuid rahvas, eelkõige töölisklass, ei lubanud reaktsionääridel Prantsusmaal monarhiat taastada.

Prantsuse töölisklass, käsitöölised ja suur osa talurahvast astusid välja monarhia vastu. Monarhiat ei soovinud ka tunduv osa kodanlusest. Monarhistide sepitsustele tekkis võimas vastupanu.

Kõige kaugelenägelikumad reaktsiooni esindajad mõistsid, et monarhia taastamise katsed ähvardavad endaga kaasa tuua kodanlusele hirmsa 18. märtsi kordumise. Seepärast eelistasid nad kehtestada vabariigi, kuid niisuguse poliitilise režiimiga, mis sarnaneks praktiliselt monarhistliku valitsemisviisiga.

Rahvuskogus oli monarhistide vastaseks kodanlike vabariiklaste partei, kelle juhid olid Gambetta, Clemenceau ja teised.

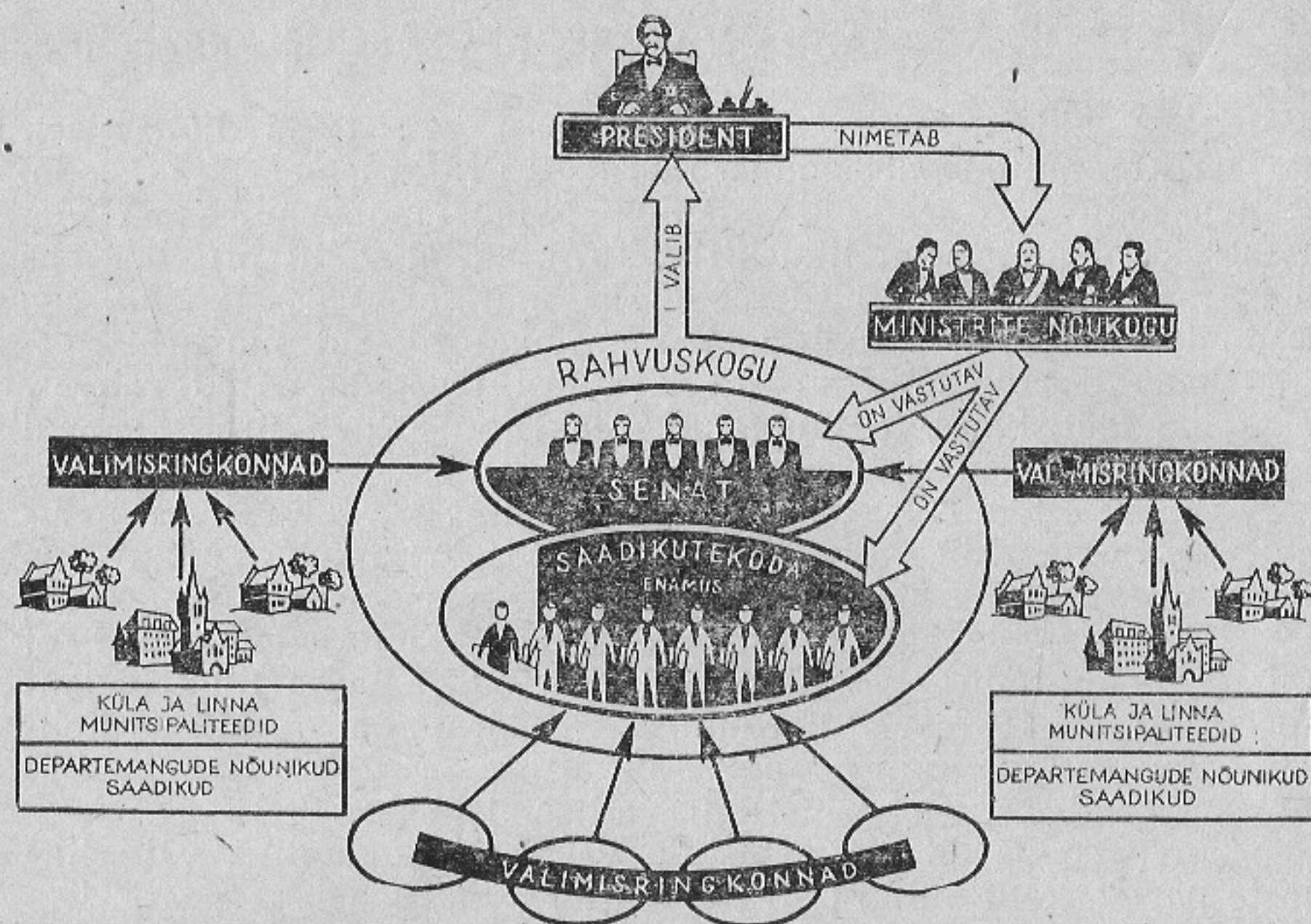
1875. aastal võttis Rahvuskogu pärast lõputuid vaidlusi viimaks vastu konstitutsiooni, mille järgi Prantsusmaa sai parlamentaarseks vabariigiks. See oli niinimetatud *Kolmas vabariik*¹. Prantsusmaa rahvushümniks sai «Marseljees», mille helide saatel olid prantslased võidelnud oma vabaduse eest kodanliku revolutsiooni ajal XVIII sajandi lõpul. Bastille' langemise päev — 14. juuli — kuulutati rahvuspühaks. 1875. aasta konstitutsioon kehtis kuni 1940. aastani, s. t. kuni Prantsusmaa kapituleerumiseni Hitlerile.

Konstitutsioon nägi ette kaks koda: Saadikutekoja ja Senati. Konstitutsioonis oli öeldud, et Saadikutekoda valitakse üldisel hääletamisel. Tegelikult see nii ei olnud. Naistel ei olnud valimisõigust. Valimisõigusest oli ilma jäetud ka peaaegu kogu Prantsuse asumaade põliselanikkond. Peale selle võeti valijate nimekirjadesse ainult need isikud, kes olid elanud antud kohas vähemalt kuus kuud. Kehvemad proletaarlased, kes olid sageli sunnitud tööd otsides ühest kohast teise kolima, jäid valimisõigusest tihti ilma.

Valimised polnud ühetaolised. Nii näiteks saatsid valimisringkond Pariisi kodanlikest kvartalitest, kus oli vähem kui 8000 valijat, ja valimisringkond Pariisi eeslinnast, kus elasid peamiselt töölised ja kus oli 50 000 valijat, kumbki ühe saadiku. Seega oli ühe kodanlasest valija hääle võrdne kuue tööliste häälega.

Senaatoreid valisid kohaliku omavalitsuse organid, kus juhtivat osa etendasid kapitalistid, jõukad maaelanikud ja vaimulikud.

¹ Esimene vabariik oli Prantsusmaal aastail 1792—1804, Teine vabariik aastail 1848—1852.

PRANTSUSMAA KÕRGEMATE VÕIMUORGANITE SKEEM (1875. A. KONSTITUTSIOONI JÄRGI).

Saadikutekoda valiti valimisõiguse alusel, mis kuulus ainult meestele. Senat moodustati kaheastmeliste valimiste teel. Valijameeste kogu koosnes peamiselt linna- ja maaomavalitsuste saadikuist, kelle hulgas olid ülekaalus konservatiivselt meelestatud kinnisvaraomanikud. See tagas Senati reaktsioonilise koosseisu. Ministrite Nõukogu määras vabariigi president. Et Ministrite Nõukogu oli vastutav Saadikutekoja ees, siis moodustati ta selle partei või parteide koalitsiooni esindajaist, kes olid Saadikutekojas enamuses.

Senat oli oma koosseisu poolest tavaliselt reaktsioonilisem kui Saadikutekoda. Kuid Senati osa Prantsusmaa poliitilises elus oli suur, sest iga seadus, mille Saadikutekoda oli vastu võtnud, tuli veel Senatis kinnitada.

President valiti mõlema koja ühisel istungil 7 aastaks. Tema määras ametisse ministreid. Kuid ministrid olid vastutavad parlamendi, mitte aga presidendi ees. Seepärast moodustati ministrite kabinet olenevalt Saadikutekoja koosseisust ja ta toetus seega Saadikutekoja enamusele.

Erinevalt Inglismaast ei kujunenud Prantsusmaal välja mitte kahe partei süsteem, vaid mitme partei süsteem. Oli olemas mitu kodanlikku parteid, kes esindasid kodanluse eri kihtide huve. Valitsuse moodustamiseks sõlmisid need parteid tavaliselt omavahelisi kokkuleppeid, mis olid aga tihti peale lühiajalised, sest

põrkasid kokku nende ühiskondlike jõudude huvid, keda parteid esindasid. Niisuguse kokkupõrke ja lahkumise korral valitsuse moodustanud parteide vahel kaotas valitsus enamuse Saadikutekojas ning oli sunnitud lahkuma. Algasid mõnikord küllalt pikka aega kestvad läbirääkimised uue valitsuskoalitsiooni moodustamiseks. Niisuguse korra tagajärjel vaheldus Prantsusmaal 39 aasta jooksul (1875. kuni 1914. aastani) 52 valitsust. Mõned neist ekisteerisid kõigest mõned päevad.

Sagedane ministrite vahetamine, opositsiooniliste kodanlike parteide esindajate tormilised esinemised parlamendis ei kergendanud sugugi valitsemist, kuid see-eest maskeerisid edukalt suurkapitali tegelikult jagamatut võimutsemist Prantsusmaal.

Väga suur oli Prantsusmaal ametnike osatähtsus. Kohaliku omavalitsuse organid (munitsipalteedid), mis valiti elanikkonna poolt, olid ametnike range järelevalve all. Departemangu prefekt, kelle määras ametisse siseminister, võis tühistada iga munitsipalteedi otsuse.

Kirjanik Anatole France, paljastades Prantsusmaa ühiskondlik-poliitilise korra olemust, näitab oma romaanis «Inglite mäss», «...et see maa, mida nimetatakse vabariigiks, kujutab endast plutokraatiat ja et seal võimutseb demokraatliku valitsemiskorra sildi all ilma igasuguste tõkete ja piiramisteta suurkapital...».

Hoolimata konstitutsiooni antidemokraatlikust iseloomust, oli vabariigi väljakuulutamise ja monarhia taastamise plaanide läbikukkumine tööliklassile kasulik. Vabariik avas tema ees võimaluse «...saavutada isikliku ja ühiskondliku vabaduse selline tase, mis lubaks rajada töölisajakirjanduse, teha koosolekutel agitatsiooni ja organiseerida iseseisev poliitiline partei; peale selle vabastas vabariigi säilitamine nad vajadusest uuesti pidada erilist võitlust tema kättevõitmise eest tulevikus»¹.

Kodanlikud vabariiklased võimul. 70-ndate aastate lõpust peale olid Prantsusmaal pidevalt võimul kodanliku vabariigi pooldajad, niinimetatud kodanlikud vabariiklased. Nad muutusid oma lubadustes üha mõõdukamateks ja praktilises poliitikas üha reaktsioonilisemateks. Ja tihti peale kutsusid nad ise valitsusse neid monarhistide, kes loobusid leppimatust suhtumisest vabariigisse.

Korruptsioon riigiaparaadis. «Panama». Kolmanda vabariigi ajal puhkes Prantsusmaal lopsakalt õitsele altkäemaksuvõtmine, riigiaparaadi müüdavus, eriti ametnike ja parlamendiliikmete salajane äraostmine suurkapitalistide poolt. Vahetevahel kerkis mõni niisugune skandaalne lugu päevavalgele, näidates kodanliku riigi kogu mädasust. Näiteks sai 90-ndate aastate alguses teatavaks niinimetatud Panama afäär. Kanali kaevamiseks läbi Panama maakitsuse asutati Prantsuse aktsiaselts. Ettevõtte osutus palju raskemaks, kui arvati. Varjates oma rasket rahanduslikku

¹ Marx, K. ja Engels, F. Teosed, 19. kd., lk. 140 (vene keeles).

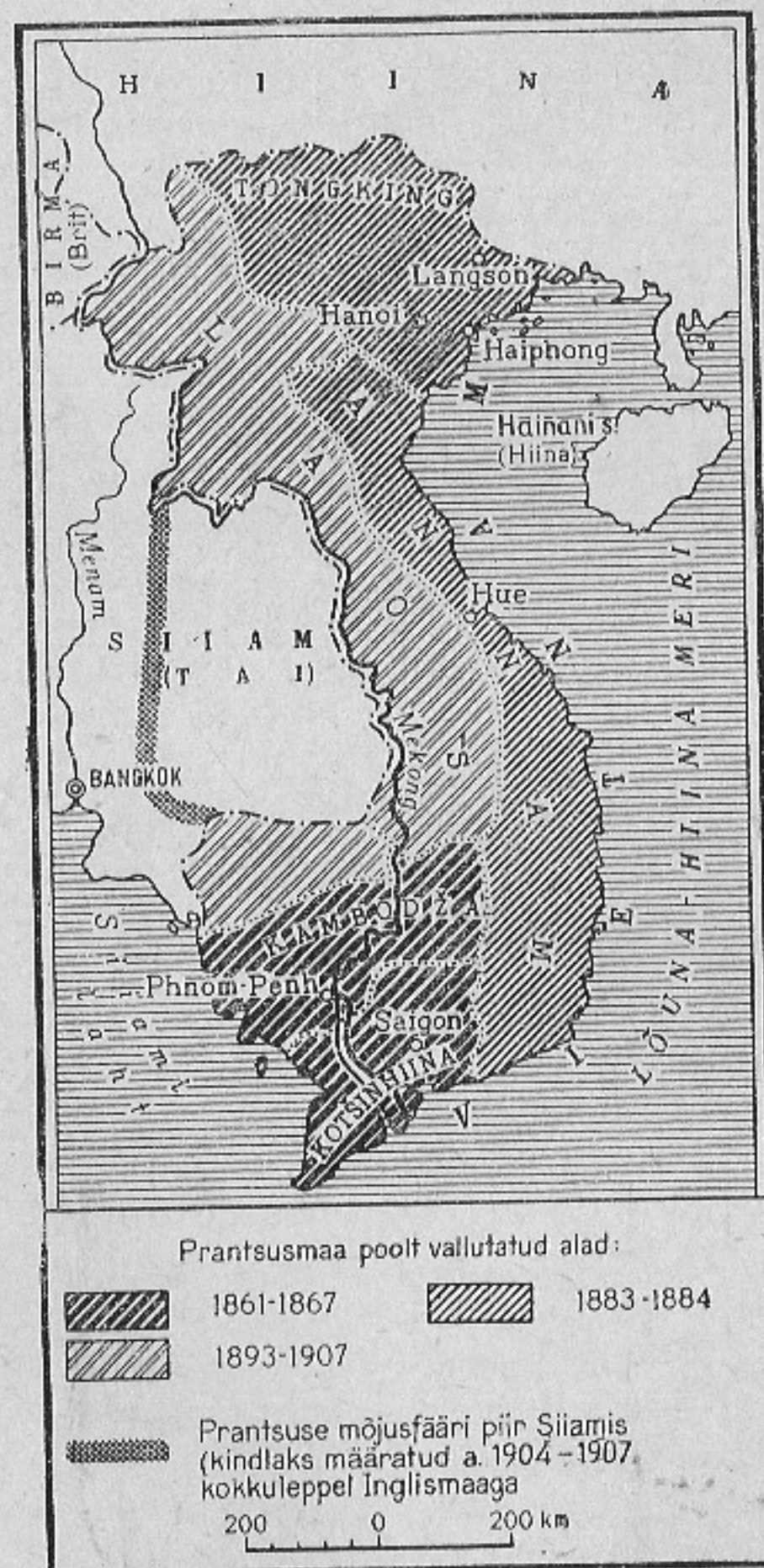
olukorda, laskis aktsiaseltsi juhatus müügile palju täiendavaid aktsiaid. Selleks loa saamiseks ostis ta ära kümneid senaatoreid, deputaate, kõrgemaid ametnikke ja mitu ministrit, kulutades altkäemaksudeks üle kolme miljoni frangi. Afäär tuli avalikuks. Puhkes suur skandaal, ja olgugi et peamised süüdlased oskasid varju jääda, läks «Panama» ajalukku röpase afääri, äraostmise, altkäemaksuvõtmise, kodanliku riigiparaadi müüdavuse (korruptsiooni) sünonüümina.

Koloniaalimpeeriumi loomine. Võitluse ajal monarhistide vastu ei olnud kodanlikud vabariiklased kitsid rahvahulkadele lubaduste andmisega. Kuid tulnud võimule, ei mõelnudki nad neid täita. Vabariiklased loobusid Senati kaotamisest ja progressiivse tulumaksu kehtestamisest. Teiste lubatud reformide teostamine lükati edasi «sobivamale hetkele».

Nii ilmnas kohe vabariiklaste võimuletulekul nende klassiolemus — nad näitasid end suurkodanluse huvide esindajaina.

Otsides uusi kohti, kuhu kasulikult paigutada ülejäävaid kapitale, asus vabariiklik valitsus koloniaalvallutuste teele. 1881. aastal okupeeriti Tuneesia. 1883. aastal vallutasid Prantsuse väed Annami (Kesk-Vietnami) ja tungisid Tongkingi (Põhja-Vietnami). Algas sõda Hiinaga, mille valitsus pidas Vietnami oma vasalliks. See sõda kujunes raskeks ja pika-levinivaks ning nõudis suuri kulutusi ja üha uute abivägede kohalesaatmist. 1885. aasta kevadel said Prantsuse väed Põhja-Vietnami raske lüüasaamise osaliseks.

Ometi läks prantsuse militaristidel korda sundida Hiinat tunnustama Prantsuse protektoraati Tongkingi üle. Kuid ka see ei tähendanud veel sõjategevuse lõppemist, sest vietnami patrioodid ei

Prantsuse vallutused Indo-Hiinas.

pannud relvi käest. Alles 90-ndate aastate lõpuks oli kogu Vietnam pärast julma koloniaalsõda Prantsusmaa poolt orjastatud (vt. kaart lk. 90).

1894. aastal algas sõda Madagaskari saare vallutamiseks, mis kestis kaks aastat. 1896. aastal annekteeris Prantsusmaa selle saare. Kuid malgaši rahva visa vastupanu kestis veel mitu aastat. Prantsusmaa vallutas samuti laialdase territooriumi Lääne-Aafrikas.

XX sajandi alguseks kuulusid Prantsusmaale suured maa-alad Aafrikas, Indo-Hiinas, mitmed saared Okeaanias ja Lääne-India saarestikus. Kujunes tohutu suur koloniaalimpeerium. Ainuüksi Prantsuse valdused Aafrikas ületasid 17-kordselt Prantsusmaa enda pindala.

Prantsuse kirjanik Claude Farrère, mereväeohvitser, kes elas kaua aega Indo-Hiinas koloniaalvanikukonna hulgas, kirjeldab romaanis «Kultuurinimesed» järgmiselt alistamatuid vietnamlasi sõnakuulmisele sundinud prantslaste «tsiviliseerivat» osa:

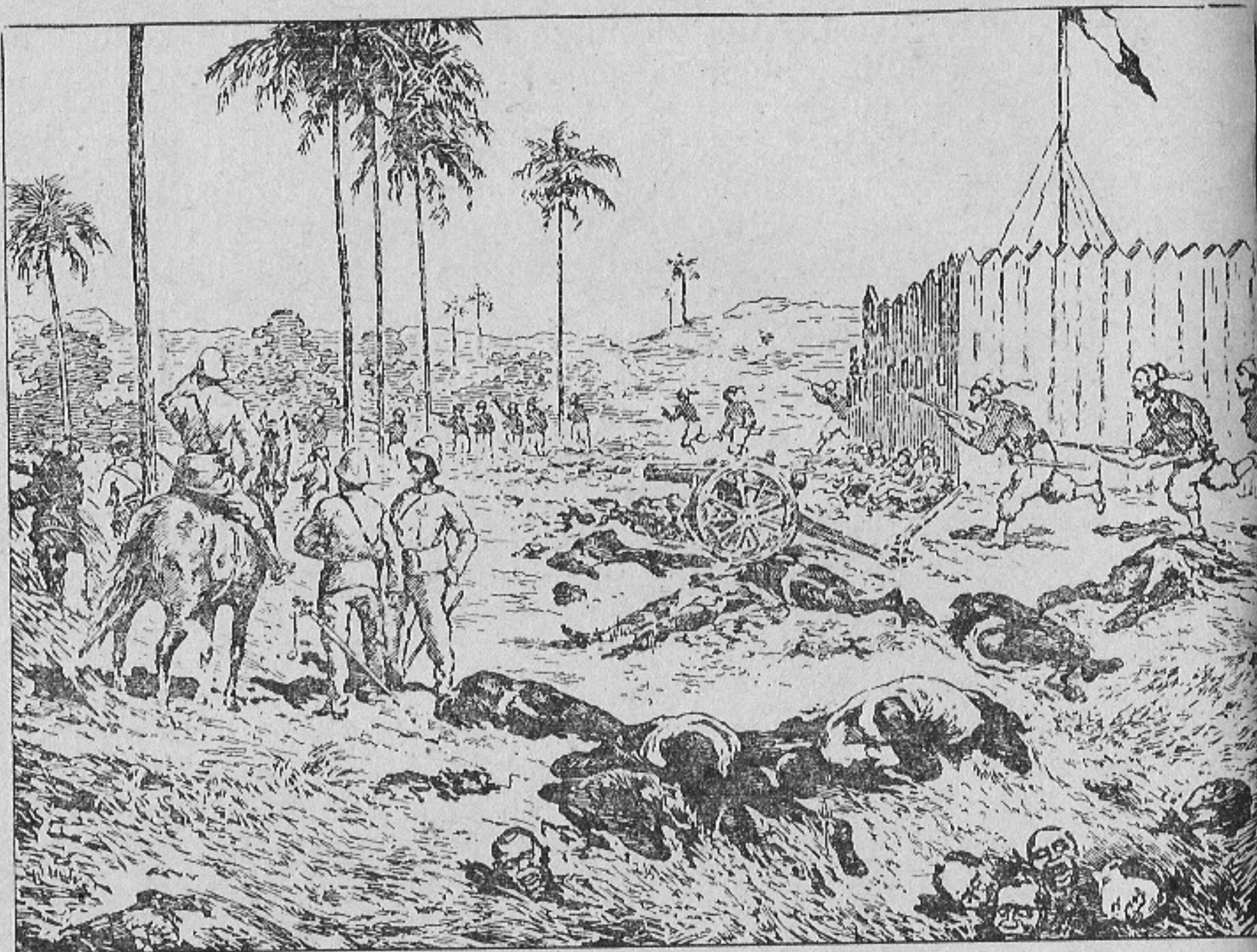
«Pariisist tuli käsk hukata kõik mässulised ja seda käsku asuti täitma. Nad viidi külast välja riisipõllule, sest küla oli üleni leekides. Neid ei seotud kinni: nad laskusid rahulikult põlvili kahte ritta. Riisiistandus oli vee all, vesi ulatus poolde säärede; mõned kergitasid pisut oma musta riietust, et seda mitte poriseks teha. Tuli timukas... Ta võttis laia terava mõõga, millega oli hea raiuda; kõik... langetasid pea... Kukkus pea, üks, kaks... nelikümmend; timukas peatus, et teritada mõõka... teritatud mõõk jätkas oma tööd, lõpetades kahe lapsega. Tulekahjust puutumata jäänud tara otsa torkasid laskurid hiljem pead — hoiatuseks.»

Ebainimlikele arveteõiendustele vastasid vietnamlased uute ülestõusudega prantsuse «tsiviliseerijate» vastu.

Prantsuse-Vene liit. Koloniaalvallutused Aasias ja Aafrikas ajasid äärmiselt pinevaks Prantsusmaa suhted teise koloniaalse kiskjaga — Inglismaaga. Nende huvid põrkasid kokku Egiptuses ja Sudaanis. Teine Inglise-Prantsuse võitluse kolle tekkis Kagu-Aasias. Vietnami vallutamine Prantsusmaa poolt ja Birma hõivamine Inglismaa poolt 1885. aastal tähistasid võitluse algust Siiami (Tai) ja Hiina lõunaproovintside pärast.

Saksa militaristid püüdsid Prantsusmaa poliitilist isoleeritust ära kasutada ja olid valmis provotseerima uut sõda Kolmanda vabariigi vastu. Ainult tänu Venemaa sõbralikule positsioonile pääses Prantsusmaa sellest ohust. Seejärel hakkaski Prantsuse valitsus krediteerima tsaarivalitsust, kes vajab raha. 1893. aastal sõlmiti Prantsuse-Vene liit, mis oli vastuseks Kolmikliidule (vt. dokumenti).

Prantsuse-Vene liit kindlustas Prantsusmaa seisundit Euroopas Saksamaa suhtes. Ühenduses sellega aktiveerisid prantsuse imperialistid oma vallutuslikku koloniaalpoliitikat, toetudes liidule Tsaari-Venemaaga.

Kokkupõrge prantsuse vallutajate vägede ja rahvaülestõusust osavõtjate vahel Põhja-Vietnamis.

Prantsuse-Saksa vastuolude kasvamine. Prantsusmaa ettevalmistused sõjaks. Oma koloniaalpoliitika teostamisel XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses pörkasid prantsuse imperialistid kokku mitte ainult Inglismaaga, vaid ka Saksamaaga. Saksa monopolistlik kapital ilmutas suurt huvi Maroko vastu. Prantsuse kolonisaatorid heitsid omakorda silma selle maa rikkustele. Nad pidasid Marokot nende poolt ammu vallutatud Alžeeria loomulikuks jätkuks.

Jaotanud 1904. aasta kokkuleppe järgi inglise imperialistidega mõjusfäärid koloniaal- ja sõltuvates maades, hakkasid prantsuse imperialistid kindlustuma Marokos. Nad asusid intensiivselt ette valmistama sõda Saksamaa vastu. Algas sõjaväe kiire ümberrelvastamine, ehitati kindlustusi. Ettevalmistused sõjaks käisid loosungi all saada revanš 1870. aasta lüüasaamise eest, võita tagasi Elsass ja Lotring.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

PRANTSUSE-VEENE LIIT.

(Sõjaline konventsioon 5. (17.) augustil 1892. a.)

Innustatud ühesugusest püüdest säilitada rahu, Prantsusmaa ja Venemaa, kelle ainsaks eesmärgiks on valmistuda kaitsesõja nõuetele, mille kutsub esile Kolmikliidu vägede kallaletung ühele neist, leppisid kokku alljärgnevas:

1. Kui Prantsusmaale tungib kallale Saksamaa või Itaalia, keda toetab Saksamaa, siis kasutab Venemaa kõiki tema käsutuses olevaid vägesid kallaletungiks Saksamaale.

Kui Venemaale tungib kallale Saksamaa või Austria, keda toetab Saksamaa, siis Prantsusmaa kasutab kõiki tema käsutuses olevaid vägesid kallaletungiks Saksamaale.

2. Juhul kui Kolmikliit või üks sellesse kuuluvaid riike mobiliseerib oma väed, siis, saanud sellest teada ja ootamata mingit eelnevat kokkulepet, mobiliseerivad Prantsusmaa ja Venemaa viivitamatult, otsekohe ja üheaegselt kõik oma sõjavõid ja viivad need võimalikult oma piiri lähedale.

3. Tegevarmee, mida peab kasutama Saksamaa vastu, võrdub Prantsusmaa poolt 1 300 000 mehega, Venemaa poolt 700 000 kuni 800 000 mehega. Neid vägesid tuleb rakendada täielikult ja väga kiiresti niimoodi, et Saksamaal tuleks võidelda ühekorraga nii idas kui ka läänes.

4. Mõlema maa kindralstaabid on teineteisega kogu aeg ühenduses, selleks et ette valmistada ja kergendada ülalpool ettenähtud abinõude teostamist.

Nad teatavad teineteisele rahu ajal kõik andmed, mis on neile teada või mis nad saavad teada Kolmikliidu vägede kohta. Teed ja viisid ühenduse pidamiseks töötatakse välja ja nähakse ette varem.

5. Ei Prantsusmaa ega Venemaa sõlmi separaatrahu.

6. Käesolev konventsioon kehtib sellesama tähtaja jooksul kui Kolmikliitki.

7. Kõiki eespool loetletud punkte hoitakse kõige rangemas saladuses. Kogumikust «Venemaa lepingud teiste riikidega (1856—1917)», Moskva, 1952, lk. 281—282 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mispärast pidasid Prantsusmaa varakad klassid vajalikuks kehtestada kodanliku vabariigi, aga mitte monarhia?

2. Milles seisavad 1875. aasta konstitutsiooni progressiivsed ja milles demokraatiavastased jooned? (Kasutage vastamisel skeemi õpiku 88. lk.)

3. Seletage, mispärast oli Prantsusmaa tööliklass huvitatud vabariikliku korra kehtestamisest.

4. Selgitage Prantsuse-Vene liidu sõlmimise põhjusi ja ajaloolist tähtsust. (Vastamiseks valmistuge õpiku teksti ja dokumendi põhjal.)

5. Kandke kontuurkaardile Prantsusmaa koloniaalvallutused XIX sajandi 80—90-ndail aastail ja näidake nooltega Inglismaa ja Prantsusmaa imperialistlike huvide kokkupõrgete sfäärid.

6. Leidke fakte, mis annavad tunnistust rahvusliku vabadusvõitluse olemasolust Prantsuse asumaades.

7. Täitke vastavad lahtrid sünkroonilises tabelis «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1875 — Kolmanda vabariigi konstitutsiooni vastuvõtmine.

1891—1893 — Prantsuse-Vene liidu sõlmimine.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletage meelde Pariisi Kommuuni lüüasaamise põhjusi ja ajaloolist tähtsust.

2. Mis on oportunism?

§ 18. TÖÖLISLIIKUMINE PRANTSUSMAAL XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

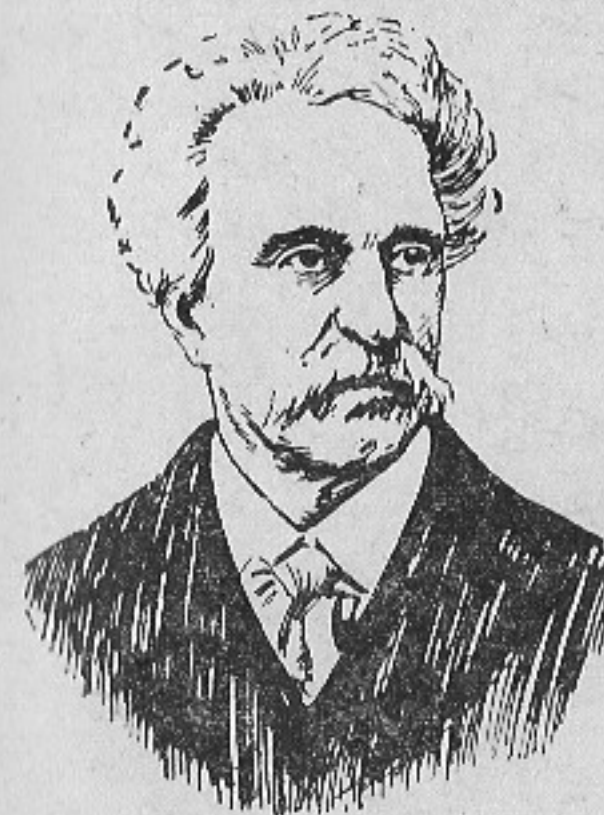
Töölispartei asutamine. Nii ränk kui oligi hoop, mille Prantsuse töölisliikumine kommunaaride purustamisega sai, toibus ta palju kiiremini, kui Kommuuni timukad lootsid. Võitluse ajal vabariigi eest eemaldusid töölised vähehaaval kodanlikest vabariiklastest ja koondusid sotsialismi lipu alla. Tol ajal olid Prantsusmaal andekateks marksismiideede levitajateks Jules Guesde ja Paul Lafargue.

Jules Guesde (1845—1922) oli õpetaja poeg. Oma poliitilist tegevust alustas ta juba Napoleon III ajal, esinedes siis vabariiklase-revolutsionäärina, keisririigi vaenlasena. Pärast Kommuuni lüüasaamist emigreeris Guesde Šveitsi. Seal liitus ta I Internatsionaaliga, kuid sattus bakuuninlaste mõju alla. 1876. aastal pöördus Guesde Prantsusmaale tagasi. Peagi lõi ta anarhistidest lahku ja hakkas Marxi pooldajaks. Tema ümber koondus mõttekaaslaste ring. Säästmata oma jõudu ja tervist, andis Guesde kogu oma elu võitlusele töölisklassi huvide eest. Andeka ajakirjaniku ja suurepärase kõnemehe paelus ta kuulajaid oma kõnedega, mis kõlasid «lahingusse kutsuva sõjasarvena».

Guesde'i lähemaks võitluskaaslaseks oli silmapaistev sotsialismi teoreetik Paul Lafargue (1842—1911), I Internatsionaali aktiivne tegelane, Marxi väimees. Lenin pidas teda üheks andekamaks marksismiideede levitajaks.

Guesde ja Lafargue organiseerisid töölisajalehe «Egalité» («Võrdsus») väljaandmise. Ajaleht propageeris sotsialistlikke ideid ja kutsus töölisklassi üles organiseerima iseseisvat töölisparteid.

1879. aastal toimus Marseille's töölisorganisatsioonide kongress,

Paul Lafargue.

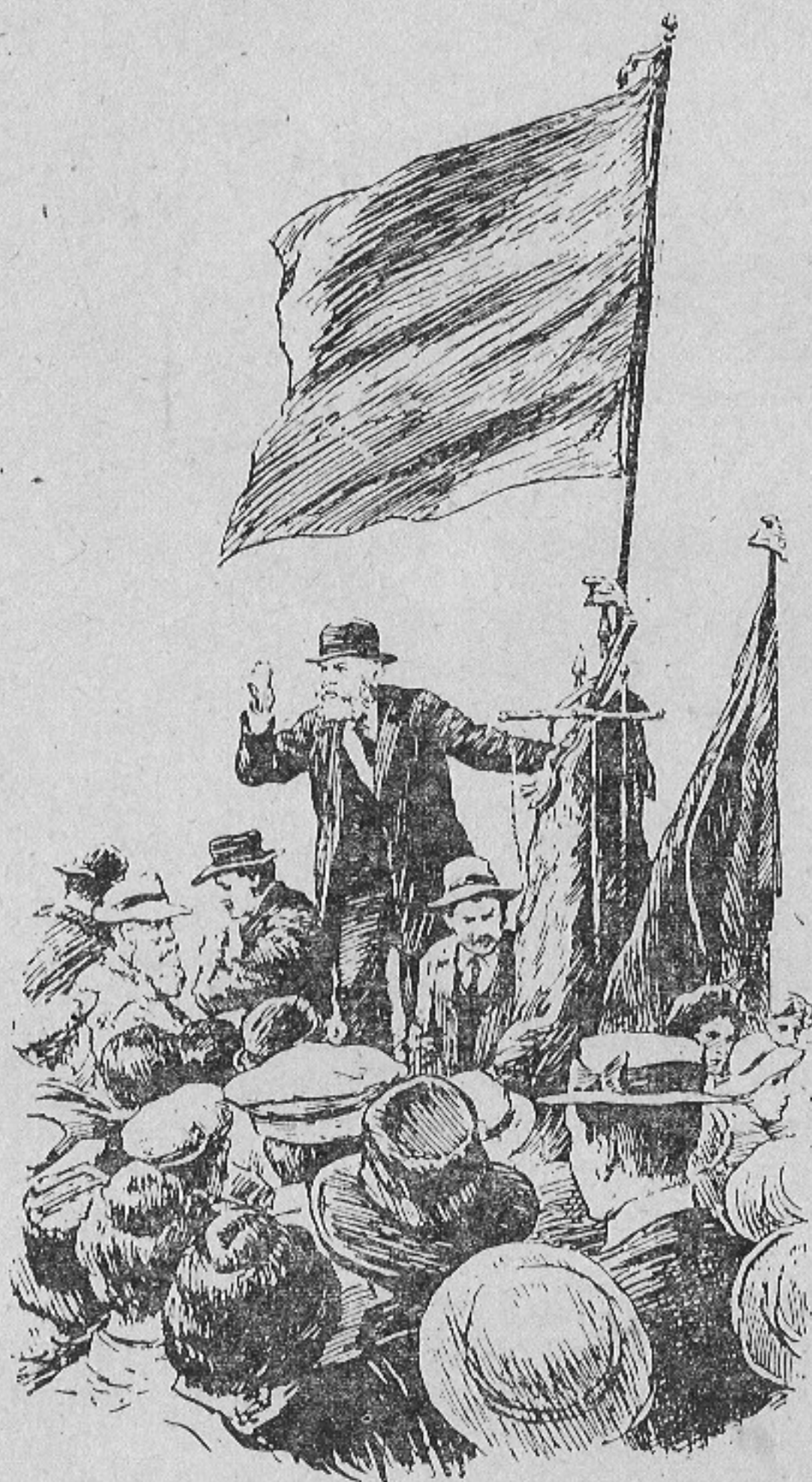
Jules Guesde.

kus sotsialistid olid enamuses. Kongress otsustas asutada proletarise sotsialistliku partei, mis sai nimeks Töölispartei. Guesde ja Lafargue said selle juhtideks. Järgmisel, 1880. aastal kuulutati Le Havre'is välja töölispartei asutamine ja võeti vastu partei programm, mille sissejuhatava osa oli koostanud isiklikult Marx. Selles oli öeldud, et sotsialistid seavad oma võitluse lõppeesmärgiks kapitalistide klassi poliitilise ja majandusliku eksproprieerimise ning kõigi tootmisvahendite tagasiandmise ühiskonnale tervikuna.

Nii moodustati 70-ndate aastate lõpul, pisut hiljem kui Saksamaal, ka Prantsusmaal proletaarne partei. Töölispartei loomine aitas kaasa töölisliikumise tõusule.

Jean Jaurès. XIX sajandi lõpul hakkas Prantsuse sotsialistlikus liikumises etendama silmapaistvat osa Jean Jaurès (1859—1914). Võimas kõnemeheanne ja poliitilise võitleja temperament kindlustasid talle sotsialistide hulgas suure populaarsuse. Nagu kunagi Robespierre, nii oli ka Jaurès saanud kuulsaks äraostmatuna. Ta oli tulihingeline võitleja sotsiaalse ebaõigluse, koloniaalse röövimise ja sõdade vastu. Võitlus rahu eest on tema sõnade järgi «lakkamatu lahing», aga mitte kampaania. Jaurès sai Prantsuse sotsialistliku liikumise üheks silmapaistvamaks juhiks. Kuid Jaurès ei olnud marksist. Ta uskus, et sotsialismile jõuab mitte klassivõitluse, vaid klasside leppimise ja koostöö kaudu. Käsitades riiki klassidest kõrgemal seisva organina, oli ta arvamusel, et kapitalistliku omandi natsionaliseerimine toimub järk-järgult väljaostu teel demokraatlike rahvahulkade survele. Väites, et proletariaadi võitu on võimalik saavutada kodanliku demokraatia abil, eitas Jaurès proletarset revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri.

Klassivõitluse teravnemine XX sajandi alguses. Prantsusmaal, nagu teisteski maades, ostis kodanlus ära töölisklassi ladviku. See

Jaurès kõnelemas.

väike töölisaristokraatia kiht, kes sai kõrgemat palka, oli meelestatud kokkuleplikult, ajas nurja streike ja keeldus võitlusest tööliisklassi ühiste huvide eest. Kuid prantsuse tööliste põhimass oli ülimalt nõrduinud ja rahulolematu oma elutingimustega.

XX sajandi alguses oli prantsuse tööliste palk tunduvalt madalam kui inglise tööliste oma. Tööliste ja talupoegade õlul lasus maksude koorem, mis ühenduses sõjaliste kulutuste kasvamisega üha suurenes. Revolutsiooniline meeleolu tööliste hulgas tugevnes, tõusis kõrgele streigiliikumise laine.

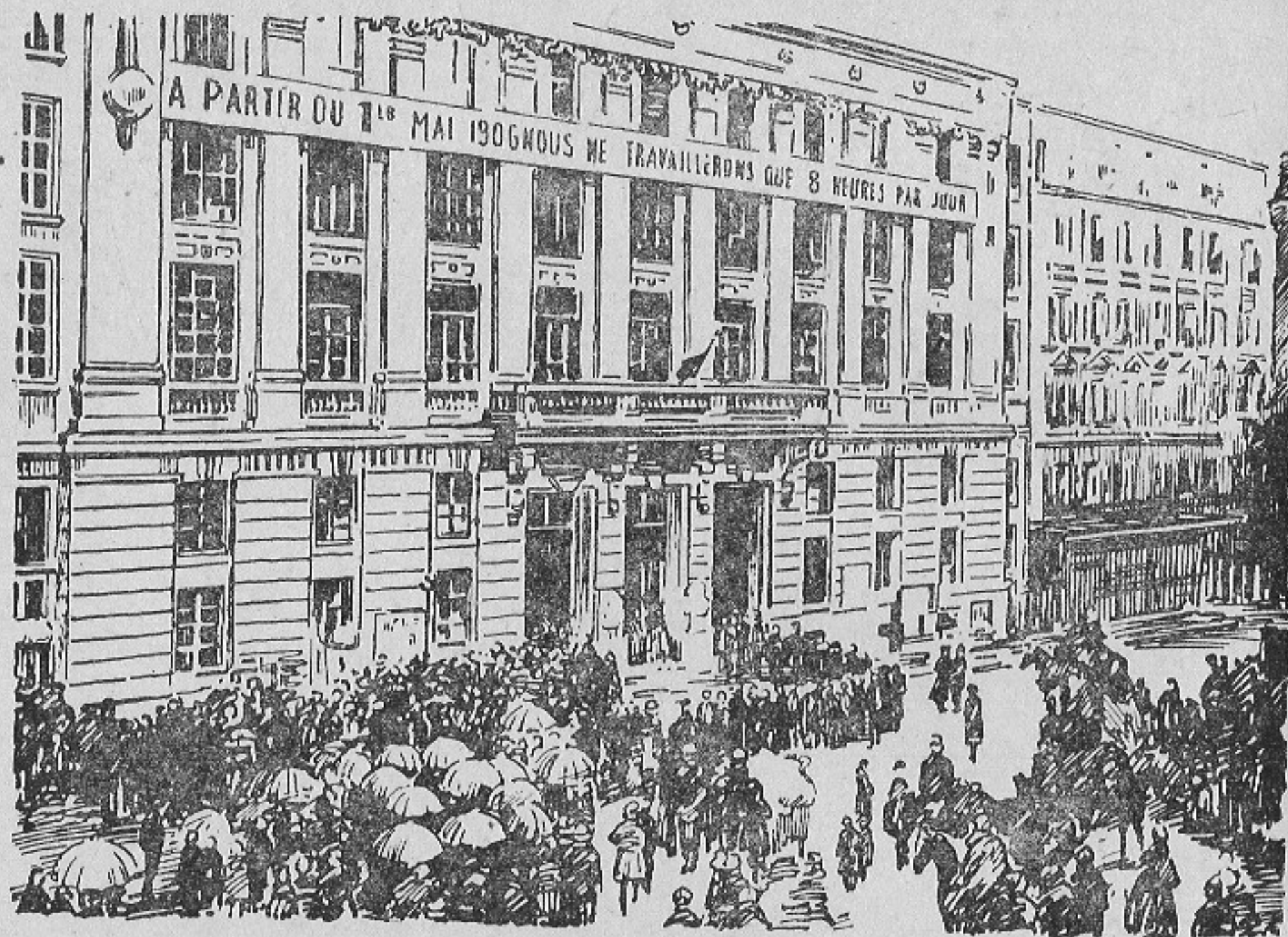
1905.—1907. aasta Vene revolutsioon leidis elavat vastukaja prantsuse tööliste ja intelligentsi eesrindlike esindajate hulgas

(vt. dokumenti). Miitinguil ja koosolekuil väljendasid nad oma solidaarsust vene töölistega. Streigiliikumine Venemaal suurendas huvi üldstreigi kui proletariaadi võitlusmeetodi vastu. Kui 1901. aastal streikis Prantsusmaal umbes 100 000 töolist, siis 1906. aastal võttis streikidest osa juba 507 000 töolist. Kõige võimsam oli kaevurite streik Courrières'i kaevandustes (Pas de Calais' departemangus) 1906. aastal. Streik algas katastroofi pärast kaevandustes, kus puudusid täielikult töökaitse ja ohutustehnika. Katastroofi tagajärjel sai surma 1200 inimest. Streikijad nõudsid kaheksatunnise tööpäeva kehtestamist, palga tõstmist ja abinõude rakendamist kaevurite töö ohutuse tagamiseks. Valitsus saatis streigi piirkonda 20 000 sõdurit ja kehtestas seal sõjaseisukorra.

Kuid prantsuse sotsialistid ei juhtinud kasvavat tööliiskumist nagu vaja. Suurem osa juhtivaid tegelasi läks üle opositsiooni positsioonile. Pealegi oli sotsialistlik liikumine Prantsusmaal selleks ajaks killustunud mitmeks rühmituseks. Kõige suuremad neist olid kaks — ühte juhtis Jaurès, teist Guesde.

Pariisi töölised ehitavad streigi ajal barrikaadi.

Prantsuse töörahva võitlus kaheksatunnise tööpäeva eest. Pariisi tööbörssi fassaadil on loosung: «Alates 1. maist 1906. a. töötame ainult 8 tundi päevas.»

Oportunismi valitsemine Ühendatud Sotsialistliku Partei juhtkonnas. 1905. aastal prantsuse sotsialistlikud rühmitused ühinesid ja moodustasid ühtse Sotsialistliku Partei. Partei ridadesse oli sattunud kodanlikust leerist palju kaasajooksikuid, kes võtsid sotsialistliku maailmavaate omaks ainult sõnades. Neid meelitas ligi sotsialistide edu parlamendis, sest nende kandidaatide poolt antud valimissedelite arv kasvas.

Paljud ülejooksikud kodanlikust leerist, kes astusid sotsialistide ridadesse, olid kodanluse agendid töölisliikumises. Prantsuse Sotsialistliku Partei juhtimine sattus oportunistide kätte.

Sõjaeelsetel aastail revolutsioonilise tõusu tingimustes hakkas Prantsuse Sotsialistlikus Parteis kujunema pahempoolne tiib. Pahempoolsete kõige silmapaistvam esindaja oli Marcel Cachin (1869—1958), kes ühel partei kongressil kritiseeris teravalt tema juhtkonda parlamentarismist innustumise pärast. Cachin kutsus üles teostama kodanluse suhtes mitte «väljasirutatud kae poliitikat», vaid «ülestõstetud rusika poliitikat».

Hiljem sai Cachinist üks Prantsuse Kommunistliku Partei juhte. Kuid pahempoolne tiib Prantsuse Sotsialistlikus Parteis oli veel nõrgem kui Saksa sotsiaaldemokraatias.

Nagu kõigis Lääne-Euroopa maades, nii teravnes ka Prantsusmaal maailmasõja eelõhtul klassivõitlus. Üks streik järgnes teisele.

Rahulolematus kasvas ka talurahva hulgas. 1907. aastal haaras võimas talurahvaliikumine Prantsusmaa lõunaosas üle poole miljoni inimese. Valitsuse poolt nende rahustamiseks saadetud väeosad keeldusid rahvast tulistamast. Sõdurid ütlesid, et talupoegi on tarvis kaitsta, aga mitte tappa.

Seitsmeteistkümnenda rügemendi kangelaslikke sõdureid, kes keeldusid rahvast tulistamast, ülistatakse tundmatu autori laulus. See laul kutsub veel tänapäevalgi ausaid prantslasi mehisele võitlusele rahva ürituse eest:

Miks ausa kodaniku nime
me mundri alla peitsime!
Meid, hukkujaid, armeele andma
juhtmõtet kihutab:
«On parem vangiraudu kanda
kui olla timukas!»
Au, kiitus rügemendile,
mil number seitseteist...

Samal ajal aktiveerisid oma tegevust reaktioonäärid. Nad tungisid kallale tõelistele prantsuse patriootidele ja rahva huvide kaitsjale. 31. juulil 1914. a. tapeti J. Jaurès tema kirglike väljastumiste pärast ähvardava imperialistliku maailmasõja vastu. See kuritegelik mõrv kutsus töörahva hulgas esile pahameele tormi. Töörahvas nõudis kättemaksu. Kümned tuhanded pariislased tulid ära saatma vapra võitleja põrmu.

Nii nagu Jean Jaurès oli ennustanud, tõugatigi Prantsusmaa maailma ümberjaotamiseks alustatud maailmasõtta.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

ESIMESE, 1905.—1907. A. VENE REVOLUTSIOONI VASTUKAJASID PRANTSUSMAAL.

(Kirjanik Anatole France'i kõnest koosolekul Pariisis 16. detsembril 1905. a.)

Vene revolutsioon on ülemaailmne revolutsioon. Ta on näidanud kogu maailma proletariaadile oma võitlusvahendeid ja oma eesmärgi, oma võimsust ja oma saatust. Ta ähvardab igasugust despotismi, igasugust rõhumist, igasugust inimese ekspluateerimist inimese poolt. Ta on pannud troonid kõlkuma. Vanas Austrias kõmiseb revolutsiooni kõu. Saksamaal vaatab hästi organiseeritud, kuid seni veel kuulekas ja heasüdamlik sotsiaaldemokraatia Peterburi ja Moskva poole ning hakkab end liigutama. Bebel ütles seda otse kantslerile ja keisririigi saadikuile; hoiatus, millega vana sotsialist pöördus keiserliku nõuniku poole, kõlas kurjaennustavalt: «Venemaal

toimunud plahvatuse kaja kõmas vastu saksa tööliste teadvuses — selle üle tasub teil järele mõelda.»

Neeva, Visla ja Volga kallastel otsustatakse praegu uue Euroopa ja inimkonna tuleviku saatust...

...Kui meie valitsejad, kui meie valitsevad klassid teevad kunagi katset anda sõjalist, diplomaatilist või rahalist abi tsarismile tema võitluses revolutsiooni vastu, siis peab prantsuse proletariaat sellele otsustavalt vastu astuma... Väljendagem oma solidaarsustunnet ja austust Venemaale ning lausugem uued suured sõnad: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege, selleks et valmistada ette sotsiaalse õigluse ja rahu saabumist kogu maailmas!»

A. France, Jutustused. Publitsistika, Moskva-Leningrad, 1950, lk. 136—138 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kuidas ja millal loodi Prantsusmaal proletaarne partei ja kuidas oli tema programmis formuleeritud sotsialistide võitluse lõppeesmärk?
2. Võrrelge töölis- ja sotsialistlikku liikumist Prantsusmaal ja Saksa- maal. Näidake nende ühiseid jooni ja erinevusi.
3. Andke hinnang Jaurèsi vaadetele ja tegevusele.
4. Koostage tabel «Kahe suuna võitlus Prantsuse töölisliikumises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1880 — Töölispartei asutamine Prantsusmaal.

1905 — Prantsuse Ühendatud Sotsialistliku Partei loomine.

KIRJANDUST KLASSIVÄLISEKS LUGEMISEKS.

Zola, E. Sõekaevurid, Tallinn, 1953.

Martin du Gard, R. Perekond Thibault, Tallinn, 1960.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

Tuletage VIII klassi kursusest meelde 1877.—1878. aasta Vene-Türgi sõja ajalugu, tema põhjused, käik ja tulemused.

V PEATÜKK.

LÕUNA- JA LÄÄNESLAAVLASED XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

§ 19. LÕUNASLAAVLASTE OLUKORD XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Slaavi rahvad Türgi ja Austria-Ungari võimu all. XIX sajandi 70-ndail aastail vaevles enamik lõunaslaavlasti ikka veel võõramaise ikke all. Ainult väike Montenegro ja osa Serbia alasid, mis moodustasid Serbia vürstiriigi, olid sõltumatud.

Rõhuv enamik lõunaslaavlasti — bulgaarlased, makedoonlased, Bosnia ja Hertsegoviina slaavlased, suur osa serblasi — olid Türgi võimu all (vt. värvilist kaarti nr. 4).

Kroaadid, sloveenid ning Serbia ala — Vojevoodina rahvastik elasid Habsburgide Austria-Ungari monarhia võimu all. Habsburgide võimu all olid ka lääneslaavlased — tšehhid, slovakiid ja osa poolakaid. Teine osa poolakaid elas Saksa ikke all ja kolmas osa Vene tsarismi võimu all.

Hoolimata sellest, et välismaa slaavi rahvad olid erinevates poliitilistes ja majanduslikes tingimustes, säilitasid ja tugevdasid nad sidemeid nii omavahel kui ka idaslaavlastega, eeskätt vene rahvaga. Kõigi slaavi rahvaste tihedate omavaheliste sidemete arendamist soodustas slaavi keelte lähedus. Seistes vastamisi ühiste vaenlastega, astusid slaavi rahvaste tööinimesed tihti liitlastena välja võitluses oma sotsiaalse ja rahvusliku vabanemise eest, hoolimata valitsevate klasside vastupidistest taotlustest.

Võõras ike aeglustas rõhutud slaavi rahvaste majanduslikku ja kultuurilist arenemist. Kõige raskemas olukorras olid XIX sajandi viimasel kolmandikul endiselt need slaavlased, kes olid Türgi ikke all. Türgi sultani slaavlastest alamad moodustasid kõige õigusetuma osa Türgi (Osmani) impeeriumi elanikkonnast. Türgi feodaalid riisusid ja hävitasid slaavi elanikkonda, sundisid talle peale oma usku, keelt ja kombeid. Türgi ülevõimu talumatu koorem kutsus mitmel korral esile slaavi rahvaste ülestõuse. Balkani poolsaare rõhutud rahvaste vabadusliikumise tõusule aitasid kaasa sõjad, mida Venemaa pidas edukalt Türgi vastu XVIII ja XIX sajandil. Need sõjad õõnestasid mahajäänud Türgi impeeriumi jõudusid.

Slaavi rahvaste võitlus Türgi ikke vastu XIX sajandi lõpul. 1875. aasta suvel algas kahes slaavi piirkonnas — Hertsegoviinas

ja naabruses asuvas Bosnias — rahva ülestõus Türgi võimu vastu. Ülestõusnutele tuli appi rohkesti vabatahtlikke Serbiast ja Montenegrost ning hiljem ka Venemaalt.

Ülestõus Bosnias ja Hertsegoviinas andis välise tõuke *bulgaaria rahva juba ammu küpsenud ülestõusule oma vabanemise eest*.

XIX sajandi 60-ndaist aastaist peale tegutsesid Bulgaarias revolutsioonilis-demokraatlikud salaorganisatsioonid, kes väljendasid talupoegade ja linnade töörahva huvisid. Paljud silmapaistvad bulgaaria patrioodid olid vene revolutsiooniliste demokraatide ideede mõju all. Kartmatu bulgaaria revolutsionäär Vassil Levski kavandas sõltumatu demokraatliku Bulgaaria vabariigi loomise plaane. Ta kutsus kõiki rõhutatud rahvaid, sealhulgas ka türgi töörahvast, ühiselt võitlema rõhujate vastu. Väsimatu organisatorina moodustas Levski Bulgaaria territooriumil salajaste ülestõusukomiteede laialdase võrgu. Levski ja tema mõttekaaslaste tegevus tõstis bulgaaria rahva rahvuslikku iseteadvust. 1872. aastal võtsid türklased Levski kinni ja hukkasid ta.

Ülestõus Bulgaarias algas 1876. aasta aprillis. Ülestõusnud võitlesid lipukirja all: «Vabadus või surm!» Peamiselt toetus ülestõus talupoegadele.

Hertsegoviina ülestõusnute kallaletung Türgi väesalgale 1875. a.

Väga suurt osa Bulgaaria vabadusliikumises etendas andekas publitsist ja luuletaja Hristo Botev (1848—1876). Vaimustatult kirjutas ta nende surematust kuulsusest, kes langevad võitluses vabaduse vaenlaste vastu:

Kes langes võitluses priiust kaitstes,
ei, see ei sure: ta pärast ohkab
nii maa kui taevas, nii loom kui loodus,
ja rahvas laule loob tema kohta.

Hristo Botev.

Botev, kes juhtis üht tšetaad — niimoodi nimetasid lõunaslaavlased vabadusvõitlejate väesalkasid —, langes lahingus.

Bulgaaria rahva võitlus oli raske, sest jõud olid ebavõrdsed. Türgi rõhujad tapsid ligi 30 000 bulgaarlast ja põletasid maha palju bulgaaria külasid. Nad ei heitnud armu ka lastele ja naistele. Üle kogu Türgi impeeriumi veeres slaavi elanikkonna pogrommide laine.

Need metsikused tekitasid sügavat pahameelt Vene avalikkuses. Kõige laialdasemad vene rahva ringkonnad astusid välja türgi feodaalide poolt rõhutatud slaavlaste kaitseks. Vene valitsus, keda lõunaslaavlased juba ammust ajast pidasid oma eestkostjaks, otsustas sündmusi Balkanil kasutada selleks, et kindlustada seal oma mõju. Sel eesmärgil astus ta välja Balkani slaavlaste eest. Kuid Türgi valitsejad ei tahtnud rõhutatud slaavlastele mingisuguseid järeleandmisi teha. Nad lootsid Inglismaa toetusele, kes kartis Venemaa mõju suurenemist Balkanil ja suhtus vaenulikult slaavlaste rahvusliku vabanemise püüetesse.

1877. aasta aprillis kuulutas Venemaa Türgile sõja.

Vene-Türgi sõda aastail 1877—1878 ja lõunaslaavlaste vabastamine. Vene-Türgi sõda aastail 1877—1878 etendas tohutu suurt osa lõunaslaavlaste ajaloos. Vene vägede ilmumine Balkanile kutsus esile uue võimsa tõusu slaavlaste, samuti rumeenia ja teiste Balkani poolsaare rõhutatud rahvaste vabadusliikumises. Bulgaaria elanikkond tervitas suure rõõmuga Vene vägesid (vt. dokumenti 1). Vene sõdurid, keda innustas teadmine, et nad võitlevad õiglase ürituse eest, ilmutasid selles sõjas silmapaistvat kangelaslikkust. Koos nendega võitlesid vapralt bulgaaria vabatahtlikud (vt. dokumenti 2). Venemaa poolel sõdis ka Rumeenia. Vene sõdurid ja bulgaaria vabatahtlikud pidasid mitu kuud visasid lahinguid ülekaalukate Türgi jõudude vastu Šipka pärast (üle Balkani aheliku viiv mäeküru, mis avab tee poolsaare lõunaossa).

1878. aasta jaanuaris asus Vene armee üldisele pealetungile

Bulgaaria linna elanikud tervitavad vene sõjamehi Vene-Türgi sõja ajal.

ning, ületanud pidevate ja raskete lahingutega Balkani mäeahelikku, jõudis välja Istanbuli (Konstantinoopoli) juurde. Lüüasäänud Türgi palus rahu.

Rahulepinguga, mis sõlmiti 3. märtsil 1878. a. väikeses San Stefano asulas Konstantinoopoli lähedal, kinnitati Montenegro sõltumatust. Kuulutati välja Serbia ja Rumeenia täielik sõltumatus Türgist, kelle alluvuses nad varem olid olnud. Serbia ja Rumeenia piirid laienesid tunduvalt. Türgi oli sunnitud nõustuma Bulgaaria riigi moodustamisega, mis, tõsi küll, jäi teatavasse formaalsesse sõltuvusse Türgist (vt. värvilist kaarti nr. 4).

San Stefano lepingu allakirjutamise päev sai vaba Bulgaaria sünnipäevaks. Bulgaaria rahvas tähistab seda päeva tänini oma rahvuspühana. Sel päeval austab ta Vene sõdurite mälestust, kes langesid võitluses Osmani impeeriumi vastu (vt. dokumenti 3).

Türgi ülevõim slaavi rahvaste üle oli lähedal täielikule kokkuvarisemisele. Ent Inglise, Austria-Ungari ja Saksa valitsus ei tahtnud, et lõunaslaavlased vabaneksid Türgi ikkest ja et Venemaa positsioonid Balkanil tugevneksid.

1878. aastal Berliinis korraldatud rahvusvahelisel kongressil saavutasid nad, et Türgile jäi suurem osa tema Balkani valdustest,

kus elasid slaavlased. Ainult osa Bulgaariast sai iseseisvuse ja seegi ei olnud täielik: Balkani mäeahelikust põhja pool asuval Bulgaaria territooriumil moodustati vürstiriik, mis oli vasallsõltuvuses Türgi sultanist. Lõuna-Bulgaaria, Makedoonia, Traakia, mõned Serbia alad, samuti Albaania ja kreeklastega asustatud Egeuse mere saared jäid Türgi ikke alla (vt. sedasama kaarti). Bosnia ja Hertsegoviina jäid kongressi otsuse kohaselt formaalselt Türgi valdusse. Kuid Austria-Ungarile anti õigus okupeerida (hõivata oma vägedega) need kaks ala ja võtta need oma valitsemise alla. (1908. aastal teatas Austria-Ungari omavoliliselt, et annekteerib tema poolt okupeeritud Bosnia ja Hertsegoviina, s. t. ühendab need oma valdustega.)

Siiski ei suutnud Berliini kongress tühistada kõiki Venemaa võidu tulemusi, mis ta oli saavutanud sõjas Türgi vastu. Suurriigid tunnustasid Bulgaaria riiki, mis oli küll territoriaalselt kärbitud. Serbia ja Montenegro, samuti Kreeka sõltumatus tugevnes. Täiesti sõltumatuks sai Rumeenia. Nende riikide territooriumid laienesid. *Vene-Türgi sõja tulemused olid suur samm edasi lõunaslaavlaste vabastamisel, samuti kreeklaste ja rumeenlaste vabastamisel.*

1885. aastal toimus Lõuna-Bulgaarias relvastatud ülestõus. Türgi võimud kihutati Lõuna-Bulgaariast minema ja see ala ühines Bulgaaria vürstiriigiga. Lõuna- ja Põhja-Bulgaaria taasühinemine tähendas, et suurem osa bulgaaria rahvast liitus ühtsesse Bulgaaria riiki.

Kuid Balkani poolsaare slaavlastel, samuti kreeka ja albaania rahval tuli veel mitme aastakümne vältel jätkata võitlust Türgi ülevõimu vastu.

Bulgaaria sotsiaal-majanduslik ja poliitiline arenemine. Vene-Türgi sõda põhjustas sügavaid muutusi Bulgaaria klassikorras. Möisnikud — türgi feodaalid — müüsid juba sõja ajal kiiruga ära oma maad või jätsid need lihtsalt maha, kartes bulgaaria rahva viha. Vabastatud Bulgaarias likvideeriti mõisnike maavaldus ja kapitalistlikud suhted hakkasid kiiremini arenema. Osa endisi mõisnike maid läks töötava talurahva kätte, osa neist haarasid küla- ja linnarikkad.

Bulgaaria jäi agraarmaaks. Tööstus oli peamiselt käsitööstusliku iseloomuga. Tähtsamad ettevõtted tegelesid põllumajandusliku tooraine ümbertöötamisega. Bulgaarias kasvas välismaa, eeskätt Austria-Ungari kapitali osatähtsus.

1879. aastal tuli Tõrnovo linnas kokku Asutav Kogu, kes võttis vastu Bulgaaria esimese konstitutsiooni. Konstitutsioon kehtestas Bulgaarias üldise valimisõiguse, mis oli tolle aja kohta küllalt progressiivne samm, kuid seadis sisse konstitutsioonilise monarhia. Riigipea kandis vürsti tiitlit. Bulgaaria rahva õnnetuseks muutus olukord keerukaks seetõttu, et vürstitroonil seadsid end sisse saksa printsid. Nad hakkasid soodustama Saksa ja Austria-Ungari

Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku Partei asutamiskongress Buzludža mäel (Balkanites) 20. juulil 1891. a. Kõneleb D. Blagojev.

imperialismi mõju tungimist Bulgaariasse; oma olemuselt oli see bulgaaria rahva huvidele vaenulik.

Sotsiaaldemokraatliku Partei asutamine. Kapitalistlike suhete arenemine tõi endaga kaasa bulgaaria töölisklassi kujunemise. 80-ndail aastail toimusid bulgaaria tööliste esimesed streigid. Hakkasid tekkima sotsialistlikud ringid.

1891. a. toimus sotsialistlike ringide esindajate kongress, mis pani aluse Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku Partei loomisele. Partei rajajaks ja juhiks oli Dimitar Blagojev (1856—1924). Blagojev oli osa võtnud rahvuslikust vabadusvõitlusest Türgi ikke vastu ja pärast Bulgaaria vürstiriigi loomist Venemaale sõitnud. Siin õppis ta tundma Marxi ja Engelsi töid ning samuti vene revolutsiooniliste demokraatide teoseid. Blagojev oli ühe esimese marksistliku töölisrühma organiseerija Venemaal. 1885. aastal saatsid tsaarivõimud Blagojevi välja kodumaale. Pärast Bulgaarias tagasipöördumist hakkas Blagojev seal tegema ulatuslikku marksismi propagandat.

Kohe varsti pärast asutamist ilmnes Sotsiaaldemokraatlikus Parteis kaks voolu — marksistlik, revolutsiooniline ja oportunistlik, reformistlik vool. V. I. Lenini mõjul (vt. dokumenti 4) alustas partei revolutsiooniline tiib otsustavat võitlust oportunistidega.

Marksistliku tiiva tegelased olid seisukohal, et partei peab olema töölisklassi tihedalt kokkuhoidev, monoliitne eesmine väesalk, kes viib teda revolutsioonilisse võitlusesse sotsialismi eest. Selle revolutsioonilise suuna pooldajaid hakati kutsuma kitsasteks sotsialistideks ehk kitsasteks (tesnjakid).

Kitsastele vaenulik oportunistlik tiib oli arvamusel, et sissepääs parteisse peab olema avatud kõigile, kes pole rahul valitseva korraga. See tiib eitas revolutsioonilise võitluse vajadust sotsialismi eest. Selle voolu esindajaid hakati nimetama laiadeks sotsialistideks.

1903. aastal toimus Bulgaaria Sotsiaaldemokraatlikus Parteis lõhenemine. Kitsad eesotsas D. Blagojeviga moodustasid iseseisva Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku (kitsaste sotsialistide) Töölispartei. Kitsaste partei juhtis bulgaaria töölisklassi revolutsioonilist liikumist. Kitsad olid tunduval määral vene bolševike ideelise mõju all. Nad aitasid Venemaale toimetada Lenini «Iskrat», õppisid oma ringides tundma mõningaid V. I. Lenini töid, eriti raamatut «Mis teha?». Kuid kitsad ei mõistnud töölisklassi ja talurahva liidu vajalikkust, nad olid arvamusel, et talurahvas ei ole huvitatud revolutsioonist. Nad tegid veel teisigi vigu.

1905.—1907. a. Vene revolutsiooni mõju Bulgaariale. 1905.—1907. a. Vene revolutsiooni mõjul toimusid Bulgaarias suured töölisklassi väljaastumised. Töölised võitlesid demokraatlike õiguste laiendamise, palga tõstmise, tööpäeva lühendamise ja trahvide kaotamise eest. Kogu maal toimusid miitingud ja demonstratsioonid. Bulgaaria proletariaat avaldas oma kindlat solidaarsust vene töölisklassiga. Erilise hoo omandas bulgaaria proletariaadi eesmise väesalga — Perniki kaevurite võitlus. Perniki kaevurite 35-päevast streiki juhtis kitsaste sotsialistide partei ülesandel Georgi Dimitrov (1882—1949). Tol ajal oli G. Dimitrov veel noor revolutsionäär, hiljem sai temast rahvusvahelise töölisliikumise silmapaistev tegelane.

Serbia sotsiaal-majanduslik ja poliitiline arenemine. Bulgaaria läänenaaber Serbia oli samuti agraarmaa. Kapitalistlike suhete arenemine kulges Serbias veel aeglasemalt kui Bulgaarias.

Serbia majanduses etendasid suurt osa austria kapitalistid, kes püüdsid muuta Serbiat oma maa agraaripatsiks. Austria-Ungari pidurdas Serbia tööstuse arenemist, allutas endale kogu Serbia väliskaubanduse ja püüdis Serbia valitsust oma mõju all hoida.

Võim kuulus Serbia monarhile, kes kandis kuni 1882. aastani vürsti tiitlit ja hakkas end seejärel nimetama kuningaks. Austria-Ungari meeleheaks hoidus valitsus igati toetamast tema võimu all elavaid lõunaslaavlast.

1883. aastal toimus Serbias suur ülestõus reaktsioonilise monarhistliku korra ja käputäie rikaste vastu, kes püüdsid maad veelgi rohkem allutada Austria-Ungari mõjule. Kuid töölisklassi ja teiste demokraatlike jõudude nõrkuse tõttu sai ülestõus lüüa.

Dimitar Blagojev.

Georgi Dimitrov.

Töölisliikumine Serbias. Kuigi aeglaselt, ent ometi kujunes Serbias proletariaat. Töölisklassi väljaastumised muutusid üha aktiivsemateks. 1903. aasta märtsis oli Belgradis suur tööliste valitsusvastane demonstratsioon ning toimusid relvastatud kokkupõrked tööliste ja sandarmite vahel. Demonstratsiooni juhtis Dimitrije Tucovič (1881—1914).

1903. aasta mais kukutati paleepöörde tulemusel rahvavaenulik dünastia. Serbia ei sõltunud poliitiliselt enam Austria-Ungarist.

1903. aasta augustis moodustati Serbias Sotsiaaldemokraatlik Partei. Selle revolutsioonilise tiiva eesotsas seisis Tucovič. Esi-mese Vene revolutsiooni ajal organiseeris partei solidaarsusliikumist revolutsioonilise Venemaa proletariaadiga (vt. dokumenti 5).

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. VENE VÄGEDE VAIMUSTATUD VASTUVÖTMINE ADRIANOOPOLI BULGAARLASTE JA KREEKLASTE POOLT.
(Kunstnik V. V. Vereštšagini mälestustest.)

Oli imeilus päikesepaisteline päev, kui me lähenesime Adrianoopolile... Enne linna oli näha meile vastuliikuv tihe rahvahulk, kelle vaimustus kasvavas sedamööda, kuidas me lähemale jõudsim; viimaks ei pidanud kõige esimesed enam vastu — tormasid joostes meie poole! Võimatu, mõeldamatu on kirjeldada nende entusiasmi ja stseeni, mis siis järgnes: hüüete ja ulgumisega viskusid inimesed meie ees põlvili, suudlesid maad, löid risti ette, suudlesid pühapiltidena mitte ainult meie käsi, vaid ka põlvi, saapaid, jaluseid. Mitte lasta, mitte lubada neil seda teha polnud mingit võimalust, tuli alistuda...

Sõjas. Kunstnik V. V. Vereštšagini mälestusi Vene-Türgi sõjast 1877. a., Moskva, 1902, lk. 251 (vene keeles).

2. BULGAARIA RAHVAVÄE STAABI ÜLEMA J. J. RÖNKE-VITSI MÄLESTUSTEST.

Ei saanud jätta imestust avaldamata selle noore rahvaväe üle, kes kolm kuud pärast oma formeerimise algust näitas end tõelise, vana regulaarväena, keda oleks võinud tuua eeskujuks sõjaelu raskuste ja loobumiste talumises ning kellele sai kiiresti ja kergesti, tänu bulgaarlaste iseloomule, omaseks distsipliin, mis rajanes usaldusele oma ülemuste vastu, kes suutsid rahvaväelasi nurisemata ja kannatlikult taluma panna kõiki sõjaaja raskusi, ja mis saatis neid lahingusse nagu lõbusale peole.

Tsit. raamatu järgi: Bulgaaria vabastamine Türgi ikkest. Artiklite kogumik, NSVL TA Kirjastus, Moskva, 1953, lk. 51 (vene keeles).

3. BULGAARIA RAHVAVABARIIGI ÜHE JUHI V. KOLAROV KÕNEST, PEETUD SOFIAS 1948. A. BULGAARIA VABASTAMISE 70. AASTAPÄEVA PUHUL.

Me hindame Bulgaaria vabastamist kui rahva suurimat hüvet, kui üht tähtsat sündmust, mis on kirjutatud kuldsete tähtedega meie ajalukku.

Seepärast on piiritu ja igavene bulgaaria rahva tänulikkus vennaliku vene rahva vastu, kes on valanud oma 200 000 poja verd meie vabaduse eest... Me oleme tänulikud nii vene rahvale, kes kandis oma õlgadel vabadussõda, kui ka vapratele bulgaaria revolutsionääridele, kes Vene võitu ette valmistasid ja kergendasid...

Vassil Kolarov, Valitud teosed, 3. kd., Sofia, 1955, lk. 388 (bulgaaria keeles).

4. V. I. LENINI TÖÖ «MIS TEHA?» (1902) MÕJU BULGAARIA REVOLUTSIONILISTELE MARKSISTIDELE (KITSASTELE). (Kitsaste sotsialistide partei liikme G. I. Bakalovi artiklist.)

Tol ajal vene keelt lugeda oskavate bulgaaria sotsialistide hulgas levi-tatud raamatu «Mis teha?» originaal avaldas sügavat muljet. Oma poleemikas «laiade» sotsialistidega võtsime sageli abiks brošüüri «Mis teha?», esitasime tema argumente, tsiteerisime teda. Sellest on mõistetav ka see viha, millega bulgaaria kokkuleplased suhtusid V. I. Leninisse juba neil kaugeil aegadel, mil ta oma töödega aitas tugevdada revolutsioonilist marksismi Bulgaarias.

Tsit. ajakirja järgi «Voprossõ Istorii», 1949, nr. 1, lk. 52 (vene keeles).

5. BELGRADIS MASSIMIITINGUL VASTUVÕETUD RESOLUTSIOON.

Belgradi töölised, kes on kogunenud massimiitingule 11. jaanuaril 1905. a., tervitavad kogu serbia proletariaadi nimel vene töölisklassi hetkel, mil viimane on otsustanud revolutsiooni teel, hoolimata ohvritest, hävitada barbaarne, oma aja äraelanud tsaristliku absolutismi võim Venemaal.

Teadlikud serbia töölised tervitasid seda revolutsiooni, mis teeb lõpu edasisele verevalamisele idas, vabastab suurearvulise vene rahva sajanditevanusest kurjategijast, mida nimetatakse tsarismiks, loob soodsad ühiskondlik-poliitilised tingimused vene proletariaadi revolutsiooniliseks võitluseks ning vabastab Euroopa reaktsioonikoldest.

Vene proletariaadi võit on ühtlasi Vene võit, Serbia võit, rahvusvaheline võit.

Elagu revolutsioon!

Resolutsioon on avaldatud ajakirjas «Vestnik Moskovskogo Universiteta», ühiskonnateaduste seeria, 1956, nr. 1, lk. 134 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missugune oli lõunaslaavlaste olukord XIX sajandi 70-ndail aastail? Missuguste rõhujate vastu võitlesid lõunaslaavlaste?
2. Iseloomustage Venemaa osa lõunaslaavlaste rahvuslikus vabadusvõitluses XIX sajandi 70-ndail aastail.
3. Lugege läbi katkend V. Kolarovi kõnest (vt. dokumenti 3) ja tehke järeldus, millised jõud aitasid kaasa sõltumatu Bulgaaria riigi loomisele.
4. Kandke kontuurkaardile Bulgaaria piirid pärast 1878. a. Berliini kongressi ja pärast 1885. aasta sündmusi.
5. Missugused sotsiaal-majanduslikud muutused toimusid Bulgaarias pärast tema vabastamist Türgi ikkest?
6. Serbia aeglase majandusliku arenemise põhjused XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.
7. Võrrelge töölisliikumist Bulgaarias ja Serbias. Kummal maal oli see tugevam ja millega seda seletada? Kes on kitsad sotsialistid? Missugune oli nende side bolševikega?

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

- 1878 — Türgi lüüasaamine sõjas Venemaaga. Bulgaaria riigi loomine. Serbia, Montenegro, Kreeka ja Rumeenia Türgist sõltuvuse lõplik likvideerimine.
- 1903 — Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku (kitsaste sotsialistide) Töölispartei moodustamine.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletagem NSV Liidu ajaloo VII ja VIII klassi kursusest meelde:
a) Poola jagamised (jagamiste aastad, missuguste suurriikide vahel jaotati Poola riigi territoorium); b) millal toimusid Poolas ülestõusud Vene tsarismi vastu, nende lüüasaamise põhjused.
2. Tuletage VIII klassi uusaja kursusest meelde, kuidas võtsid tšehhid osa 1848. aasta revolutsioonist.

§ 20. BALKANI SÕJAD. LÄÄNESLAAVLASED XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Balkani sõjad. Slaavi, kreeka ja albaania aladel, mis olid veel jäänud Türgi ikke alla, jätkus rahvuslik vabadusvõitlus. Püüdes seda vabadusliikumist abistada ja kasutada seda oma huvides, kuid mitte riskides tegutseda üksikult, sõlmisid Balkani riigid — Serbia, Bulgaaria, Montenegro ja Kreeka — omavahel liidu.

1912. aasta oktoobris alustasid Bulgaaria, Serbia, Montenegro ja Kreeka sõda Türgi vastu, et vabastada Türgi võimu alla jäänud slaavlaste ja kreeklaste. Hiljem sai see sõda Esimese Balkani sõja nime. Balkani riikide poolt oli see õiglane sõda. Lühikese ajaga löid liitlased Türgi väed puruks ja viisid sellega lõpule Türgi feodalismi likvideerimise Balkanil ning Balkani slaavlaste ja kreeklaste vabastamise.

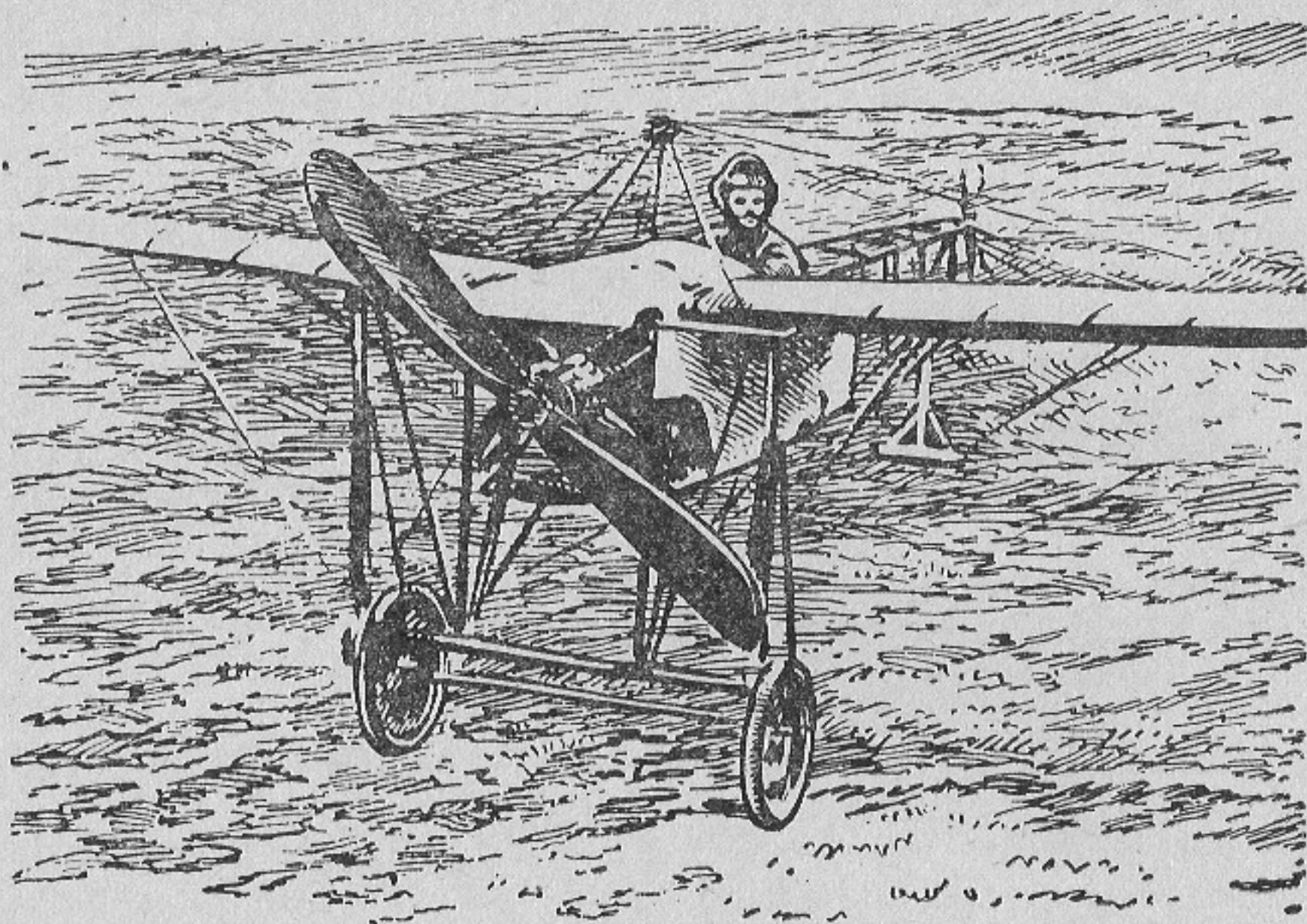
Sõja tulemus aitas ka albaania rahval vabaneda Türgi võimu alt. Albaania oli olnud Türgi ikke all XV sajandist peale. Kõigi Balkani rahvaste ühine edukas võitlus võimaldas albaanlastel, kes olid türki rõhujate vastu korduvalt üles tõusnud, moodustada 1912. aasta novembris oma riigi.

Juba Balkani sõja käigus tekkisid võitjate vahel teravad lahkelid vabastatud maade jaotamise pärast. Olukord muutus keerukamaks veel seetõttu, et Balkani asjadesse segasid end vahele Saksamaa ja Austria-Ungari, kes püüdsid ohutada võitlust slaavi riikide vahel, et neid nõrgestada ja allutada Balkani poolsaar oma ülevõimule. Austria-Ungari valitsevad ringkonnad kartsid, et slaavlaste vabanemine Türgi võimu alt on signaaliks Austria-Ungari slaavi rahvaste ülestõusule.

Oma austria-ungari ja saksa kaitsjate toetusel tungis Bulgaaria tsaar (kelleks oli tol ajal saksa prints Koburgi Ferdinand) 1913. aasta juunis kallale oma äsjastele liitlastele — Serbiale ja Kreeka. Algas Teine Balkani sõda. Bulgaaria vastu, Serbia ja Kreeka poolel astusid välja Montenegro, Rumeenia ja alles nüüdsama lüüa saanud Türgi, kes ihaldas kas või osaliseltki taastada oma positsioone Balkanil. Kõik valitsused, kes sellest sõjast osa võtsid, taotlesid vallutuslikke eesmärke.

Bulgaaria sai peagi lüüa.

Balkani sõjad lõppesid sellega, et Türgi kaotas peaaegu kõik oma Euroopa-valdused peale pealinna Istanbuli (Konstantinoopoli) koos seda ümbritseva territooriumiga, kuhu kuulus ka Adrianopoli linn ja Marmara mere rannik. Türgi võimu alt vabastatud alad läksid Serbiale, Bulgaariale, Kreekale ja äsja loodud Albaaniale (vt. värvilist kaarti nr. 5). Balkani sõjad viisid lõpule võitluse Balkani poolsaare slaavi elanikkonna vabastamise eest Türgi ikkest. Kuid see vabastamine ei toimunud mitte rahvarevolutsiooni, vaid sõdade tulemusena, mida pidasid Balkani maade kodanlikud ja mõisniklikud monarhistlikud valitsused. Liiatigi

Bulgaaria sõjaväelendur 1912. a.

olid need valitsused sõltuvuses mitmetest imperialistlikest suurriikidest ja tõmbasid oma rahvad võitlusse tolle aja kahe suure rühmituse — Saksa-Austria bloki ja Antandi vahel.

Kroaadid, sloveehid ja küllalt suur osa serblasi jäid endiselt Austria-Ungari võimu alla.

Poola XIX sajandi lõpul. Ka poola rahvas oli endiselt kolme reaktsioonilise monarhia — Preisimaa, Austria ja Venemaa võimu all, kes olid Poola omavahel jaganud XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses.

Olukord kolmes osas, milleks Poola alad olid vägivaldselt lõhestatud, ei olnud ühesugune. Preisimaa, hiljem Saksa keisririigi valitsevad klassid suunasid neile läinud aladele saksa koloniste; nad asustati poola küladesse, kust poola talupojad välja saadeti. Poola töölisi pandi kõige raskematele ja halvemini tasutatavatele töödele ning nad olid ilma jäetud isegi neist elementaarsest õigusest, mis saksa töölised olid suutnud endale kätte võita. Preisi junkrud ja kodanlus ahistasid poola elanikkonda ning solvasid tema rahvuslikke tundeid.

Mõneti teistsuguseks kujunes olukord Galiitsias, neil endistel Poola riigi aladel, mis läksid Austriale. Austria valitsus lähendas endale poola mõisnikke, andis neile mitmesuguseid privileege. Mõisnike abiga tahtis Austria valitsus hoida sõnakuulmises Galiit-

sias elavaid poola ja ukraina talupoegi, kes olid ülekaalus Galiitsia idaosas (Lääne-Ukrainas).

Venemaale kuuluv Poola osa — niinimetatud Poola Kuningriik — erines oluliselt Preisimaale ja Austriale kuuluvaist Poola osadest oma sotsiaal-majandusliku arengu poolest. Ka siin valitses raske rahvuslik surve. Kuid XIX sajandi teisel poolel toimus Poola Kuningriigis kapitalistliku tööstuse kiire arenemine ja tekkis arvukas proletariaat. Need Poola alad muutusid XIX sajandi lõpul Vene impeeriumi üheks tööstuslikumaks piirkonnaks. Tugevnenud kodanlus rikastus piiratud Vene turgu teenindades.

Peamiseks jõuks võitluses võõraste rõhujate vastu sai nüüd Poolas töölisklass, kuna poola mõisnikud ja kapitalistid esinesid täiel määral Poolat orjastanud kolme reaktsioonilise monarhia käsilastena. Poola töörahva liitlaseks ühises võitluses sisemise reaktsiooni surve ja vallutajate ülevõimu vastu oli Poolat rõhuvate riikide töölisklass. Saksa, austria, ungari, eriti aga vene töölised pidasid võimsat revolutsioonilist võitlust kapitali vastu. Vene töölisliikumine tõusis XX sajandi alguseks kogu rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise avangardi.

Töölisliikumine Poolas XIX sajandi lõpul. Poola töölisliikumise keskus oli Poola Kuningriik, s. t. need Poola alad, mis olid läinud Vene impeeriumile. Poola töölisklassi esimesed iseseisvad väljastumised toimusid siin XIX sajandi 60-ndail aastail. Väljapaistev proletaarne revolutsionäär Ludwik Waryński (1856—1889) organiseeris 1882. aastal illegaalse töölispartei «Proletariaat». Selle partei programm oli rajatud marksistlikule õpetusele klassivõitlusest ja seadis lõppeesmärgiks sotsialistliku ühiskonna rajamise. «Proletariaat» taotles võitluskoostööd vene revolutsiooniliste organisatsioonidega. «Proletariaadi» tegevusest võtsid osa vene revolutsionäärid. 1883. aastal läks tsaari sandarmitel korda Waryński kinni võtta ja ta suri hiljem Schlüsselsburgi kindluses. 1886. aastal löid tsaarivõimud «Proletariaadi» partei lõplikult puruks.

Ent ebaõnnestumised ei murdnud poola töölisi. Juba 1890. aastal pühitseti Varssavis esimest korda 1. maid. 1893. aastal moodustati Poola Kuningriigis uus töölisklassi partei. Hiljem sai see partei nimeks Poola Kuningriigi ja Leedu Sotsiaaldemokraatia. Partei silmapaistvad juhid olid Rosa Luxemburg, kes hiljem etendas suurt osa Saksa töölisliikumises, ja Julian Marchlewski (1866—1925). Poola ja Leedu sotsiaaldemokraatliku partei ridades kujunesid ning kasvasid paljud tulihingelised revolutsionäärid, nende hulgas bolševike partei ja Nõukogude riigi silmapaistev tegelane Feliks Dzeržinski (1877—1926). Poola ja Leedu Sotsiaaldemokraatia, hoolimata mõnedest tõsistest vigadest, oli tervikuna revolutsiooniline, internatsionalistlik võitluspartei. Ta oli tihedalt seotud bolševikega.

See side väljendus muuhulgas ka selles, et mitmed poola revolutsioonilised laulud levisid laialdaselt vene tööliste hulgas. Viibi-

Ludwik Waryński.

Julian Marchlewski.

Feliks Dzeržinski.

des Butōrski vanglas, tõlkis bolševik Gleb Kržižanovski vene keelde laulud «Punane lipp», «Varšavjanka» jt. Nende laulude võitlusvaim, kirglik võitlussekutse, hoogne luulerütm aitasid kaasa sellele, et need laulud kõlasid alati vene tööliste miitinguil ja demonstratsioonidel.

Veriseks võitluseks
kohus meid kutsub —
vapralt siis edasi,
töölisteväed!

kutsus «Varšavjanka». Seda laulu armastas väga V. I. Lenin.

Bolševikud ja V. I. Lenin isiklikult pöörasid palju tähelepanu poola tööliklassile ning tema parteile. Aastail 1912—1914 elas Vladimir Iljitš Austria-Ungarile kuuluval Poola alal — Krakovis ja selle ümbruses. Lenin märkis pidevalt, et Venemaa ja Poola arenemine on vastastikku seotud. «...Poola vabadus on võimatu ilma Venemaa vabaduseta,»¹ kirjutas ta.

Poola sotsiaaldemokraatia vastu pidasid visa võitlust nii tsarism kui ka poola kodanlus. Veeretades õigustamatult vastutuse tsarismi rõhumispoliitika eest vene rahvale, õhutas poola kodanlus poolakates vaenu vene rahva vastu ning püüdis poola ning vene tööliste vahelisi liidu- ja sõprussidemeid lõhkuda. Sedasama teed läks Poola Sotsialistlik Partei, mida juhtis Pilsudski. Kuigi seda parteid nimetati sotsialistlikuks, ei olnud tal sotsialismiga midagi ühist. Ta kujutas endast tegelikult natsionalistlikku ning reformistlikku parteid. Ta taotles, et poola tööliklass loobuks vene-poola revolutsioonilisest liidust, tuues ettekäändeks, et

¹ Lenin, V. I. Teosed, 15. kd., lk. 239.

Venemaa olevat revolutsioonist kaugel. See partei sisendas poola töörahvale, et Poola võivad saavutada vabaduse ja sõltumatuse ainult Venemaa vastu — ja mitte üksnes tsarismi, vaid ka vene rahva vastu suunatud võitlusega, kuid mitte ühises võitluses vene tööliste ja talupoegade tsarismi vastu.

1905.—1907. a. revolutsioon Poola Kuningriigis. 1905. aastal Venemaal alanud revolutsioon lükkas kujukalt ümber Poola Sotsialistliku Partei väljamõeldised. Revolutsioon levis kiiresti Poola Kuningriigis. Pärast 9. jaanuari sündmusi Peterburis algasid enamikus Poola tööstuskeskustes massistreigid. Paljudes kohtades kaasnesid nendega verised kokkupõrked tsaarivägedega. Poola töörahva revolutsioonilist võitlust juhtisid sotsiaaldemokraadid. Ühes oma lendlehes kirjutas Poola ja Leedu Sotsiaaldemokraatia: «Poola tööliised! Te teate, kes on teie vaenlane ja kes on teie vend. Teie vaenlane on tsaari-isevalitsus ja poola-vene kapitalistid. Teie vend on revolutsiooniline vene tööliklass...»

Juunis alustasid ülestõusu Lodzi tööliised. Tänavavõitlused linnas kestsid kolm päeva. Tsaarivägedel läks korda ülestõus maha suruda, kuid revolutsiooniline võitlus Poolas jätkus veel pikka aega. 1905. aasta oktoobris-novembris streikisid peaaegu kõik poola tööliised. Detsembris toimus Poolas veel üks võimas streik, mille poola proletariaat korraldas Moskva relvastatud detsembri-ülestõusu toetamiseks (vt. dokumente 1 ja 2).

Tšehhimaajanduslik arenemine. XIX sajandil sai Tšehhimaast üks Euroopa arenenumaid tööstusmaid ja majanduslikus suhtes Austria-Ungari kõige eesrindlikum osa. Tšehhimaal kujunes välja suurtööstus — metallurgia-, keemia-, tekstiili-, jalatsitööstus jt. Tšehhimaal kasvas arvukas tööliklass. Suuremate tööstusettevõtete ja pankade omanikeks olid Tšehhimaal enamasti austerlased ja sakslased. Kuid vähehaaval kasvas ka tšehhi kodanluse osatähtsus.

Põllumajandus etendas Tšehhimaajanduses endiselt suurt osa. Peaaegu kolmandik kogu haritavast maast kuulus austria aristokraatiale. Tšehhimaajanduses asuv Slovakkia oli jäänud endiselt agraarmaaks. Tema majanduselus valitsesid ungari mõisnikud ja kapitalistid, Slovakkia peeti Ungari osaks.

Tšehhi kodanluse poliitika. Võimude toetusel seadsid austria ja saksa kapitalistid tšehhi tööliisi saksa rahvusest töötajatega võrreldes halvematesse tingimustesse. Tšehhi linna- ja maakodanlus püüdis tšehhi tööliisi ja talupoegi allutada oma mõjule ning kasutada neid oma huvides. Tšehhi kodanlus tahtis austria kodanlust ja ametnikke oma maalt välja tõrjuda. Ta soovis saada nii majanduslikult kui ka poliitiliselt valitsevaks jõuks Tšehhimaal. Kuid oma võitluses Austria surve vastu ei tahtnud suurem osa tšehhi kodanlusest lahku lüüa Habsburgide monarhiast. Ta kartis kaotada laialdast Austria-Ungari turgu ja pidas Habsburgide monarhiat oma liitlaseks võitluses tšehhi tööliklassi vastu. Seepärast piiras

Ladislav Zápotocký.

tšehhi kodanlus rahvusliku vabadusliikumise ülesandeid. Ta ei pooldanud rahva püüdlusi sõltumatu Tšehhi riigi loomiseks ja taotles Tšehhi aladele ainult omavalitsust Austria-Ungari monarhia koosseisus.

Töölisliikumine Tšehhimaal. Iseseisev töölisliikumine Tšehhimaal tekkis XIX sajandi 70-ndail aastail. 1878. aastal moodustati Tšehhi Sotsiaaldemokraatlik Partei. Üks tema silmapaistvaid organiseerijaid ja väsimatu võitleja töölisklassi huvide eest oli Ladislav Zápotocký (1852—1916). Nagu paljudes teistes Euroopa maades, nii toimusid ka Tšehhimaal 1. mail 1890. a. massidemonstratsioonid.

Ent Sotsiaaldemokraatliku Partei enamik juhte asus peagi oportunistlikele ja natsionalistlikele seisukohtadele. Nad läksid kokkuleppepoliitika teele tšehhi kapitalistidega ning sisendasid tšehhi töölistele, et nende peamised vaenlased on ainult austria ja saksa, mitte aga «oma» kapitalistid. Teistest rahvustest töötajaid pidasid oportunistid tšehhi proletariaadi konkurentideks, mitte aga liitlasteks.

Otsekohe pärast teadete saamist 1905. aasta 9. jaanuari verisest sündmustest Peterburis korraldasid töölised kogu Tšehhimaal miitinguid, kus nad avaldasid solidaarsust vene proletariaadiga.

Tšehhimaal töölisklass tugevdas võitlust Habsburgide monarhia vastu, demokraatlike õiguste ja vabaduste eest, töörahva materiaalse olukorra parandamise eest (vt. dokumenti 3). Tšehhimaal proletariaat korraldas mitmeid võitlusstreike ja demonstratsioone, mis haarasid 1905. aasta oktoobris ja novembris kogu Tšehhimaal. Prahas ja teistes linnades oli veriseid kokkupõrkeid tööliste ja politsei vahel. 1905. aasta novembris lubas valitsus, hirmutatuna kogu Austria-Ungarit haaranud võimsast tööliste liikumisest, kehtestada üldise valimisõiguse. See lubadus täideti alles 1907. aastal töölisklassi uue surveavalduse mõjul.

*

XX sajandi alguses olid lääneslaavlased ja osa lõunaslaavlasi ikka veel võõramaise ikke all. Samal ajal arenesid kõigis slaavi maades kapitalistlikud suhted, kujunes ja tugevnes töölisklass, tekkisid proletaarsed parteid. Nende parteide hulgast asusid bulgaaria kitsad sotsialistid ja poola sotsiaaldemokraadid revolutsioonilistel seisukohtadel ja töötasid koos bolševikega. Olgugi et välis-slaavi maade proletaarsed parteid ei olnud vabad mõnina-
gaist ekslikest vaadetest, juhtisid nad oma maade proletariaadi ja kogu töörahva klassivõitlust.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. VSDTP III KONGRESSI PROTESTIRESOLUTSIOON TSAARIVÕIMU ARVETEÕIENDUSE VASTU TÖÖLISTE DEMONSTRATSIOONIDEST OSAVÕTJATEGA VARSSAVIS JA LODZIS 1. MAIL 1905. -A.

VSDTP kolmas kongress avaldab sügavat meelepaha rahva kallal toimendatud uute mõrtsukatööde puhul, mida kuritegelik valitsus 1. mail organiseeris Varssavis ja Lodzis, tervitab Poola vennasproletariaadi mehisust ja otsusekindlust ning avaldab veendumust, et varsti saabub see päev, kus kõigi Venemaa rahvuste proletariaat üksmeelselt välja astub vihatud isevalitsuse vastu ja lõpliku võiduga tema üle puhastab endale tee edasiseks võitluseks sotsialismi eest.

NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, lk. 86.

2. POOLA TÖÖLISTE DELEGAADI KÕNEST PETERBURI TÖÖLISTE SAADIKUTE NÕUKOGU ISTUNGIL 14. NOVEMBRIL 1905. A.

Kui vene proletariaat ja kogu töötav elanikkond kuulutas välja poliitilise streigi, siis ühines sellega kogu Poola Kuningriigi proletariaat... 17. oktoobri manifest ei andnud poolakatele midagi ja poola proletariaat ei taha ega saa lõpetada võitlust... Ma sõitsin siia selleks, et pöörduda vene rahva poole ja ainult vene rahva, mitte aga valitsuse poole. Sõitsin selleks, et öelda: poolakad ei taha selles võitluses enda jaoks midagi erilist; nende nõudmised on vene rahva nõudmised, ja nad tahavad minna temaga käsi-käes nende nõudmistele eest seismisel.

Tsit. artikli järgi: U. A. Šuster, 1905.—1907. a. revolutsioon Poolas, «Istoritšeskiye Zapiski», 1947, nr. 22, lk. 297 (vene keeles).

3. AJALEHE «PRAVO LIDU» TOIMETUSEARTIKLIST 30. APRILLIL 1905. A.

Vene revolutsioon viljastab, valgustab kogu Euroopa töölisklassi revolutsioonilist vaimu, tõstab tema revolutsioonilist otsustavust ja energiat. Oma eeskujuga loob ta kogu maailmas atmosfääri, mis aitab kõigis riikides kaasa suurte lahingute alustamisele töö maailma ja kapitali maailma vahel.

Tsit. O. Kodelova töö järgi: Esimese Vene revolutsiooni mõju revolutsioonilisele liikumisele Tšehhimaal ja Slovakkias. (Raamatust: 1905.—1907. a. esimene Vene revolutsioon ja rahvusvaheline revolutsiooniline liikumine, I osa, lk. 425—426.) (Vene keeles.)

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mis oli Esimese ja Teise Balkani sõja põhjuseks ning kes neist sõdadest osa võttis? Mille poolest erines Teine Balkani sõda Esimesest?

2. Vaadake värvilisel kaardil Serbia, Bulgaaria ja teiste Balkani riikide

territooriumi enne 1912. aastat. Märkige kontuurkaardile territoriaalsed muudatused Balkani poolsaarel kahe Balkani sõja tagajärjel.

3. Täitke vajalikud lahtrid tabelis «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».

4. Kinnitage faktidega sõbralike suhete olemasolu Poola ja Vene revolutsioonilise töölisliikumise vahel võitluses tsaarirežiimi ja kapitali vastu. Kandke kontuurkaardile Poola rahvuslik territoorium sel ajal; kelle võimu all see oli?

5. Võrrelge Poola eri osade ja Tšehhima sotsiaal-majanduslikku arenemist aastail 1870—1914.

6. Millal tekkisid Poolas revolutsioonilised proletaarsed parteiorganisatsioonid? Nende nimetused? Juhid? Tegevuse iseloom?

7. Lugenud läbi õpiku teksti ja dokumendid 1—3, ütelge, milles avaldus konkreetselt 1905.—1907. a. Vene revolutsiooni mõju töölisliikumisele Poolas ja Tšehhimaal. Kuidas võttis poola proletariaat osa 1905.—1907. a. Vene revolutsioonist?

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1878 — Tšehhi Sotsiaaldemokraatliku Partei moodustamine.

1893 — Poola Kuningriigi ja Leedu Sotsiaaldemokraatia moodustamine.

1905 — Poola proletariaadi osavõtt Esimesest Vene revolutsioonist.

1912—1913 — Esimene ja Teine Balkani sõda.

KIRJANDUST KLASSIVÄLISEKS LUGEMISEKS.

Vazov, I. Ikke, all, Tallinn, 1961.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletage meelde, missugused olid Ameerika Ühendriikide kodusõja tagajärjed kodanlusele, farmeritele, neegritele ja Lõunaosariikide plantaa-
toritele.

2. Kuidas pidi Põhjaosariikide võit mõjustama kapitalismi arenemist Ameerika Ühendriikides?

VI PEATÜKK.

AMEERIKA ÜHENDRIIGID XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

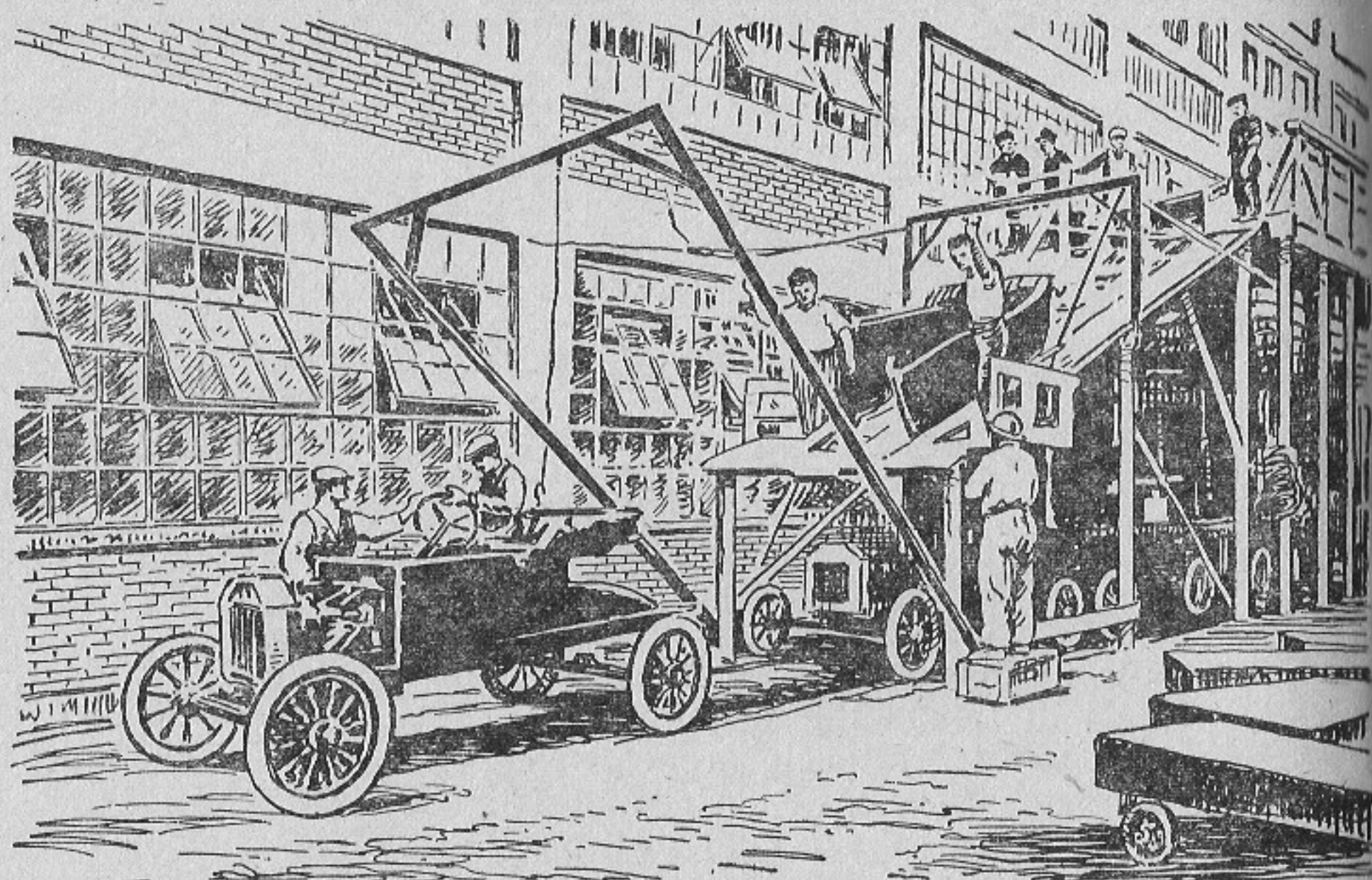
§ 21. AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE MAJANDUSLIK ARENEMINE.

Kapitalismi kiire arenemise põhjused Ameerika Ühendriikides. Orjandusliku Lõuna lüüasaamine 1861.—1865. a. kodusõjas avas tee kapitalismi tormilisele arenemisele Ameerika Ühendriikides. Orjuse likvideerimine, *homestead*'ide (riigimaadest kruntide) jaotamine ja seoses sellega riigi lääneosa ja laialdaste alade kiire asustamine, millega kaasnes seal iidsest ajast elanud indiaani hõimude metsik hävitamine, ning energiline raudteede ehitamine põhjustasid siseturu tohutu laienemise. See lõi eeldused kapitalismi arenemiseks niisuguses kiires tempos, mida kuni tolle ajani ei tundnud ükski kapitalistlik riik maailmas.

Kapitalismi kiiret kasvu Ameerika Ühendriikides soodustas ka see, et seal leidis rikkalikult loodusvarasid, eelkõige kivisütt, rauda, naftat, vaske ja metsa. Peale selle kiirendasid Ameerika Ühendriikide majanduslikku arenemist Euroopa maades kapitalide kasutamise võimalus ja endiste neegerorjade ning Euroopast ja Aasiast tulnud emigrantide julm ekspluateerimine; neid oli puudus kodumaalt välja ajanud teenistust otsima.

Vabade maade külluse tõttu Ameerika Ühendriikides võis proletarlane kuni XIX sajandi 90-ndate aastateni suhteliselt kergesti saada maatüki ja hakata farmeriks. See lõi esialgu palgalise tööjõu pideva puuduse, põhjustas tema suhtelise kalliduse ning sundis ameerika tööstureid täiustama tehnikat ja töö ekspluateerimise meetodeid.

XIX sajandi 70—90-ndad aastad olid Edisoni, Belli ja teiste leiutuste aeg. Edison täiustas 1879. aastal elektrilampi, mille leiutajad olid vene teadlased Jablotškov ja Ladõgin. Aasta hiljem ehitas Edison esimese elektriijaama. Üldtarvitatavaks hakkas muutuma telefon, mida oli täiustanud Bell. 1893. aastal katsetas Ford esimest omakonstrueeritud autot ja rajas XX sajandi alguses tehase, kus rakendati esmakordselt konveierit. Ameerika tööstuse tehniline varustatus oli käesoleva sajandi alguseks üldiselt kõrgem kui Euroopa tööstuses.

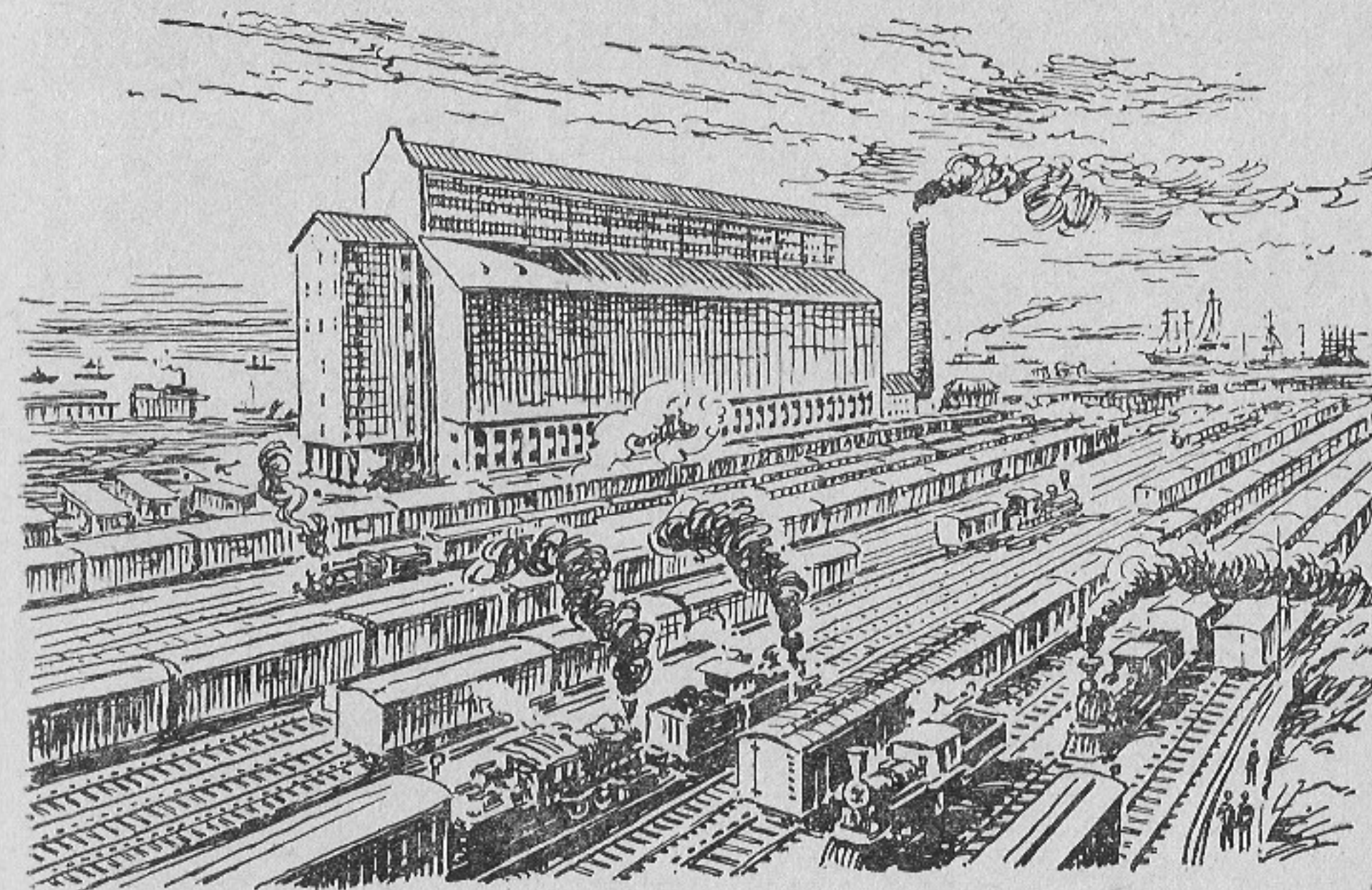
Autode monteerimine Fordi tehases 1913. a.

Tööstuse ja põllumajanduse kasv pärast kodusõda. Esimese kolme aastakümne jooksul pärast kodusõda muutusid Ameerika Ühendriigid agaarmaast kõrgesti arenenud tööstus- ja agaarmaaks. Tööstuse arenemise keskuseks olid ida- ja kirdeosariigid.

Kui 1840. aastal seisid Ameerika Ühendriigid tööstustoodangu mahu poolest viiendal kohal maailmas, 1865. aastal aga neljandal kohal, siis 90-ndate aastate alguseks olid nad juba esimesel kohal. Ameerika Ühendriikide tööstustoodang oli möödunud sajandi keskpaigas võrdne poolega kõigi Lääne-Euroopa maade toodangust ja ületas Suurbritannia toodangu rohkem kui kahekordselt. Raudteevõrk ulatus 1900. aastal 190 000 miilini, mis ületas kõigi Lääne-Euroopa maade raudteede pikkuse ühtekokku.

Mississippi basseini agraarosariigid muutusid maa viljaaidaks. Põllupind suurenes tunduvalt. Ameerika Ühendriigid kujunesid üheks peamiseks tooraine, vilja ja teiste toiduainete tootjaks ning eksportijaks Euroopasse. Odava vilja sissevool ookeani tagant laostas Euroopa maade põllumajandust. Kiiresti arenevad põllumajanduslikud piirkonnad Ameerika Ühendriikides nõudsid tohutul hulgal tööstustooteid, mis veelgi stimuleeris tööstuse õitsengut.

Ameerika Ühendriikide industrialiseerimisega kaasnes suurte linnade kasvamine. Mõnedes neist suurenes elanike arv kolme aastakümne jooksul pärast kodusõda kümnekordseks.

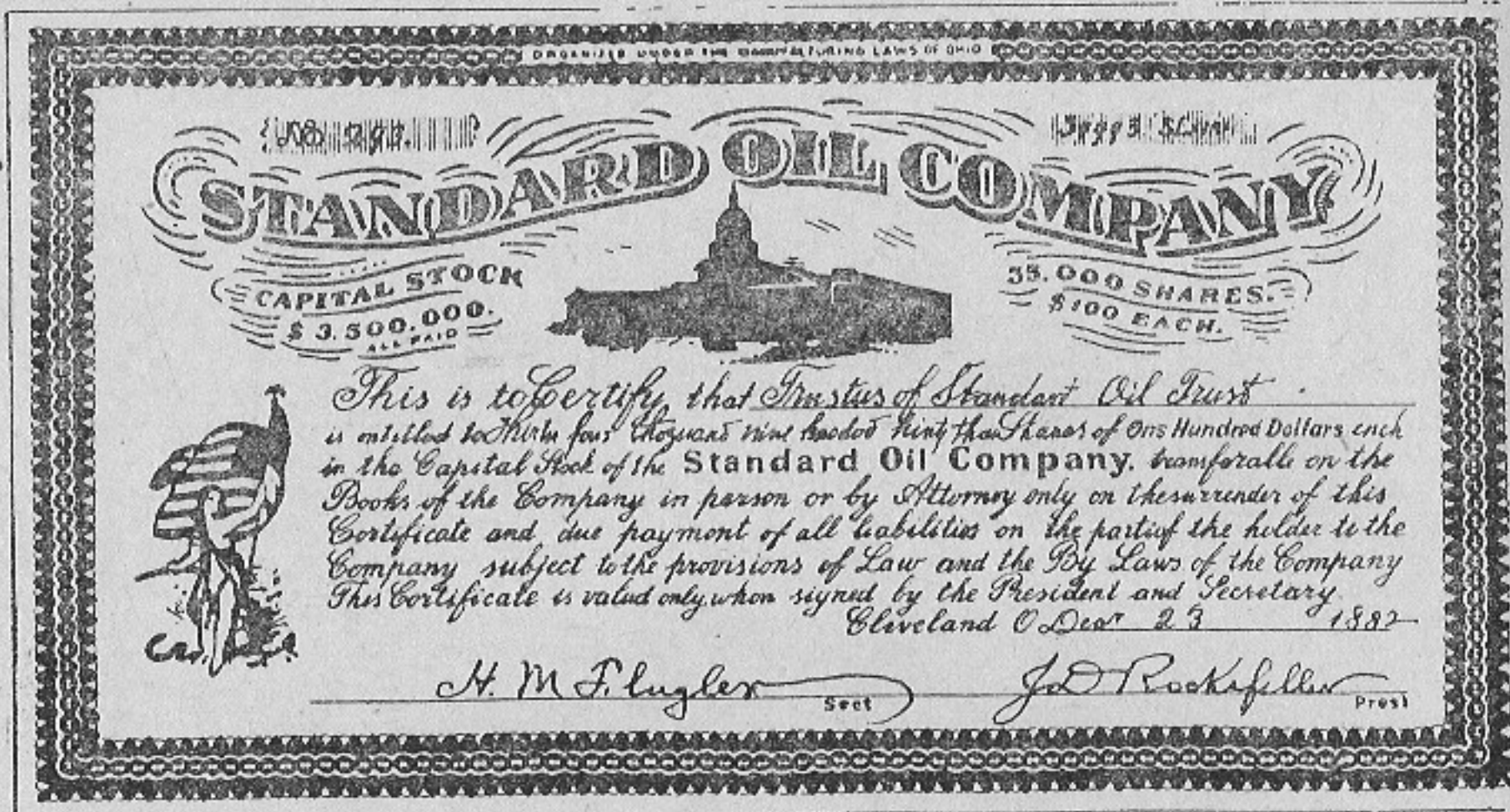
Raudteed ja elevaator New Yorgi sadamas 1877. a.

Ameerika imperialism. XIX sajandi lõpul jõudis kapitalism Ameerika Ühendriikides imperialismistaadiumi. Jätkus tootmise ja kapitali kontsentratsiooni hoogne kasv. Monopolistlike koondeste mitmesugustest vormidest levisid Ameerika Ühendriikides kõige laialdasemalt trustid¹, mis tekkisid peaaegu kõigis tööstusharudes. Äge konkurentsivõitlus ning ühtede kompaniide või firmade laostumine ja neelamine teiste poolt põhjustasid võimsate «terase-, nafta-, elektri- ja raudteekuningate» dünastiate tekkimise (vt. dokumenti). Ameerika Ühendriigid muutusid klassikaliseks trustide maaks, monopolistliku kapitalismi maaks.

«Trustide isa» — naftakompanii «Standard Oil Company», mille 1870. aastal asutas Rockefeller, allutas endale peaaegu kõik teised Ameerika Ühendriikide naftakompaniid. Talle kuulus peale õliväljade kümneid tuhandeid kilomeetreid naftajuhtmeid, sadu ookeanilaevu, ladusid, dokke jne. mitte ainult Ameerikas, vaid ka teistes maades. Rockefelleri käsutuses oli ka hiiglapank. Saanud enda kätte nafta, asus tema trust allutama endale gaasi- ja elektritööstust, vase- ja pliitootmist ning teisi ettevõtteid.

XX sajandi alguses rajas pankur Morgan Terasetrusti. Peale

¹ Trust — monopolistliku koondise vorme. Trusti kuuluvad ettevõtted loobuvad täielikult iseseisvusest tootmise ja kommertsalal.

«Standard Oil Company» aktsia.

suurte metallurgiaettevõtete kuulus trustile valdav osa Suure Järviistu piirkonna rauamaagirikustest, raudteid, laevaühinguid, söekaevandusi jne. Oma kaevandustes ja tehastes ekspluateeris trust 170 000 töölisi.

Trustide arenemine põimus tihedalt pankade võimsuse kasvuga. Kapitalide kontsentratsiooniga tööstuses kaasnes pangakapitali kontsentratsioon.

Ameerika Ühendriikides, samuti ka Saksamaal, Inglismaal ja Prantsusmaal, hakkavad pangad looma tihedamaid sidemeid tööstusega, annavad pikaajalisi laene ning paigutavad järjest suurema osa oma ressurssidest tööstusettevõtetele.

Kõigis kapitalistlikes maades levis XIX sajandi teisel poolel laialdaselt ettevõtete aktsiaseltsi vorm. Aktsiate väljalaskmine, nende kättesaadavus keskmistele ja väikeomanikele tõi endaga kaasa nende säästude sattumise suurpankurite, s. t. suurkapitali käsutusse. Aktsiate ostja sai formaalselt ettevõtte kaasomanikuks ja aktsiate omamine andis talle õiguse kasumit saada. Formaalselt peetakse aktsiaettevõtte peremeheks aktsionäride üldkoosolekut, kuid tegelikult korraldab kõiki asju väike suuraktsionäride rühm, sest häälte arvu, mida iga aktsionär koosolekul omab, määrab tema käes olevate aktsiate arv. Paljud pangad võtsid osa aktsiaseltside organiseerimisest. Oma osakondade ja agentide kaudu levitasid nad aktsiaid. Tihti jätsid pangad osa aktsiaid oma seifidesse: see andis neile õiguse aktiivseks osavõtuks ettevõtte juhtimisest, sageli aga võimaldas kehtestada nende üle täielikku kontrolli. Aktsiaettevõtete vormi levimine aitas kaasa pankade sissetungimi-

sele tööstusse. Esimese maailmasõja eelõhtul kontrollisid Ameerika Ühendriikides kaks kõige suuremat pank — Morgani ja Rockefelleri pank — raudtee-, kindlustus- ja teiste kompaniide 112 pank, mille kapitalid ületasid 22 miljardit dollarit.

Pangad muutuvad arvukate tööstus- ja transpordiettevõtete juhtijateks, pannes oma inimesi nende juhatusse. Seega kasvab pangakapital tihedalt kokku tööstusega. Niisugust kapitali nimetas Lenin finantskapitaliks. Finantskapitali kujunemine ei toimunud mitte ainult Ameerika Ühendriikides. See esines ka teistes riikides — Saksamaal, Inglismaal, Venemaal, Prantsusmaal jne. Iseloomustades Ameerika imperialismi, kirjutas Lenin: «...mitte kuskil mujal ei avaldu kapitali võim, käputäie miljardäride võim kogu ühiskonna üle nii jõhkralt, koos niisuguse avaliku äraostmisega, kui Ameerikas.»¹

Kapitalismi arenemisega Ameerika Ühendriikides, nagu teisteski kapitalistlikes maades, kaasnesid perioodilised majanduskriisid, mis Ameerika Ühendriikides kulgesid äärmiselt teravalt. Kõige raskemad olid Ameerika proletariaadile kriisid aastail 1893 ja 1900—1903. Nad tõid töölistele palju kannatusi; tööpuudus haaras miljonid proletarlasi, tõugates neid viletsusse.

Tööstuse kasv ja tehnika progress tõid endaga kaasa tööliste ekspluateerimise tugevnemise, massilise tööpuuduse ja töörahva kohutava viletsuse. Eriti raske oli hiljuti Ameerika Ühendriikidesse saabunud emigrantide olukord. Barbaarselt kiusati taga «värvilisi» töölisi — neegreid, jaapanlasi, hiinlasi. Ameerika Ühendriigid muutusid «...üheks esimeseks maaks selle kuristiku sügavuse poolest, mis on ühelt poolt käputäie jultunuks muutunud, sopas ja luksuses lämbuvate miljardäride ja teiselt poolt igavesti viletsuse piiril elavate töörahva miljonite vahel.»²

DOKUMENTE JA MATERJALE.

NAFTATRUSTI TEKIMINE AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES.

«Standard Oil Company» — naftatrusti palju kõmu tekitanud lugu annab lugejale võimaluse... luua endale ettekujutuse sellest, mida julgeb teha vaba demokraatliku vabariigi kodanlus, organiseerides truste...

Naftaajastu, nagu ütlevad jänkid, algas umbes 1860. aastal. Toota naftat sai ameerika kodanluse ideaaliks. Kümneid tuhandeid kodanlasi tormas naftabasseini. Pensilvaanlased hakkasid puurima puurauke, välja pum-pama väärtuslikku vedelikku ja seda puhastama. Dollareid sadas vihmata. Asjad edenesid hiilgavalt. Kuni äkki, siis kui spekulatsioonipalavik oli täies hoos, tekkis selles naftakuningriigis 1872. a. krahhi. Juurdlusega avastati, et

¹ Lenin, V. I. Teosed, 29. kd., lk. 449.

² Lenin, V. I. Teosed, 28. kd., lk. 45.

Morgani pank (New York, Wall Street).

terve rea ettevõtete pankrotistumine oli tingitud «South Improvement Company» süü läbi, mis üldise laostumise olukorras jõudis oma ohvrite arvel haljale oksale ja mis oli rajatud kaheteistkümne avantüristi poolt John Rockefelleri juhtimisel. Oma elus polnud need naftatöösturid tootnud ühtki liitrit naftat ja petrooleumi tundsid nad ainult tänu petrooleumilambi kasutamisele; nende hulgas oli üks ajakirjanik, mõned advokaadid, pangaametnikud, puuvillamüügi-maakler, suhkruvabrikant jne. 1870. aastal hinnati kompanii kapitali 5 miljonile frangile...

«South Improvement Company», selle «Standard Oil'i» algidu avantüristid hakkasid pidama julma sõda sõltumatute tootjatega. Sealjuures ei põlunud nad ühtki vahendit. Relvastatud kallaletungid, töökodade ja tehaste dünaamiidiga õhkulaskmine, puurtornide põletamine — kõik lasti käiku. Juurdluse käigus tehti kindlaks, et Pennsylvania raudtee abistas seda kompaniid oma ülemääraste eelistariifidega. Sõltumatud tootjad maksid naftaveo eest kaks korda rohkem. Ülejäägid 50% ulatuses läksid naftapiraatide kasuks... Kuid sellest oli veel vähe; raudtee keeldus andmast oma tsisternvaguneid sõltumatutele tootjatele, kes seetõttu olid sunnitud saatma oma petrooleumi vaatides; kuid seegi ei aidanud, kuna raudteevalitsus keeldus ka tavaliste vagunita andmisest vaatide jaoks... Analoogiline lugu juhtus

pärast seda, kui ehitati maa-alused torud petrooleumi pumpamiseks tsisternvaguneisse ja -laevadesse. See naftajuhe sattus naftatrusti kätte; sõltumatud naftatöösturid moodustasid sündikaadi uute torude panemiseks. Siis organiseeris kompanii loodrite bandesid ja varustas nad revolvrite ja vintšesteridega, et kasutada neid torude paigaldamisega tegelevate mullatöölise vastu, ja konksudega sissekaevatud torude väljatõmbamiseks. Käiku lasti isegi suurtükid...

Olles tootmise enda kätte haaranud, kiirustas naftatrust jaekaubandust oma orjusse rakendama. Et sundida kaupmehi kauplema ainult «Standard Oil'i» petrooleumiga, müüs kompanii seda nende kaupmeeste konkurentidele odavamalt hinnaga. Kui see ei aidanud, siis avas ta kaupluse kangekaelse kaupmehe oma kõrval ja müüs kõiki selle kaupu senikaua odavamalt hinnaga, kuni kaupmees oli täielikult laostunud.

P. Lafargue, Teosed, II kd., Moskva-Leningrad, 1928, lk. 229—231 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Võrrelge tööstuse kiire arenemise põhjusi Ameerika Ühendriikides ja Saksamaal XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.
2. Kuidas võimaldab aktsiaselts suurkapalistidel kasutada väike- ja keskmiste omanike säästusid?
3. Mis on finantskapital ja kuidas toimub tema kujunemine?
4. Kuidas tuleks defineerida finantsoligarhiat ja missugune on tema osa Ameerika Ühendriikides?
5. Kandke andmed Ameerika Ühendriikide kohta tabelisse «Imperialismi viis tunnust». Asuge teise tunnuse lahtri täitmisele (ka teiste maade kohta).

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletage meelde Ameerika Ühendriikide poliitilise korra põhijooned 1787. aasta konstitutsiooni järgi. (Vastuseks valmistumisel kasutage Ameerika Ühendriikide kõrgemate võimuorganite skeemi VIII klassi uusaja õpikust.)
2. Mis on kahe partei süsteem?

§ 22. AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE POLIITILINE KORD.

Vabariiklik ja Demokraatlik Partei. Pärast kodusõda oli Ameerikas kaks kodanlikku parteid — vabariiklased ja demokraadid. Vabariiklik Partei tugines peamiselt põhja- ja kirdeosariikide suurtööstureile ja finantsistidele. Ta oli kõrgete tollitariifide poolt. Demokraatlik Partei on samuti varakate kihtide — lõunaosariikide suurmaavaldajate ning kaitsetollidest mittehuvitatud töösturite ja finantsistide huvide esindajaks. Mõlemad parteid võitlesid vali-

«Jaht valijatele». Ameerika karikatuur. (Eesel — Demokraatliku Partei embleem, elevant — Vabariikliku Partei embleem).

jate oma mõju alla saamise eest, püüdsid petta töölisi ja neid oma poolele meelitada.

Kapitalismi arenemisega hakkas erinevus nende parteide vahel vähehaaval kaduma. Mõlemad hakkasid esindama monopolistliku kapitali huve. Monopolid ostsid ära mõlemad parteid. Näiteks John Rockefeller ohverdas tavaliselt suuri summasid vabariiklaste fondi, aga tema kompanjon maksis heldelt summasid demokraatide parteikassasse. Nii oli see 70—80 aastat tagasi, niisamuti on lugu ka tänapäeval.

Väikekodanlik tegelane senaator Pettigrew kirjutas Ameerika Ühendriikides õilmitsevast kahe partei süsteemist järgmist: «... erinevused mõlema vana poliitilise partei vahel ei ole põhimõttelist laadi. Ma nägin selgesti, et mõlemat parteid innustavad ekspluataatorite eraomanduslikud huvid...»

XVIII sajandi lõpul pidulikult väljakuulutatud demokraatlikud vabadused säilitasid Ameerika Ühendriikides oma kehtivuse vaid paberil. Kaua aega olid hääleõigusest ilma jäetud naised, emigrandid (Ameerika Ühendriikides viibimise esimese viie aasta jooksul) ja tegelikult ka hooajatöölised. Lõunaosariikides rakendati valimismaksu. Miljoneid kehviku, eriti neegreid, ei lastud sel kombel tegelikult valimiskastide juurde.

Riigiaparaadi allutamine monopolidele. Ameerika kodanlus, samuti nagu inglise kodanluski, kasutas osavalt kahe, vaheldumisi võimul oleva partei süsteemi. Kui valitsuse moodustasid vabariiklased, siis demokraadid, «kritiseerides» seda valitsust ja teeseldes rahva huvide kaitsjaid, meelitasid enda poole suure osa rahulolematuid.

Demokraatide võidu puhul valimistel läks opositsioonipartei osa vabariiklaste kätte. Need kodanlikud parteid muutusid kordamööda rahulolematuile külgetõmbekeskuseks, mis oli tõsiseks takistuseks kolmanda partei loomisele. Kahe partei süsteem, luues näilise mulje demokraatiast, takistas seega tõelise rahvapartei tekkimist Ameerika Ühendriikides.

Laialt levinud altkäemaksuvõtmine ja riigivara kõrvaldamine Ameerika Ühendriikide riigiaparaadis avas ametnikele ja seadusandlike asutuste saadikuile rohkesti võimalusi rikastumiseks rahva arvel. Demokraatide ja vabariiklaste vahel käis võitlus tulusate ametikohtade pärast. Valimistel võidu saavutanud partei jaotas oma poolehoidjate vahel «saagi» — mõjukad ja tulusad kohad riigiaparaadis. Niisugune «saagijagamine» muutus Ameerika poliitilises elus traditsiooniks. Engels kirjutas, et ameeriklased «... on Euroopa maadele ammust ajast tõestanud, et kodanlik vabariik on kapitalistlike ärimeeste vabariik, kus poliitika on vaid kommertsettevõtte nagu iga teinegi...»¹.

20 aasta jooksul pärast kodusõda oli võimul Vabariiklik Partei. Vabariiklaste administratsiooni müüdavus õõnestas partei autoriteeti. 1884. aasta valimistel võitis Demokraatlik Partei. 100 000 vabariiklasest ametnikku vallandati ja asendati demokraatidega. Võimule püüdlev Demokraatlik Partei esitas presidendikandidaadiks Clevelandi — New Yorgi osariigi kuberner. Kubernerina oli Cleveland välja astunud altkäemaksuvõtmise ja teiste teenistus-alaste kuritarvituste vastu. Seepärast esitatigi tema kandidatuur. Valijate laiad hulgad, kes uskusid demokraate, panid Clevelandile suuri lootusi. Kuid neil tuli peagi pettuda. Tulnud võimule, osutus Cleveland suurkapitali huvide mitte vähem ustavaks kaitsjaks kui tema vabariiklastest eelkäijad. Clevelandi valitsus õiendas julmalt arveid töölistega, surudes maha streike.

1888. aasta presidendivalimistel saavutas uuesti võimu Vabariiklik Partei. Ta täitis suurkapitali nõudmisi ja kehtestas uued tollitariifid, mis suurendasid tunduvalt tollimakse. Samal ajal võeti vastu niinimetatud Shermani seadus, mis oli sõnades suunatud trustide vastu. Kuid peagi sai täiesti selgeks, et tegelikult ei takista see seadus sugugi trustide tugevnemist. See-eest tarvitati teda üsna laialdaselt töölisliikumise vastu. Shermani seaduses oli punkt selle kohta, et isik või organisatsioon, kes tekitab kahju teise isiku või organisatsiooni varale, võetakse kohtulikule vastutusele või teda trahvitakse. Seda punkti kasutati kodanlik kohus töölisorganisatsioonide, peamiselt ametiühingute vastu, viidates sellele, et need tekitab kahju tööandjate varale. Viiest kohtuprotsessist lõppesid 90-ndail aastail tööandjaile õnnelikult neli. Samast arvust kohtuasjadest ametiühingute vastu otsustati tööliste kasuks ainult üks.

¹ Marx, K. ja Engels, F. Teosed, 38. kd., lk. 479 (vene keeles).

1893. aastal tuli vabariiklase asemel presidendikohale jälle demokraat — seesama Cleveland, kes jäi presidendiks kuni 1897. aastani. Aastail 1897—1912 oli võimul uuesti Vabariiklik Partei.

Riigiaparaadi müüdavus. Rikkuse ja võimu kontsentreerumine väikese käputäie magnaatide kätte tegi Ameerika Ühendriikidest äraostmise ja altkäemaksude klassikalise maa. Vargus, spekulatsioon ja reaktsiooni märatsemine tungisid ikka sügavamalt Ameerika poliitilisse ellu (vt. dokumenti 1). Paljude suurlinnade munitsipaliteedid sattusid osavate kelmide-äritsejate kätte. Näiteks New Yorgi linnaomavalitsuse haaras enda kätte kelmide jõuk, kelle eesotsas seisis üks Demokraatliku Partei ninamehi. See jõuk röövis enam kui kahe aasta jooksul miljoneid dollareid ühiskonna vara.

Eriti suurejooneline ja jultunud spekulatsioon toimus seoses raudteede ehitamisega. Transkontinentaalsete raudteeliinide ehitamise ajal röövisid kapitalistid ametnikele ja kongresmenidele antavate altkäemaksude abil rahvalt ja riigikassalt miljoneid dollareid. Raudteede ehitamise ergutamise ettekäändel andis valitsus erakompaniidele hiiglasuuri maa-alasid mõlemal pool raudteetammi ja rahalisi preemiaid valmishitatud raudtee iga miili eest. Raudteed said üldkokkuvõttes 242 000 ruutmiili suuruse maa-ala, s. t. suurema kui Saksamaa või Prantsusmaa territoorium. Raudteekompaniid müüsid selle maa edasi ülespuhutud hindade eest ja pistsid taskusse kolossaalseid vahekasusid.

Hiilgava satiirilise iseloomustuse Ameerika Ühendriikide XIX sajandi lõpu poliitikategelaste kohta on andnud Mark Twain oma romaanis «Kullatud aeg». Üks selle romaani tegelasi arvestas järgmisel viisil välja, kui palju maksab üks või teine Kongressi liige: «Kongressi pääsemine maksab raha. Et asja läbi viia, on teil kõigepealt tarvis saavutada enamus Esindajatekoja komisjonis. See maksab, ütleme, kümme tuhat dollarit nina pealt. Seega kokku nelikümmend tuhat dollarit. Enamuse peale Senati komisjonis tuleb arvestada umbes niisama palju — teine nelikümmend tuhat. Siis veel väike summake komisjonide esimeestele — mitte vähem kui kümme tuhat kummalegi — see on veel kakskümmend tuhat, ja sada tuhat ongi sissejuhatuseks läinud... Kümme eriti moraalset Esindajatekoja ja Senati liiget, igaühele kolm tuhat, kokku kolmkümmend tuhat. Eriti moraalsed maksavad rohkem, kuna nemad annavad stiili kogu asjale.» (Vt. dokumenti 2.)

Vabariikliku ja Demokraatliku Partei poliitikaanide müüdavuse ja põhimõttelageduse kohta kirjutas F. Engels: «...me näeme seal kaht suurt poliitiliste spekulantide jõuku, kes kordamööda haaravad enda kätte riigivõimu ja ekspluateerivad seda kõige räpasemate vahendite abil ja kõige räpasematel eesmärkidel, rahvus aga on jõuetu selle kahe suure poliitikute kartelli¹ vastu,

¹ Kartell — koondis.

kes seisvat tema teenistuses, kuid tegelikult valitsevad tema üle ja riisuvad teda.»¹

Neegrite olukord pärast kodusõda. Orjuse kaotamine ei toonud neegritele tegelikult võrdõiguslikkust. Et nad ei saanud maad, siis olid nad sunnitud seda rentima kas endiste orjapidajate-plantaatorite käest või uutelt maaomanikelt, kellele olid läinud mäsust osavõtjate maad. Suurem osa neegreid oli pooleterameeste seisundis, kes olid oma peremeestest alalises võlasõltuvuses.

Selleks et hoida neegreid eemal poliitilisest elust, hakati neilt nõudma eksamite sooritamist kirjaoskuses, konstitutsiooni teksti õiges tõlgendamises jne., enne kui neid lasti valimistest osa võtta. Eksameil oldi nende vastu äärmiselt kiuslik.

Neegrite vastu võitlemiseks moodustasid endised Lõuna mäsulised terroristliku salaorganisatsiooni — niimetatud Ku-Klux-Klani. Selle organisatsiooni liikmed, valgeis mantleis ja maskides, mõistsid neegrite üle omakohut ja tapsid neid. Samuti õiendasid nad arveid progressiivsete tegelastega valgete hulgast. Paljudes Lõuna linnades toimusid (ja toimuvad veel praegugi) neegripogrommid.

Laialt oli levinud tänapäevani säilinud lintšikohus — julm arveteõiendamine neegritega omakohtu teel. Jõuk valgeid võib mistahes väljamõeldud süüdistuse põhjal neegri kinni võtta, teda peksta ja isegi hukata. See «ameerika elulaadile» omane julm märatsemine andis Mark Twainile põhjust nimetada Ühendriike «Lintšivateks Ühendriikideks».

Paljudes lõunaosariikides võeti vastu «seadused hulkurluse kohta», mille põhjal kõik neegrid, «kellel ei ole kindlat tegevust», loeti hulkureiks ja nad pidid sundkorras endiste plantaatorite juurde tööle tagasi minema.

Neegreid, kellel oli võlgu või keda oli trahvitud, võidi samuti areteerida ja anda lepingu alusel ükskõik kelle juurde trahvi või võla tasateenimiseks. Lõunaosariikide vanglasis oli levinud komme aheldada ühe ahela külge vange, kes pidid üheskoos tegema raskeid töid, näiteks teid ehitama.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. M. GORKI PAMFLETIST «ÜKS VABARIIGI KUNINGAID».

Mõtlesin järele ja esitasin talle kindlalt küsimuse:

«Kuidas te teete raha?»

«Ahaa! Saan aru!» ütles ta noogutades. «See on väga lihtne. Mul on raudteed. Farmerid toodavad kaupa. Mina vean selle turule. Arvestad välja, kui palju raha tuleb jätta farmerile, et ta nälga ei sureks ja saaks edasi töötada, kõik ülejäänud aga võtad enesele kui veoraha. Väga lihtne.»

¹ Marx, K. ja Engels, F. Teosed, 22. kd., lk. 200 (vene keeles).

«Farmerid on sellega rahul?»

«Mitte kõik, arvan ma!» ütles ta lapse lihtsusega. «Kuid räägitakse, et mõned inimesed pole millegagi ega millalgi rahul. Alati on veidrikke, kes nurisevad...»

«Valitsus teid ei takista?» küsisin tagasihoidlikult.

«Valitsus?» kordas ta ja vajus mõttesse, hõõrudes sõrmedega laupa. Siis nagu midagi meenutades, noogutas ta pead. «Ahaa... See tähendab need... Washingtonis. Ei, nemad ei sega. Need on väga head poisid... Nende hulgas on mõned minu klubist. Kuid neid näeb harva... Sellepärast unustad nad vahel ära. Ei, nemad ei takista,» kordas ta ja küsis kohe uudishimulikult: «Aga kas siis on valitsusi, kes takistavad inimesi raha tegemast?»

Mul oli piinlik oma naiivsuse ja tema elutarkuse pärast...

Ta elavnes pisut ja muutus vähem sarnaseks ühte isiksusse segatud vanamehe ja imikuga. Tema peened tõmmud sõrmed hakkasid liikuma ja kuiv hää pragises mu kõrvus kiiremini.

«Valitsus? See on vahest huvitav küsimus, jah. Hea valitsus on hädavajalik. Ta lahendab niisuguseid ülesandeid: maal peab olema nii palju inimesi, kui ma vajan selleks, et nad ostaksid minult kõik, mis ma tahan müüa. Töölisi peab olema nii palju, et mul ei tuleks neist puudus. Kuid mitte ühtki ülearust! Siis ei teki sotsialiste. Ega streike. Valitsus ei tohi võtta kõrgeid makse. Kõik, mis rahvas saab anda, võtan ma ise. Seda ma nimetangi heaks valitsuseks...»

«Mulle on vaja, et maal valitseks kord,» jätkas ta veendunud ja kindlal toonil. «Valitsus palkab väikese tasu eest igasuguseid filosoofe, kes vähemalt kaheksa tundi igal pühapäeval õpetavad rahvast seadusi austama. Kui selle jaoks ei piisa filosoofidest, laske käiku sõdurid. Siin pole tähtsad mitte võtted, vaid ainult tulemused...»

Valitsuse liikmed peavad kõik olema tööstusettevõtete aktsionärid, siis taipavad nad kiiremini ja kergemini maa huvisid. Nüüd tuleb mul senaatoreid ära osta, et neid veenda, kui vajalikud on mulle... mitmesugused pisiasjad. Siis oleks see ülearune...»

Ta ohkas, põtkas jalaga ja lisas:

«Elu näed õigesti ainult kullamäe otsast.»...

Maksim Gorki, Teosed, 4. kd., Tallinn, 1957, lk. 86—88.

2. KONGRESMENIDE JA SENAATORITE MÜÜDAVUSEST.

«Ma usun,» ütles kolonel, «et talle antud mõistuse piirides püüab Kongress ikkagi tõe poole. Rohkem te ei saa temalt nõuda. Esimene asi, mille ta alati käsile võtab, on niinimetatud enesepuhastus. Algatatakse uurimine kahe- või kolmekümne, võib-olla aga ka viie- või kuuekümne saadiku kohta, keda kahtlustatakse, et nad eelmise istungjärgu ajal altkäemaksu võtsid.»

«Tähendab, sääraseid saadikuid on siiski kümneid?»

«Te saate aru, et meie vabal maal, kus igaüks võib Kongressi saadikuks valitud saada, ei või te ju sellelt asutuselt ingellikku puhtust nõuda. See oleks ebaloomulik. Suurem osa Kongressi liikmetest ei ole mitte inglid. Ma olen valmis seda tunnistama. Kuid niikaua, kui Kongressis istub ka veel ausaid inimesi, ei ole mul õigust kaevata.»...

«Kas siis seadusandliku võimuallika puhastamine on tühi ajaraiskamine? Te panete mind imestama!... Nii et kui nad on lõpetanud saadikutega, kes on altkäemaksu võtnud, siis hakkavad nad tegelema saadikutega, kes on altkäemaksu maksnud, et saada valitud Kongressi saadikuks. Ma arvan, et selle peale kulub veel neli nädalat.»

«Hea küll, jätkake. Nii et kaks kolmandikku istungjärgust on sellega läbi.»

«Siis tegelevad nad deputaatidega, kes taskuraha teenimise otstarbel on end määrinud väikeste patukestega, nagu riigiametite müümine ja muud selletaolised pisiasjad. Võib-olla ei oleks isegi mõtet sellega tegelda, kuid Kongress ei saa rahule jääda, enne kui ta on end igasugusest rämpsust põhjalikult puhastanud. Seda tuleb tõsiselt heaks kiita.»

«Kui kaua aega võtab nende väikeste plekkide puhastamine?»

«Tavaliselt umbes kaks nädalat.»

«Nii et Kongress istub alati kaks ja pool kuud abitult karantiinis? See on ju peaaegu kogu istungjärg... Aga kas te ei mõtle, et kui te nimetatud saadikud Kongressi koosseisust välja heidate, siis te ei saa enam kvorumit kokku?»

«Heidame saadikud välja! Kes ütles, et nad välja heidetakse?»

«Kuidas?! Neid ei heidetagi välja?»

«Mitte mingil tingimusel! Neid ei heideta mitte kunagi välja. See oleks traditsiooni rikkumine.»

«Mis mõte on siis seda kaks ja pool kuud arutada ja huupi niisugust tsirkust teha?»

«Väga veider küsimus. See on kombeks. Rahvas nõuab seda.»

«Siis meie rahvas ei ole nähtavasti mõistuse juures.»

«Te eksite. Rahvas arvab alati, et keegi välja heidetakse.»

«Hea küll, aga kui selgub, et kedagi välja ei heideta, mis mõtleb rahvas siis?»

«Selleks ajaks on enesepuhastus nii pikale veninud ja kõiki nii ära tüüdanud, et rahvas on õnnelik, kui Kongress hakkab viimaks ometi millegi muuga tegelema. Ja siiski pole enesepuhastus tühi ajaraiskamine. Sellel on suur moraalne mõju.»

«Moraalne mõju!... Kellele?»

«See on raske küsimus, sellele ei saa nii järsku vastata... Ma arvan, et kõigepealt teistele maadele... On suur asi olla eeskujuks kogu tsiviliseeritud maailmale!»

Mark Twain, Valitud jutustused, Tallinn, 1953, lk. 298—300.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Näidake Ameerika Ühendriikide riigiparaadi allumist monopolidele.
2. Näidake kahe partei süsteemi klassiolemust Ameerika Ühendriikides.
3. Tooge fakte, mis annavad tunnistust ameerika poliitikategelaste ja ametnike müüdavusest.
4. Valmistage ette referaat neegrite olukorrast Ameerika Ühendriikides XX sajandil.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletage meelde tööliklassi osa Põhja võidus orjandusliku Lõuna üle.
2. Mõtelge, mispärast aitas Põhja võit kaasa proletariaadi võitluse tugevnemisele kodanluse vastu.

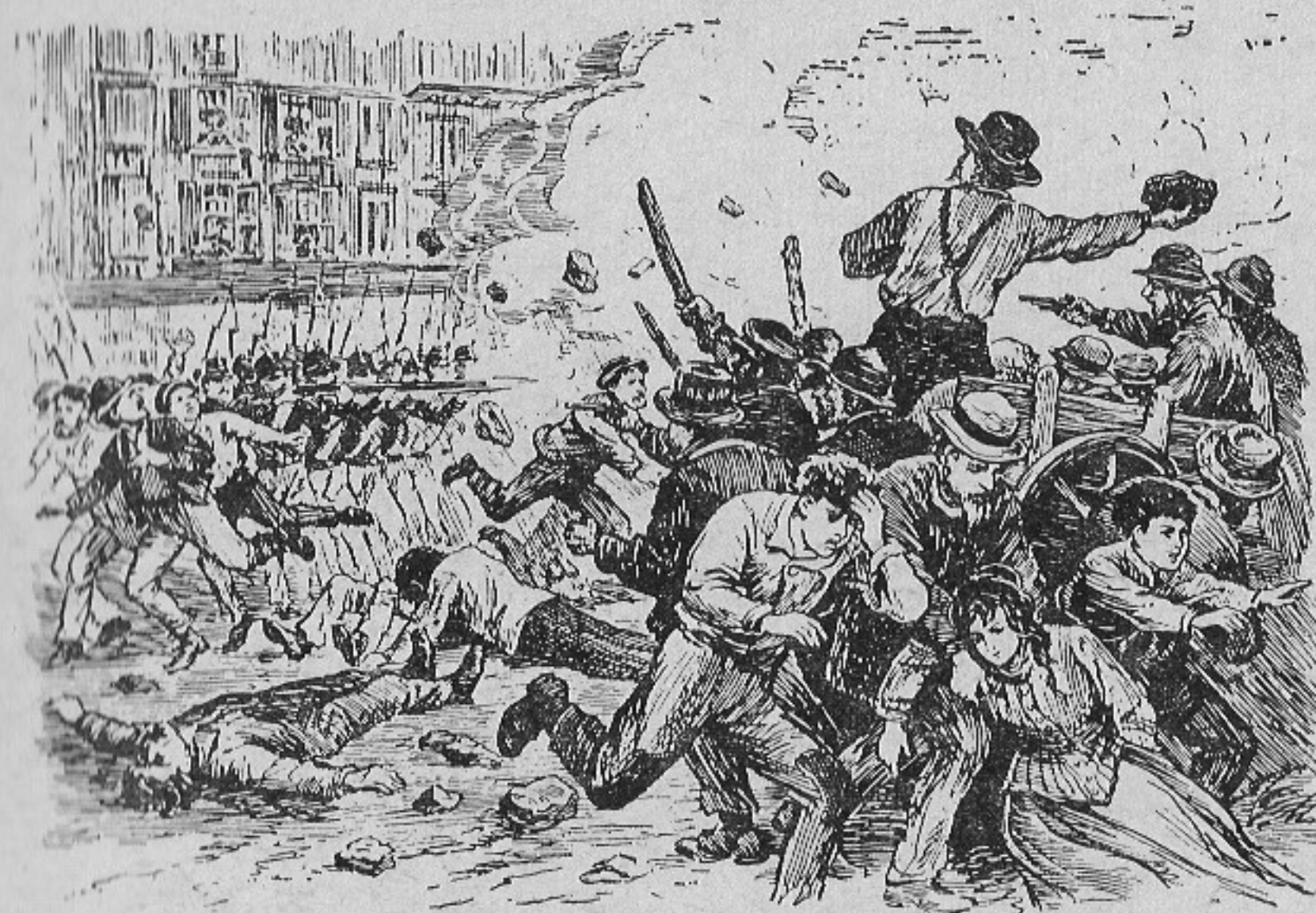
§ 23. TÖÖLISLIIKUMINE AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Töölisliikumise arenemine Ameerika Ühendriikides. Kapitalismi iseärasused Ameerika Ühendriikides ei saanud jätta mõju avaldamata töölisliikumisele. Selle arenemise oluliseks piduriks pidasid Marx ja Engels suure «vabade» maade fondi olemasolu. See fond, mis põhiliselt ammendati alles XIX sajandi 90-ndail aastail, oli ülemäärasele linnaelanikkonnale väljapääsuks vabadele maadele Kesk- ja Kaug-Läänes. Seepärast kujuneski Ameerika Ühendriikides alaline tööliste kaader välja alles XIX sajandi lõpuks. Tööjõu puudus aitas kaasa sellele, et palk Ameerika Ühendriikides, eriti tööliklassi ladvikul, oli veidi kõrgem kui Euroopas.

Teiseks takistuseks töölisliikumise kasvule oli tööliklassi paljurahvuseline koosseis. Sellesse kuulus nii valgeid kui ka neegreid, nii töölisi, kelle esivanemad olid elanud Ameerikas juba mitu inimpõlve, kui ka emigrante mitmetest maadest. Ameerika Ühendriikide kodanlus kasutas seda rahvuste kirevust töölisliikumise lõhestamiseks. Ta ässitas ühest rahvusest töölisi teisest rahvusest tööliste kallale, valgeid neegrite ja hiinlaste kallale jne. Põliste («sajaprotsendilistele») ameerika töölistele sisendati ideed nende üleolekust «värvilistest» töölistest ja välismaalastest. Kodanlus kasutas oma huvides põliselanikest tööliste hirmu selle ees, et nende palk võib emigrantide juurdevoolu tagajärjel alineda. Samal ajal nuumas ameerika kodanlus emigrantide ja neegrite massi kõige ebainimlikuma ekspluateerimise arvel tööliste ladvakihti, kes moodustas töölisaristokraatia. Lõhe tööliklassis muidugi nõrgendas tunduvalt töölisliikumist.

Streigivõitlus 70—80-ndail aastail. 70—80-ndad aastad olid murranguline ajajärk Ameerika Ühendriikide töölisliikumise ajaloos. Töölised hakkasid tõstma häält liiga pika tööpäeva, madala palga ja töökaitseaduste täieliku puudumise vastu.

70-ndail aastail toimusid suured streigid: streikisid raudteelased ja söekaevurid. Streigid olid visad ja kujunesid sageli relativastatud kokkupõrgeteks. Ameerika kodanlus õiendas töölistega metsikult arveid. Nii näiteks 1877. aastal, esimese üldrahvusliku raudteelaste streigi ajal Ameerika Ühendriikide ajaloos paisati streikijate vastu sõdurid ja vabatahtlikud kodanluse hulgast. Kodanlik ajakirjandus kuulutas streigi kommunistlikuks vande-

Streikijate tulistamine Baltimore'is.

nõuks ja kutsus üles «kostitama tinaga» nälgivaid streikijaid. Sõdurid avasid tule streikijate rühmade pihta, kes püüdsid peatada rongide liiklust.

Raudteelaste streiki toetasid teiste tööstusharude töölised ja ka paljud farmerid. Pittsburghis, Baltimore'is, Chicagos ja teistes suurtes keskustes võtsid kokkupõrked streikijate ja sõjaväe vahel ägeda iseloomu. Pittsburgh oli mitu päeva tööliste käes. Üle 300 tööliste andsid oma elu, võideldes raudteelaste õigustatud nõudmistest eest. Pärast streikijate tulistamist lamas Pittsburghi tänavail surmaeelses agoonias kümneid inimesi. «Nuukuvad naised,» kirjutas üks kodanlik ajaleht, «needsid neid, kes olid nad leskedeks teinud.»

Hoolimata tööliste poolt ülesnäidatud visadusest, suruti raudteelaste streik maha. Need esimesed massistreigid panid liikuma Ameerika Ühendriikide tööliklassi. 80-ndaid aastaid iseloomustab massiline liikumine kaheksatunnise tööpäeva eest.

Streigid ja demonstratsioonid kaheksatunnise tööpäeva nõudmisega haarasid kõiki suuremaid tööstuskeskusi. Tööliste hulgas oli populaarne laul:

Näid väsinud asjatust tööst me
ja tahame muuta maailma,
kus puhkuseks aega ei anta,
ning näljas me ilmast ilma.

Ameerika Ühendriikide proletariaat valmistus aktiivselt üldstreigiks kaheksatunnise tööpäeva kehtestamise eest. Streik otsustati korraldada 1. mail 1886. a. Kodanlus kuulutas selle päeva «kommunistliku ülestõusu» päevaks. Ajakirjandus kutsus üles «heitma pomme streikijate hulka, kes soovivad palga tõstmist ja tööpäeva lühendamist, hävitama tööliste juhte, et kellelgi ei tekiks tahtmist nende eeskujule järgneda.»

Kuid kodanlusel ei läinud korda proletariaati hirmutada. 1. mail algas üldstreik, millest võttis osa sadu tuhandeid töölisi. Liikumine kaheksatunnise tööpäeva eest omandas eriti terava iseloomu Chicagos. Kohalikud lihatööstuse ja põllutöömashinate tööstuse magnaadid ning «kollase ajakirjanduse» omanikud valmistusid arveteõienduseks töölistega. Linn ujutati üle sõdurite, politseinike ja gangsteritega. Ajalehed kutsusid üles «kaunistama iga laternaposti kommunisti laibaga» ja nõudsid «kuule rahvarämpsu, nööri juhtide jaoks». Esimesel kahel päeval kulgesid streigid ja demonstratsioonid rahulikult. Kuid 3. mail vallandus ammu ettevalmistatud provokatsioon: politsei tulistas relvastamata töölisi, maha jäi 5 tapetut ja 50 raskesti haavatut.

4. mail korraldasid töölisel protestimiitingu. Miitingu ajal heitis provokaator politseinike hulka pommi. Politsei avas tule. Tööliste hulgas oli surmasaanutena ja haavatutena uusi ohvreid. Võimud areteerisid streigiliikumise juhid. Protsess nende vastu oli pühas silmakirjatsemine ja irvitamine kohtumõistmise kõige elementaarsemate normide üle. «Tunnistajatena» esinesid võimude poolt äraostetud spioonid ja provokaatorid.

Oma mehise käitumisega kohtus võitsid streigist osavõtjad kõigi maade progressiivselt meelestatud inimeste sümpaatiat. Kaebealustest muutusid nad Ameerika Ühendriikide valitseva kapitalistliku süsteemi ähvardavaiks süüdistajateks. «Kui te arvate,» ütles üks kaebealune, «et meid üles puues suudate te peatada töölisliikumist, milles näevad oma pääsemist miljonid rõhutatud tööinimesed, kes elavad viletsuses ja puuduses, kui te seda tõesti arvate, siis pooge meid! Kuid teadke, et te lähmatate ainult sädeme ja et kõikjal teie selja taga lööb lõõmama leek. See leek sünnib rahvahulkade põuest ja teie olete võimetud seda kustutama...»

Kodanliku kohtu otsusel poodi neli töölisliikumise juhti üles. Seitse aastat pärast nende hukkamist tunnistasid valitsusorganid, et selles protsessis oli tehtud «viga» ja järelikult olid poodud süütu inimesed.

Ameerika proletariaadi võitlus ei jäänud tulemusteta. Ligi 50 000 töölist võitsid kätte kaheksatunnise tööpäeva, teised saavutasid tööpäeva lühendamise.

Edaspidi kujunes 1. mai kõigis maades proletariaadi võitluse päevaks kaheksatunnise tööpäeva eest ja tööliklassi rahvusvahelise solidaarsuse demonstreerimise päevaks.

Ameerika Tööföderatsioon (ATF). Töölisliikumise tõusu aastail

Trust nühk töörahval nahka. (Karikatuur.)

tekis Ameerika Tööföderatsioon, mis ühendas paljusid ametiühinguid. Lõplikult kujunes ta välja 1886. aastal. Tööföderatsiooni asutajaks oli Gompers, kes oli 42 aasta jooksul tema esimees. ATF muutus peagi reaktsiooniliseks, sotsialismivastaseks organisatsiooniks, mis toetus peamiselt töölisaristokraatiale. ATF-i juhtkond ignoreeris kvalifitseerimata tööliste paljumiljonilisi hulki ega lasknud neegreil astuda oma ametiühingusse. Gompers ja tema mõttekaaslased propageerisid tööliste ja ettevõtjate huvide ühtsuse ideed ning klassirahu. Nad takistasid kõigi vahenditega proletariaadi poliitilise massipartei loomist ja suhtusid sügava vihkamisega sotsialismisse. ATF ei esitanud valimistel oma kandidaate, vaid astus välja loosungi all: «Toeta sõpru ja karista vaenlasi!» See tähendas — toeta neid kodanlike parteide kandidaate, kes lubavad teostada ATF-ile kasulikku poliitikat.

Ametiühingubürokraadid Ameerika Tööföderatsioonist on ka tänapäeval monopolistliku kodanluse agentuuriks töölisliikumises. Ametiühingute oportunistlik ladvik mürgitab tööliste teadvust «teooriatega» klasside koostööst ja toetab tingimusteta Ameerika imperialismi agressiivset välispoliitikat.

Klassivõitluse teravnemine XX sajandi alguses. Imperialismi ajastu saabumisega tugevnes tööliste ekspluateerimine. Ettevõtte rakendati mitmesuguseid hige väljapressimise süsteeme, mis halastamatult kurnasid tööliste jõudu ja lühendasid tema elu (vt. dokumenti). Niisugune töö intensiivsuse tõstmine ohutustehnika puudumise juures põhjustas tihti õnnetusjuhtumeid. 1914. aastal, mil Ameerika Ühendriikides oli 14 miljonit tööstustöölist, esines 2 miljonit õnnetusjuhtumit, millest pool miljonit olid rasked. Õnnetusjuhtumite tagajärjel suri igal aastal keskmiselt 75 000 ini-

Eugene Debs.

Bill Haywood.

mest, neist 35 000 sai surma töö ajal. XX sajandi alguses langes töölisklassi elatustase. Tõsi küll, XX sajandi esimesel kümnendil suurenes keskmine palk 21% võrra. Kuid see-eest kasvas elukallidus nende aastate jooksul 51% võrra. Tööpäeva mõningane lühendamine ja tööliste üksikute kategooriate suhteliselt kõrge palk, eriti auto- ja metallurgiatööstuses, ei muutnud üldist pilti ameerika töörahva rasketest elutingimustest. Endiselt valitses tööliskvartalites õigusetus ja ebakindlus homse päeva suhtes.

Kvalifitseerimata ja poolväljaõppinud tööliste tohtu suure massi hulgas tugevnesid võitlusmeeleolud, kasvas nende võitlusvõimelisus ja tung organiseerumisele.

ATF-is tugevnes progressiivsete elementide mõju, kes pidasid võitlust ametiühingute juhtkonna oportunisti vastu. Ka väljaspool ATF-i moodustati ametiühinguid, kes astusid välja klasside koostöö poliitika vastu.

Kõige väljapaistvamateks progressiivseteks tegelasteks Ameerika töölisliikumises olid Bill Haywood (1869—1928), Eugene Debs (1855—1926) ja William Foster (1881—1961).

Bill Haywood, kes ise oli varem Kaljumäestiku piirkonnas kaevur olnud, juhtis kaevurite ja teiste tööalade tööliste streike. «Suur Bill», nagu töölised teda hellitavalt kutsusid, esindas koos andeka kõnemehe ja organisaatori Eugene Debsi ning teise väsimatu proletariaadi huvide eest võitleja William Fosteriga kõige revolutsioonilisemat, pahempoolset tiiba ametiühingu- ja sotsialistlikus liikumises.

Eugene Debs organiseeris raudteelaste võitlusliidu, juhtis 90-ndate aastate suuri streike ning oli ameerika tööliste armastatumaid ja populaarsemaid juhte.

1905. aasta Vene revolutsiooni mõjul algas Ameerika Ühendriikides töölisliikumise uus tõus. Aastail 1905—1914 haaras streigi-

võitlus tähtsamate tööstusharude töölisi. Kui aastail 1900—1904 streikis igal aastal üle 500 000 inimese, siis 1914. aastal ulatus streikijate arv miljonini.

Ameerika Tööföderatsiooni juhtkonna kaasabil võtsid ettevõtjad ja valitsus tööliste väljaastumiste mahasurumiseks tarvitusele kõige karmimaid abinõusid. Käiku lasti hoolikalt ettevalmistatud šantaaž, «mustad nimekirjad», palgalised bandiidid, politsei jõud ja sõjavägi ning streigimurdjad. Võitlevaise ametiühinguisse saadeti provokaatoreid. Revolutsiooniliselt meelestatud töölisliikumise tegelaste vastu alustati kohtulikku jälitust, mis lõppes kapitalismi vastu võitlejaile sageli pikaajalise vanglakaristusega ja isegi surmanuhtlusega.

Iseloomulikuks näiteks julmast arveteõiendusest töölistega oli Colorado kaevurite streik. 1913. aasta septembris kuulutas 12 000 kaevurit välja streigi ebainimlike töötingimuste pärast. Nad nõudsid kaheksatunnise tööpäeva kehtestamist ja palga tõstmist 10% võrra. Hoolimata tugevast lumesajust ja kiilasjääst, aeti streikijad ja nende perekonnad välja viletsatest hüttidest, mis kuulusid peremeestele — Rockefelleri kompaniile. Streikijad ehitasid endale kiiruga telgid ja asusid laagrisse.

Streikijate vastu saadeti palgaliste gangsterite relvastatud jõud ja hiljem sõjavägi. Kaevurid otsustasid relvastatud kallale tungile vastu astuda ja varustasid end hädapäraste relvadega.

1914. a. kevadel kuulutati kogu piirkonnas välja sõjaseisukord. 20. aprillil algas streikijate laagri tulistamine. Politsei valas telgid kivisöetõrvaga üle ja pani need põlema. Tööliste hulgas oli palju surmasaanuid ja haavatuid. Ühest august leiti 11 last ja 2 naist, kes olid lämbunud või elusalt põlenud. Võimud võtsid streigi juhid kinni ja lasksid nad maha. Poolteist aastat kestnud võitlusest piinatud kaevurid olid sunnitud tööle tagasi minema.

Ideoloogiliselt ei olnud Ühendriikide proletariaat veel küps. Sotsialistlik liikumine Ameerika Ühendriikides oli tunduvalt nõrgem kui Euroopas. Erinevalt saksa ja prantsuse proletariaadist ei suutnud ameerika töölised luua marksistlikku massiparteid. Nad jäid kõige reaktioonilisema ametiühingujuhtkonna võimusesse. Revolutsioonilised sotsialistid, kes olid nii teoreetiliselt kui ka organisatsiooniliselt veel halvasti ette valmistatud, ei olnud suutelised Gompersile ja tema pooldajatele hävitavat lööki andma. Pikka aega valitsesid Ameerika Ühendriikide töölisliikumises oportunistid.

William Foster.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

CHICAGO TAPAMAJADES.

Inimesed töötasid pöörase kiirusega, lausa joostes, tempos, mida võib võrrelda ainult jalgpallimängu tempoga.

Tööjaotus oli viidud äärmuseni, iga tööline teostas ainult üht operatsiooni — enamasti kahte-kolme löiget — ja läks edasi mööda viieteistkümnest-kahekümnest loomakerest koosnevat rida, korrates neid löikeid igal kerel. Ees käis «lihunik», lastes välja verd kiire löögiga, nii kiiresti, et silm tabas ainult noa välgatust, ja enne kui jõudsite midagi mõelda, oli «lihunik» juba järgmise looma juures, ja helepunane juga voolas põrandale... Tapamajas sisseseatud töötempo nõudis inimestelt suurimat pingutust; esimese härja tapmise hetkest kuni vileni keskpäeval ja seejärel kella poole ühest kuni jumal teab mis kellani õhtul või öösel ei saanud töölise käed, silmad ega aju minutitki puhkust. Jurgis nägi, missuguste vahenditega peremeestel oli õnnestunud niisugune olukord saavutada: mõnede operatsioonide sooritamise kiirus määras kõigi teiste tempo, ja nende operatsioonide peale pandi inimesi, kellele maksti hästi ja keda sageli vahetati. Polnud raske eristada niisuguseid «tempomäärajaid» teistest töolistest, sest meistrid pidasid neid kogu aeg silmas ja nad töötasid nagu kuradid. Seda nimetati «kannustamiseks», ja kui mõni vastu ei pidanud, siis sajad inimesed tänaval ainult seda ootasidki, et neid proovile võetaks...

Jurgis oli lihtsalt rabatud, kui sai teada, et nad peaaegu kõik vihkavad oma tööd. Ja see tunne oli niivõrd üksmeelne, et sellega kokku sattudes tundis inimene hämmeldust, peaaegu hirmu; kuid fakt jäi faktiks — töölised vihkasid oma tööd. Nad vihkasid meistreid, vihkasid peremehi, vihkasid tapamaja, tervet seda rajooni — isegi tervet linna — vihkasid pöörase, kibeda ja lepitamatu vihaga. Naised ja väikesed lapsed olid saavutanud täiuslikkuse needmistes: siin on kõik vastik, läbinisti vastik, vastik põhjani. Aga kui Jurgis hakkas neid küsitlema, siis kõõritasid nad kahtlustavalt tema poole ja piirdusid vastusega: «Ah, mis, tööta siin, küll siis ise näed.»

U. Sinclair, Džungel, Moskva, 1956, lk. 43, 60—61 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missugune oli töölisklassi koosseis ja olukord Ameerika Ühendriikides XIX sajandi lõpul? Selgitage, kuidas avaldasid Ameerika proletariaadi olukorra erinevused mõju tema võitlusele kapitalistide vastu.

2. Milles avaldus töölisliikumise tõus Ameerika Ühendriikides 70—80-ndail aastail?

3. Missugune on Ameerika Tööföderatsiooni osa Ameerika töölisliikumise ajaloos?

4. Lähtudes teile tuntud oportunisti definitsioonist, iseloomustage ATF-i liidrite tegevust.

5. Iseloomustage lühidalt Ameerika töölisliikumise progressiivseid tegelasi.

6. Täitke tabel «Kahe suuna võitlus Ameerika töölisliikumises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses» (õpiku 52. lk-l).

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1. mai 1886 — Üldstreik Ameerika Ühendriikides kaheksatunnise tööpäeva eest peetava võitluse loosungi all.

3.—4. mai 1886 — Verised sündmused Chicagos.

1913—1914 — Kaevurite streik Colorados.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

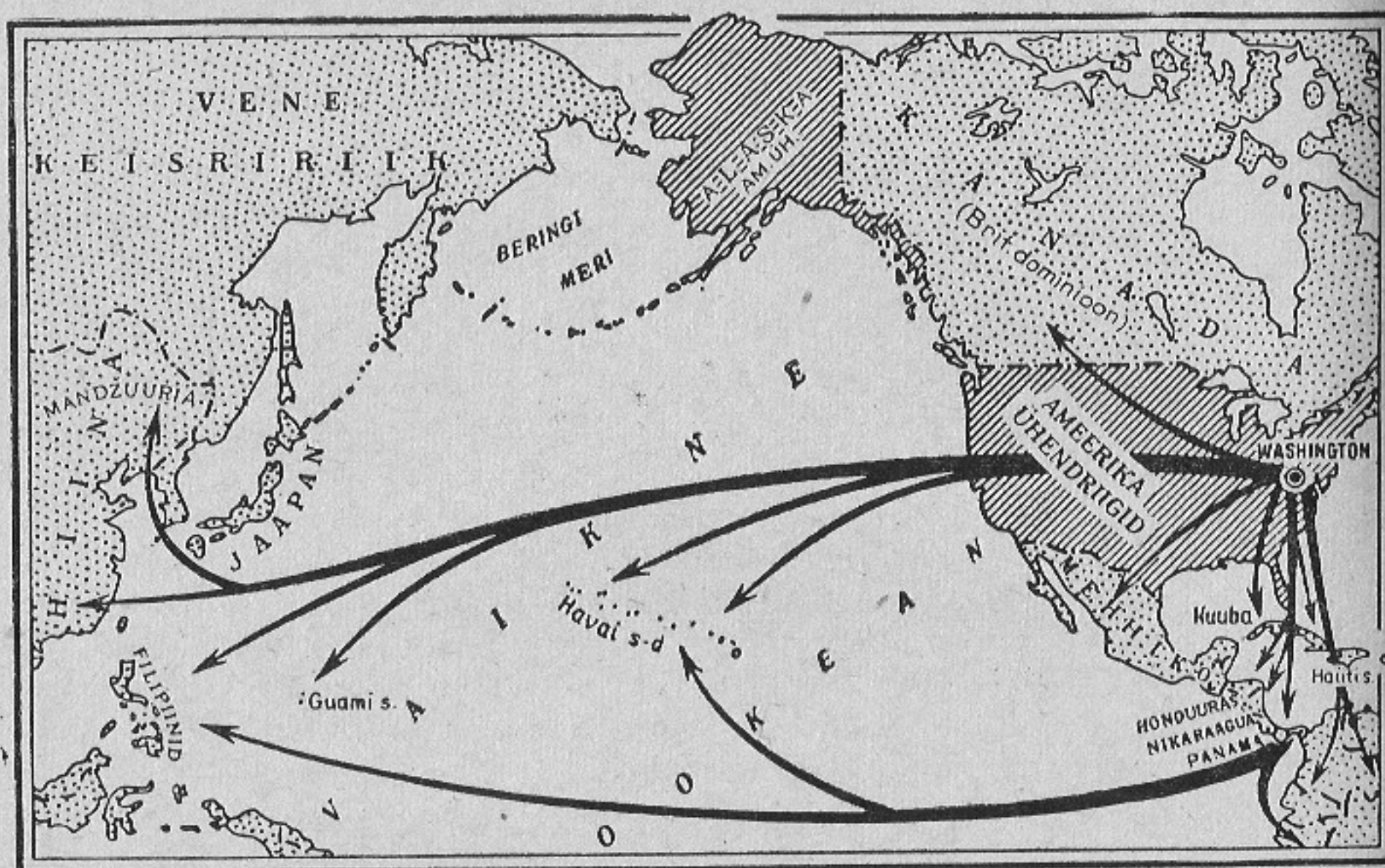
Tuletage meelde fakte Ameerika Ühendriikide agressiivse välispoliitika kohta XIX sajandi 40—50-ndail aastail ja leidke kaardilt Ameerika Ühendriikide poolt vallutatud territooriumid.

§ 24. AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE AGRESSIIVNE VÄLISPOLIITIKA.

Ameerika Ühendriikide asumine koloniaalvallutuste teele. XIX sajandi 90-ndad aastad tähistavad Ameerika Ühendriikide asumist koloniaalvallutuste teele väljaspool Ameerika mandrit. Seda nõudsid valitsuselt visalt kapitalistlikud monopolid. Esimeseks sammuks koloniaalimpeeriumi loomisel oli Havai saarte vallutamine Ameerika Ühendriikide poolt (1898). Neil saartel oli Ameerika Ühendriikide jaoks suur strateegiline tähtsus baasina Vaikses ookeanis teel Aasiasse.

Hispaania-Ameerika sõda. Ameerika Ühendriigid olid jäänud hiljaks maailma territoriaalsele jaotamisele. XX sajandi alguseks ei olnud maakeral peaaegu üldse enam vallutamata territooriume, mida oleks saanud muuta Ameerika Ühendriikide asumaadeks. Ameerika Ühendriigid — see noor imperialistlik kiskja — kavatsesid kõigepealt haarata saagi vanadusest nõdraks jäänud kiskjalt — Hispaania monarhialt. Erilist huvi tundsid ameerika kapitalistid Hispaaniale kuuluva Kuuba saare vastu, mille majandusse nad olid paigutanud suuri kapitale.

Ameerika Ühendriigid hakkasid valmistuma sõjaks Hispaania vastu. Nad otsustasid oma eesmärkide saavutamiseks ära kasutada rahvusliku vabastuse ülestõusu Kuubal ja võitlust Hispaania ülevõimu vastu teises Hispaania koloonias — Filipiini saartel. Selleks et Ameerika avalikku arvamust sõjaks ette valmistada, saatis Ühendriikide valitsus korduvalt silmakirjalikke protestinoote

Ameerika Ühendriikide ekspansiooni peasuunad XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

Ekspansioon oli peamiselt suunatud Kariibi mere basseini ja Vaiksele ookeanile, selleks et realiseerida Põhja-Ameerika monopolide laiaulatuslikke agressiivseid plaane Aasia ja Ladina-Ameerika turgude haaramiseks. V. I. Lenin märkis, et Kuuba, Filipiinid ja Havai on ainult «suupiste» isu äratamiseks rikkalikuma pidusöögi eel (vt.: V. I. Lenin, Vihikud imperialismi kohta, lk. 359, vene keeles).

hispaanlaste poolt Kuubal toimepandud vägivallategude puhul. Ühtlasi saadeti Kuuba rannikule Ameerika sõjalaev, näiliselt Ameerika kodanike huvide kaitsmiseks. See laev lendas teadmata põhjustel Havanna reidil õhku. Ehkki juurdlusel ei avastatud katastroofi süüdlast, omistas Ameerika Ühendriikide valitsus süü hispaanlastele.

1898. a. aprillis kuulutas Ameerika Ühendriikide Kongress Hispaaniale sõja. See kestis kõigest kolm kuud. Sõda paljastas Hispaania monarhia nõrkuse ja seismise roiskumise. Hispaania sai kiiresti lüüa ja oli sunnitud rahu paluma. 1898. aasta lõpul Pariisis allakirjutatud rahulepingu järgi said Ameerika Ühendriigid endale Filipiinid, Puertoriiko ja Guami saare. Hispaania loobus oma võimust Kuuba üle. See saar, mille rahvastel olid rahvuslikus vabadusvõitluses ammu kujunenud omad revolutsioonilised traditsioonid, kuulutati formaalselt sõltumatuks vabariigiks. Tegelikult aga muutsid ameerika imperialistid Kuuba Ameerika Ühendriikide asumaaks.

Filipiinidel, nii nagu Kuubalgi, löödi hispaanlased puruks mitte niivõrd Ameerika vägede tegevuse tulemusel, kuivõrd kohaliku rahvastiku kangelasliku võitlusega, kellele Ameerika Ühendriigid lubasid sõltumatus. Filipiinide rahvas kuulutas välja vabariigi. Kuid Ameerika Ühendriigid ei kavatsenudki täita oma lubadust ja anda Filipiinidele vabadust. Nad tungisid Filipiinide patriootidele kallale (vt. dokumenti 1). Algas visa võitlus. Filipiinlaste vastupanu suruti maha äärmise julmusega. Ameerika vägede karistusekspeditsioonid hävitasid kümneid tuhandeid sõltumatus eest võitlejaid. Ameerika Ühendriigid orjastasid Filipiinid ja muutsid nad oma asumaaks.

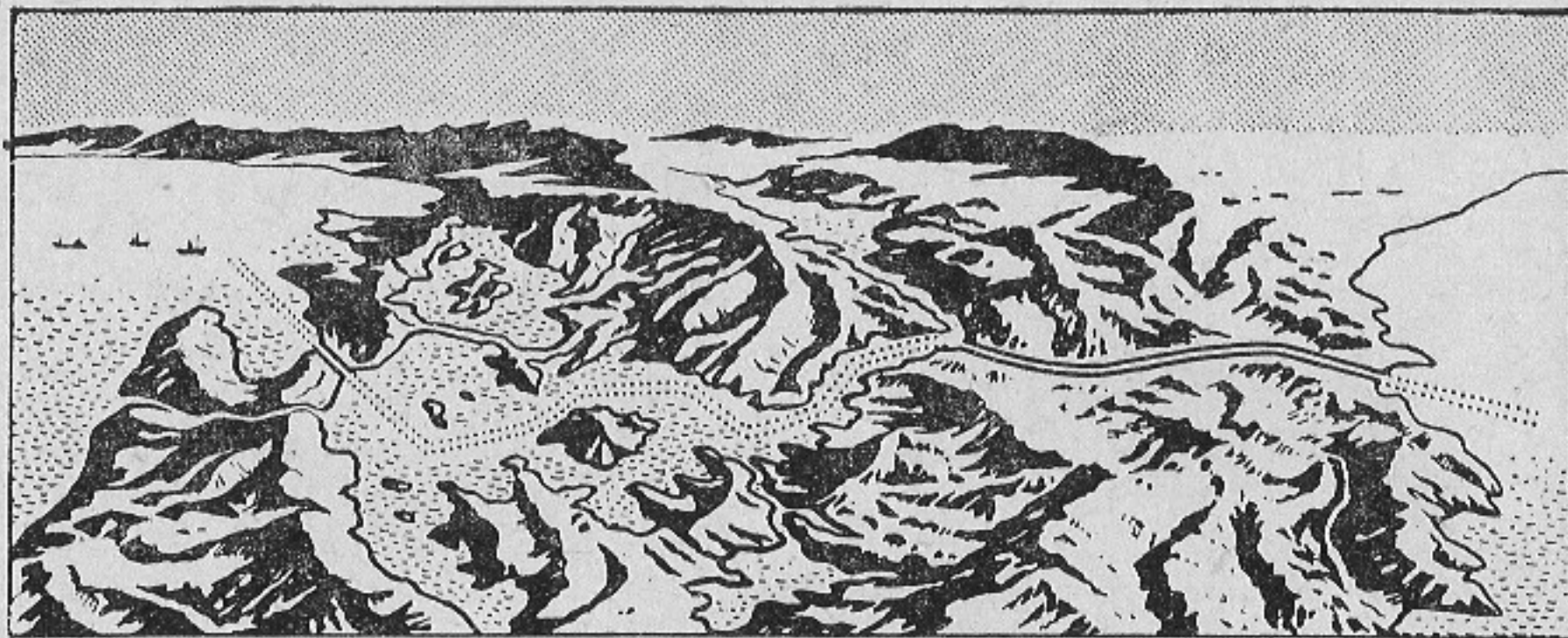
Ameerika Ühendriikide poliitika Hiinas. Ameerika Ühendriikide imperialistid pidasid Filipiine väga tähtsaks baasiks edasitungimisel Hiinasse ja teistesse Ida-Aasia maadesse. Relva jõul sundisid Ameerika Ühendriigid Koreale peale ebavõrdse lepingu.

Möödunud sajandi 90-ndail aastail muutus Ameerika imperialismi vallutuspüüdluste peamiseks objektiks Hiina. Ameerika Ühendriigid vaidlesid vastu sellele, et Inglismaa, Jaapan või mõni teine suurriik, kes oli tunginud Hiinasse enne Ameerika Ühendriike, on kehtestanud enda jaoks ühes või teises Hiina osas mingisuguseid privileege. Neis privileegides nägi Ameerika Ühendriikide valitsus takistust Ameerika kapitali sissetungile Hiinasse. 1899. aastal pöördus ta teiste suurriikide poole nõudmisega teostada Hiina suhtes niinimetatud «lahtiste uste» poliitikat. Pääs Hiinasse peab olema avatud kõigile välismaa kapitalistidele — niisugune oli selle loosungi mõte. «Lahtiste uste» doktriin oli Ameerika Ühendriikide imperialistliku poliitika tööriist. Koos teiste imperialistlike suurriikidega võtsid Ameerika Ühendriigid 1900. aastal aktiivselt osa rahva ülestõusu metsikust mahasurumisest Hiinas.

1901. aastal asus kuni uute valimiseni presidendi kohuste täitmisele Theodore Roosevelt, Ameerika imperialismi kõige agressiivsemate ringkondade esindaja. Ta unistas Ameerika Ühendriikide hegemoonia kehtestamisest mitte ainult läänepoolkeral, vaid koguni neist aegadest, mil Ühendriigid võidavad kätte maailmavalitsemise.

Edasise agressiooni teostamiseks hakkasid Ameerika Ühendriigid ehitama suurt sõjalaevastikku. See toimus tol ajal loosungi all: «Ameerika sõjalaevastik ei tohi olla nõrgem ühestki laevastikust maailmas peale Briti laevastiku.»

Ameerika Ühendriikidel oli tarvis omada võimalust kiiresti paisata oma sõjalaevu Atlandi ookeanist Vaiksesse ookeani. Seda probleemi oli võimalik lahendada kanali kaevamisega läbi Kolumbiale kuuluva Panama maakitsuse. Saanud kanali oma valdusse, oleksid Ameerika Ühendriigid võinud kindlustada oma positsioone ka Kesk- ja Lõuna-Ameerikas. Ja Ameerika Ühendriikide valitsus otsustaski vallutada Panama.

Panama kanal.

Panama kanal. Ameerika Ühendriigid pöördusid Kolumbia poole ettepanekuga müüa neile Panama maakitsus, kuid Kolumbia vabariigi Senat keeldus seesugusest tehingust. Siis organiseeris Roosevelt valitsus Panama mässu Kolumbia vastu ja saatis mässuliste toetuseks maakitsuse rannikule ristleja. Mäss toimus 1903. a. sügisel (vt. dokumenti 2). Ühendriigid tunnustasid kohe Panama vabariigi sõltumatust. Vabariigi äsja moodustatud valitsus kirjutas alla lepingule Ameerika Ühendriikidega, mis andis viimasele ainuõiguse kanali kaevamiseks, raudtee ehitamiseks ja kindlustuste rajamiseks kanali tsoonis. Kanali ehitamine kestis 10 aastat ning lõppes 1914. aastal. Panama kanalil on Ameerika Ühendriikide jaoks tohutu suur strateegiline ja majanduslik tähtsus, sest ta lühendab tunduvalt mereteed Ameerika Ühendriikide Atlandi ookeani rannikult Vaikse ookeani rannikule.

Ladina-Ameerika maade orjastamine. Lõuna- ja Kesk-Ameerikas pörkas Ameerika imperialismi ekspansioon kokku Inglise ja hiljem ka Saksa imperialismi huvidega.

Eriti agressiivset poliitikat teostasid Ameerika Ühendriigid Kariibi mere piirkonnas. Kuubale sunniti 1903. aastal peale leping, mis võttis temalt õiguse astuda liitu mõne teise riigiga või muuta oma sisepoliitikat ilma Ameerika Ühendriikide loata. Nad tingisid Kuuba käest välja nõusoleku mereväebaasi ehitamiseks tema territooriumil (vt. dokumenti 3). Veel tänapäeval on Ameerika Ühendriikide valduses niisugune baas Guantánamos. Ja praegugi ähvardavad nad sealt Kuuba rahva vabadust.

Andes Ladina-Ameerika maadele laene, orjastasid Ameerika Ühendriigid neid majanduslikult ja poliitiliselt. Seda poliitikat hakati kutsuma «dollaridiplomaatiaks» (vt. dokumenti 4).

Kui dollarid enam ei aidanud, siis võtsid Ameerika Ühendriigid tarvitusele «suure vembla poliitika» — avaliku relvastatud vahelesegamise nõrkade ja väikeste rahvaste siseasjadesse.

Ameerika Ühendriigid sõja eelöhtul. 1912. aastal saavutas presidendivalimistel võidu Demokraatliku Partei kandidaat Woodrow Wilson. Nagu tema eelkäijadki, oli Wilson ameerika miljardäride esindaja ja unistas Ameerika Ühendriikide hegemooniast kogu maailmas. Ta kirjutas: «Meie ees on uus ajastu, kus me nähtavasti hakkame valitsema kogu maailma.»

Wilson oli sunnitud arvestama klassivõitluse teravnemist Ameerika Ühendriikides. Ta viis läbi seaduse tollimaksude alandamise kohta Ühendriikidesse sisseveetavatelt kaupadelt, püüdes sel viisil pisut vähendada elukallidust.

Wilsoni valitsus tegi ka paranduse kehtivas seadusandluses, mis võttis võimaluse rakendada Shermani trustidevastast seadust ametiühingute suhtes.

Kõik need Wilsoni sammud olid tehtud selleks, et üksikute reformide abil peatada revolutsioonilise meeoleu kasvamist ja luua kindlam tagala ähvardava imperialistliku sõja puhuks.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE PRESIDENDI MACKINLEY SILMAKIRJALIK AVALDUS FILIPIINIDE VALLUTAMISE PUHUL.

Igal öhtul kõndisin ma kuni südaööni mööda Valget Maja ja ma ei häbene teile tunnistada, džentelmenid, et rohkem kui üks kord laskusin ma põlvili ja palvetasin kõikvõimsa jumala poole, paludes selgitust ja juhatust. Ühel ööl tulid mulle pähe järgmised mõtted — ma ei tea isegi, kuidas:

1) me ei saa Filipiini saari Hispaaniale tagasi anda — see oleks arg ja meie au pihta käiv tegu;

2) me ei saa anda Filipiine Prantsusmaale või Saksamaale, meie ärilistele võistlejatele idas — see oleks halb ja meile mittekasulik majanduspoliitika;

3) me ei saa jätta filipiinlasi iseenda hooleks, sest nad pole ette valmistatud omavalitsuseks ja Filipiinide iseseisvus tooks endaga peagi kaasa niisuguse anarhia ja niisugused kuritarvitused, mis oleksid hirksamad kui Hispaania sõda;

4) meil ei jää muud üle kui võtta kõik Filipiini saared endale, kasvatada, tõsta, tsiviliseerida filipiinlasi ning sisendada neisse kristlikke ideaale, sest nad on ju meie vennad ja Kristus suri ka nende eest.

Pärast seda ma heitsin voodisse ja magasin sügavasti.

Alcott, MacKinley elu, II kd., 1916, lk. 109 (inglise keeles).

2. AMEERIKA IMPERIALISTIDE AGRESSIOON KOLUMBIA VASTU JA PANAMA KANALI TSOONI VALLUTAMINE NENDE POOLT.

... 1903. aastal astus Roosevelt, olles president, läbirääkimistesse Prantsuse ühingu, kellele kuulus eelisõigus müüa lõpetamata kanal läbi maa-

kitsuse, ja pakkus Kolumbia vabariigile 10 miljonit dollarit, kui viimane loovutab Ühendriikidele 10 miili laiuse vööndi läbi maakitsuse...

...Kolumbia ei julgenud pidada meiega läbirääkimisi, kartes, et kui me juba oleme ühe jalaga Panamas, võime vallutada kogu maa, ja see pärast ta keeldus müümast kanali tsooni.

Siis saatis Roosevelt laevastiku Colóni, mis kujutab endast sadamat Panama maakitsuse lahes, ja andis Panama osariigi valitsusele salajas mõista, et kui nad kuulutavad oma maal välja vabariigi ja tõusevad üles Kolumbia vastu, siis annab ta neile 10 miljonit dollarit kanali tsooni eest ja samuti hoolitseb selle eest, et Kolumbia ei saaks vägesid saata ülestõusu mahasurumiseks. Panama oli selle tehinguga nõus ning alustas sobival hetkel ülestõusu ja moodustas sõltumatu valitsuse.

Kolumbia vabariik saatis küllaldaselt vägesid ülestõusu mahasurumiseks, kuid Roosevelt instrueeris Ameerika laevade komandöre, et nad ei laseks Kolumbia vägedel maabuda ja sekkuksid seal toimuvaisse sündmustesse. Talitades nende instruksioonide järgi, ei lasknud meie ohvitserid Kolumbia vägesid läbi ja sundisid neid Kolumbiasse tagasi pöörduma.

2. novembril 1903. a. telegrafeeris välisministeerium Washingtonist merejõudude juhatusel Panama juures järgmist:

«a) Hoidke tee vaba ja takistusteta. Ohu puhul, et tee lõigatakse läbi relva jõul, hõivake raudteeliinid; takistage relvastatud jõudude maabumist vaenulike kavatsustega... Takistage maabumist, kui see võib teie arvates kiirendada konflikti...»

3. novembril 1903. a. umbes kell 3.40 pärastlõunal saatis välisministeeriumi sekretär Loomes Ühendriikide konsulile Panamas järgmise telegrammi:

«Saime teada, et maakitsusel on toimunud ülestõus; hoidke meid viivitamatult kursis kõigi sündmustega.»

Ühendriikide konsul vastas samal päeval:

«Ülestõus pole veel toimunud; on teada, et see toimub täna õhtul. Olukord kriitiline.»

Samal päeval kell 10... saadeti teele teine telegramm: «Kui «Nashville'ile» (üks sõjalaevu Panama juures) ei saadeta kablogrammi, siis teatage kaptenile viivitamatult, et ta peab takistama valitsusvägede edasiliikumist Panama suunas ja ühtlasi mitte laskma hõivata positsiooni, mis võiks kaasa tuua verevalamist...»

Seega näeme siin ühe osariigi ülestõusu vennasvabariigi vastu — ülestõusu, mis on organiseeritud meie abiga, mida toetavad meie väed ja laevastik, kes saadeti sinna juba varem selleks, et kindlustada ülestõusu edu. Kas võib olla veel ilmekamat näidet selle kohta, kui alatult üks rahvas toimib teisega, kui need Ühendriikide teod? Ma ei tea sellele alatusele midagi analoogilist, välja arvatud Texase annekteerimine ning Havai ja Filipiini saarte vallutamine.

R. F. Pettigrew, Võidutsev plutokraatia, Moskva, 1922, lk. 306—308 (vene keeles).

3. AMEERIKA ÜHENDRIIGID ORJASTAVAD KUUBAT.

(22. mail 1903. a. Ameerika Ühendriikide ja Kuuba vabariigi vahel sõlmitud lepingust.)

...Art. III. Kuuba valitsus nõustub sellega, et Ühendriikidele jääb vahelesegamise õigus, selleks et kaitsta Kuuba sõltumatust, toetada valitsust, kes oleks suuteline kaitsma elu, omandit ja isikuvabadust, ja selleks et täita kohustusi, mis on pandud Ühendriikidele Kuuba suhtes Pariisi lepinguga¹...

Art. IV. Kõik Ühendriikide tegevused Kuubal kogu tema sõjalise okupatsiooni kestel kinnitatakse ja säilitavad oma kehtivuse ning kõik selle okupatsiooni ajal omandatud seaduslikud õigused kehtivad edasi ja neid tuleb toetada...

Art. VII. Selleks et teha võimalikuks Ühendriikidele Kuuba sõltumatuse säilitamine ja tema elanikkonna kaitsmine, samuti tema enda kaitsmine, Kuuba valitsus müüb või annab Ühendriikidele rendile maa-alad, mis on vajalikud söe- või merebaaside-jaamade jaoks mõnedes kindlaksmääratud punktides, mille suhtes peab toimuma kokkulepe Ühendriikide presidendiga...

«Lepingud, konventsioonid, rahvusvahelised aktid, protokollid ja kokkulepped Ameerika Ühendriikide ja teiste riikide vahel», I kd., 1910, lk. 363—364 (inglise keeles).

4. AMEERIKA ÜHENDRIIGID ALLUTAVAD ENDALE DOMINIKAANI VABARIIGI.

(Konventsioonist Ameerika Ühendriikide ja Dominikaani vabariigi vahel 8. veebruarist 1907. a.)

I. Ühendriikide president määrab Dominikaani vabariigi tollimaksude peamaksukoguja...

II. Dominikaani vabariigi valitsus kindlustab seadusega kõigi tollimaksude väljamaksmise peamaksukogujale ja tema abidele ning annab neile vajalikku igakülgset abi ja toetust, samuti täielikku kaitset, mis seisab tema võimuses. Ühendriikide valitsus annab peamaksukogujale ja tema abidele niisugust abi, mida neil võib tarvis minna oma kohustuste täitmisel.

III. Seni kui Dominikaani vabariik ei ole tasunud täielikult võlakohustusi, ei tohi tema riigivõlga suurendada ilma eelneva kokkuleppeta Dominikaani vabariigi valitsuse ja Ühendriikide valitsuse vahel. Samasugune kokkulepe on vajalik sisseveotollide muutmiseks...

Seal samas, lk. 419—420.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mis oli Ameerika Ühendriikide agressiivse välispoliitika tugevnemise põhjuseks XIX sajandi lõpul?

2. Määrake kindlaks Hispaania-Ameerika sõja iseloom.

3. Analüüsige Ühendriikide ja Kuuba vabariigi vahelise lepingu sisu (vt. dokumenti 3) ja tehke järeldus Kuuba seisundi kohta pärast seda, kui talle sunniti peale see leping.

¹ 1898. a. Pariisi rahulepinguga lõppes Hispaania-Ameerika sõda.

4. Õpiku teksti ja dokumendi nr. 4 põhjal iseloomustage orjastamismeetodeid, mida Ameerika Ühendriigid kasutasid Kesk-Ameerika maade suhtes.

5. Vaadeldge skeemi «Ameerika Ühendriikide ekspansiooni peasuunad» ja formuleerige Ameerika imperialismi välispoliitika põhilised eesmärgid XX sajandi alguses.

6. Täitke vastavad lahtrid sünkroonilises tabelis «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses».

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1898 — Havai saarte hõivamine Ameerika Ühendriikide poolt. Hispaania-Ameerika sõda.

1914 — Panama kanali avamine laevasõiduks.

KIRJANDUST KLASSIVÄLISEKS LUGEMISEKS.

Gorki, M. Ameerikas, Teosed, 4. kd., lk. 7—54, Tallinn, 1957.

Twain, M. Valitud jutustused, Tallinn, 1953.

Sienkiewicz, H. Ameerika novellid, Tallinn, 1954.

Korolenko, V. Umbkeelsena võõrsil, Tallinn, 1957.

Ameerika ameeriklaste silmadega.

KÜSIMUSI MATERJALI KORDAMISEKS PRANTSUSMAA, LÖUNA- JA LÄÄNESLAAVLASTE NING AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE AJALOOST XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

1. Mida oli ühist Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriikide majanduslikus arenemises XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?

2. Milline koht kuulus ülemaailmses tootmises igaühele järgmistest maadest: Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriigid XIX sajandi 70-ndate aastate alguses ja kuidas muutus olukord Esimese maailmasõja ajaks? (Vt. tabelit nr. 2 õpiku lk. 40.)

3. Millised ühised jooned on iseloomulikud Bulgaaria ja Serbia majanduslikule arenemisele?

4. Mida oli ühist ja mida erinevat Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriikide poliitilises korras?

5. Selgitage ühiseid jooni ja erinevusi nende maade töölis- ja sotsialistliku liikumise iseloomus.

6. Nimetage töölis- ja sotsialistliku liikumise iseloomulikud jooned Kesk- ja Kagu-Euroopa slaavi maades.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Millal toimusid rahvuslikud vabadussõjad Ladina-Ameerika maades ja missugused olid nende tulemused?

2. Missugused faktid on teile tuntud Ameerika Ühendriikide relvastatud vahelesegamisest Ladina-Ameerika rahvaste siseasjadesse?

VII PEATÜKK.

LADINA-AMEERIKA MAAD.¹

§ 25. LADINA-AMEERIKA AASTAIL 1870—1917.

Ladina-Ameerika maade majanduslik mahajäämus. Väliskapitali ülevõim. Ladina-Ameerika maad, mille rahvad olid mitme sajandi vältel elanud Hispaania või Portugali koloniaalrikke all, olid oma majandusliku arenemise poolest Euroopast ja Põhja-Ameerikast väga maha jäänud. Kapitalism oli seal nõrgalt arenenud. Ikka veel etendasid küllalt tähtsat osa feodaalsuhted; mõnedes maades oli säilinud orjus või selle igandid, eri maade laialdastel aladel oli säilinud indiaanlaste sugukondlik kogukond.

Ent Ladina-Ameerika maade olukord ja arenemistase ei olnud ühesugune. Kuni 1898. aastani olid Kuuba ja Puertoriiko Hispaania asumaad, kuid pärast Hispaania-Ameerika sõda² muutus Kuuba poolkolooniaks, Puertoriiko aga Ameerika Ühendriikide asumaks. Argentiina, Tšiili ja Uruguai majandusliku ja poliitilise arenemise tase ületas tunduvalt mahajäänumate maade, nagu näiteks Ekuadori, Boliivia, Paraguai ja Kesk-Ameerika vabariikide arenemistaseme.

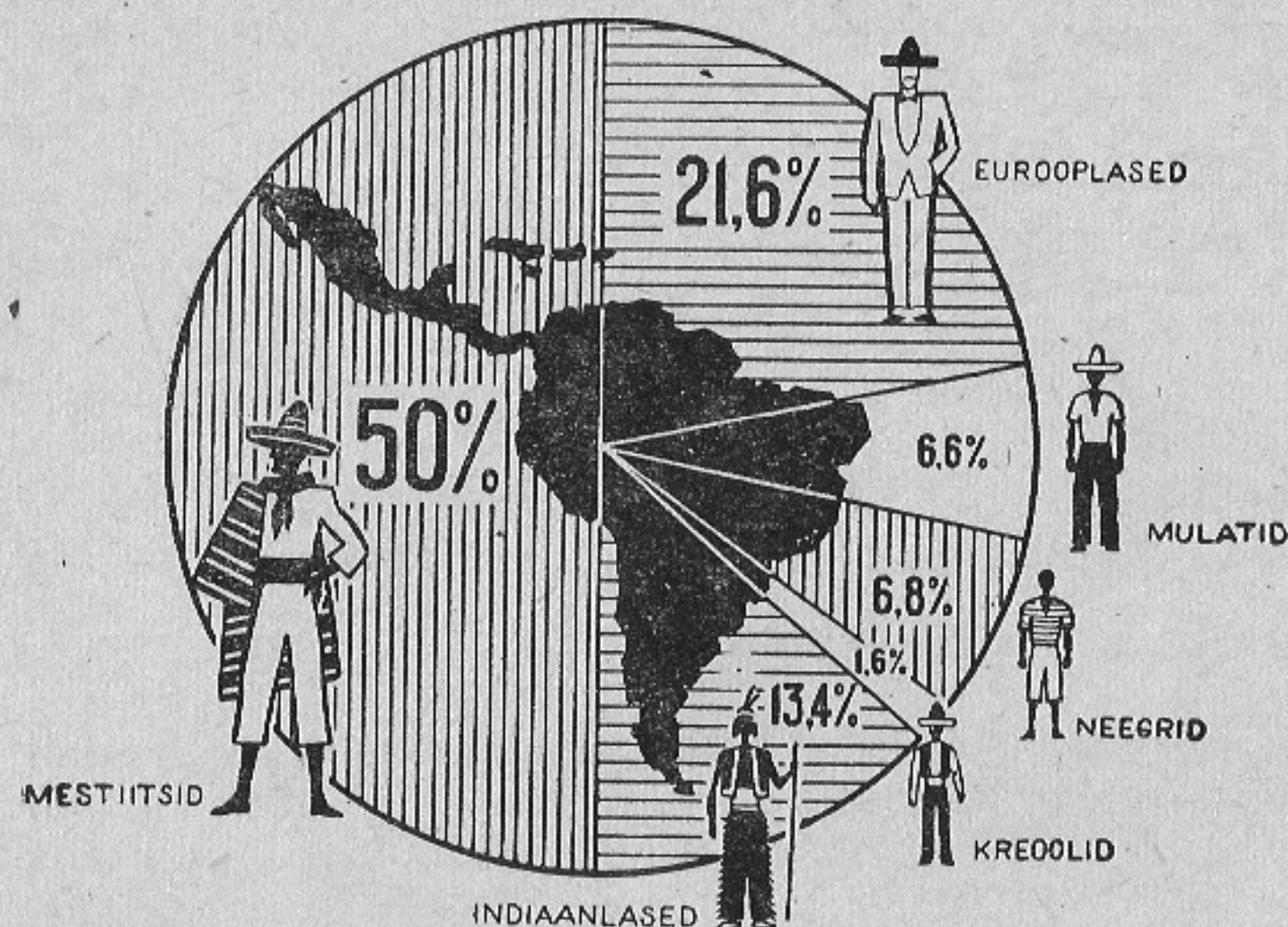
Ladina-Ameerika maade põllumajanduses valitsesid poolfeodaalsed suhted. Hiiglasuured mõisad — latifundiumid — kuulusid suurmõisnikele. Laialdased maa-alad olid katoliku kiriku valduses. Maata talupojad, sulased, rentnikud ja päevilised, kes kannatasid puuduse ning vägivalla all, tegid rasket tööd mõisnike ja kiriku istandustes.

Suuremas osas Ladina-Ameerika maades valitsesid sõjaväelised diktaatorid suurmõisnike-loomakasvatavate või plantaatorite hulgast.

Ladina-Ameerika maade majanduslikku ning poliitilist nõrkust kasutas Inglismaa, Ameerika Ühendriikide ja hiljem ka Saksamaa kodanlus. Toetudes kohalikele mõisnikele ja katoliku kirikule, kellel oli suur mõju, hakkasid välismaa kapitalistid Ladina-Ameerika majandust XIX sajandil enda kätte haarama.

¹ VII peatüki koostamisel andis autorite kollektiivile väärtuslikku abi V. I. Jermolajev.

² Vt. eelmist paragrahvi.

LADINA-AMEERIKA RAHVASTIKU ETNILINE KOOSSEIS XX SAJANDI ALGUSES.

Väliskapitali tungimine Ladina-Ameerika maadesse pidurdas tootlike jõudude arenemist. Imperialistid ja nende käsilased kohalike valitsevate klasside hulgast ei olnud nende maade industrialiseerimisest huvitatud ja kohandasid majandust oma vajaduste järgi, hoolimata Ladina-Ameerika rahvaste huvidest. Nad spetsialiseerisid Ladina-Ameerika maade põllumajanduse ühe-kahe kultuuri kasvatamiseks, mis olid ette nähtud väljaveoks. Brasiilia näiteks kasvas kohvi ja puuvilla, Kuuba suhkruroogu, Kesk-Ameerika maad banaane ja kohvi. Nii muutusid Ladina-Ameerika maad Euroopa ja Ameerika Ühendriikide agraar- ja tooraineripatsiks. Paljude Ladina-Ameerika maade majanduse ühekülgne arendamine seadis nad sõltuvusse eluliselt vajalike kaupade, kaasa arvatud toiduained, sisseveost. See sõltuvus väliskapitalist suurenes eriti kapitalismi üleminekuga imperialismistaadiumi.

Välismaa monopolid pumpasid Ladina-Ameerika maadest välja tohutu suuri kasumeid ja segasid end pidevalt nende siseasjadesse.

XIX sajandil olid Ladina-Ameerika maad Inglise kapitali pihtide vahel, kuid XX sajandi algusest peale hakkasid nad üha enam sattuma sõltuvusse Ameerika imperialismist (vt. dokumenti 1). Ühtlasi tugevnes saksa kapitalistide sissetung.

Veel häbematumalt kui eurooplased segasid end Ladina-Ameerika maade siseasjadesse Ameerika Ühendriigid oma monopolide huvides. XX sajandi alguses saavutasid Ameerika Ühendriikide monopolid valitseva seisundi peaaegu kõigis Kariibi mere basseini maades.

Ameerika imperialistid toetasid reaktsiooniliste diktaatorite võimu, kes lämmatasid rahvaste vabadust. Pärast seda, kui kuubalased pikaajalise ja visa rahvusliku vabadusvõitluse tulemusel olid heitnud endalt Hispaania ikke, sattusid nad Ameerika Ühendriikide orjusse.¹ Nüüd pöördus Kuuba rahva rahvuslik vabadusvõitlus Ameerika imperialismi vastu. Ameerika Ühendriikide valitsus saatis mitmel korral mereväge oma käsilaste toetamiseks Kuubal. Nad surusid julmalt maha Kuuba rahva vabaduspüüdlusi.

Üsna XX sajandi alguses haarasid Ameerika Ühendriigid enda kätte Panama kanali ehitamise (vt. dokumenti 2). Panama vabariik muutus paljudeks aastateks Ameerika imperialismi kolooniaks. Panama kanali avamisega (1914. a.) tugevnes Ameerika Ühendriikide valitsev seisund Kariibi mere maades veelgi.

1907. aastal kasutasid Ameerika Ühendriigid ära Dominikaani vabariigi rahalisi raskusi, kehtestasid tema üle oma protektoraadi ja sundisid vabariigile peale uusi orjastavaid laene. Samuti nagu Kuubalgi lubasid nad moodustada Dominikaani vabariigis ainult niisuguseid valitsusi, kes olid nende kuulekad tööriistad. Rahvahulkade väljaastumised suruti kõige julmemal kombel maha.

1916. aastal maandasid Ameerika Ühendriigid Dominikaani vabariigis oma väed ja kehtestasid seal sõjalise diktatuuri, mis toetus Ameerika täakidele.

Mitmel korral segasid Ameerika Ühendriigid end vahele ka neegrivabariigi Haiti siseasjadesse, tallates jalge alla tema suveräänseid õigusi. 1915. aastal okupeeris Ameerika Ühendriikide merejalavägi Haiti. Vabariigiga sõlmiti ebavõrdne leping, mis kehtestas seal tegelikult sõjalise okupatsiooni režiimi. Ameerika magnaadid haarasid enda kätte maa rikkused. Põliselanikkond oli sunnitud töötama kõige julmema ekspluateerimise tingimustes.

Orjastavate laenude, alatiste vahelesegamiste ja ebavõrdsete lepingutega hakkasid ameerika pankurid kontrollima Nikaragua riigi majanduselu, aga Ameerika Ühendriikide mereväevõimud hoidsid peos tema valitsust.

Vähehaaval muutus kogu Kesk-Ameerika Põhja-Ameerika imperialismi pärusmaaks.

Kesk-Ameerika vabariikide elanike peamine tegevusala oli banaanide, apelsinide ja kohvi kasvatamine. Kõige suurem plantator oli Ameerika puuviljamonopol «United Fruit Company». Seepärast nimetaski Kesk-Ameerika maade rahvas «United Fruit'i» sageli «banaaniimpeeriumiks».

Imperialistlike monopolide võimutsemine ja suurte latifundiumide kui feodaalsuhete aluse olemasolu põllumajanduses pidurdasid kapitalismi arenemist Ladina-Ameerika maades, kuid ei suutnud seda siiski ära hoida.

¹ Vt. eelmist paragrahvi.

Proletariaadi olukord. Töölisi liikumine. XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses lülitusid Ladina-Ameerika maad ülemaailm-
sesse kapitalistlikku ringlusse. Seal ehitati raudteid, rajati mere-
sadamaid; kasvas kaubavahetus teiste maadega.

Vähehaaval hakkas kujunema hankiv tööstus. Mehhikos ja hiljem ka Venetsueelas tekkis naftatööstus. Tšiilis hakati kaevan-
dama vaske ja salpeetrit, Boliivias inglissima, Mehhikos ja Peruus
värvilisi metalle.

Argentiinas, Brasiilias, Mehhikos ja teistes Ladina-Ameerika
maades tekkis töötleva tööstuse ettevõtteid, mis olid suurel mää-
ral seotud põllumajandusliku toodangu ümbertöötamisega — liha-
ja piimatööstus, konservide valmistamine jne.

Tööstuse arenemine tõi endaga kaasa tööstusliku kodanluse
tekkimise, kes pretendeeris juhtivale osale maa poliitilises elus,
ja proletariaadi kujunemise.

Töölisklassi koosseis oli äärmiselt ebaühtlane: tööliste hulgas
leidis Ameerika põliselanikke — indiaanlasi —, samuti neegreid,
mestiitse ja mulatte. Kuid XIX sajandi lõpust alates ilmus ka
küllalt palju valgeid töölisi — immigrante Euroopast.

Juba XIX sajandi lõpust alates pidasid Ladina-Ameerika töö-
lised aktiivset võitlust oma õiguste eest. Nad korraldasid streike,
asutasid ametiühinguorganisatsioone, sotsialistlikke rühmitusi ja
parteisi. Eesrindlike tööliste ja haritlaste hulgas hakkasid levima
marksismiideed.

70-ndate aastate alguses loodi Argentiinas I Internatsionaali
seksioonid. Need olid hiljem tuumikuks sotsialistlike rühmituste
kujunemisel ja Sotsialistliku Töölispartei moodustamisel (1896. a.).
Sotsialistlikud revolutsioonilised rühmitused tekkisid ka Kuubal.

*Esimene maailmasõja eel olid paljudes Ladina-Ameerika maa-
des olemas marksistlikud rühmitused, mis ühendasid eesrindlikke
töölisi.*

Proletariaadi ja talurahva võitlus oma õiguste eest oli suuna-
tud mitte üksnes kohaliku kodanluse ja mõisnike vastu, vaid ka
välismaa monopolistide vastu. Ta omandas imperialismivastase,
rahvuslik-vabastusliku iseloomu.

Indiaanlaste olukord ja võitlus. Kapitalismi tõus 70—90-ndail
aastail tõi endaga kaasa Lõuna- ja Kesk-Ameerika põlisrahvas-
tiku — indiaanlaste röövimise ja hävitamise. Püüdes laiendada
oma valdusi, varustasid kohalikud mõisnikud ning Inglise ja
Ameerika kompaniid sõjalisi ekspeditsioone indiaanlaste vastu,
ajasid indiaanlased kodukohast minema ja hävitasid neid hulga-
liselt. Indiaanlased, kes olid tihtipeale relvastatud ainult vibu,
noolte ja lassoga, ei suutnud vastu panna vägedele, kelle käsutu-
ses olid suurtükid ja muu kaasaegne relvastus. Kuid nad pidasid
oma orjastajate vastu visa võitlust. Nii näiteks osutas indiaanlaste
sõjakas hõimuliit Argentiina territooriumil 70—80-ndail aastail
vallutajatele ägedat vastupanu. Indiaanlaste salgad ründasid val-

lutajaid öösel, tabasid neid ootamatult ja saavutasid korduvalt
võite tugevama vaenlase üle. Barbaarse julmusega hävitasid
vallutajad terveid hõime — mehi, naisi ja lapsi — ning põletasid
maani maha indiaanlaste külasid.

Talupoegade olukord. Talurahva ülestõusud. Mõisnike, kiriku-
tegelaste ja välismaa monopolide vägivald maal põhjustas suure
osa Ladina-Ameerika maaelanikkonna muutumise peoonideks —
vähese maaga talupoegadeks, sulasteks ja võlgnikeks, kes olid elu-
aegselt ja pärandatavalt orjastatud võlgadega ja kes elasid ala-
lises ning kohutavas viletsuses (vt. dokumenti 3).

Boliivias, Peruus ja Ekuadoris, kus kuni XIX sajandi lõpuni
ja XX sajandi alguseni oli säilinud palju kloostreid, kellele kuu-
lusid laialdased maa-alad, said peoonid ja talupojad, kes töötasid
«pühadel maadel», sageli ihunuhtlust. Kehtis näiteks niisugune
tava: kui peremees või kubjas lööb peoni, siis peab see peremehe
ette põlvili langema ja tänama teda «armuliku» suhtumise eest.
Seal, kus oli säilinud neegrite orjus, tuli ette, et peremees võis
oma orja isegi tappa.

Enamikus Ladina-Ameerika maades toimus sageli talurahva
ülestõuse, 80-ndail aastail olid need eriti visad Brasiilias, kus nad
sulastid ühte neegerorjade ülestõusudega.

Brasiilia, vabanenud XIX sajandi alguses Portugali koloniaal-
sõltuvusest, muutus erinevalt teistest Ladina-Ameerika maadest
mitte vabariigiks, vaid monarhiaks.¹

Ülestõusnud talupojad ja neegerorjad sundisid brasiilia
mõisnikke ja kodanlust 1889. aastal likvideerima monarhia ja
kuulutama Brasiilia vabariigiks.

Kuid peagi selgus, et talupoegade olukord vabariigi kehtes-
tamisega ei paranenud. Talurahvarahutused Brasiilias jätkusid.

XX sajandi alguses toimusid suured talurahva ülestõusud ka
Argentiinas. Talupojad nõudsid seal agraarreformi ning maksude
ja rendi alandamist.

Kuid kõige võimsam talurahva ja rahvuslik vabadusliikumine
tekkis Mehhikos, kus aastail 1910—1917 toimus kodanlik-demo-
kraatlik revolutsioon.

1910.—1917. a. Mehhiko revolutsioon. Aastail 1876—1911 oli
diktaatorivõim Mehhikos presidendi, kindral Porfirio Díazi käes.
Ta muutis Mehhiko sõjaväelis-politseilikuks riigiks ja Ameerika
imperialismi poolkolooniaks. Kõige hukutavam oli Díazi agraar-
poliitika. Ta võttis indiaani talupoegadelt maa ära ja haaras kogu-
konna maid. Miljonid laostunud indiaani talupojad olid sunnitud
minema tööle kaevandustesse, naftaallikatele ning välismaa mono-
polide ja mõisnike istandustesse. Talupoegadelt äravõetud maa,
metsad ja teised kõlvikud läksid välismaa monopolide ning
mehhiko mõisnike ja vaimulike kätte.

¹ Vt. VIII lk. uusaja õpiku § 21.

Emiliano Zapata.

Francisco Villa.

XX sajandi esimestest aastatest peale algasid tööliste ja talupoegade väljaastumised Díazi diktatuuri vastu. Mehhiko linnades ja mäetööstuse piirkondades streikisid töölised. Maa lõunaosas tekkisid talupoegade partisanisalgad, keda juhtis Emiliano Zapata (1877—1919), põhjaosas partisanisalgad, keda juhtis Francisco Villa (1877—1923). Timukas Díaz surus tule ja mõõgaga maha tööliste ja talupoegade väljaastumised. Aastaiks 1910—1911 muutus tööliste, talupoegade ja progressiivse intelligentsi killustatud ning stiihiline liikumine võimsaks revolutsiooniliseks väljaastumiseks Díazi pehkinud režiimi vastu. Kodanlik-demokraatlik revolutsioon võitis. Diktaator oli sunnitud Mehhikost põgenema.

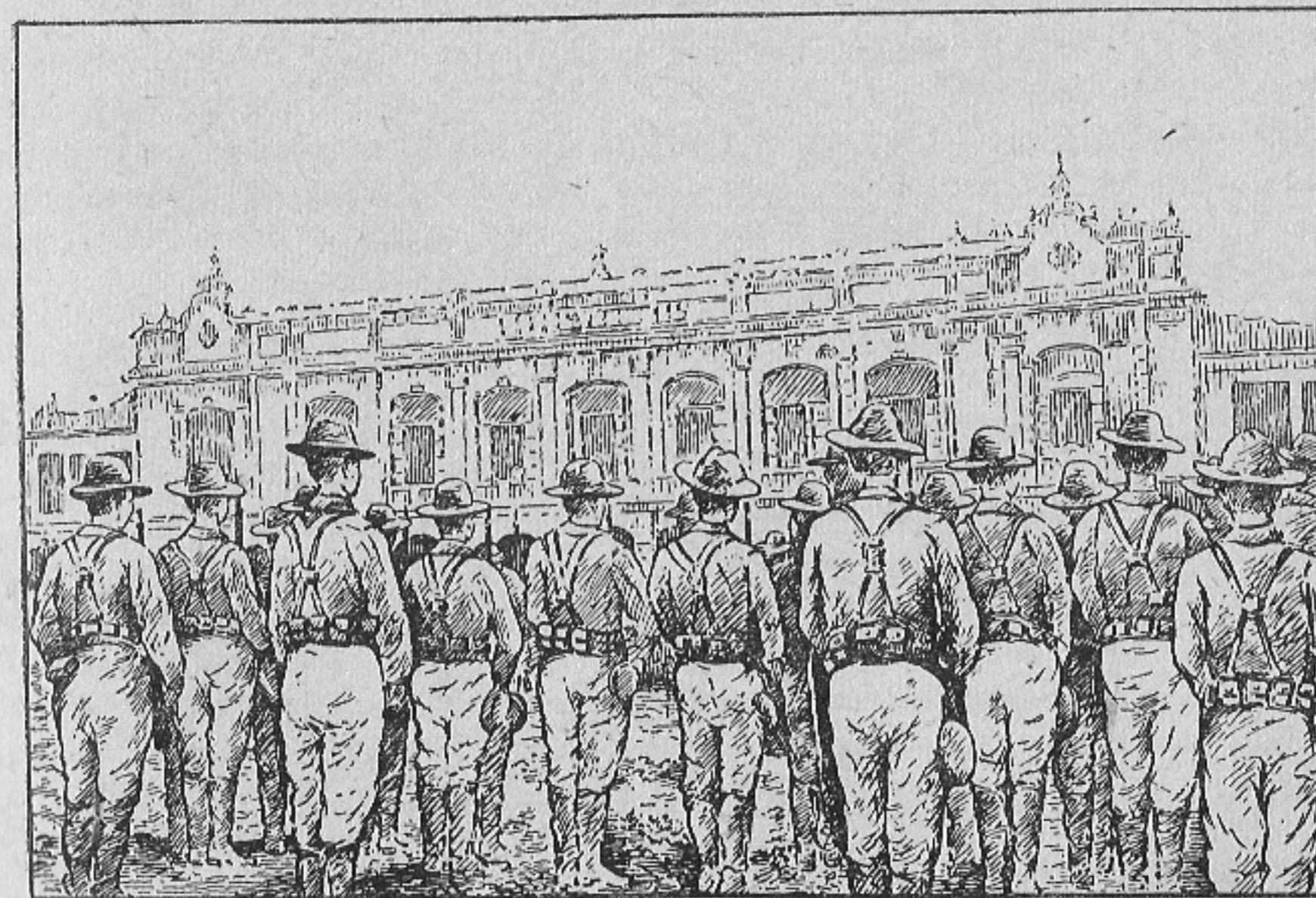
Kuid Mehhiko tööliklass oli veel väga nõrk. Tal ei olnud ametiühingu- ega parteiorganisatsioone ja ta ei suutnud etendada revolutsioonis juhtivat osa. Ei olnud sidet töölis- ja talurahvaliikumise vahel. Kõige selle tagajärjel haaras Mehhikos võimu enda kätte kodanlus.

Maata talupoegade hulgad võitlesid maa saamise eest. Nad astusid revolutsioonilistesse salkadesse, saades hästi aru Zapata loosungitest «Maa ja vabadus», «Parem surra seistes, kui elada põlvili». Kodanlus, kes võttis revolutsiooni juhtimise enda kätte, ei olnud huvitatud maa andmisest talupoegadele ja sulastele. Uue võimu keeldumine maata talupoegadele maa jaotamisest tõi endaga kaasa revolutsioonilise liikumise suurenemise. Partisanisalgad ühinesid terveteks talurahvaarmeeadeks Zapata ja Villa juhtimisel. Need armeed koosnesid peamiselt indiaani talupoegadest, kes olid kangelaslikult võidelnud rõhujate vastu. Sisevõitlust

Mehhikos kasutasid Ameerika Ühendriikide imperialistid. Aastail 1914 ja 1916 koraldasid nad relvastatud interventsiooni Mehhiko revolutsiooni vastu. Kuid rahvahulkade kangelaslik vastupanu interventidele sundis Ameerika Ühendriike oma vägesid tagasi kutsuma.

Mehhiko töörahva mehine võitlus sisemise reaktsiooni ja välismaa imperialismi vastu tingis kodanlik-demokraatliku konstitutsiooni vastuvõtmise 1917. aastal. Konstitutsioon tagas rahvale sõna- ja trükivabaduse ning üldise valimisõiguse. Välismaalaste õigusi Mehhiko loodusvarade kasutamisel piirati (vt. dokumenti 4). Kirikul ei olnud lubatud organiseerida algkoole. Vaimulikud jäeti valimisõigusest ilma ja nad loobusid poliitilisest tegevusest. Kirik kaotas õiguse olla mingi kinnisvara valdaja. Oli ette nähtud suurte mõisate jaotamine, väikemaapidajate abistamine, kaheksatunnise tööpäeva ja streikimisõiguse ning ametiühingute loomise õiguse kehtestamine.

Ent 1917. a. konstitutsiooni, mis võeti vastu tööliste ja talupoegade survele, ei viidud ellu. Selle vastu astusid välja reaktsioonilised kodanlikud tegelased, mõisnikud ja vaimulikud, kes olid korduvalt teostanud kontrrevolutsioonilisi riigipöördeid. Nad organiseerisid talurahvaliikumise juhtide Zapata ja Villa tapmise.

Ameerika Ühendriikide merejalavägi Veracruzis, kuhu ta saabus 1914. a. et toetada kontrrevolutsionääre, kes olid Mehhikos ajutiselt võimu haaranud. Revolutsionääride otsustav tegutsemine sundis Ameerika Ühendriike oma väed võõral territooriumilt ära koristama.

Seega ei toonud kõige suurem revolutsiooniline liikumine Ladina-Ameerika maades XX sajandi alguses — liikumine Mehhikos — endaga kaasa rahva vabanemist ei feodaalsest ekspluateerimisest ega välismaa imperialistide orjusest. Kuid kogu Ladina-Ameerikas algas rahvuslik-vabastuslike revolutsiooniliste jõudude ärkamine.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE PÜÜD ORJASTADA LADINA-AMEERIKAT.

(Ameerika ajalehest «Baltimore Sun» 19. mail 1889. a.)

Me tahame monopoliseerida kaubanduse Kesk- ja Lõuna-Ameerikas, kuid mitte meie kaupade odavuse ja kvaliteedi abil, vaid nende maade lülitamisega meie kaitsetollide süsteemi. Me tahame, et meil oleks juurdepääs meiega kokkuleppe sõlminud riikide sadamaisse, kuna meiega konkureerivatele eurooplastele peab olema juurdepääs neisse sadamaisse keelatud.

Tsit. raamatu järgi: «Ladina-Ameerika rahvad võitluses Ameerika imperialismi vastu», Moskva, 1951, lk. 121 (vene keeles).

2. PANAMA ORJASTAMINE AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE IMPERIALISMI POOLT.

Ameerika Ühendriikide asepresident Th. Roosevelt Panama kanali ehitamise tähtsusest Ameerika Ühendriikide jaoks.

Me ei või istuda oma piiride taga ja tunnistada endid avalikult lihtsalt edukateks kaupmeesteks, kes ei tunne huvi selle vastu, mida tehakse maailmas. Võitluses üleoleku eest meredel ja kaubanduses peame me ehitama oma võimsust väljaspool oma piire. Me peame ehitama ookeanidevahelise kanali ja võtma enda kätte kõik eelised, mis annavad meile võimaluse öelda oma sõna Ida ja Lääne ookeanide saatuse lahendamisel.

Tsit. raamatu järgi: S. A. Gonionski, Panama «revolutsiooni» ajalugu, Moskva, 1958, lk. 37 (vene keeles).

3. PEOONIDE OLUKORD.

A. Karl Marx Ameerika peoonidest.

Mõnedes maades, eriti Mehhikos... esineb orjus varjatud kujul, niinimetatud peonaažina. Laenude abil, mis tuleb tööga tasa teenida ja mille võlakohustused lähevad edasi ühelt põlvelt teisele, muudetakse mitte ainult üksik tööline, vaid kogu tema perekond tegelikult teise isiku ja tema perekonna omandiks.

K. Marx ja F. Engels, Teosed, 23. kd., lk. 170 (vene keeles).
B. Ajaleht «Times» 8. dets. 1913. a. peoonide kohta.

Tuhanded talupojad on orjuses oma tööandjate — suur-hacendado'de¹ juures. Nad on kohustatud ostma hacienda poest. Võlgu antakse kergesti.

¹ Hacendado — poolfeodaalse, poolkapitalistliku suurmõisa — hacienda — omanik.

Mõne aja pärast esitavad peremehed arve, mida talupojal pole lootustki kunagi ära maksta. Või nad võtavad võlgu pulmade pidamiseks. Või on raha tarvis matusteks. Nii või teisiti satub peoon oma peremehe võimu alla... Senikaua kui tal on võlg, ei tohi ta ära minna. Veelgi enam — võlg läheb pärimise teel üle ka tema lastele.

Tsit. raamatu järgi: M. Alperovitš ja B. Rudenko, 1910.—1917. a. Mehhiko revolutsioon ja Ameerika Ühendriikide poliitika, Moskva, 1958, lk. 27—28 (vene keeles).

C. Ameerika ajakirjanik John Turner Yucatani indiaanlastepeoonide kohta. (1910. a.)

Nendega käidi ümber nagu kariloomadega; ei makstud mingit palka, toideti ubadega, tortilla'dega¹ ja roiskunud kalaga; alatasa peksti, tihtipeale surnuks; nad töötasid aovalgest hillisööni selle põrguliku päikese käes.

Mehed pandi ööseks luku taha... Kui nad põgenesid, siis võtsid sõdurid nad kinni ja töid tagasi.

Sealsamas, lk. 29.

4. 1917. AASTA MEHHIKO KONSTITUTSIOONIST.

Art. 27. Omandus maale ja veekogule rahvusliku territooriumi piirides kuulub õigusega... rahvusele, kellel oli ja on õigus anda nende valdamine edasi eraisikutele...

Ainult mehhiklased... ja Mehhiko ühingud omavad õigust saada oma valdusse maad, veekogusid... või kontsessioonide saamiseks maapõuevarade, veekogude või mineraalkütuse ekspluateerimiseks Mehhiko vabariigis.

Tsit. raamatu järgi: S. Volski, Mehhiko revolutsioon, Moskva, 1928 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Iseloomustage Ladina-Ameerika rahvastiku etnilist ja sotsiaalset koosseisu.

2. Näidake, et Ladina-Ameerika maad olid arenenud kapitalistlike maadega võrreldes mahajäänud.

3. Näidake kontuurkaardil Ameerika Ühendriikide relvastatud vahelesegamise piirkonnad Ladina-Ameerika maades ja märkige niisuguse vahelesegamise tähtsamate aktide daatumid.

4. Missugune oli tööliste ja talupoegade, eriti maa põliselanike — indiaanlaste olukord Ladina-Ameerika maades? Missuguse iseloomuga oli Ladina-Ameerika töörahva võitlus oma rõhujate ja ekspluateerijate vastu?

5. Tõestage, et Mehhiko revolutsioon oli lõpule viimata kodanlik revolutsioon.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1910—1917. — Kodanlik-demokraatlik revolutsioon Mehhikos.

¹ Tortilla (hisp. k.) — maisikakk.

JAAPAN.

§ 26. 1868. AASTA REVOLUTSIOON.
JAAPANI ARENEMINE MÖÖDA KAPITALISTLIKKU TEED.

1868. aasta kodanlik revolutsioon Jaapanis. XVII sajandi algusest peale kehtis Jaapanis feodaalne monarhia. Selle iseärasuseks oli poliitilise võimu koondumine relvastatud jõudude ülemjuhataja kätte, kes kandis šoguni tiitlit. Šogunid olid pärit Tokugava feodaalsugukonnast (klannist) ning said oma tiitli ja sellega seotud riiklikud funktsioonid pärimise teel. Šogunid valitsesid keisri nimel, kuid viimane oli tegelikult igasugusest võimust ilma jäetud.

Jaapanis arenesid kapitalistlikud suhted, kuid šogunaat pidurdas seda arenemist: esiteks seepärast, et laostas talupoegi määratu suurte maksudega ja takistas sellega siseturu laienemist; teiseks, Jaapani peaaegu täieliku isoleerimisega välismaailmast. Maa oli majanduslikult ja tehniliselt nõrgalt arenenud ning jäi tunduvalt maha Euroopast ja Ameerika Ühendriikidest.

Rahulolematuse šogunaadi režiimiga haaras Jaapanis üha laiemaid rahvakihte. Talurahva ülestõusudel peaaegu ei olnudki vahet ja tihtipeale toetas neid linnakehvist. Vaenulikkus šogunaadi vastu kasvas kaupmeeste, väikefeodaalide (Jaapanis kutsuti neid samuraideks) ja isegi paljude suurfeodaalide hulgas, kes ei kuulunud šoguni klanni.

XIX sajandi 50-ndate aastate keskel ilmusid Jaapani rannikule algul Ameerika ning seejärel Vene ja Inglise sõjalaevad. Rannikutulistamise ähvardusel oli šogun sunnitud avama sadamad kauplemiseks välismaalastega ning sõlmima nendega ebavõrdseid lepinguid.¹

XIX sajandi 60-ndail aastail alustasid Inglismaa, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriigid ja Holland, püüdes Jaapanit veel enam orjastada, tema vastu interventsiooni. Nende ühendatud eskaader pommitas Jaapani suuri sadamalinnu. Šogun tegi ka seekord välismaalastele järeleandmisi. See tekitas laiades rahvahulkades

¹ Nende lepingute järgi ei allunud Euroopa suurriikide ja Ameerika Ühendriikide kodanikud, kes asusid Jaapanis, Jaapani seadustele, nad said kaubanduse alal suuri soodustusi jne.

uue rahulolematusepuhangu, mis oli suunatud nii šoguni kui ka interventide vastu. Šoguni vastu astusid välja lihtrahvas, rahvuslik kodanlus, vaesunud samuraid ja Tokugava klannile vaenulikud suurfeodaalid.

1867. aasta lõpul kasvasid ülestõusud revolutsiooniks. Selle peamiseks liikumapanevaks jõuks olid talupojad, töölised ja käsitöölised. Revolutsiooni juhtisid aga samuraid, kes olid rohkem organiseeritud ja sõjaasjanduses teadlikumad. Nad esitasid nõudmise anda kogu võimutäius tagasi keisrile, kes oli šogunile samuti vaenulik. Selle tagajärjel omandas antifeodaalne revolutsioon Jaapanis keisri ja šoguni vahelise võitluse vormi.

1867. aasta lõpul võttis keiser šogunilt võimu ja moodustas uue valitsuse, mis kestis üle aasta. Šogunivastane koalitsioon saavutas viimaks otsustava võidu. Kogu võim anti üle keisrile.

Oma iseloomult olid 1867.—1868. aasta sündmused kodanlik revolutsioon. Kuid see jäi lõpule viimata: säilis absoluutne monarhia, suurem osa maast jäi feodaalide kätte. Rahvas sai sellest revolutsioonist väga vähe kasu.

Jaapani majanduslik arenemine pärast revolutsiooni. Pärast 1868. aasta revolutsiooni tehti Jaapanis kodanlikke ümberkorraldusi, mis kiirendasid tema arenemist mööda kapitalistlikku teed.

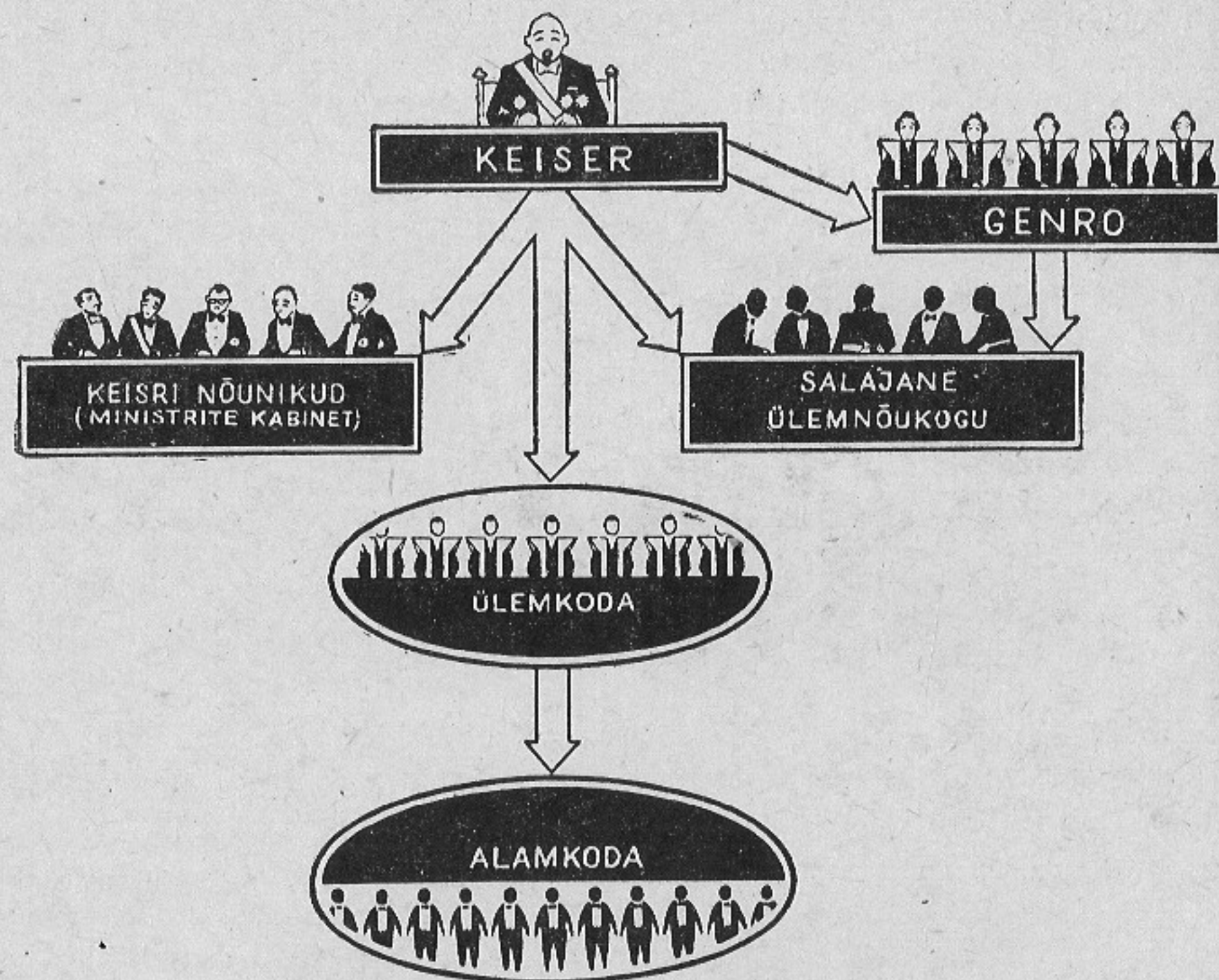
Jaapani valitsus võttis tööstuse oma kaitse alla, toetades heldelt ettevõtete ja raudteede ehitamist. Erilist tähelepanu pööras ta sõjatööstuse loomisele. Sel baasil tekkis jaapani suurtööstuse liit samuraidega ja nende hulgast pärit militaristidega.

Kuid seetõttu, et kodanlik revolutsioon jäi Jaapanis lõpule viimata, säilis hulgaliselt feodalismi igandeid. Maal olid talupojad sunnitud orjastavalt tingimustel mõisnikelt maad rentima.

1889. aasta konstitutsiooni kehtestamine. Majanduslikud ümberkorraldused tõid endaga kaasa kodanluse kasvu ja tema poliitilise mõju tugevnemise. Kodanlus hakkas pretendeerima juhtivale osale riigis. Jaapanis hakkas levima liberaalkodanlik liikumine konstitutsiooni kehtestamiseks, mis oleks piiranud keisri isevalitsust.

Valitsus otsustas teha mõningaid järeleandmisi ja kehtestas 1889. aastal konstitutsiooni (vt. dokumenti). Jaapanis loodi parlament, mis koosnes kahest kojast: ülem- ja alamkojast. Enamik ülemkojast ei olnud valitav. See koosnes inimestest, keda nimetas keiser kõrgema aadli esindajast ja neist, kel oli pärilik õigus ülemkotta kuulumiseks. Seega meenus ta Inglise ülemkoda.

Alamkoda oli valitav, kuid valimisõigus oli ainult rikastel inimestel. Parlamendi võim oli väike, kuna keisri voli jäi isegi pärast konstitutsiooni kehtestamist väga suureks. Iga parlamendi poolt vastuõetud seadus esitati enne jõustumist keisrile kinnitamiseks. Valitsus kandis vastutust keisri, mitte aga parlamendi ees. Keiser kuulutas sõda ja sõlmis rahu. Ta oli sõjaväe ja laevastiku ülemjuhataja. Väga suurt osa Jaapani parlamendis etendasid sõja-

JAAPANI KÕRGEMAD VÕIMUORGANID 1889. A. KONSTITUTSIOONI JÄRGI.

Genro — suurfeodaalide, 1868. a. revolutsioonist osavõtjate nõukogu, kelle imperaator määrab eluajaks. Ministrid nimetab keiser kooskõlastatult Genroga ja nad vastutavad ainult keisri ees. Kõrgema Salanõukogu nimetab keiser Genro nõusolekul keiserliku perekonna liikmeid, mõnedest ministritest ja teistest, kõrgematest aukandjatest. Ülemkoja liikmeks olemine oli pärandatav. Keisril on õigus nimetada uusi peere. Saadikutekoda koosneb 300 liikmest, kes valitakse valimisringkondades. Valimisõigus oli ainult osal Jaapani meeselanikkonnast — see oli tingitud kõrgest varanduslikust ja vanuselisest tsensusest ning teistest piiramistest.

väelised ringkonnad. Parlamendivalimised toimusid äraostmise ja vägivalda õhkonnas.

Võim Jaapanis oli pärast konstitutsiooni vastuvõtmist koondatud endiselt poolfeodaalsete mõisnike ja suurvõimude kätte. Nende huve keiser esindaski.

Jaapani-Hiina sõda. Jaapani kapitalismi kiire kasvamisega kaasnesid vallutussõjad. Määratu suure, kuid nõrga Hiina geograafiline lähedus ja suurte võistlejate kaugus andis Jaapani kapitalismile teatava eelise. Jaapani imperialistidel oli hiina rahvast eriti kerge ja käepärane röövida. 1894. aasta juulis tungis Jaapan

ilma sõda kuulutamata Hiinale kallale. Hästi relvastatud Jaapani väed löid hiinlasi nii maal kui ka merel ja sundisid Hiinat 1895. aastal loovutama Jaapanile Taivani saare ja Penghuliedao saared. Samuti oli Hiina sunnitud maksma võitjale suurt kontributsiooni ja avama välismaisele kaubandusele veel neli sadamat.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

JAAPANI KEISRIRIIGI KONSTITUTSIOONIST. (11. veebr. 1889. a.)

Art. 1. Jaapani impeeriumi valitseb alati ja igavesti keiserlik dünastia...

Art. 5. Keiser teostab seadusandlikku võimu kooskõlas keiserliku parlamendiga...

Art. 10. Keiser määrab kindlaks mitmesuguste riigivalitsemise alade organisatsiooni, nimetab ja vallandab kõiki tsiviil- ja sõjaväeametnikke ning määrab nende palga...

Art. 11. Keiser on armee ja laevastiku kõrgem ülemjuhataja...

Art. 13. Keiser kuulutab välja sõja, kehtestab rahu ja sõlmib lepinguid...

Art. 33. Keiserlik parlament koosneb kahest kojast: Peeridekojast (ülemkojast) ja Saadikutekojast (alamkojast)...

Art. 34. Peeridekoda koosneb keiserliku perekonna liikmeist, aadlitiitlite kandjaist ja sinna keisri poolt nimetatud isikutest...

Art. 55. Iga riigiminister annab keisrile nõu ja on selle eest vastutav tema ees.

Kõik seadused, keiserlikud seadused ja igasugused aktid, mis puudutavad riigiasju, peavad olema kinnitatud riigiministri poolt.

Art. 56. Salanõukogu arutab kooskõlas oma organisatsiooni kohta käivate määrustega kõige tähtsamaid riigiasju, kui keiser pöördub tema poole...

Kodanlike riikide konstitutsioonid, I kd., Moskva, 1935, lk. 190—194 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jaapani 1868. aasta revolutsiooni põhjused. Tõestage, et 1868. aasta revolutsioon oli lõpule viimata kodanlik revolutsioon.

2. Mis soodustas ja mis takistas kapitalismi arenemist Jaapanis pärast 1868. aasta revolutsiooni?

3. Missugused olid kõrgemad võimuorganid Jaapanis 1889. aasta konstitutsiooni järgi? Näidake selle konstitutsiooni rahvavastast iseloomu. Vastamisel kasutage dokumenti (lk. 159) ja skeemi õpiku lk. 158.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1868 — Kodanlik revolutsioon Jaapanis.

1894—1895 — Jaapani-Hiina sõda.

§ 27. JAAPAN XX SAJANDI ALGUSES.

Jaapani imperialism. Suured summad, mis saadi Hiinalt kontributsioonina, kulutas valitsus armee ja laevastiku arendamiseks. See raha läks valitsuse sõjaliste tellimuste eest kapitalistide kätte, kes paigutasid selle tööstusse ja raudteedesse. Erilist tähelepanu pöördi Jaapani rasketööstuse arendamisele. Maa industrialiseerimine tõi endaga kaasa tööstuse, kaubanduse ja pankade kontsentratsiooni. Kujunesid imperialistlikud monopolid. Suurt osa etendasid Jaapanis kaks hiiglaslikku kontserni¹: Mitsui ja Mitsubisi. Juba XVII sajandil tekkinud firma Mitsui hakkas pärast 1868. aasta revolutsiooni muutuma kaubamajast tohutuks kontserniks, milles olid ühendatud pangad, kivisöökaevandused, laevaehitustehased, suhkru- ja tekstiilivabrikud ning paljud teised ettevõtted. Kontsern Mitsubisi võistles oma rikkuse ja poliitilise mõjuvõimu poolest Mitsuga.

Jaapani imperialismi nimetas Lenin sõjalis-feodaalseks imperialismiks, s. t. niisuguseks, kus monopolistlik kapitalism on mässitud feodaalsuhete tihedasse võrku. Jaapanis avaldus see mõisnike maavalduse (kuni XX sajandini) ja talupoegade orjusliku seisundi säilimises. Vanemad müüsid endistviisi lapsi tööle vabrikutesse. Kerjuslikud, laostunud talupojad ja linnatöölised põhimass olid Jaapani tööstuses toodetud kaupade halvad ostjad. Jaapani imperialistid alustasid meeleheitlikku võitlust uute turgude eest. Jaapani sõjalis-feodaalne imperialism läks ohjeldamatult mööda vallutuspoliitika teed.

Vene-Jaapani sõda. Kohe pärast Jaapani-Hiina sõda hakkasid jaapani imperialistid valmistuma sõjaks Venemaa vastu mõjusfääride ümberjaotamise pärast Kaug-Idas. Jaapan püüdis vallutada Koread ja Hiina kirdeprovintse (Mandžuuriat). Siin põrkasid kokku Jaapani ja Tsaari-Venemaa imperialistlikud huvid.

Jaapani imperialistid unistasid koguni põliste Vene alade — Sahhalini saare ja isegi kogu Vene Kaug-Ida vallutamisest. Valmistudes sõjaks Venemaa vastu, sõlmis Jaapan 1902. aastal liidu Inglismaaga.

Jaapani spioonid ja luurajad, kasutades tsaarivalitsuse muretust, ujutasid üle Venemaa Kaug-Ida piirkonnad. Kaupmeestena, juuksuritena, pesunaistena jne. tungisid nad kindlustatud piirkondadesse, hankisid andmeid sõjaväeosade paiknemise, nende liikumise ja lahinguvalmiduse kohta.

Jaapan valmistus sõjaks hästi. Talle oli kindlustatud Inglismaa ja Ameerika Ühendriikide toetus.

1904. aasta alguses tungis Jaapani sõjalaevastik ilma sõda kuu-

¹ Kontsern — eri majandusharudesse kuuluvate kapitalistlike ettevõtete koondis ühe kapitalisti või kapitalistide grupi rahandusliku kontrolli all.

lutamata kallale Vene laevastikule Port Arturis ja viis rivist välja mitu esmaklassilist sõjalaeva. Ootamatu kallaletungiga saavutas Jaapan ülekaalu merel. Seda kasutades paiskas ta mere kaudu Lõuna-Mandžuuriasse suure armee, kes oli Inglismaa abiga hästi relvastatud, ja hakkas ahistama tsaarivägesid.

Venemaa oli tsaarivalitsuse süü tõttu suureks sõjaks kaugel asuval rindel täiesti ette valmistamata. Hoolimata Vene sõdurite ja madruste kangelaslikkusest, sai tsaariarmee ja -laevastik sõjas lüüa. Selles sõjas ei kaotanud mitte Venemaa ega vene rahvas. Lüüa sai pehkinud tsaarirežiim, kes oli tõmmanud rahva temale võõrasse imperialistlikku sõtta.

Saanud lüüa, ruttas tsaari-isevalitsus, keda kohutas revolutsioonilise liikumise kasv Venemaal, Jaapaniga rahu sõlmima. Portsmouthis (Ameerika Ühendriikides) 1905. aastal allakirjutatud rahulepingu järgi sai Jaapan endale Port Arturi ja Dalni (Daliani) Liaodongi poolsaarel, mille Venemaa oli varem Hiinalt endale rentinud. Venemaa tunnustas Jaapani mõjuvõimu Koreas ja Lõuna-Mandžuurias. Vähe sellest, hirmunud tsaar loovutas jaapani vallutajaile ka Sahhalini saare lõunaosa.

Vene-Jaapani sõda oli esimesi imperialistlikke sõdu maakera territoriaalse ümberjaotamise pärast kapitalistlike suurriikide vahel.

Korea anastamine. 1910. aastal teatas Jaapan ametlikult Korea annekteerimisest. Korea rahvas sattus raske koloniaalike alla. Kõik administratiivsed ametikohad täideti jaapanlastega, Koreasse hakati saatma jaapani koloniste, hävitati korea rahvuslikku kultuuri, oli keelatud korea keele õpetamine. Korealasi ekspluateeriti julmalt Jaapani ettevõtetes. Koreas oli kehtestatud «mõõgarežiim». Igasugune protestiavalitus suruti halastamatult maha.

Töölisliikumine Jaapanis. Jaapanis endas oli tööliste olukord XX sajandil endiselt väga raske. Sageli elasid töölisel barakkides ja kasarmutes, kus valitses vanglakord. Tihtipeale hoiti töölisi barakkides luku taga. Kord juhtus ühes niisuguses barakis tulekahju. Sinna lukustatud 50-st töölisneiuist hukkus 31 leekides.

Töölised töötasid 12—14 tundi ööpäevas ning said kerjuslikku palka. Mingisuguseid seadusi nende õiguste kaitseks ei olnud.

Jaapani proletariaat hakkas peremeeste ja valitsuse omavoli vastu välja astuma. Juba 80-ndail aastail püüdsid töölisel organiseerida ametiühinguid ning 90-ndail aastail veeres üle Jaapani streikide ja demonstratsioonide laine.

Neilsamadel aastatel hakkas jaapani revolutsionäär Sen Katayama (1859—1933) propageerima sotsialismi. 1901. aastal organiseeriti Jaapanis Katayama kõige otsesemal osavõtul Sotsialistlik Partei. Kuid varsti andis Jaapani valitsus seaduse selle laialisaatmise kohta. Sotsialistliku Partei liikmeid hakati represseerima.

Tekkis ka teisi töölisorganisatsioone, hoolimata sellest, et valitsus heitis vanglasse kõik, keda kahtlustati neisse kuulumises.

Töölisklassi hulgas kasvasid revolutsioonilised meeleolud. Vene-Jaapani sõja ajal saatsid eesrindlikud jaapani töölised vene tööliste kirja, milles nad mõistsid hukka imperialistliku sõja. II Internatsionaali kongressil Amsterdamis 1904. aastal teatas Katayama jaapani proletariaadi täielikust solidaarsusest vene proletariaadiga. Ta vahetas demonstratiivselt käepigistuse Vene töölisliikumise esindaja G. V. Plehhanoviga. Vene revolutsiooni mõjul organiseeriti Jaapanis 1906. aastal uuesti Sotsialistlik Partei. Üks tema silmapaistvamatest tegelastest oli Denziro Kotoku (1871—1911), kes kritiseeris teravalt kokkuleplasi-reformiste selles parteis. Tõsi küll, juhtides revolutsioonilist võitlust, tegi ta ise anarhistlikke vigu.

Selleks et vabaneda Kotokust, kellel oli suur populaarsus tööliste hulgas, süüdistas valitsus teda vandenõus keisri vastu. Kotoku, tema naine ja lähemad seltsimehed võeti kinni ning heideti vanglasse. Seal sai neile osaks hirmus saatus — nad kägistati.

Vanglasse heideti suurem osa sotsialistlikust liikumisest aktiivselt osavõtjaid. Politseilised repressioonid andsid töölisliikumisele nii ränga hoobi, et see ajutiselt vaibus. Uuesti elustus see juba Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõjul.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

Jaapani tööstuse kasv.

Aastad	Toodang (tuhandetes tonnides)		
	kivisüsi	malm	teras
1895	4 773	25	1
1900	7 489	23	1
1913	21 316	240	255

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Ülaltoodud tabeli ja tabeli 1 põhjal õpiku 40. lk. näidake: a) Jaapani rasketööstuse kiiret kasvu XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses; b) tema suurt mahajäämust Euroopa arenenud maades ja Ameerika Ühendriikides saavutatud tasemest.

2. Tõestage, et Jaapani kapitalism jõudis XX sajandi alguses imperialismistaadiumi.

3. Millest oli tingitud Jaapani imperialismi eriline agressiivsus?

4. Leidke värviliselt kaardilt («Maailma jaotus 1914. a.>) territooriumid, mis Jaapan vallutas agressiivsetes sõdades XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

5. Missugused faktid annavad tunnistust sotsialistlike ideede tungimisest jaapani proletariaadi hulka XX sajandi alguses?

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1904—1905 — Vene-Jaapani sõda.

1910 — Korea anastamine Jaapani poolt.

KIRJANDUST KLASSIVÄLISEKS LUGEMISEKS.

Stepanov, A. Port Artur, Tallinn, 1946.

Novikov-Priboi, A. Tsushima, Tallinn, 1946.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Millega seletada ägedat võitlust kolooniate pärast suurriikide vahel XIX sajandi lõpul?

2. Missugune oli taipingide ülestõusu ja selle lüüasaamise ajalooline tähtsus?

3. Missuguseid fakte te teate kapitalistlike suurriikide sissetungist Hiinasse ja Hiina algavast muutumisest sõltuvaks maaks?

AASIA ÄRKAMINE.

§ 28. HIINA XIX SAJANDI LÖPUL
JA XX SAJANDI ALGUSES.

Olukord Hiinas. XIX sajandi lõpul valitsesid Hiinas veel feodaalsuhted. Suurem osa maast kuulus feodaalmõisnikele. Enamikul talupoegadest ei olnud oma maad ja nad rentisid seda mõisnikelt, tasudes selle eest rahas või natuuras — pool kuni kaks kolmandikku saagist. Tõsi küll, oli ka talupoegadest maaomanikke, kuid enamikul neist olid maatükid väga väikesed ning nad olid sunnitud maad samasugustel orjastavatel tingimustel juurde rentima. Peale mõisnikele makstava rendimaksu lasusid talupoegadel veel suured maksud ja koormised riigi kasuks.

Talupojad põgenesid küladest linna, kuid tihti ei leidnud nad seal endale tööd, sest Hiina tööstus arenes aeglaselt. Hiina rahvusliku tööstuse aeglase arenemise põhjused olid järgmised: maal valitsevad feodaalsuhted, hiina talupoja ja käsitöölise tühisest ostuvõimest tingitud siseturu kitsus, välismaa kaupade konkurents ja välismaa kapitali võimutsemine.

Käsitsitööl rajanev kodutööndus, mis oli Hiinas küllalt arenenud, ei kannatanud välja konkurentsi masinatega valmistatud välismaa toodanguga, mis hakkas Hiinat üle ujutama. Laostunud käsitöölised emigreerisid massiliselt võõrsile või täiendasid töötute ridu.

Hoolimata sellest, et feodaalsed igandid ja välismaa kapital kammitsevad Hiina rahvusliku tööstuse arenemist, hakkasid XIX sajandi viimasel veerandil ja XX sajandi alguses tekkima ja arenema kapitalistlikud ettevõtted: kivisöökaevandused, tekstiilivabrikud. Ehitati esimesed raudteed. Laienesid majanduslikud sidemed, kasvasid suured linnad, arvuliselt suurenes töölisklass. Koos tööstusega tekkis ka rahvuslik kodanlus.

Suure osa hiina kodanlusest moodustasid niinimetatud kompradoorid — vahendajad välismaa kapitali ja Hiina siseturu vahel. Olles välismaa firmade agendid, ekspluateerisid kompradoorid koos nendega Hiinat, rikastusid sisseveetavate kaupade müügist ja odava tooraine kokkuostust. Kompradoorne kodanlus, nii nagu

Prantslaste poolt 1886. a. ehitatud kitsarööpmeline raudtee Hiinas.

feodaalidki, kujutas endast reaktsioonilist jõudu. Mõlemad nad toetasid Hiinas vihatud monarhistlikku režiimi.

Ühes välismaa kapitali tungimisega Hiinasse ja võõramaise orjuse tugevnemisega, samuti kapitalistlike suhete arenemisega kasvas hiina rahva rahvuslik iseteadvus, tema viha imperialistlike orjastajate ja feodaalike vastu.

Hiina majanduslik orjastamine imperialistlike riikide poolt. Hiina rahvusliku kapitalismi arenemine toimus Hiina majandusliku orjastamise tingimustes välismaa kapitali poolt. Valitsev Qingi (ehk Mandžu) dünastia, kes vajas raha, sõlmis välisriikidega orjastavaid lepinguid ja tegi neile suuri mööndusi rahvuslike huvide kahjuks. Juba XIX sajandi 70-ndate aastate alguseks oli välismaalastel vaba pääs 26 Hiina sadamasse, kus nad käitusid täieõiguslike, mitte kellegi poolt kontrollitavate peremeestena.

Raudteede ehitamine sattus välismaalaste kätte. Neile kuulus ka suurem osa kivisöö- ning maagikaevandusi jne. Suurtes Hiina linnades tekkisid setelmendid, s. t. eraldi rajoonid, kus välismaalastel oli oma valitsus ja kus nad olid Hiina võimudest sõltumatud.

Välismaa kapitalistid tungisid üha sügavamale Hiinasse, kindlustasid seal oma mõju ja orjastasid maa majanduslikult. Hiina muutus välisriikide tooraine- ja agraaripatsiks.

Hiina muutumine poolkoloniaalseks riigiks. XIX sajandi lõpul oli Hiina kõige aktiivsemaks välisvaenlaseks noor kiskja — Jaapani imperialism. Hiina lüüasaamine sõjas Jaapaniga (1894—1895)¹ andis tõuke maa edasiseks röövimiseks ja orjastamiseks imperialistide poolt. 1897. aastal hõivasid saksa imperialistid Jiaozhou lahe ja muutsid Shandongi provintsi oma mõjusfääriks². Prantsusmaa haaras Guangzhouwani lahe ja kehtestas oma mõjuvõimu Yunnani provintsi üle. Venemaa haaras Port Arturi ja Inglismaa Weihaiwei sadama. Inglismaa mõjusfääriks oli Hiina kõige rikkam osa — Jangtse jõe basseini. Fujiani provintsis hakkas kehtima jaapani agressorite võim. Nii jaotasid imperialistlikud suurriigid tunduva osa Hiinast oma mõjusfäärideks. Nad sundisid Hiina valitsust andma neile suurel hulgal kontsessioone, peamiselt raudteede ehitamiseks. Hiina muutus järjest enam välismaa imperialismi poolkolooniaks.

Rahvahulkade võitlus rahvusliku vabanemise eest. Hiina röövimine imperialistlike riikide poolt kutsus esile rahvahulkade protesti. 1897. aastal puhkesid üksikud stiihilised talurahvarahutused, mis aastail 1898—1899 haarasid laiu alasid. Tööraha võitlus ekspluataatorite-feodaalide vastu kujunes paratamatult võitluseks ka välismaa imperialistide vastu. Eriti selgesti avaldus liikumise imperialismivastane iseloom Shandongis — provintsis, mida kõige julmemalt ekspluateerisid saksa imperialistid. Nende poolt toimepandud metsikused ja terror tõukasid Shandongi rahvahulki võitlusele. Siin tegutsesid salaühingud, kes moodustasid võitlussalku, mida hakati kutsuma «õigluse ja üksmeele võitlussalkadeks» — hiina keeles «Yihetuan». Nad alustasid relvastatud võitlust välismaiste vallutajate vastu.

Rahva ülestõus 1900. aastal. Peagi haaras rahvaliikumine suure osa Hiinast ja omandas rahvuslik-vabastusliku iseloomu. Püüdes rahva viha endast ära pöörata, andis Qingi dünastia eesotsas keisrinna Cixiga ja tema valitsus provintside võimudele spetsiaalsed juhtnõuad mitte takistada rahvahulkade liikumist, kui see on suunatud välismaalaste vastu. Qingi dünastia püüdis (ja mitte ilma teatava eduta) liikumist endale allutada ja isegi asuda selle etteotsa, et muuta see enda jaoks kahjutuks. Samaaegselt valmistus Qingi monarhia reetlikult arveteõiendamiseks ülestõusnutega.

Rahvaliikumine aga laienes iga päevaga, 1900. a. juunis tungisid ülestõusnud Pekingisse. Nad asusid piirama «saadikute linnaosa», kus asusid välismaa diplomaatilised esindused.

¹ Vt. õpiku § 26.

² Mõjusfäär — osa sõltuva maa territooriumist, mida imperialistlik riik enam või vähem monopoolselt ekspluateerib ja kus tal on poliitiline mõju. XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul olid mõjusfäärid üks sõltuvate maade rahvaste rühumise vormidest. Tihtipeale vormistati maa teatava osa mõjusfääriks muutmine ebavõrdse lepinguga.

Püüdes Hiinat orjuses edasi hoida, ühinesid imperialistlikud suurriigid ja alustasid Hiina rahva vastu relvastatud võitlust. Nende väed maabusid Tianjini piirkonnas ja hakkasid liikuma pealinna poole. See kutsus esile uue meelepahatormi vallutajate vastu. Rahvavõitlus Hiinas omandas tohutu suure ulatuse ja jõu. Keisrinna Cixi pidas kasulikuks kuulutada silmakirjaks sõda välisriikidele, kes olid organiseerinud interventsiooni Hiinasse. Ta lootis, et see samm kindlustab monarhiat. Tegelikult aga Cixi ja tema valitsus ei kavatsenudki pidada tõelist võitlust välismaiste suurriikide vastu. See oli näiline sõda, mis oli ette võetud rahva petmiseks, kes oli tõusnud üles võõramaalaste vastu, kuid ähvardas ühtlasi minema pühkida ka vihatud Qingi dünastia.

Imperialistlikud suurriigid leppisid kokku ühise interventsiooni suhtes, et rahva ülestõusu maha suruda. Inglismaa, Jaapan, Ameerika Ühendriigid, Saksamaa, Prantsusmaa, Venemaa ja Austria-Ungari saatsid Hiinasse oma väed. Tule ja mõõgaga surusid karistussalgad maha hiina rahva rahvuslikku vabadusliikumist. Nad tulistasid suurtükkidest linna ja külasid, pühkides need maapinnalt minema, tapsid metsikult naisi, lapsi ja rauku.

Hiina keiserlik valitsus reetis rahva ja põgenes pealinnast. 1900. a. augusti keskel vallutasid välismaised väed Pekingi ja rüüstasid selle. Nende julmusel ei olnud piire.

Olles ülestõusu maha surunud, sundisid imperialistid Hiinale peale uued orjastavad tingimused. Vastavalt 1901. a. septembris allakirjutatud protokollile pidi Hiina maksma välisriikidele suurt kontributsiooni. Välisriigid said loa pidada Hiina pealinnas relvastatud jõude oma saatkondade kaitseks. Hiinal keelati relvade sissevedu. Pandi toime arveteõiendamine rahvuslikust liikumisest osavõtjate kallal. Selle tagajärjel muutus Hiina ülemaailmse imperialismi ees veelgi kaitsetumaks, välismaalaste privileegid Hiinas laienesid.

Kuid imperialismivastane ihetuaanlaste liikumine ei jäänud siiski tagajärjetuks ja sundis kolonisaatoreid tegutsema Hiinas veidi ettevaatlikumalt.

1905.—1907. a. Vene revolutsiooni mõju revolutsioonilise liikumise tõusule Hiinas. Pärast rahvaülestõusu mahasurumist tugevnes Hiinas ikkagi rahulolematust. Järk-järgult küpses uus revolutsiooniline kriis. Talurahva ülestõusud ei lakanud. Elavnas Hiina revolutsioonilis-demokraatliku intelligentsi põrandaaluste organisatsioonide tegevus.

Väga suurt osa Hiina saatuses etendas 1905.—1907. aasta Vene revolutsioon, mis äratas Aasia. Sajad miljonid selle mandri alandatud ja rõhutatud rahvad tõusid võitlusele oma õiguste eest, rahvusliku vabaduse ja demokraatia eest. Revolutsioonilise intelligentsi ringkondades hakati üha sagedamini ja kategoorilisemalt esitada loosungit Qingi dünastia kukutamiseks. Demokraatliku intelligentsi revolutsioonilised ringkonnad said revolutsioonist Venemaal teada

Sun Zhongshan.

mitte ainult ajalehtedest. Nad olid ühenduses revolutsiooniliste vene emigrantidega Euroopas ja omandasid neilt eesrindlikke ideid. Revolutsioneerivat mõju hiina tööliste avaldas ka bolševistliku organisatsiooni tegevus Harbiinis.

Venemaa sündmuste mõjul jõudsid hiina revolutsioonilise intelligentsi eesrindlikud ringkonnad järeldusele, et Hiinas on tarvis moodustada ühtne revolutsiooniline organisatsioon. Juba 1905. aasta alguses hakkasid mitmes linnas ilmuma illegaalsed ajalehed, mis propageerisid demokraatlikke ideid ja kutsusid üles võitlusele feodaalse monarhia ja välismaa imperialismi vastu.

Sun Zhongshan ja tema õpetus. Rahvusliku vabadusliikumise väljapaistvaid tegelasi Hiinas oli revolutsiooniline demokraat Sun Zhongshan (Sun Yat-xien, 1866—1925). Ta sündis talupoja perekonnas Guangzhou (Kanton) lähedal. 90-ndate aastate algul lõpetas Sun Zhongshan inglise meditsiiniinstituudi Honkongis (Xianggangis). Varsti pühendus ta poliitilisele tegevusele. 1905. aasta augustis asutas Sun Zhongshan poliitilise organisatsiooni — Hiina Ühinenud Seltside Liidu (Tongmenghui). Hiina suuremates keskustes loodi selle liidu illegaalsed osakonnad. 1905. a. novembris hakkas Seltside Liit välja andma ajalehte «Minbao» («Rahvaleht»), milles ta propageeris vene revolutsionäärade võitluskogemusi ja -meetodeid, ning kutsus hiina rahvast üles järgima vene tööliste ja talupoegade eeskuju.

Liidus oli esindatud rahvusliku kodanluse ja eriti revolutsioonilis-demokraatliku intelligentsi pahempoolne osa, kes toetus talurahvale ja oli võimeline võitlema demokraatia eest.

Sun Zhongshani juhtimisel võttis Seltside Liit vastu laialdase revolutsioonilise programmi, mis nõudis Qingi dünastia kukutamist, vabariigi kehtestamist Hiinas ja võrdset õigust maale (vt. dokumenti). Viimases nõudmises pidas Sun Zhongshan silmas tema poolt esitatud «rahva hüveolu printsiibi» kinnitamist. Sun Zhongshani agraarprogramm peegeldas maa järele janunevate talurahvahulkade püüdusi.

Hinnates kõrgelt Ühinenud Seltside Liidu poolt esitatud agraarreformi programmi, märkis V. I. Lenin, et niisugune reform annaks hävitava löögi feodaalkorrale Hiinas ja avaks tee progressile.

Sun Zhongshan tuli järeldusele, et mahajäänud Hiinas, kus

kapitalism on nõrgalt arenenud, võib võrdse õiguse abil maale kapitalismi võidulepääsu ära hoida.

Sun Zhongshani lootused, et Hiina väldib kapitalistlikku arenemist, tema programm ja tema sotsialistlikud unistused olid tolle aja tingimustes utopia. Need sarnanesid vene revolutsiooniliste narodnikute «sotsialismiga». Selles utoopilisuses oligi Sun Zhongshani programmi nõrk külg. Kuid tema teene seisab selles, et ta Hiina tingimustes esitas «... kodanlik-demokraatlike agraarsete ümberkujunduste progressiivse, võitlustahtelise, revolutsioonilise programmi...»¹ Lenin väljendas veendumust, et proletariaadi kasv Hiinas toob endaga kaasa Hiina töölispartei moodustamise, kes, kritiseerides Sun Zhongshani utoopilisi vaateid, «... hakkab kindlasti hoolikalt eraldama, kaitsma ning arendama tema poliitilise programmi ja agraarprogrammi revolutsioonilis-demokraatlikku tuuma»².

DOKUMENTE JA MATERJALE.

ÜHINENUD SELTSIDE LIIDU NÕUDMISED.

A. Ühinenud Seltside Liidu liikme Chen Tianhua brošüürist (1906. a.).

Ütelge, härrased, missugune valitsus meil praegu on? Hiina oma? Mandžu valitsus? Ei, temast on juba saanud valitsus, kes teenib kõiki suurriike. Ta on kahe käega välismaalastele kingituseks toonud võimu rahanduse üle, võimu raudteede üle, õiguse kasutada meie inimesi. Ja välismaalastel ei tarvitsenud teha selleks vähimatki pingutust. Kui neil midagi vaja on, siis tarvitseb neil anda vaid käsk, et mandžud otsekohe tormaksid seda täitma...

Ütelge, milline Qingi valitsuse poolt viimasel ajal astunud sammudest poleks toimunud välismaalaste näpunäidete järgi? Me ütleme selgesti ja arusaadavalt: «Välismaalased välja!» Aga monarhia peab meid mitte välismaalaste vaenlasteks, vaid olemasoleva monarhia vaenlasteks ja kavatseb meid karistada surmanuhtlusega nagu mässajaid, kes plaanitsevad reetmist. Härrased, me peame endale selle tõe selgeks tegema ega või kõiges valitsusele lootma jääda; sest kui palju te ka ei kuulutaks oma mittetahtmist saada orjastatud rahvaks, olete te juba ammu selleks saanud, ehkki te ei taha seda uskuda.

Tsit. raamatu järgi: Hu Sheng, Imperialistlike suurriikide agressioon Hiinas, Moskva, 1951, lk. 172—173 (vene keeles).

B. Ühinenud Seltside Liidu manifest (1905. a.).

260. aasta jooksul oleme meie, hiinlased, olnud kadunud riigi elanikud. Nüüd, mil on kätte jõudnud mandžu valitsuse kuritegelikkuse ja metsikuste

¹ Lenin, V. I. Teosed, 18. kd., lk. 145.

² Sealsamas, lk. 148.

äärmine piir, peame me viima võitlusele oma õiglased väed, et kukutada see valitsus ja taastada meie suveräänsus... Hiina on hiinlaste endi riik. Seepärast peavad hiinlased ise Hiinat valitsema. Pärast mandžude võimu kukutamist tuleb taastada Hiina rahvusriik.

Tsit. raamatu järgi: N. G. Senin, Sun Zhongshani ühiskondlik-poliitilised ja filosoofilised vaated, Moskva, 1956, lk. 60—61 (vene keeles).

C. Programmdokumendist «Ühinenud Seltside Liidu revolutsiooniline plaan».

Praegune revolutsioon seab oma eesmärgiks vabariikliku valitsuse kehtestamise. Kõik vabariigi kodanikud peavad olema võrdsed; kõik kodanikud peavad poliitilisest võimust osa võtma. President valitakse kõigi kodanike poolt. Parlament on rahvavõimu organ, mis koosneb vabariigi kõigi kodanike poolt valitud saadikutest.

Kehtestatakse Hiina vabariigi konstitutsioon, millest kõik kodanikud peavad kinni pidama.

Sealsamas, lk. 79.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Analüüsige olukorda Hiinas XIX sajandi lõpul.

2. Tooge fakte, mis tõestavad, et XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses muutus Hiina välismaa imperialismi poolkolooniaks. Tõestage, et Hiinas teravnes konflikt uute tootlike jõudude ja vanade feodaalsete tootmissuhete vahel ning et see süvenes väliskapitali üha tugevneva sissetungi mõjul.

3. Missugused jõud Hiinas astusid välja maa muutmise vastu välisriikide agraar- ja tooraineripatsiks; missugused jõud aitasid selleks kaasa?

4. Õpiku teksti ja dokumentide alusel analüüsige Ühinenud Seltside Liidu programmi ja näidake Hiina revolutsioonilis-demokraatliku liikumise tugevaid ja nõrku külgi.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1894—1895 — Jaapani-Hiina sõda.

1900 — Rahvaülestõus Hiinas.

§ 29. 1911.—1913. AASTA HIINA REVOLUTSIOON.

Revolutsiooni algus. Vabariigi väljakuulutamine. Vene revolutsiooni ja Ühinenud Seltside Liidu tegevuse mõjul veeres aastail 1906—1908 üle Hiina ulatuslik ülestõusude laine. Selle aja jooksul toimus üle 10 relvastatud väljaastumise. Kõik nad said lüüa. Teiste hulgas sai lüüa ka relvastatud väljaastumine Guangzhous 1911. aastal. Kuid Guangzhou ülestõusnute kangelaslik võitlus oli tõukeks revolutsiooni edasisele tõusule Hiinas.

Hiinas lähenes revolutsioon. Selle peamiseks liikumapanevaks jõuks oli paljumiljoniline talurahvas.

Ööl vastu 1911. a. 10. oktoobrit algas Ühinenud Seltside Liidu juhtimisel ülestõus Hiina ühes suuremas linnas — Wuchangis. See laienes ka lähedal asuvatele piirkondadele. Ülestõusnutel läks korda vallutada naaberlinn Hanyang ning suur kaubandus- ja tööstuskeskus Hankou. Sellest ülestõusust võtsid aktiivselt osa Hankou arsenalis töölised. Tööliste tulid appi ümberkaudsete külade elanikud. Varsti olid Hubei ja Hunani provintid (Kesk-Hiinas) ülestõusnute käes. Pärast seda ühinesid liikumisega mõõdukatel, liberaalsetel positsioonidel seisvad kodanluse ringkonnad. Lühikeseks ajaks loodi liberaalse kodanluse liit revolutsiooniliste rahvahulkadega. Liberaalidel läks korda haarata enda kätte tähtsamad ametikohad ajutises valitsuses, mis oli moodustatud Wuchangis.

Revolutsioon Hiinas arenes edasi. 1911. aasta lõpuks haaras ta peaaegu kogu Lõuna- ja Kesk-Hiina. Märkimisväärset osa revolutsioonilises liikumises etendasid vabatahtlike salgad. Neisse astusid talupojad, töölised, käsitöölised ja üliõpilased. Neist salkadest said 1911. aasta Hiina revolutsiooni peamised relvastatud jõud.

Kuid peaaegu kõigis provintides kasutas revolutsiooni võidu tulemusi liberaalne kodanlus. Ta kartis revolutsioonilise liikumise hoogu ja ulatust. Hirm ülestõusnud rahvahulka ees tekitas liberaalse kodanluse ridades püüdu kehtestada «rahu» ja «kord» tehingu abil Pekingi valitsusega. Ka Qingi dünastia oli valmis tegema mõningaid järeleandmisi, et ainult trooni päästa.

1911. a. detsembri keskel algasid Šanghais läbirääkimised Pekingis asuva keiserliku valitsuse juhi Yuan Shikai ja revolutsioonilise Lõuna delegatsiooni vahel. Pekingi valitsus lubas revolutsionääriledele amnestiat ja konstitutsioonilise korra kehtestamist Hiinas. Ülestõusnud Lõuna esindajad nõudsid Qingi dünastia tagandamist ja vabariigi väljakuulutamist. 20. detsembril pöördusid Euroopa riigid ja Ameerika Ühendriigid volinike poole, kes pidasid läbirääkimisi Šanghais, ja tegid ettepaneku saavutada läbirääkimistel viivitamatult kompromiss ning lõpetada kodusõda. Imperialistid motiveerisid oma ettepanekut hoolitsusega Hiinas elavate välismaalaste materiaalsete huvide ja julgeoleku eest. Samaaegselt diplomaatilise vahelesegamisega tõid imperialistlikud riigid oma sõjalaevad Jangtse jõe. Suurtükitorud olid sihitud revolutsioonilistele linnadele Wuchangile ja Hankoule. Imperialistid valmistusid Hiina revolutsiooni relva jõul maha suruma.

Kuni Šanghais olid käimas läbirääkimised, tuli Nankingis kokku Rahvuskogu revolutsiooniliste provintside esindajast. Rahvuskogu kuulutas välja vabariigi ja valis 29. detsembril Hiina vabariigi ajutiseks presidendiks Sun Zhongshani, kes oli emigratsioonist kodumaale tagasi jõudnud.

Rahvuskogu poolt vastuvõetud ajutises konstitutsioonis kuulutati välja kõigi kodanike võrdsus ja kõneldi mitmesugustest demokraatlikest õigustest. Kuid üks Ühinenud Seltside Liidu peamisi loosungeid — loosung «võrdse õiguse eest maale», mis väljendas hiina talurahva igatsusi ja lootusi — ei kajastunud ei konstitutsioonis ega Rahvuskogu hilisemates sammudes. Kuid talupojad keeldusid omal algatusel mõisnikele renti maksmast. Linnades hakkasid töölised moodustama ametiühinguid. Imperialistlike riikide toetus Pekingi valitsusele kutsus esile massilisi protesti- miitinguid vahelesegamise vastu Hiina siseasjadesse. Miitingul võeti vastu otsuseid välismaa kaupade boikoteerimise kohta.

Hiina revolutsiooni lüüasaamine. Revolutsiooniliste rahvahul- kade surve sundis Pekingi valitsuse juhti Yuan Shikaid 12. veeb- ruaril 1912. a. nõustuma Qingi dünastia troonilt kukutamise ja vabariikliku korra kehtestamisega Hiinas. Imperialistid saavutasid Yuan Shikai kuulutamise presidendiks. Liberaalid, kes olid koh- kunud revolutsiooni edasiarenemisest, astusid välja Sun Zhongshani vastu. Liberaalide surve ja imperialistlike suurriikide inter- ventsiooni ähvardusel loobus Sun Zhongshan presidendiametist Yuan Shikai kasuks. See aitas kaasa revolutsiooni lüüasaamisele.

Sel ajal ei olnud Hiinas veel töölisparteid, kes oleks olnud võimeline revolutsiooni juhtima ning võiduka lõpuni viima. Hiina liberaalne kodanlus reetis revolutsioonilise rahva ja sõlmis kokkuleppe feodaalse reaktsiooniga. Võimu üleminekuga Yuan Shikai kätte algas revolutsioonilise armee desarmeerimine, saa- deti laiali tööliste ametiühingud, maal hakkasid tegutsema karis- tusekspeditsioonid (vt. katkendit V. I. Lenini artiklist lk. 173).

Samal ajal toimusid muudatused ka Ühinenud Seltside Liidu koosseisus. 1912. a. augustis moodustas Ühinenud Seltside Liit koos mõnede liberaalse kodanluse organisatsioonidega uue partei Guomindangi (Rahvusliku Partei) nimetuse all. Guomindangi programmis puudusid juba paljud Ühinenud Seltside Liidu endi- sed progressiivsed nõudmised, nende hulgas nõudmine «võrdse õiguse eest maale» (vt. dokumenti 1).

Kontrrevolutsiooni võit puhastas teed Yuan Shikai sõjaväe- lisele diktatuurile. Tal läks korda sundida Rahvuskogu teda viieks aastaks presidendiks valima. Pärast seda tunnustasid impe- rialistlikud riigid Hiina vabariiki.

Kindlustanud oma võimu, saatis Yuan Shikai Rahvuskogu laiali. Ta kuulutas välja uue, reaktsioonilise konstitutsiooni, mis andis kogu võimutäiuse presidendile.

1911.—1913. a. Hiina revolutsiooni tähtsus. 1911. aasta Hiina revolutsioon äratas aktiivsele poliitilisele elule hiina rahva laiad kihid. Oma iseloomult oli see kodanlik revolutsioon, mis ei suut- nud hävitada feodalismi jäänuseid Hiina sotsiaal-majandus- likus korras ega likvideerida maa poolkoloniaalset seisundit.

Revolutsiooni ajal selgus, et hiina kodanlus, kelle hulgas oli

küllalt palju välismaa imperialistidega seotud elemente, ei ole võimeline kindlustama Hiina rahvuslikku sõltumatust. Kuid hiina töölisklass oli veel liiga väikesearvuline ja mitte küllalt tugev, et juhtida talurahvahulki revolutsioonilises võitluses.

Ta ei esitanud oma programmi, milles oleks nõudnud mõisnike eraomanduse kaotamist, ja seepärast ei suutnud juhtida talurah- vahulki revolutsioonilises võitluses.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. SUN ZHONGSHAN MÕNEDE ÜHINENUD SELTSIDE LIIDU LIIKMETE REVOLUTSIOONILISEST PROGRAMMIST LOOBUMISE KOHTA.

...Algul näis, et minul kui juhil on väga kerge ellu viia revolutsiooni- lise partei programmi, s.t. natsionalismi¹, demokraatiat, sotsialismi² ... nii- samuti nagu neid ülesandeid, mida revolutsioon üles seadis. Kui seda oleks õnnestunud ellu viia, siis oleks Hiina leidnud oma koha rahvaste peres ja oleks asunud õitsengu ja heaolu teele. Aga vaevalt läks korda revolutsioon lõpule viia, kui meie partei liikmed olid kahjuks ootamatult minust erine- val arvamusel, pidades minu ideaale kaasaegse Hiina ehitamiseks liiga kõr- geteks ja kättesaamatuteks.

Neid kahtlusi võeti kui midagi tõestatut ja isegi mõned minu seltsi- mehed hakkasid kahtlema minu programmi teostatavuses. Seepärast tuli välja, et minu programmi elluviimiseks oli vähem šansse minu presidendiks olemise ajal kui siis, mil ma olin revolutsiooni ettevalmistava partei liidriks. Seepärast ei õnnestunud ehitamise katse ja minu poolt esitatud rahvuslikud ülesanded nurjusid pärast revolutsiooni.

Sun Zhongshan, Hiina revolutsionääri märkmed, Moskva, 1926, lk. 13 (vene keeles).

2. V. I. LENIN AASIA PROGRESSIIVSEST JA LIBERAAL- SEST KODANLUSEST.

...Aasias aga eksisteerib veel kodanlus, kes suudab esindada siirast, võitlustahelist, järjekindlat demokraatiat, Prantsusmaa XVIII sajandi lõpu suurte propagandistide ja suurte tegelaste vääriline kaaslane.

Selle, ajalooliselt progressiivseks ürituseks veel võimelise Aasia kodan- luse peamiseks esindajaks või peamiseks sotsiaalseks toeks on talupoeg. Tema kõrval eksisteerib juba liberaalne kodanlus, kelle tegelased, Yuan Shikai taolised, on kõige rohkem võimelised reetma: eile kartsid nad bogdõhhanit, lõmitasid tema ees; pärast, kui nad nägid revolutsioonilise demokraatia jõudu, kui nad tundsid tema võitu, — reetsid nad bogdõhhanit, homme aga reedavad nad demokraate sobingu nimel mingi vana või uue «konstitutsioonilise» bogdõhhaniga.

V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 144.

¹ On mõeldud Hiina rahvuslikku vabastamist välismaa imperialismi võimu alt.

² Vastava hiina termini tõlkimine sõnaga «sotsialism» ei ole päris täpne. Olgem oleks tõlkida «rahva heaolu».

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missugused ülesanded seisid 1911.—1913. aasta Hiina revolutsiooni ees? Missugused olid revolutsiooni liikumapanevad jõud?
2. Milles seisnevad revolutsiooni lüüasaamise põhjused?
3. Märkige kontuurkaardil punaste lipukestega revolutsiooniliste sündmuste peamised keskused Hiinas aastail 1911—1913.
4. Missugune oli 1911.—1913. aasta revolutsiooni iseloom ja tähtsus?

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1911—1913 — Kodanlik-demokraatlik revolutsioon Hiinas.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

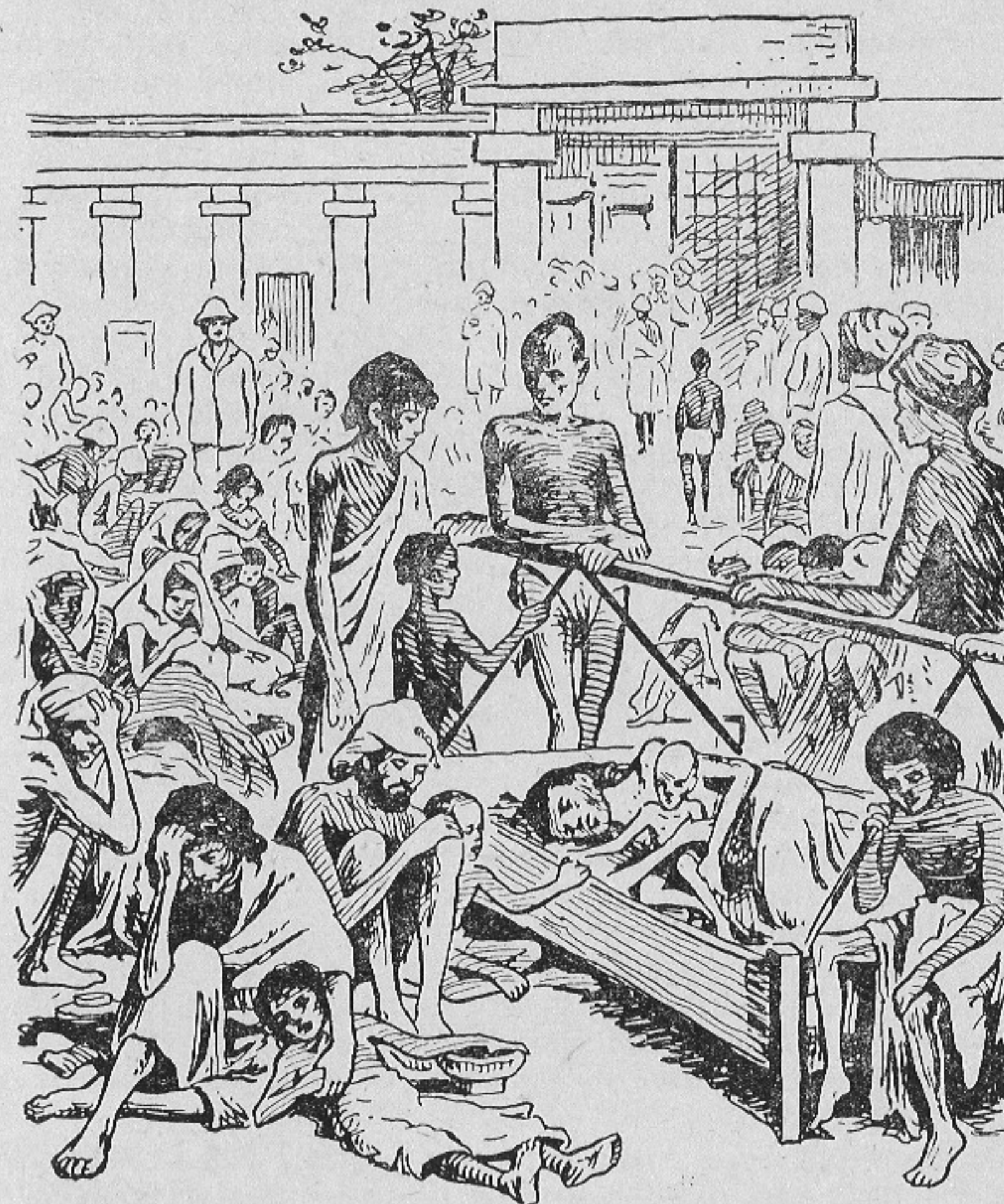
Tuletage meelde teile tuntud sündmuse India rahvaste võitluse ajaloost Inglise ülevõimu vastu XIX sajandi keskel.

§ 30. INDIA RAHVUSLIK VABADUSLIIKUMINE XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

India majanduslik olukord XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses. XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses, kui kapitalism jõudis imperialistlikku staadiumi, tugevdas Inglise monopolistlik kapital tunduvalt India koloniaalset eksploateerimist. Selleks, et kergemini ja kiiremini Indiast toorainet ja toiduaineid välja vedada ning sinna Inglise tööstuskaupu importida, laiendasid briti kolonisaatorid seal raudteede ja sadamate ehitamist. Seejuures võeti arvesse ka sõjalis-strateegilisi kaalutlusi — vajadust edasistel koloniaalvallutustel Aasias ja rahvusliku vabadusliikumise mahasurumisel vägesid kiiresti ühest kohast teise paisata. Raske-tööstuse arenemist briti kolonisaatorid pidurdasid (vt. dokumenti 1). Indias arenes peamiselt kergetööstus, mis töötles kohaliku põllumajanduslikku toorainet.

India põllumajandus oli väga madalal tasemel. Põllumajanduses valitsesid feodaal-mõisniklik omandus ja talupoegade eksploateerimise poolpärisorjuslikud vormid. Enamik talupoegi olid väike-rentnikud, kes rentisid maad mõisnikelt ja vürstidelt ning maksid rendiks 50—70% kogutud saagist. Talurahvas kannatas üle jõu käivate maksude koorma all, mis olid sisse seatud inglise kolonisaatorite poolt (vt. dokumenti 2). Talurahva viletsus oli masendav. Igal aastal suri nälga miljoneid inimesi. Nii suri möödunud sajandi 90-ndail aastail Indias nälga 18 miljonit inimest.

Põhilised tööstusharud Indias olid inglise kapitalistide käes ja see takistas india kodanluse arenemist. Osa india kodanlusest oli seotud kolonisaatoritega. Need olid enamasti kompradoorid või siis liigkasuvõtjad, kes eksploateerisid käsitöölisi ja talupoegi.

Näljahäda Bangalore'is (Indias).

India töölikkassi kujunemine ja olukord. Suurem osa proletariaadist koosnes laadijatest sadamates, raudteetööstest ja inglise kapitalistidele kuuluvate vabrikute tööstest. India tööliste olukord oli äärmiselt raske: kerjuslik palk ja tööpäev, mis kestis 15—16, mõnikord kuni 18 tundi. Laialdaselt rakendati trahvide süsteemi. Töölised elasid tihedalt koos lagununud barakkides ja muldonnides, mis olid ebasanitaarses seisundis. Majandusteadlased on välja arvestanud, et ühe kurjategija ülalpidamine vanglas oli kolm korda kallim kui india tööliste keskmine palk. Suremus töörahva hulgas oli väga kõrge. Tööliste üha kasvav eksploateerimine kutsus nende poolt esile proteste, kuid need olid stiihilised ja organiseerimata.

Partei India Rahvuskongress moodustamine. India talupoegade sagedased ülestõusud tegid briti kolonisaatorid rahutuks. Neile tekitas muret ka noor india kodanlus, kes nõudis reforme maa valitsemise alal. Kolonisaatorid pidasid otstarbekaks teha talle mõningaid järeleandmisi. Selleks et säilitada oma võimu Indias, otsustasid nad india kodanlust endaga koostööle kaasa tõmmata.

Seepärast lubasid Briti võimud 1885. aastal Bombay's kokku kutsuda kodanluse ja liberaalselt meelestatud mõisnike kongressi. Sellel kongressil moodustati esimene üleindialine poliitiline partei, mis sai nimeks India Rahvuskongress. Inglise võimud tahtsid kodanliku partei India Rahvuskongress vastandada üha kasvavale rahvuslikule vabadusliikumisele. Seda kuulutas ka mittekahemõtteliselt India asekuningas lord Dufferin, öeldes: «Kongress on odavam kui revolutsioon.»

Asekuningas ei eksinud. Algul olid India Rahvuskongressi nõudmised äärmiselt mõõdukad. Need piirdusid vaid mõningate reformidega, kusjuures Briti ülevõim oleks säilinud. Nõudmised olid järgmised: sisseveotollide kehtestamine puuvillastele kangastele, kohalike esindusorganite õiguste laiendamine, indialaste kaasatõmbamine valitsemisele, tehnilise hariduse korraldamine jne.

XIX sajandi lõpul, seoses väikekodanliku intelligentsi tungimisega India Rahvuskongressi koosseisu, kujunes seal eesotsas Tilakiga opositsioon. See astus välja Rahvuskongressi juhtide poliitika vastu, kes otsisid sobingut Inglise imperialismiga. Tilak ja tema pooldajad propageerisid india rahva massilist vabadusvõitlust Inglise ülevõimu vastu Indias. Selle propaganda mõjul korraldasid Bombay töölised 1899. aastal Inglise-vastase poliitilise demonstratsiooni. See oli Bombay proletariaadi esimene poliitiline väljaastumine.

Revolutsioonilise liikumise tõus aastail 1905—1908. India rahvas lülitis üha enam võitluse inglise kolonisaatoritega, kasvas tema rahvuslik iseteadvus. 1904. aastal andis India asekuningas lord Curzon välja «Akti ülikoolide kohta», mis kehtestas politseilise kontrolli õppetöö üle India ülikoolides. Selleks et takistada demokraatlike elementide pääsu ülikoolidesse, tõsteti õppemaks kahekordseks. Tugevnes rahvuslike organisatsioonide ja nende ajakirjanduse tagakiusamine. Inglise imperialistid tahtsid nõrgendada india rahvusliku kultuuri koldeid, halvata demokraatliku intelligentsi tegevust ja õõnestada tema mõju rahvuslikule vabadusvõitlusele.

Curzoni sammud kutsusid esile ägeda reaktsiooni India demokraatlikes ringkondades. Algasid protestiavaldused. Eriti suurt pahameelt tekitas ühtse Bengali — kõige suuremate kolonisaatoritevastaste väljaastumiste piirkonna jaotamine Inglise administratsiooni poolt kaheks eraldi provintiks. Selle eesmärgiks oli rahvusliku vabadusliikumise lõhestamine.

Võitluse inglise kolonisaatorite vastu lülitisid laiad rahvahulgad linnas ja maal.

Niimoodi valmisid Indias XX sajandi alguses eeldused üldrahvalikuks liikumiseks kolonisaatorite vastu. *Uue tõuke revolutsioonilisele liikumisele Indias andis 1905. aasta Vene revolutsioon.* Teated sellest levisid kiiresti üle kogu maa. Üksikud India Rahvuskongressi «äärmised» tegelased olid seotud Vene revolutsiooniliste organisatsioonide esindajatega. Nii olid mõned india patrioodid kirjavahetuses M. Gorkiga.

Tilaki ajaleht kutsus üles järgima «vene» meetodeid võitluses briti kolonisaatorite omavoli vastu. 1906. aastal korraldasid bengali raudteelased vene raudteelaste eeskujul üldstreigi. 1907. aastal streikisid Kalkuta ja Bombay töölised. Stiihiliselt algas Inglise kaupade boikott. Töölised ja rahvavabatahtlike salgad korraldasid inglaste kaupluste piketeerimist. Elanikkond relvastus.

Rahvavabatahtlikud, kes olid rietatud ühtlasesse vormi — kollasesse turbanisse, punasesse särki ja särpi, millele oli tikitud rahvushümni pealkiri —, astusid sageli relvastatud võitluse politsei ja sõjaväega. Algasid ülestõusud Pandžabi provintsis. Ülestõusnud võtsid enda kätte valitsusasutused ja raudteejaamad. Sõjaväe abil surusid kolonisaatorid ülestõusu maha.

Rahvusliku vabadusvõitluse tõus Indias hirmutas India Rahvuskongressi parempoolseid elemente, kes piirdusid vaid omavalitsuse nõudmisega Briti impeeriumi raamides. Tilak ja tema pooldajad nõudsid visalt rahvahulkade võitluse jätkamist India sõltumatuse saavutamiseks. India Rahvuskongress heitis nad oma koosseisust välja ja Inglise võimud kiirustasid Tilakiga arveid õiendama. 1908. aastal ta vangistati ning mõisteti paljudeks aastateks sunnitööle ja asumisele. Arveteõiendamine Tilakiga kutsus Indias esile võimsa demonstratsioonide laine ja Bombay tööliste üldstreigi, millest võttis osa 100 000 inimest.

Bombay streik suruti Inglise vägede poolt julmalt maha. Briti kolonisaatorid säilitasid oma võimu Indias terrori ja vägivalla abil, toetudes india kodanluse ja mõisnike kokkuleplikele elementidele. Nad õhutasid religioosset ja rahvuslikku vihavaenu, ässitades üksteise kallale Indias elavaid hindusid ja muhameedlasi.

V. I. Lenin Aasia ärkamisest. Hiina, Iraan ja Türgi olid XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses ülemaailmse imperialismi poolkolooniad. India oli jäänud Inglise asumaaks. Ekspluateerimine monopolistliku kapitali poolt ja feodaalorjus tõukasid rahvahulgad kohutavasse viletsusse. Elanikkonna laiades ringkondades tugevnes revolutsiooniline liikumine. Iraanis ja Türgis, samuti nagu Hiinaski, läks asi niikaugele, et puhkes kodanlik revolutsioon.¹

Lenin kirjutas, et Aasia rahvaste ärkamine poliitilisele elule

¹ Iraanis toimus revolutsioon aastail 1905—1911, Türgis 1908. aastal.

sai võimsa tõuke Vene-Jaapani sõjalt ja 1905.—1907. aasta Vene revolutsioonilt. V. I. Lenin pidas XX sajandi alguses alanud revolutsioonilist rahvuslikku vabadusliikumist Aasia maades väga tähtsaks. Ta kirjutas: «Aasia ärkamine ja Euroopa eesrindliku proletariaadi poolt võitluse alustamine võimu pärast tähistavad XX sajandi alguses alanud uut ajajärku kogu maailma ajaloos.»¹

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. INGLISE IMPERIALISM PIDURDAB INDIA MAJANDUSLIKU ARENEMIST.

Raudteede tekkimine Indias näitas industriaalse arenemise eelseid; kuni selle ajani on ilmnenu ainult selle arenemise negatiivne külg tööstuskaupade näol Inglismaalt. 1860. aastal kaotati imporditavatelt masinatelt toll, mis oli kehtestatud selleks, et takistada India industrialiseerimist, ja hakkas arenema suurtööstus, peamiselt Inglise kapitaliga. Esimesena tekkis džuuditööstus Bengalis, mis töötas põhiliselt Dundee linna jaoks Šotimaal; tunduvalt hiljem kerkisid peamiselt India kapitaliga ja indialastele kuuluvad puuvillavabrikud Ahmadabadis ja Bombay's; hiljem tekkis mäetööstus. Inglise valitsus Indias tegi endiselt takistusi ja kehtestati toll India puuvillastele toodetele, et takistada neid Indias endas konkureerimast Lancashire'i kangastega.

...Tööstuse kasvu piirati kunstlikult ja India loomulik arenemine oli pidurdatud.

J. N e h r u, India avastamine, Moskva, 1955, lk. 355 (vene keeles).

2. INDIA KODANLIKU TEGELASE DŽOŠI TUNNISTUSEST VALITSUSKOMISJONILE 1878. AASTA NÄLJAHÄDA KOHTA.

Rajottide² võlgadesse sattumise peamiseks põhjuseks on see, et valitsusmaksu võetakse mitte natuuras, vaid rahas. Aga kuna põllud annavad ainult maisi ja teisi saadusi, siis on rajott sunnitud hankima raha valitsuse nõudmiste rahuldamiseks liigkasuvõtjalt, pantides või müües talle oma teravilja. Varem oli valitsusmaksu võtmisel neli tähtpäeva, kuid siis see muudeti ja nüüd on kaks tähtpäeva. Ja ka need tähtpäevad langevad täpselt ajale, mil vill ei ole veel koristatud ega pektud. Sellisel hetkel on rajott sunnitud paluma abi liigkasuvõtjalt või laenama temalt raha, lubades müüa talle oma saagi kõige madalama hinna eest... Seega läheb kogu rajoti toodang valitsusmaksu maksmiseks. Seal, kus maksusid on tõstetud kahe- või neljakordseks, ei kata põldude toodang maksude summat ja seepärast on rajott sunnitud laenama raha, et katta defitsiiti.

Tsit. raamatu järgi: A. A. Benediktov, India talurahvas XIX sajandi 70-ndail aastail, Moskva, 1953, lk. 69 (vene keeles).

¹ Lenin, V. I. Teosed, 19. kd., lk. 66.

² Talupoeg-rentnik.

3. INDIA RAHVUSKONGRESSI DELEGAATIDE KOOSSEIS.

(Rahvuskongressi viies istungjärg — Bombay, 1889.)

Radžad-vürstid	24	Seadusandlike kogude liikmed	8
Mõisnikud	541	Talupojad	41
Kodanlik intelligents	933	Käsitöölised	2
Kaupmehed, liigkasuvõtjad, maaklerid	564	Kokku:	2113

I. M. Re i s n e r, Klassivõitlusest Indias, Moskva, 1932, lk. 123 (vene keeles).

4. INGLISE VALITSUSE REAKTSIOONILINE POLIITIKA INDIAS.

Liberaalsed inglise kodanlased, kes on erutatud töölisliikumise kasvust omaenda kodus ja ära hirmutatud revolutsioonilise võitluse tõusust Indias, näitavad üha sagedamini, üha avalikumalt, üha tooremalt, millisteks «kisk-jateks» muutuvad konstitutsionalismi kõrgeima kooli läbiteinud kõige «tsiviliseeritumad» Euroopa poliitilised «tegelased», kui asi jõuab selleni, et puhkeb rahvahulkade võitlus kapitali vastu, kapitalistliku koloniaalsüsteemi, s. o. orjastamise, röövimise ja vägivalla süsteemi vastu.

V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 159.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Võrrelge koloniaalse röövimise meetodeid Hiinas ja Indias.
2. Tehke kindlaks erinevus koloonia ja poolkoloonia vahel imperialistliku ekspluateerimise süsteemis.
3. Mille poolest erines Tilaki poolt juhitud pahempoolsete rühmitus India Rahvuskongressi enamusest?
4. Missuguste meetoditega võitlesid inglise kolonisaatorid India rahva rahvusliku vabadusvõitluse vastu?

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1885 — Partei India Rahvuskongress moodustamine.

1905—1908 — Revolutsioonilise liikumise tõus Indias.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Missugune muistne riik asus Kirde-Aafrikas?
2. Meenutage, milline oli Põhja-Aafrika maade saatuse VII—VIII sajandil m. a. j. Missuguseid vallutusi tuli nendel maadel üle elada?

AAFRIKA RAHVAD XIX SAJANDI LOPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

§ 31. AAFRIKA JAOTAMINE KAPITALISTLIKE SUURRIIKIDE POOLT. AAFRIKA RAHVASTE VÕITLUS KOLONISAATORITE VASTU.

Aafrika mander hõlmab 30 miljonit km² — seega on ta 8 korda suurem kui Euroopa.

Aafrika põhjaosas, kuni Sahara lõunapiirini, on ülekaalus araabia rahvastik; seal elavad ka berberid, etiooplased ja teised rahvad. Mandri ülejäänud osas elavad peamiselt aafriklased. Enamik neist kuulub sudaani ja bantu rahvaste hulka. Madagaskari saare põhirahvastik on malai-polüneesia päritoluga malagasid (vt. värvilise kaardi nr. 8 lisakaarti ja diagrammi lk. 181).

Aafrika XIX sajandi 70-ndail aastail. XIX sajandi 70-ndail aastail elas Aafrikas umbes 100 miljonit inimest.

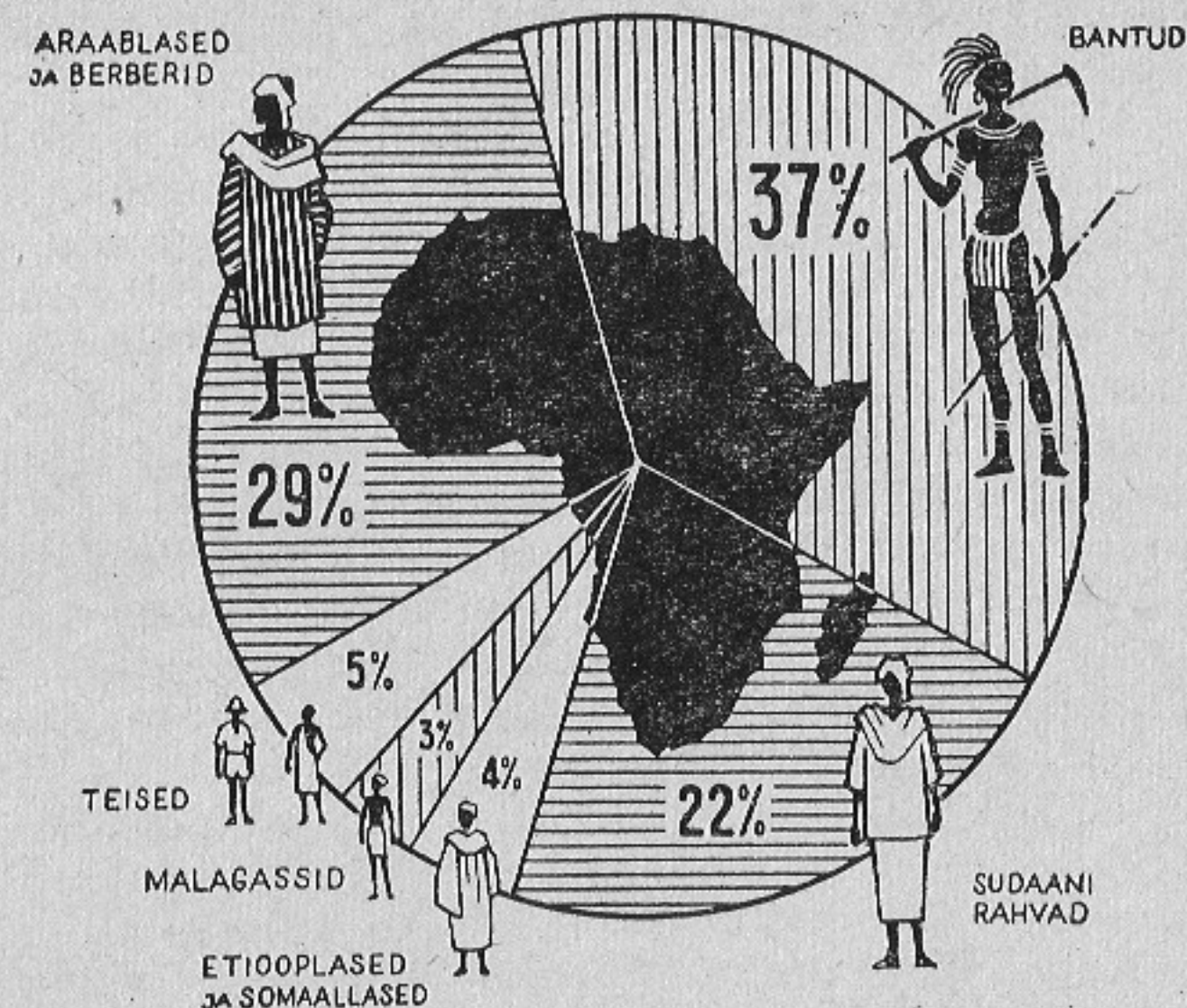
Põhja- ja Kirde-Aafrikas — Egiptuses, Tuneesias, Marokos ja Etioopias, samuti Madagaskaril eksisteerisid feodaalsed monarhiad. Araabia maad — Egiptus, Tripolitaania ja Kürenaika (tänapäeva Liibüa) ning Tuneesia — kuulusid formaalselt Osmani (Türgi) impeeriumi koosseisu. Kuid nende maade valitsejad ei allunud Türgi sultanile.

Saharast lõuna pool, Sudaanis (vt. kaarti) oli samuti kujunenud mitu riiki, kuid need olid vähem arenenud kui Põhja-Aafrikas. Paljud rahvad elasid siin veel ürgkogukondliku korra tingimustes, tema lagunemise selles staadiumis, kui on juba tekkinud majanduslik ja poliitiline ebavõrdsus.

Kesk- ja Lõuna-Aafrikas olid bantu rahvad moodustanud mitu suurt hõimuliitu. Neil oli juba tekkinud klassiline kihistumine. Siin-seal esines patriarhaalset orjust, tekkisid varafeodaalset tüüpi riigid.

Mahajäänud olid suhteliselt väikesearvulised bušmanite, hotentottide ja hererode hõimud Edela-Aafrikas. Kongo jõe basseini territooriumil laialipillatud väikesearvulised pügmeede hõimud elasid veel kiviajas.

Peaaegu kõik Aafrika põliselanikud olid põlluharijad ja karja-

AAFRIKA RAHVAD XIX SAJ. LÖPUL.

kasvatajad. Araablastel tundis atra ja oskasid rajada väikseid niisutussüsteeme. Kunstlik niisutus oli olemas ka Madagaskaril. Ülejäänud Aafrika rahvad tegelesid köplapõllundusega. Bušmanid ja pügmeed elatusid jahist ja korilusest.

Arenenumatel Aafrika rahvastel oli laialdaselt levinud käsitöö: sepistamine, kudumine, pottsepatöö, relvade kaunistamine.

Aafrika jaotamine. Esimesed Euroopa riikide vallutused Aafrika territooriumil tehti portugallaste poolt XVI sajandil Angoola ja Mosambiigi rannikul. XVII sajandil rajasid hollandlased Aafrika kõige lõunapoolsemas osas Kapimaa koloonia, mille asustasid buurid¹. Inglased võtsid selle koloonia XVIII sajandi lõpul neilt ära. Buurid läksid itta ja põhja, kus asustasid aafriklastelt ärayõetud aladel Oranje ja Transvaali vabariigid. XIX sajandi 30—40-ndail aastail vallutas Prantsusmaa Alžeeria.² Kõik need vallutused toimusid veriste sõdadega oma vabaduse eest kangelaslikult võitlevate aafriklaste vastu. Sageli läks eurooplastel korda valitseva ladviku esindajatega kokku leppida, kuid mõnel juhul asusid hõimujuhid ja feodaalvalitsejad ise võitluse etteotsa.

XIX sajandi 70-ndaiks aastaiks olid eurooplased jõudnud haarata ligi 11% Aafrika territooriumist. Nad elasid kompaktselt massina Aafrika mandri lõunaosas — Kapimaa koloonias ja selle naabruses asuvas buuri vabariikides. Küllalt palju eurooplasi

¹ Vt. käesoleva õpiku § 14.

² Vt. VIII kl. uusaja õpiku § 22.

elas Alžeeria põhjaosas. Teistes Aafrika osades oli eurooplasi väga vähe.

Kuni XIX sajandi keskpaigani huvitas kolonisaatoreid Aafrikas mõnede põllumajandussaaduste (palmiõli, kakao, kohvi jt.) väljavedu Euroopasse ja eriti orjade väljavedu, mis oli tohutute kasumite allikas XVII—XIX sajandi vältel. Ameerika professori W. Dubois' arvestuste järgi kaotasid Aafrika rahvad orjakaubanduse tagajärjel vähemalt 100 miljonit inimest.

Määratu suure hulga elavjõu väljavedu Aafrikast nõrgendas tema rahvaid, pidurdas nende arenemist ja oli üks põhjusi, miks eurooplastel oli seda mandrit võrdlemisi kerge vallutada.

Nagu teada, oli orjus vastuolus ekspluateerimise kapitalistlike vormidega. Seepärast keelasid algul Inglismaa (XIX sajandi 30-ndail aastail) ja hiljem ka teised riigid orjakaubanduse.¹

XIX sajandi lõpust peale hakkas Aafrika üha enam huvitama eurooplasi kui tööstuskaupade turg ja tooraineallikas. Vasekaevandused ning äsja avastatud teemandi- ja kullaleiukohad said Euroopa kapitalistidele hiiglaslike tulude allikaks.

Kavandades oma vallutusretki, pidasid Inglismaa ja Prantsusmaa valitsevad ringkonnad samuti silmas seda, et saada oma valdusse strateegiliselt tähtsaid ühendusteid, mis viisid Aafrikaga piirnevate merede ja ookeanide kaudu Kesk-Idasse, Indiasse ja Kaug-Idasse.

Metropolide kiriklikud organisatsioonid võtsid väga aktiivselt osa koloniseerimispoliitikast. Vatikan arendas Aafrikas laialdaselt jesuiitide, frantsisklaste jt. vanade mungaordude tegevust ning asutas eri organisatsiooni kõigi katoliku misjoniasutuste tegevuse juhtimiseks Aafrikas. Prantsuse katoliku kirik rajas Alžeeria ja Tuneesia jaoks «valgete vendade ordu» ja «valgete ödede ordu». Saksa Edela-Aafrikas tegutses Reini Misjoniühing. Aafrikas olid ka mitmesugused baptistlikud misjoniasutused. Kõigi nende religioossete organisatsioonide liikmed olid ühtaegu nii vaimulikud, kaupmehed ja sõdurid kui ka administraatorid. Katoliku, protestandi ja teiste usutunnistuste misjonärid kuulutasid oma pühaks ülesandeks Aafrika elanike pööramise ristiusku. Tegelikult aga, viidates usulistele tõekspidamistele, laostasid nad aafriklasi moraalselt, jutlustades alandlikkust ja kuulekust kolonisaatoreile ning hirmutades tõrksaid kõigi põrgupiinadega. Ühtlasi õnnistas kirik iga karistusekspeditsiooni ja eurooplaste teenistuses seisvate sõdurite iga metsikust kui jumalale meelepärast tegu.

Uusaja teisel perioodil toimus Aafrika jaotamine Euroopa suurriikide vahel. Suurem osa Aafrikast langes Inglismaa ja Prantsusmaa võimu alla. Vähem alasid haaras Saksamaa.² Belgia

¹ Keeldudest hoolimata kestis orjakaubandus tegelikult kuni XIX sajandi lõpuni.

² Vt. õpiku § 8, 14 ja 17.

Bantud põllutööl.

sai enda kätte suurema osa Kongo basseini territooriumist, Itaalia Liibüa ja Eritrea.

1914. aastaks olid tohutu suurel Aafrika territooriumil jäänud sõltumatuks ainult kaks riiki — Etioopia ja Libeeria (vt. värvi- list kaarti nr. 8).

Aafrika rahvaste võitlus inglise kolonisaatorite vastu. Euroopa imperialistide vallutused kohtasid kõikjal ägedat vastupanu. Ükski Aafrika rahvas, ükski hõim ei läinud nurisemata välismaa- laste koloniaalorjusse. XIX sajandi viimasel kolmandikul ja XX sajandi esimestel aastatel kirjutati aafriklaste vabaduse ja sõltu- matuse eest peetava võitluse kroonika kõige säravamad leheküljed.

70-ndate aastate lõpul oli maailm tunnistajaks suulude visale võitlusele inglise kolonisaatorite vastu. Suulu hõimud, kes elasid tol ajal lõuna pool Limpopo jõe suuet, moodustasid kindla liidu

eesotsas oma juhi Ketšvaioga, kes oli avara mõistuse ning erakordsete diplomaadi- ja väejuhivõimetega mees. Tema juhtimisel moodustati suur, hästi väljaõpetatud sõjavägi. Osal sõjameestel olid tulirelvad, kuid enamik oli endiselt relvastatud odade ja nooltega.

Sellegipoolest saavutasid suulud esimeses suures lahingus suure inglaste väesalgaga 1879. aasta jaanuaris täieliku võidu.

Neil päevil kirjutas ajakiri «Edinburgh Review»: «Suulud lähenesid nagu tõusulaine, seisatumata minutikski, vaikides, kuni ümbritsesid meie omi igast küljest. Siis söötsid nad valju kisaga laagri kallale ja viie minuti pärast ei olnud elus ainsatki inimest.»

Ka hiljem õnnestus suuludel rohkem kui üks kord võita. F. Engels kirjutas nende sõjaliste võimete kohta: «Kahvrid-suulud... tegid seda, milleks pole võimeline ükski Euroopa sõjavägi... Inglise jalaväe... kuulirahe all... liikusid nad edasi kuni täagivõitluse kauguseni, löid enam kui üks kord segi selle jalaväe rivistuse ja isegi löid ta taganema, hoolimata erakordsest ebavõrdsusest relvastuses...»¹ Ent otsustavas lahingus 1879. aastal pääses maksuvusele inglaste tehniline üleolek. Tuli 5000 püssist ja mitmest suurtükist ei lasknud suuludel alustada käsitsivõitlust. Ligi kaks ja pool tuhat neist sai surma. Suulud ei pääsenud Inglise karreele lähedale. Rünnak takerdus. Sõdurid hakkasid taganema. Inglise ratsaväelased raiusid ja jälitasid neid 20 km kaugusele. Ketšvaio langes vangi ja saadeti Inglismaale. Inglise valitsus annekteeris ametlikult suulude territooriumi ja arvas selle oma koloniaalvalduste hulka.

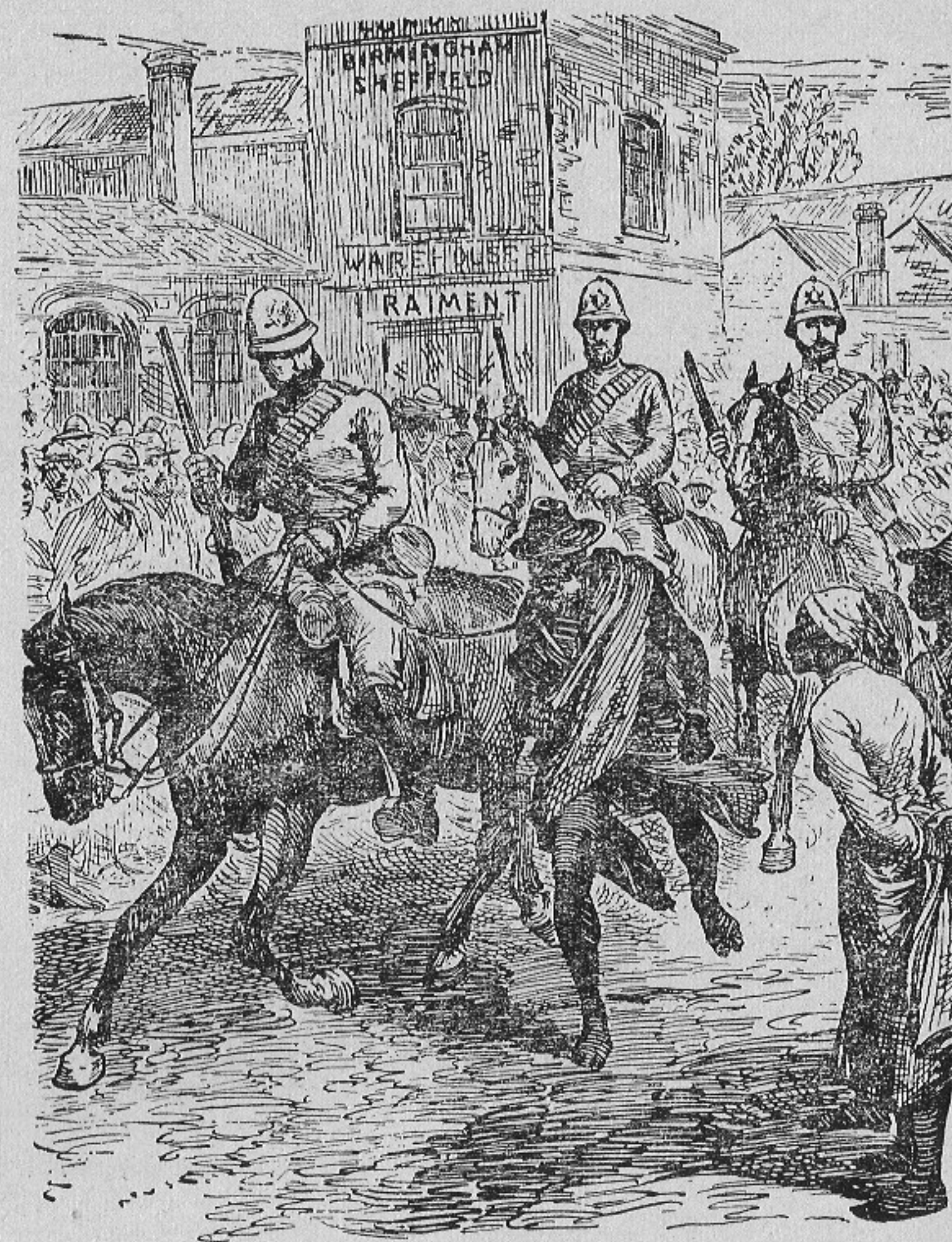
Seoses inglaste² ja prantslaste sissetungiga Egiptusse algas seal samuti rahvuslik vabadusvõitlus. 1881. aasta septembris astus end välismaalastele müünud kediivi (nii oli Egiptuse monarhi tiitel) vastu Kairo garnison. Kediiv oli sunnitud nimetama uue valitsuse, kus juhtiv osa kuulus patriootiliselt meelestatud ohvitseridele, sõltumatu poliitika pooldajatele. Nende ohvitseride eesotsas seisis talupoegade hulgast pärinev Ahmed Arábi, kes asus sõjaministri kohale. Tekkis laialdane rahvaliikumine vallutajate vastu. Seejärel (1882. aasta juulis) pommitasid Inglise sõjalaevastiku laevad julmalt Aleksandriat. Inglise väed tungisid Egiptusse. Ahmed Arábi korraldas kaitset. Kuid jõud olid liiga ebavõrdsed. 1882. aasta septembris said Egiptuse väed lüüa.

Võitjad okupeerisid kogu maa. Võimule pandi Inglismaale ustavad inimesed. Jäädes formaalselt Türgi sultani alluvusse, muutus Egiptus Inglismaa kolooniaks. Maad valitses tegelikult Inglise konsul.

Sõjakohtud mõistsid inglaste näpunäiteil palju ülestõusust osavõtjaid surma. Kolonel Arábi saadeti eluajaks Tseiloni saarele asumisele.

¹ Marx, K. ja Engels, F., Teosed, 21. kd., lk. 98 (vene keeles).

² Egiptuse vallutamise kohta Inglismaa poolt vt. § 14.

Inglise koloniaalväed mõnitavad ühe Lõuna-Aafrika hõimu vangilangenud juhti.

Võimsa tõuke rahvusliku vabadusliikumise uuele lainele andis 1905.—1907. aasta Vene revolutsioon. Selle mõjul astusid talupojad paljudes kohtades välja inglise kolonisaatorite vastu. 1907. aasta jaanuaris toimusid Aleksandrias massimiitingud selle vastu, et Egiptuse politsei oli areteerinud vene revolutsionääremigrante. Demonstrandid püüdsid venelasi vanglast vabastada, kuid politsei ajas nad laiali. Rahvuslik vabadusliikumine Egiptuses suruti karmilt maha.

Ida-Sudaanis, kuhu inglased saatsid väed pärast Egiptuse vallutamist, tõusis rahvas pühaks võitluseks vallutajatega. Ülestõusu

Lahing Omdurmani juures (1898. a.). Araablased, Mahdi pooldajad, kes olid peamiselt varustatud ainult külmrelvadega, võitlevad vapralt vintpüssidega relvastatud inglase vastu. Lahingu edasises käigus niideti mahdistid maha kuulipildujatulega.

etteotsa asus Muhamed Ahmed, kes on tuntud Mahdi (s. t. «allahi saadik») nime all. Pärit oli ta vaese käsitöölise perekonnast. Ta oli julge mees.

Muhamed Ahmed rajas sõltumatu mahdistide riigi. Mahdistid purustasid inglase peajõud Hartumi linnas.¹ Vallutajad lahkusid Sudaanist. Alles 1896. aastal sõandasid inglise kolonisaatorid võtta ette uut sõjakäiku. Seekord kindlustasid nad endale tunduva jõudude ülekaalu. Sellegipoolest kulus neil kaks aastat Ida-

¹ Vt. õpiku § 14.

Sudaani vallutamiseks. 1898. aastal saavutasid inglased Omdurmani juures otsustava võidu mahdistide üle. Sudaanlaste sõjavägi, kes oli relvastatud vananenud püsside ja külmrelvadega, niideti maha kuulipildujatule ja kartetšidega. Massiline, organiseeritud vastupanu oli murtud. Kuid rahva võitlus maa lõunaosas ei vaibunud kuni 1916. aastani.

Ida-Sudaanis seati ametlikult sisse Inglise-Egiptuse ühine valitsemine¹. Tegelikult peremehetsesid seal inglased üksi.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missugused Euroopa kolooniad olid Aafrikas 1870. aastal? Missugused territooriumid säilitasid oma sõltumatuse 1914. aastaks? (Võrrelge kaht Aafrika kaarti värviliste kaartide albumi lk. 8.)

2. Kus, missugustes mandri piirkondades avaldus kõige tugevamini Aafrika rahvaste võitlus inglise kolonisaatorite vastu XIX sajandi 70—90-ndail aastail?

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

XIX saj. 70-ndad aastad — Suulude sõda inglase vastu.

XIX saj. 80-ndad aastad — Rahvaülestõus Egiptuses Inglismaa vastu.

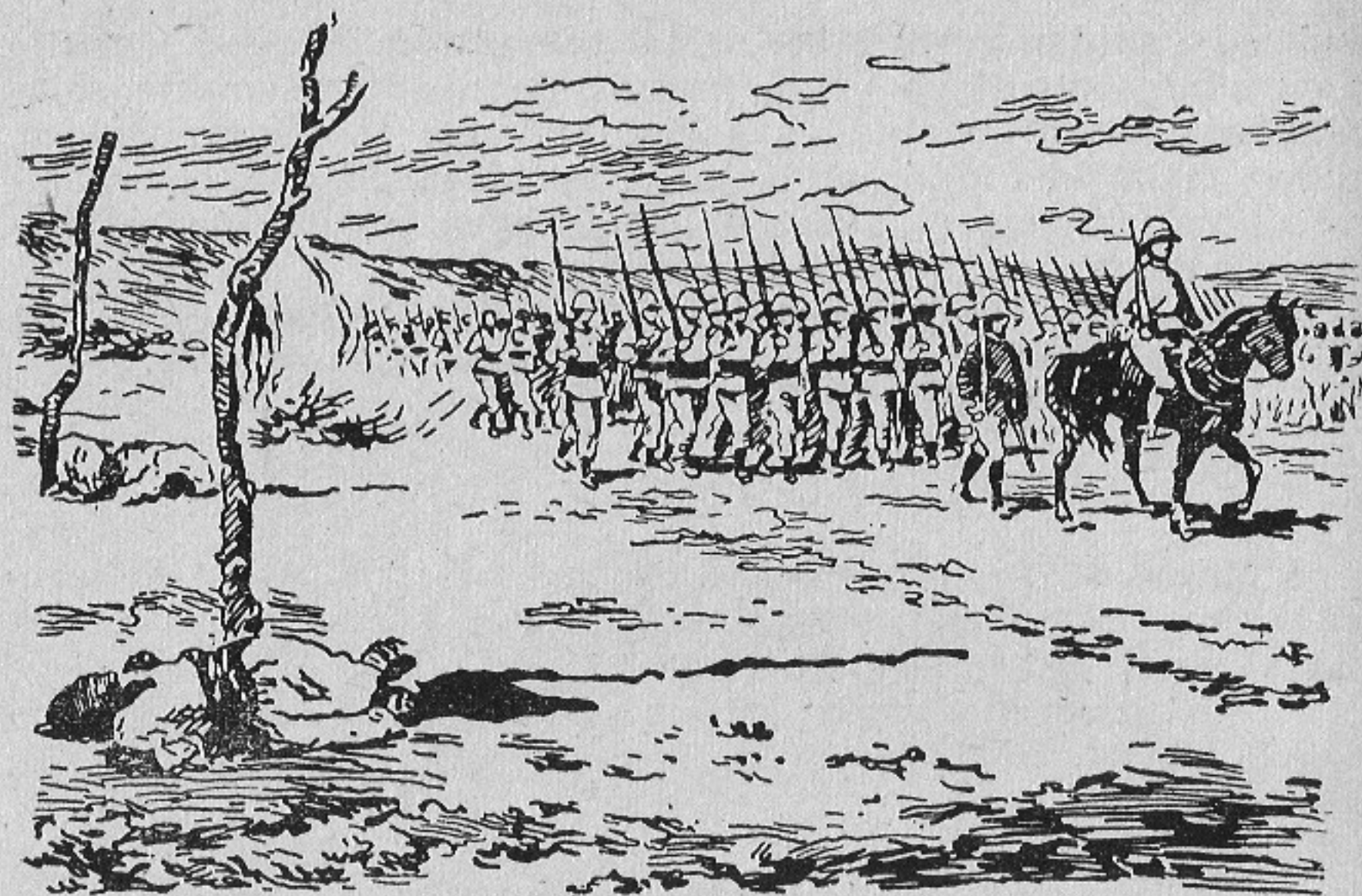
80—90-ndad aastad — Ida-Sudaani rahvaste sõda inglise vallutajate vastu.

§ 32. AAFRIKA RAHVASTE VÕITLUS KOLONISAATORITE VASTU (JÄRG). AAFRIKLASTE JULM KOLONIAALNE RÕHUMINE.

Aafrika rahvaste võitlus prantsuse vallutajate vastu. Samuti nagu inglased, kohtasid ka prantsuse vallutajad kõikjal Aafrika rahvaste vastupanu. 1870. aasta oktoobris, teate mõjul Napoleon III kukutamise kohta, toimusid Alžiiris väljaastumised koloniaalvõimude vastu. Neist võtsid koos araabia kehvistuga osa ka Alžiiri prantsuse töölisel. 1871. aasta märtsis korraldas linna töörahvas demonstratsiooni Pariisi Kommuuni toetuseks. Demonstrandid kandsid plakateid, millel olid loosungid «Elagu Pariis!», «Maha Versailles!»

Väljaastumised Alžiiris andsid tõuke araablase ja berberite ülestõusule mitmel pool Alžeerias. See kestis ligi 10 kuud. Kuid prantsuse kolonisaatorid surusid alžeeria rahva vabadusvõitluse julmalt maha. Ka järgmistel aastatel astusid alžeerlased, relv

¹ Niisugust ühe territooriumi ühist valitsemist kahe või mitme riigi poolt nimetatakse kondomiiniumiks.

Prantsuse karistussalk Madagaskaril 1895. a.

käes, mitmel korral välja oma orjastajate vastu, kuid alles tänapäeval võitis Alžeeria endale lõpuks uuesti kätte vabaduse.

Võitlust prantslaste vastu alustas 80-ndatel aastatel ka ühe suure Lääne-Sudaani riigi valitseja Samori. Ta näitas end silmapaistva väejuhina. Valmistudes hoolikalt sõjaks, saatis Samori Senegalis asuvasse Prantsuse armeesse oma mehi, kes tegid seal läbi sõjalise ettevalmistuse senegali küttide hulgas. Samori juurde tagasi tulnud, õpetasid nad tema sõjameestele kaasaegseid lahingumeetodeid. 18 aastat kestis sõda Prantsuse vägedega. Määratu suurt kahju tekitas eurooplaste vägedele partisanisõja taktika. «Samori tegutseb alati ühtmoodi,» kirjutas üks Prantsuse ohvitser. «Ta tungib peale ja haarab meid ümber, kui meie pealetungi lõpetame, kui ta arvab, et me ei ole võimelised temaga sõdima.»

Alles 1898. aastal panid Samori väed relvad maha, kui Prantsuse väesalgad tungisid neile igast küljest peale. Vangivõetud aeti põhja poole, raudteede ehitusele. Reeturid andsid Samori prantslastele välja ning ta saadeti Kongosse, kus ta peagi suri.

Madagaskaril asus malagasside feodaalriik, kellel oli alaline armee. 1883. aastal tungisid prantslased sõda kuulutamata saarele kallale. Sõda kestis kaks aastat. Malagassid saavutasid vaenlase üle mitmeid võite. Kuid kohalikud feodaalid, kes kartsid omaenda rahva väljaastumisi, leppisid kokku prantsuse imperialistidega.

Nad sõlmisid 1886. aasta alguses lepingu, mis tegelikult kehtestas Prantsuse protektoraadi saare üle. Ent Kolmanda Vabariigi valitsus sellega veel ei rahuldunud. 1895. aastal alustas ta uut vallutussõda. Seekord võitsid pärast pikaajalisi veriseid lahinguid prantslased. Madagaskari saarest sai Prantsuse asumaa. Kuid malagassi rahva visa vastupanu kestis veel mitu aastat.

Hererode ja hotentottide ülestõusud saksa vallutajate vastu. Saksa vallutajad, kes olid XIX sajandi 80-ndail aastail tunginud Edela-Aafrikasse,¹ kohtasid seal herero ja hotentoti rahva visa vastupanu. Hotentottide juht Hendrik Witbooi hüüdis vastuseks sakslaste ettepanekule võtta ta oma kaitse alla: «Igaüks, kes võtab vastu niisuguse «kaitse», on nende teener, kes teda kaitsevad.» Tema alustaski esimesena Edela-Aafrikas võitlust saksa orjastajate vastu.

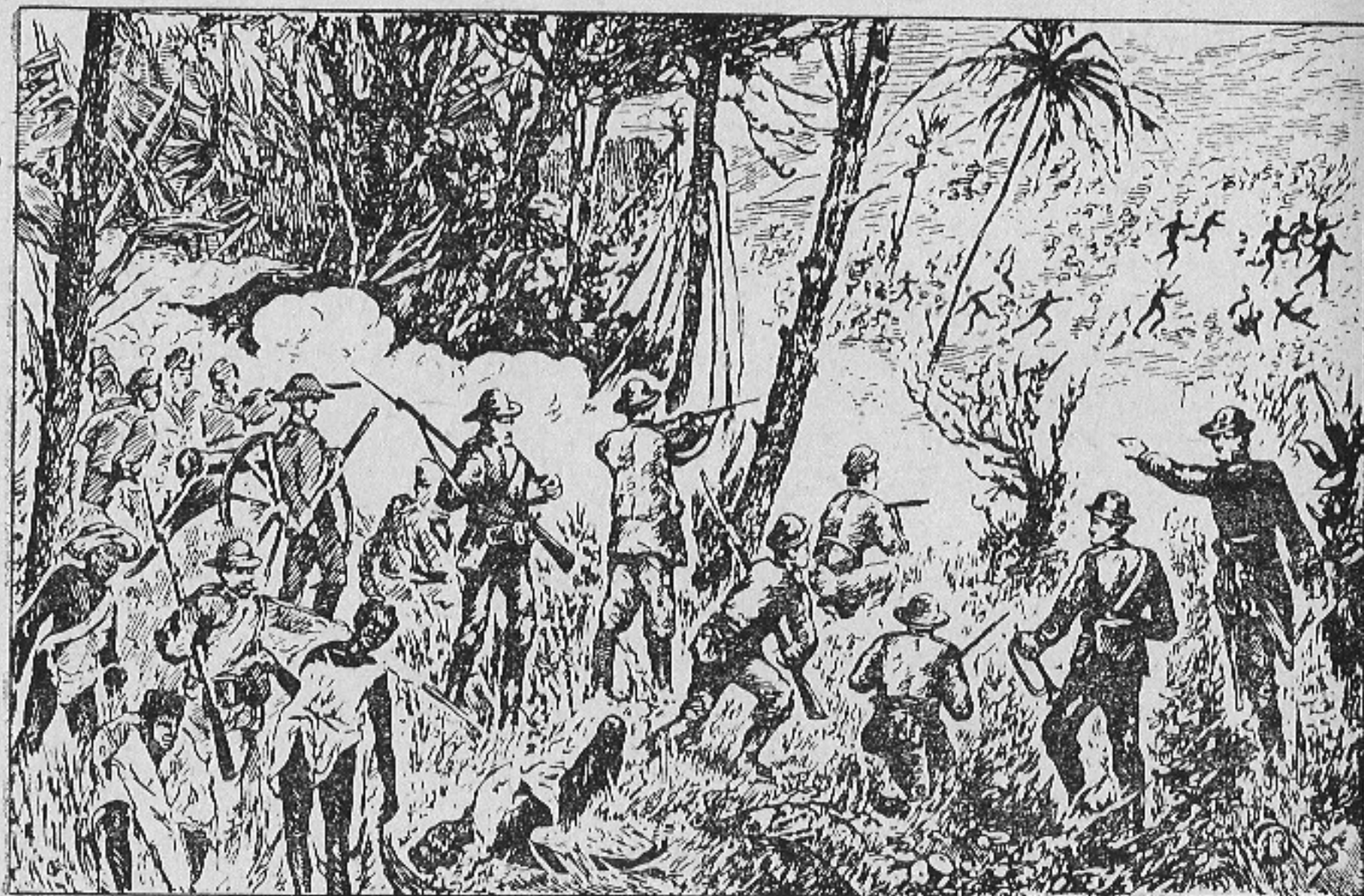
Üksikute hõimude ülestõusud puhkesid kogu aeg maa eri osades. Viimaks tõusid 1904. aastal üles kõik herero hõimud. V. I. Lenin kirjutas «Vihikutesse imperialismi kohta» laulu sõnad, millega rõhutatud lahingusse läksid: «Kellele kuulub hererode maa? ... Meile kuulub hererode maa.» Mitu Saksa väesalka hävitati. Kuid Saksamaalt saabus abivägesid. Võitluse tulemuse otsustasid kuulipildujad ja Kruppi suurtükid. Hererod löödi puruks. Ellujäänud põgenesid põhja poole. Hulk inimesi hukkus teel (vt. dokumenti 1). Hererode arv vähenes viiekordselt — 15 000—16 000 inimeseni. Kui keiser Wilhelmile öeldi, et Saksa sõdurite tegevus ei vasta kristlikule moraale, vastas ta: «Ristiusu käsud ei käi paganate ja metsinimeste kohta.»

Hotentotid tõusid Hendrik Witbooi juhtimisel uuesti üles, kuid juba pärast hererode purustamist sakslaste poolt. Hotentottide ülestõus oli hästi organiseeritud. Selle juhid olid õpetanud sõjameestele suurt sõjalist meisterlikkust.

Witbooi langes lahingus 1905. aastal. Pärast tema surma kestis ülestõus veel kaks aastat. Kuid ka siin pääses maksuvusele Saksa tehnika üleolek. Peale selle, hoolimata Inglise-Saksa suhete teravnemisest sel ajal, aitasid Inglise väed aktiivselt sakslasi, sest Inglismaa kartis ülestõusu levimist tema Lõuna-Aafrika kolooniate rahvaste juurde. Saksa kindralstaabi ülem von Schlieffen teatas juba ülestõusu alguses, et hotentotid tuleb täielikult hävitada. 200 000 hotentotist jäi pärast ülestõusu ellu vähem kui 60 000.

Kongolaste saatatus. Kongo vallutasid Prantsusmaa ja Belgia visas võitluses kohalike rahvastega. Võitlus kestis ligi kaks aastakümnet. Ainult sadade hõimude killustatuse ja nende äärmise mahajäämuse tõttu said eurooplased siin kanda kinnitada. Prantsusmaa vallutas Kongo jõe parema kalda ja Atlandi ookeani vahelise territooriumi (vt. värvilist kaarti nr. 8), mis 1910. aastal läks Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrika koosseisu. Kongo jõe basseini üle-

¹ Vt. õpiku § 8.

Saksa kolonisaatorid õiendavad arveid ülestõusnud hererodega.

jäänud territooriumil rajas Belgia niinimetatud Vaba Kongo riigi, mis oli kuni 1908. aastani kuningas Leopold II isiklik valdus, pärast seda aga Belgia asumaa.

Etioopia rahvad võitluses sõltumatuse eest. Aafrika rahvaste vastupanu Euroopa kolonisaatoritele XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses sai enamasti lüüa. Need rahvad olid liiga nõrgalt relvastatud ja mitteküllaldaselt organiseeritud. Sageli abistasid kolonisaatoreid reeturid feodaalsest sugukonna või hõimu ülem kihist.

Kuid oli ka erandeid: etioopia rahvas tuli kangelaslikust võitlusest oma kodumaa sõltumatuse eest välja võitjana.

Juba XIX sajandi 50-ndail aastail ühinesid mitu Etioopia vürstiriiki välismaalaste sissetungi ähvardusel ühe feodaali võimu alla, kes võttis endale neegus negesti (s. t. «kuningate kuninga») tiitli. Kuid see ühendus ei olnud kindel. Feodaalide omavahelised tülid kestsid edasi. 80-ndate aastate keskpaiku hõivas Itaalia Punase mere kaldal Assabi ja Massaua sadama. Neile tuginedes hakkasid itaallased Põhja-Etioopia sisemaale tungima. Kokkupõrkes etiooplastega said nad lüüa ja taandusid Massauasse.

1889. aastal sai Etioopia keisriks tark ja energiline Menelik II. Ta kindlustas riiki ja moodustas saja tuhande mehelise sõjaväe.

Itaalia alustas 1894. aastal uuesti sõjategevust. Menelik pöör-

dus rahva poole üleskutsega tõusta võitlusele vabaduse eest (vt. dokumenti 2). Otsustav lahing toimus 1. märtsil 1896. a. Adua linna juures. Itaallased löödi täielikult puruks. Itaalia oli sunnitud Addis Abebas alla kirjutama rahulepingule.

Suurt abi andis Etioopiale eesrindlik Vene üldsus. Venemaal korraldati korjandus, millest saadud summadega saadeti Etioopiasse Vene Punase Risti salk. See salk andis arstiabi mitte ainult sõdureile, vaid ka rahulikule elanikkonnale. Pärast sõda autasustas Menelik II kõiki salga liikmeid ordenite, medalite ja aukirjadega.

Aafrika rahvaste julm ekspluateerimine. Vallutatud territooriumil röövvisid eurooplased elanikkonda ja püüdsid rikastuda igal võimalikul viisil. Kohalikelt elanikelt võeti ära tohutu suured alad parimat põllumaad. Nii kuulus Alžeerias prantslastele 1870. aastal 165 000 hektarit, aga 1910. aastal 1 847 000 hektarit maad. Kongo basseinis kuulutati kõik maad, mida kohalikud elanikud ei harinud, riigi omandiks ja jaotati kapitalistidele. Näiteks Katanga provintsis jaotati kolmandik kogu maast kolme Belgia kompanii vahel.

Pärast hotentottide ülestõusu purustamist Edela-Aafrikas võeti neilt kogu maa ära ja ellujäänud aafriklased aeti reservatsioonidesse.

Kõikjal lasusid kohalike elanike õlul suured töökohustused: nad pidid eurooplastest ametnike maatükke harima, metsa raiuma ja vedama, raudteid ja maanteid ehitama.

Egiptuses läksid kõik kogutud maksud inglaste käsutusse, sest kediiv oli nende igavene võlglane. Maksude tasumata jätmise pärast võeti fellahitelt sageli ära kogu saak, määrates nad niimoodi näljasurmale.

Euroopa suurriigid muutsid oma valdused Aafrikas metropoliide agraar-tooraineripatsiteks. Põllumajandus spetsialiseeriti vägivaldselt ainult ühe-kahe kultuuri kasvatamiseks, mis olid eurooplastele kõige kasulikumad. Nii sunniti egiptlasi kasvatama puuvilla, nigeerlasi hankima palmiõli, Kullaranniku (Gaana) elanikke kakaoube, Gambia elanikke arahhist jne.

Kapitalistlikud kompaniid kohustasid elanikke sõdurite ja ametnike abiga hankima kerjusliku tasu eest elevandiluid ja kautšukit. Kümned tuhanded aafriklased kandsid neid koormaid käsitsi sadade kilomeetrite kauguselt. Paljud neist surid teel kurnatusest. Aafriklasi, keda süüdistati lohakuses töötegemisel, karistati karmilt ja sageli lihtsalt tapeti (vt. dokumente 3 ja 4).

Kõige raskem oli aafriklastest tööliste olukord teemandi-, kulla-, vase- ja tinakaevandustes. Neid aeti sinna vägisi, sõjaväe abiga. Neile maksti tühist palka, mille eest nad pidid iga päev töötama täieliku kurnatuseni; elasid nad laagrites okstraataia taga ja neil ei olnud mitme aasta vältel õigust sealt lahkuda.

Euroopa kolonisaatorite peremehetsemise tagajärjel hakkas

Aafrika rahvastik välja surema. Kongo vallutamise hetkel oli seal ligi 20 miljonit elanikku, kuid XIX sajandi lõpuks oli neid jäänud kõigest 8—9 miljonit.

Euroopa kolonisaatorid ei piirdunud ainult Aafrika rahvaste julma ekspluateerimisega. Nad püüdsid hävitada aafriklastes sõltumatuse ja vabadusearmastuse tunnet. Selleks vähendati Aafrika rahvaste ajaloolise mineviku tähtsust ja jäeti unustuse hõlma nende kultuuripärand. Kohalikel elanikel ei olnud peaaegu mingisugust võimalust napigi hariduse saamiseks. Imperialistid püüdsid neid hoida täielikus kirjaoskamatuses. On iseloomulik, et näiteks Madagaskaril ulatus õpilaste arv enne Prantsuse võimu kehtestamist 160 000-ni, kuid kolonisaatorite kümme aastat kestnud pereinemise järel vähenes see arv 63 000-le.

Ristiusu kiriku organisatsioonid võtsid laialdaselt osa mitte ainult aafriklaste vaimsest orjastamisest, jutlustades neile «juma-lasõna» ja kristlikku alandlikkust, vaid tegelesid ka kauplemise ja liigkasuvõtmisega. Nad muutusid suurmaaomanikeks. Aafrika elanikud rääkisid kibedusega: «Kui valge inimene siia tuli, siis oli temal piibel ja meil maa; nüüd on meil piibel ja temal maa!»

Aafrika rahvaste võitluse uue etapi algus. Aafrika rahvaste kõige julmem rõhumine ja majanduslik orjastamine eurooplaste poolt pidurdas nende arenemist, kuid ei suutnud ära hoida kapitalismi tekkimist. Koloniseerimine teataval määral soodustas selle arenemist, — paljudes Aafrika maades tekkisid rahvuslik kodanlus ja proletariaat. Feodaalide, hõimujuhtide ja sellesama kodanluse lastest kasvas kohalik intelligents. XX sajandi esimestel aastatel ilmnes Aafrikas uus nähtus — need Aafrika rahvastiku kihid lülitusid tihtipeale võitlusse kolonisaatorite vastu. Nii esines Alžeerias rahvuslik kodanlus ja intelligents valimisõiguse nõudmisega. Egiptuses ja Lõuna-Aafrikas hakkasid ilmuma ajalehed, mille artiklid kutsusid üles arendama rahvuslikku kultuuri. Noor Aafrika tööliklass alustas streigivõitlust ja asutas oma esimesi ametiühinguid.

Hoolimata lakkamatust võitlusest kolonisaatorite vastu, jäi Aafrika pikaks ajaks Euroopa suurriikide kolooniaks. Kuid rahvusliku vabadusliikumise traditsioonid, mälestus palju aastaid kestnud veristest võitlustest kolonisaatorite vastu ja selle võitluse kangelastest elas alati ja elab edasi aafriklaste südames. Tänapäeval on suurem osa Aafrikast vabanenud kolonisaatorite võimu alt ja ei ole enam kaugel tund, mil terve Aafrika saab viimaks vabaks!

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. JUTUSTUSEST «PETER MOORI REIS EDELA-AAFRIKASSE».

(Kirjutatud Saksa sõduri päeviku vormis.)

Umbes saja jardi laiune maariba oli kõvasti kinni tallatud, nagu oleksid sealt läbi läinud taganeva vaenlase jõugud ja tema loomakarjad... Kõikjal vedeles hulgaliselt nende varandust; härgi ja hobuseid, kitsi ja koeri, vaipu ja loomanahku. Rinnalapsed surid abitute, ärapiinatud emade silma all... Teised, keda emad olid maha jätnud, lebasid veel elusaina, kuid nende silmad ja ninasõõrmed kubisesid juba kärbseist... Kõikjal ümberringi lebasid elusolendid — inimesed ja loomad —, kes ei olnud võimelised edasi minema, abitud, veel agoonias visklevad või juba liikumatult kangestunud.

Tsit. raamatu järgi: Aafrika ajalugu XIX sajandil ja XX sajandi alguses, Moskva, 1967, lk. 438—439 (vene keeles).

2. MENELIK II MANIFESTIST RAHVALE 17. SEPT. 1895. A.

Mere tagant tulid meile vaenlased; nad rikkusid meie piiride puutumatust ja püüavad hävitada meie usku, meie isamaad. Ma talusin kõik ja pidasin kaua aega läbirääkimisi, et säästa meie maad, millel on tulnud viimastel aastatel nii rängalt kannatada. Ent vaenlane liigub lakkamatult edasi, ta... ähvardab meie maad ja meie rahvast... Ma kavatsen maa kaitseks välja astuda ja anda vaenlasele vastulööki. Järgnegu mulle igaüks, kellel on jõudu... Keegi ei pea koju jääma, sest kõik on kohustatud asuma sõjakäigule isamaa ja kodukolde kaitseks.

Sealsamas, lk. 263.

3. ASUMAAD KOHALIKU ELANIKKONNA JULMAST KOHTLEMISEST PRANTSUSE KOLONIAALVÕIMUDE POOLT.

(Gineas töötanud prantsuse õpetaja kirjast.)

Ma nõuan kohtulikku juurdlust härra Auguste Lescure'i asjus, kes on koloniaalhalduse I klassi administraator ja keda pärismaalased hästi tunnevad Kursi-Bo nime all; tal on metslase kuulsus kogu Gineas, võiksin koguni öelda, et kogu Lääne-Aafrikas ja Kongos...

Kord kutsus ta enda juurde Faranah'sse ühe küla vanema, 70-aastase vanamehe, ja sundis teda käima jalgsi, kandam pea peal. Õnnetu vanamees, kes oli ära piinatud sellest käimisest kõrvetavate päikesekiirte all ja tooreste politseinike sundusel, pidi pärast seda täiesti alasti veetma öö vanglas; järgmisel päeval toodi ta sealt jällegi täiesti paljalt välja päikese kätte ja sunniti seisma niiviisi mitu tundi. Lugu lõppes sellega, et keskpäevaks oli ta surnud.

Paljudele teistele selle ringkonna mustadele määrati kuni sada hoopikõitega peksu; see on harilik karistusmäär, mida rakendatakse Lescure'i käsul ja enamasti tema enda juuresolekul. Seitse neist õnnetuist suri vanglas hoopide tagajärjel...

«Humanité», 19. märtsil 1906. a. (prantsuse keeles).

4. INGLISE KIRJANIKU A. CONAN-DOYLE'I RAAMATUST «KURITEGU KONGOS», KIRJUTATUD 1909. AASTAL.

Veerandsajandi jooksul on Belgia suutnud muuta Kongo maapealseks põrguks... See on Belgia kuninga, belgia finantsistide, belgia juristide, belgia kapitalistide kätetöö... andkem sõna rootsi vaimulikule Sjoblomile:

«Pärismaalased keelduvad kautšukit toomast. Siis kuulutatakse neile sõda. Igale poole kihutavad karistussalgad. Nad sööstavad asulate kallale... hävitavad riisipõlde, röövivad toidutagavarasid, lõikavad maha valmimata banaanid, pahatihti põletavad onne ja muidugi tassivad ära kõik, mis endast mingisugust väärtust kujutab...»

Räagin ühest juhtumist, kui minu silmade all tapeti inimene. Kord läksin veidi kaugemale sisemaale, kui võis arvata komissar, ja olin tunnistajaks niisugustele piltidele, mida mul tema seisukohast oleks olnud parem mitte näha. See juhtus Ibera külas, kuhu enne mind polnud sattunud ükski valge. Jõudsin sinna päikeseloojangu ajaks, kui pärismaalased juba pöördusid tagasi jõeäärsest võsast, kus nad kautšukit otsisid. Ma just valmistusin alustama jutlust, kui rahvahulka tormasid tunnimehed ja võtsid kinni ühe vanamehe. Nad lohistasid ta kõrvale ja nende komandör ütles minu juurde tulles: «Ma lasen selle mehe maha, sest ta püüdis täna jõel kala, selle asemel et kautšukit otsida.» Mõne minuti pärast laskis tunnimees vanamehe minu silmade all maha. Seejärel laadis ta püssi uuesti ja sihtis sellega rahvahulga poole. Kõik pühiti kohe nagu tuulehoost minema. Tunnimees kutsus enda juurde umbes kaheksa-aastase poisikese ja käskis tal vanamehe parema käe ära lõigata... Veidi hiljem suitsutati kätt lõkkel, et saata see komissarile...»

Kohutav, kas pole? Aga kas ei kõla selle foonil veel kohutavamalt näiteks niisugune fraas: «Ma tahan ikka ja jälle korrata, et meie ainuke programm on kaasa aidata pärismaalaste moraalsele ja materiaalsele uuetsünnile; me peame töötama elanikkonna hulgas, kes on niivõrd degenereerinud oma esivanemalt päritud tingimustes, et selle degenereerumise astet on raske mõõta. Paljud jubedused ja metsikused, mis on häbiiks inimkonnale, kaovad järk-järgult meie vahelesegamise tulemusel.» Need sõnad kuuluvad kuningas Leopoldile...

Ma tõepoolest ei tea ajaloost ühtki avaldust, mida võiks sellega võrrelda — mitte ükski piraat, mitte ükski bandiit pole kunagi langenud nii sügavale viimse võimaluseni alatu silmakirjalikkuse kuristikku. Need avaldused on enneolematud oma uskumatu koletislikkuse ja samavõrra uskumatu jultumuse poolest.

A. Conan-Doyle, Kuritegu Kongos, New York, 1909, lk. 32—35 (inglise keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Jutustage Aafrika rahvaste võitlusest oma vabaduse ja sõltumatuse eest.
2. Missugused olid eurooplaste tuluallikad Aafrikas?
3. Esitage fakte aafriklaste ebainimliku ekspluateerimise meetoditest, mida kasutasid eurooplased.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1896 — Itaalia vägede purustamine Etioopias.

1904—1907 — Hererode ja hotentottide ülestõusud saksa vallutajate vastu Edela-Aafrikas.

KÜSIMUSI MATERJALI KORDAMISEKS LADINA-AMEERIKA, AASIA JA AAFRIKA AJALOOST XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

1. Nimetage imperialismivastase võitluse põhjusi Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maades.
2. Missugust mõju avaldas esimene Vene revolutsioon Aasia rahvaste rahvuslikule vabadusvõitlusele?
3. Esitage kõige ilmekamaid fakte Aafrika rahvaste rahvuslikust vabadusvõitlusest XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletage meelde: a) I Internatsionaali Haagi kongressi otsus vajaduse kohta luua rahvuslikud proletaarsed parteid; b) Tööliste Rahvusvahelise Ühenduse (I Internatsionaali) ajalooline tähtsus; c) kelle vastu ja mispärast pidasid Marx ja Engels võitlust tõeliselt marksistliku töölispartei eest XIX sajandi 70-ndail aastail?
2. Missugustes maades moodustati XIX sajandi lõpul sotsialistlikud parteid ja rühmitused?
3. Loendage tööliklassi massilisi väljaastumisi Saksamaal, Inglismaal, Ameerika Ühendriikides ja Venemaal XIX sajandi 70—80-ndail aastail.

RAHVUSVAHELINE TÖÖLISLIIKUMINE JA II INTERNATSIONAAL.

§ 33. II INTERNATSIONAALI LOOMINE.

Marksismi levimine. I Internatsionaali tegevuse lõppemisega ei katkenud proletariaadi rahvusvahelised sidemed. Töölisliikumine Euroopas ja Ameerikas kulges aeglaselt, kuid kindlalt edasi mööda jõudude kogumise ja tulevasteks lahinguteks valmistumise teed.

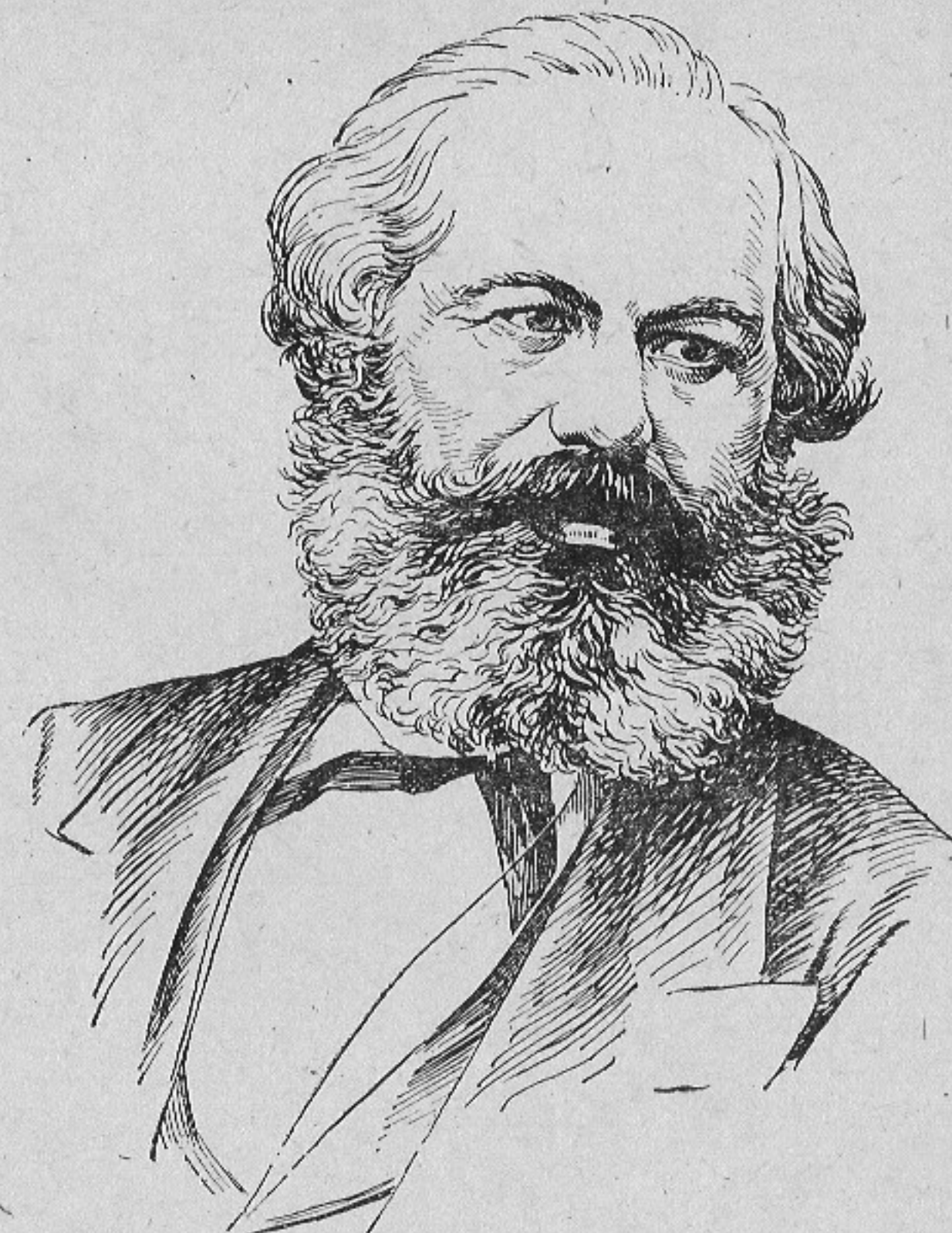
XIX sajandi 70—80-ndail aastail tekkisid Saksamaa järel sotsialistlikud parteid ja organisatsioonid Prantsusmaal, Inglismaal, Belgias, Itaalias, Šveitsis, Austrias, Ameerika Ühendriikides ja teistes maades. 1883. aastal loodi esimene marksistlik organisatsioon Venemaal — «Töö Vabastuse» rühm. Marxi ideed levisid üha laiemalt töölisklassides maakera kõige erinevates piirkondades.

Karl Marxi tegevuse viimased aastad. Suurt abi rahvusvahelisele töölisliikumisele andsid Marx ja Engels. «Erakorralise seaduse» kehtimise aastail aitasid nad taastada ja tugevdada Saksa Sotsiaaldemokraatlikku Parteid, võtsid aktiivselt osa Prantsuse Töölispartei programmi koostamisest ning võitlesid proletaarse massiparteide loomise eest Inglismaal, Ameerika Ühendriikides ja teistes maades.

Marxi ja Engelsi teoreetiline ja praktiline tegevus valmistas ette pinnast marksismi võiduks ja juhtiva osa saavutamiseks töölisliikumises. Marx ja Engels pidasid lakkamatult võitlust oportunisti kõigi vormide vastu. Marxi teaduslikel töödel, eriti «Kapitalil» oli tohutu teoreetiline ja ideelis-poliitiline tähtsus kõigi maade töölisliikumisele.

Pöörates eriti suurt tähelepanu revolutsioonilistele sündmustele Venemaal, õppisid Marx ja Engels vene keelt. Neil olid sidemed paljude vene revolutsionääridega. Teadusliku kommunismi loojad rõhutasid korduvalt eelseisva Vene revolutsiooni hiiglasuurt tähtsust rahvusvahelisele revolutsioonilisele liikumisele. Juba 80-ndate aastate alguses näitas Engels, et Venemaa kujutab endast Euroopa revolutsioonilise liikumise eesmist väesalka.

14. märtsil 1883. a. lakkas pärast pikaajalist rasket haigust tuksumast teadusliku kommunismi rajaja, inimkonna suurima mõtleja Karl Marxi süda. Esinedes kõnega tema haua (vt. dokumenti 1),

Karl Marx.

ütles Engels: «Ja tema on surnud, teda austavad, armastavad, leinavad miljonid revolutsioonilised võitluskaaslased, kes elavad üle kogu Euroopa ja Ameerika, Siberi kaevandustest kuni Kaliforniani välja... Tema nimi ja tema töö jäävad elama igavesti!»¹ Need olid prohvetlikud sõnad! Järgnev ajastu tähistab marksismi enneolematut võidukäiku.

F. Engels ja aluse rajamine II Internatsionaalile. Pärast Karl Marxi surma jäi rahvusvahelise töölisliikumise juhiks Friedrich Engels. Ta ei nõrgendanud võitlust töölisklassi vaenlaste vastu nii töölisparteid endis kui ka väljaspool neid. Engels polemiseeris anarhistidega, kes olid poliitilise võitluse, parlamentide kasutamise ja neist osavõtu vastu. Ühtlasi hoiatas Friedrich Engels saksa sotsiaaldemokraate parlamentarismist liigselt innustumast. Ta astus otsustavalt välja saksa oportunistide vastu ja kritiseeris Erfurdi programmi selle pärast, et seal ei esitatud nõudmisi kehtestada Saksamaal vabariik ja võidelda proletariaadi diktatuuri eest.

¹ Marx, K. ja Engels, F. Valitud teosed, II köide, Tallinn, 1960, lk. 139.

Friedrich Engels.

Engelsi nõuanded noortele proletaarsetele parteidele ja rühmitustele aitasid neil paremini korraldada võitlust ekspluateerivate hulkade eluliste huvide eest.

Proletaarsete parteide ja ametiühingute mõju kasvas kõikjal. Töölised astusid järjest otsustavamalt välja üldise valimisõiguse, tööpäeva lühendamise, sotsiaalkindlustuse eest invaliidsuse ja õnnetusjuhtumite puhuks jne.

Sedamööda kuidas arenes klassivõitlus ja kujunesid töölisparteid, tekkisid enamikus kapitalistlikes maades tingimused uue rahvusvahelise tööliste ühenduse loomiseks. Initsiatiivi rahvusvahelise tööliste kongressi kokkukutsumisel võtsid enda peale prantsuse sotsialistid. Engels võttis innukalt osa kongressi ettevalmistamisest ja pidas võitlust selle eest, et II Internatsionaalil oleks marksistlik juhtimine.

II Internatsionaali asutamine. 14. juulil 1889. a., Bastille' vallutamise 100. aastapäeval, tuli Pariisis kokku rahvusvaheline sotsialistide kongress (vt. dokumenti 2). Kongressist võttis osa ligi 400 delegaati 22 maalt. Delegaatide hulgas olid niisugused silmapaistvad töölisliikumise tegelased, nagu W. Liebknecht, A. Bebel, P. Lafargue, J. Guesde, G. V. Plehhanov — «Töö Vabastuse» rühma rajaja ja juht.

Kongress tunnistas ebapiisavaks ainult proletariaadi majandusliku võitluse ja võttis vastu resolutsiooni, mis rõhutas tööliste poliitiliste parteide loomise ja poliitilise võimu kättevõitmise eest peetava võitluse vajalikkust. Kongress püstitas ka lähima ülesande — võitluse kaheksatunnise tööpäeva eest.

Pariisi kongressi tähtsaimaks otsuseks tuleb pidada otsust 1. mai kui rahvusvahelise proletaarse solidaarsuse päeva iga-aastase pühitsemise kohta. 1890. aastal korraldasid Euroopa töölisel esimest korda 1. mai demonstratsioone. Mitmel pool tõid need endaga kaasa kokkupõrkeid politseiga. 1. mai väljaastumiste peamiseks loosungiteks olid võitlus militarismi vastu ja kaheksatunnise tööpäeva nõudmine.

Pariisi kongress asutas II Internatsionaali.

Engelsi viimased eluaastad. Kuni oma elu lõpuni oli Engels tihedais sidemeis sotsialistlike organisatsioonide juhtidega pea-aegu kõigis Euroopa maades ja Ameerikas. Tema nõuanded aitasid sotsialistlikel parteidel õigeid võitlusmeetodeid ja -vorme välja töötada.

Väga suure tähtsusega kogu maailma sotsialistlike parteide jaoks oli Engelsi teoreetiline töö. Lisaks sellele, et ta valmistas trükiks ette Marxi «Kapitali» II ja III köite, mida autor ei jõudnud oma eluajal välja anda, avaldas ta mitmeid oma teoseid, mis rikastasid marksismi varasalve.

1895. a. augustis Friedrich Engels suri. Nekroloogis Engelsi surma puhul kirjutas V. I. Lenin: «Pärast oma sõpra Karl Marxi (kes suri a. 1883) oli Engels kõige väljapaistvam õpetlane ja kaasaja proletariaadi õpetaja kogu tsiviliseeritud maailmas.»¹ Pärast Engelsi surma tõstis võitluse lipu proletariaadi diktatuuri eest, Marxi revolutsioonilise teooria puhtuse eest üles bolševike partei Venemaal eesotsas V. I. Leniniga.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. F. ENGELSI KÖNEST MARXI HAUAL.

Nagu Darwin avastas orgaanilise looduse arenemise seaduse, nii avastas Marx inimkonna ajaloo arenemise seaduse...

Selline oli see teadusemees. Kuid see polnud kaugeltki veel peaasi. Teadus oli Marxile ajalooliselt liikumapanevaks, revolutsiooniliseks jõuks. Kui suurt rõõmu ta ka tundis iga uue, ükskõik missuguse teoreetilise teaduse alal tehtud avastuse puhul, mille praktilise rakendamise võimalusi ei olnud võib-olla üldse veel võimalik ette näha, — oli tema rõõm ometigi hoopis teistsugune, kui oli tegemist mingi sellise avastusega, mis otsekohe revolutsioonilist mõju avaldas tööstusele, ajaloolisele arenemisele üldse...

¹ Lenin, V. I. Teosed, 2. kd., lk. 5.

Miiting Londonis 90-ndate aastate alguses. (Tribüünil kolmas paremalt Karl Marxi tütar Eleanor, tema taga F. Engels.)

Kuid Marx oli kõigepealt revolutsionäär. Ühel või teisel viisil osa võtta kapitalistliku ühiskonna ja selle poolt loodud riiklike asutuste kukutamisest, osa võtta tänapäeva proletariaadi vabastamisest, keda Marx oli esimesena teadlikuks teinud tema enda olukorrast ja vajadustest ning tema vabastamise tingimustest — see oli Marxi elu tõeline kutsumus.

K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 138—139.

2. II INTERNATSIONAALI ASUTAMISKONGRESSI AVAMINE.

(Kongressi protokollidest.)

Ilusasti dekoreeritud istungitesaal — Pétrelle'i saal — oli juba kella 9-ks täis kiilutud. Lava tagumiste kulisside punasele kangale on kuldsete tähtedega kirjutatud Marxi sõnad: *Kõigi maade proletaarlased, ühinege!*

Paremal ja vasakul pool on näha kaks plakatit. Ühele neist on kirjutatud: *Töölispartei*, teisele: *Revolutsiooni Keskkomitee*. Enamik prantsuse delegaate kuulub nendesse parteidesse. Plakatite kohal on punane lipp.

Keskele on paigutatud kolmas plakat tekstiga: *1848. aasta juuni ning 1871. aasta märtsi, aprilli ja mai Pariisi ning Babeufi, Blanqui ja Varlini Prantsusmaa nimel tervitus mõlema poolkera sotsialistlikele töölistele!*

Esiplaanil on näha loosung, mis kõneleb sotsialistlikesse parteidesse organiseeritud tööliste eesmärkidest ja nõudmistest:

Kapitalistide klassi poliitiline ja majanduslik eksproprieerimine, tootmisvahendite ühistamine.

Kell 10 tervitas Pariisi organiseerimiskomisjoni nimel (kelle trükitud ettekanne oli varem laiali jaotatud) kodanik Paul Lafargue südamlikult Prantsuse ja välismaa delegaate. Eriti soojalt tervitas ta Saksa delegaate, kes, hoolimata raskest olukorrast oma kodumaal¹, on kohale tulnud suurel arvul, näidates sellega, et sotsialistliku Saksamaa ja sotsialistliku Prantsusmaa vahel ei ole seda rumalat ja pimedat vaenu, mida nii innukalt toetavad mõlema maa šovinistid. Sellesse saali kogunenud Euroopa ja Ameerika esindajad ei ole oma maade ametlikud esindajad. Nad ei koondunud trikoloori või mis tahes muu rahvuslipu alla. Nad koonduvad punase lipu alla, rahvusvahelise proletariaadi lipu alla.

Pariisi rahvusvahelise tööliste kongressi protokollid, Nürnberg, 1890, lk. 1—2 (saksa keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mida tegid Marx ja Engels marksismiideede võidu kindlustamiseks rahvusvahelises tööliikumises pärast Pariisi Kommuuni? (Peale õpiku teksti kasutada ka katkendit Engelsi kõnest Marxi hual.)
2. Missugused olid II Internatsionaali loomise eeldused?
3. Määrake kindlaks peamised ideed, mis ühendasid kongressi delegaate. (Analüüsige katkendeid asutamiskongressi protokollist.)
4. Missugused on II Internatsionaali asutamiskongressi tulemused ja tähtsus?

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1883 — Suri Karl Marx.

1889 — II Internatsionaali asutamine; rahvusvahelise proletariaadi solidaarsuse päeva — 1. mai sisseseadmine.

1895 — Suri Friedrich Engels.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletage meelde proletariaadi võitluse ägenemise põhjusi kodanluse vastu XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.
2. Mis on samal perioodil oportunismi tugevnemise põhjusteks tööliikumises? Missugune on oportunismi sotsiaalne alus? Esitage oportunismi leninlik definitsioon.

¹ Saksamaal kehtis veel sotsialistidevastane «Erakorraline seadus» (1878—1890).

§ 34. OPORTUNISMI TUGEVNEMINE II INTERNATSIONAALI JUHTKONNAS.

Võitluse teravnemine oportunistliku ja revolutsioonilise tendentsi vahel rahvusvahelises töölisliikumises. Kapitalismi üleminekuga imperialismistaadiumi tugevnes töölisklassi ekspluateerimine. Eriti halvenes paljumiljoniliste vähem kvalifitseeritud töölisklasside olukord. Ekspluateerimise tugevnemine kutsus kõigis maades esile revolutsiooniliste meeleolude tõusu ja nende levimise üha laiemates töölisklassi ringkondades.

XIX sajandi lõpul oli marksism muutunud juba juhtivaks jõuks Euroopa töölisliikumises. Massilised streigid Inglismaal, Saksamaal, Prantsusmaal, Venemaal ja Ameerika Ühendriikides näitasid võitlusmeeleolude kasvamist töölise hulgas. Saksa sotsiaaldemokraatia sai pärast «erakorralise seaduse» kaotamist Riigipäeva valimistel 1,5 miljonit häält. Märkimisväärseid võite saavutasid Prantsusmaa ja teiste maade töölised valimiskampaaniate ajal parlamendivalimistel. Kõik see andis tunnistust sotsialistlike ideede kasvavast mõjust töölisklassidele.

Kuid üheaegselt töölisliikumise kasvuga ja tema edusammudega tugevnes II Internatsionaalis ning sellesse kuuluvates sotsialistlikes parteides oportunistide tegevus. See on seletatav eeskätt sellega, et monopolistlikul kodanlusel, kes suurendas töölisklasside ja koloniaalrahvaste ekspluateerimist, oli võimalus lisakasumite arvel osa töölisi ära osta. See töölisaristokraatia ja -bürookraatia kitsas kiht on oportunisti peamine tugi.

Töölisliikumises teravnnes järsult kahe tendentsi — revolutsioonilise ja oportunistliku võitlus.

1900. a. Pariisi kongress. Oportunisti tugevnemine avaldus II Internatsionaali Pariisi kongressil 1900. aastal. Eriti tuli see ilmsiks, kui arutati küsimust poliitilise võimu kättevõitmise teedest ja suhtumisest kodanlikesse parteidesse. See küsimus, mis kutsus esile ägedaid vaidlusi, kerkis üles seoses prantsuse «sotsialisti» Millerand'i looga, kes oli nõustunud vastu võtma ministri koha reaktsioonilises kodanlikus valitsuses. Bernšteinlased Saksamaal ja Jaurès'i pooldajad Prantsusmaal õigustasid Millerand'i tegu.

Pariisi kongress võttis vastu resolutsiooni, mida üks itaalia sotsialist nimetas tabavalt «kautšukist resolutsiooniks.» Resolutsiooni autoriks oli üks Saksa sotsiaaldemokraatia liidreid K. Kautsky. Resolutsioon ei mõistnud Millerand'i reetmist hukka. Selles tõestati, et sotsialisti astumine reaktsioonilisse valitsusse on «taktika, mitte aga printsipi küsimus» ja et «niisugused juhtumid ei kuulu arutamisele rahvusvahelisel kongressil». Resolutsioon ei määranud kindlaks ei tingimusi ega ka asjaolusid, millistel sotsialisti osavõtt kodanlikust valitsusest on võimalik või vajalik. See põhimõttelage resolutsioon andis avarad võimalused selle tõlgendamiseks oportunistlikus vaimus — klassikoostöö vaimus kodanlusega ja tema valitsustega (vt. dokumenti).

Pariisi kongress toimus olukorras, millal algas võitlus kapitalistlike suurriikide vahel koloniaalvalduste ümberjaotamise pärast. Ameerika Ühendriigid, olles lõõnud puruks Hispaania, haarasid endale tema asumaad ja õiendasid seejuures halastamatult arveid Kuuba ja Filipiinide patriootidega. Inglismaa pidas Lõuna-Aafrikas röövsõda buuride vastu. Kõigi maade imperialistid surusid julmalt maha rahvuslikku vabadusliikumist kolooniates ja poolkolooniates. Seepärast võttis Pariisi kongress vastu resolutsiooni, mis häbimärgistas imperialistlike suurriikide vallutuspoliitikat ja kutsus sotsialistlikke parteisid üles ühiselt tegutsema militarismi vastu ning kasvatama noorsugu militarismivastases vaimus. Sotsialiste — parlamentide saadikuid — kutsus resolutsioon üles hääletama sõjakrediitide vastu.

II Internatsionaal pärast Pariisi kongressi. Seoses oportunisti tugevnemisega hakkasid II Internatsionaali parteid pidama parlamentlikku tegevust proletariaadi poliitilise võitluse peamiseks vormiks. Kuid töölisklassi huvide seisukohast, kapitalismi arenemise uue, imperialistliku etapi tingimustes, kui ühelt poolt tugevnes suurmonopolide võim, teiselt poolt aga kasvasid töörahva revolutsioonilised väljaastumised, oli ainult parlamentlik tegevus täiesti ebapiisav. Oli tarvis proletariaati ette valmistada revolutsioonilisteks lahinguteks kapitalistliku ikke kukutamise ja proletariaadi diktatuuri kehtestamise eest.

Selleks et edukalt pidada klassivõitlust kõigi vajalike vahenditega, nii rahulike, parlamentlike vahenditega, kui ka mitterahulike, vägivaldsete vahenditega, peavad töölisklassi esindama tõeliselt proletarsed revolutsioonilised parteid. Kuid seoses oportunisti tugevnemisega II Internatsionaali parteides vastasid need üha vähem neile nõuetele.

Suur osa II Internatsionaali parteisid, nimetades end marksistlikeks, tegelikult sallisid oma ridades avalikke oportuniste, marksismi vastaseid. Revolutsioonilistest parteidest muutusid nad järkjärgult kokkuleplikeks, reformistlikeks parteideks. Isegi II Internatsionaali niisugused eesrindlikud tegelased, nagu Rosa Luxemburg, ei pidanud Bernsteini vastu võideldes vajalikuks nõuda tema väljaheitmist Sotsiaaldemokraatlikust Parteist.

Saksamaal, Hollandis, Bulgaarias, Ameerika Ühendriikides ja teistes maades astusid oportunistide vastu välja pahempoolsete sotsiaaldemokraatide rühmitused. Ükski neist ei olnud vaba mõnest vigadest, kuid enamik neist seisis põhiliselt revolutsioonilistel positsioonidel. Kuid täielikult ja lõpuni järjekindlat revolutsioonilis-marksistlikku joont teostasid ainult vene bolševikud eesotsas V. I. Leniniga.

II Internatsionaali organisatsiooniline struktuur oli väga nõrk ja ebamäärane. Temaga ühinenud sotsialistlikud parteid olid täie-

likult autonoomsed. Demokraatlikku tsentralismi kui marksistlikku organisatsiooniprintsiipi II Internatsionaal ei tunnustanud. Rahvusvaheline Sotsialistlik Büroo, mis oli loodud 1900. a. Pariisi kongressi otsusel, ei olnud tõeliselt juhtiv organ.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

II INTERNATSIONAALI PARIISI KONGRESSI (1900. a.) RESOLUTSIOONIST POLIITILISE VÕIMU KÄTTEVÕITMI- SEST JA LIITUDEST KODANLIKE PARTEIDEGA.

Poliitilise võimu kättevõtmine proletariaadi poolt tänapäeva demokraatlikus riigis ei saa olla mingi julge rünnaku tagajärjeks, vaid ainult proletariaadi poliitiliste ja majanduslike organisatsioonide pikaajalise ja raske töö, tema füüsilise ja moraalse taassünni ning munitsipaliteedi ja seadusandlike kogude järkjärgulise enda kätte võtmise tulemuseks...

Üksiku sotsialisti astumist kodanlikku valitsusse ei saa vaadelda poliitilise võimu kättevõtmise normaalse algusena, vaid sunnitud, ajutise ja erandliku vahendina võitluses raskete asjaoludega. Kui üksikutel juhtumitel poliitiline olukord nõuab seda riskantset katset, siis on see taktika, mitte aga printsiibi küsimus, ja niisugused juhtumid ei kuulu arutamisele rahvusvahelisel kongressil...

«Rahvusvaheline sotsialistlik kongress Pariisis 1900. a.», Berliin, 1900, lk. 17 (saksa keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Millest oli tingitud võitluse ägenemine oportunistliku ja revolutsioonilise tendentsi vahel rahvusvahelises töölisklassi liikumises? (Sellele küsimusele õigesti vastamiseks võtke arvesse peamisi iseloomulikke jooni rahvusvahelise töölisklassi liikumise ajaloos 1872.—1904. a. Vt. katkendit V. I. Lenini artiklist «Karl Marxi õpetuse ajalooline saatus» õpiku lk. 208—209.)

2. Kasutades õpiku teksti ja 1900. a. Pariisi kongressi resolutsiooni (vt. eespool dokumenti), selgitage, mispärast tuleb see otsus tunnistada oportunistlikuks, vastukäivaks töölisklassi huvidele.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Milles seisnes esimese Vene revolutsiooni rahvusvaheline tähtsus?

2. Tuletage meelde tähtsamaid sündmusi, mis iseloomustavad töölisklassi liikumise tõusu eri maades Esimese maailmasõja eel.

§ 35. VENE PROLETARIAADI EESRINDLIK OSA RAHVUSVAHELISES TÖÖLISLIIKUMISES.

V. I. Lenin — rahvusvahelise töölisklassi liikumise juht. XX sajandi alguseks oli rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise keskus kandunud Venemaale. Venemaa sai leninismi — V. I. Lenini õpetuse kodumaaks. V. I. Lenin arendas edasi Marxi teooriat vastavalt uue ajastu, imperialismiajastu tingimustele. Proletariaadi huvid nõudsid imperialismi tingimustes uut tüüpi partei loomist, mis erineks II Internatsionaali parteidest, kes on seotud peamiselt parlamentliku tegevusega. 1903. aastal rajas Lenin Venemaal niisuguse partei — bolševike partei. «Bolševike partei — uut tüüpi partei rajamine tähistas Venemaa töölisklassi liikumises marksistliku, tõeliselt revolutsioonilise suuna võitu. Esimest korda rahvusvahelise sotsialistliku liikumise ajaloos pandi töölisklassi partei programmis kirja nõudmine seada sisse proletariaadi diktatuur, mille tarvilikkust uue ühiskonna ülesehitamiseks olid teoreetiliselt tõestanud Marx ja Engels ning seejärel igakülgsest põhjendanud Lenin.»¹

Uut tüüpi partei oli proletariaadi võitluse revolutsiooniline, poliitiline juht, töölisklassi liikumise juhtiv jõud. Ta ühendas proletariaadi kogu klassivõitlust, aitas tal võita oma poolele laiu töörahvahulki. Bolševike partei tekkis, kasvas ja arenes tõeliste proletarsete internatsionalistide parteina. Uut tüüpi parteid iseloomustab sallimatus igasuguse oportunisti ja kodanliku ideoloogia suhtes, tihe ja lahutamatu side rahvahulkadega.

Bolševikud pidasid järjekindlat ja halastamatut võitlust Bernsteini, Millerand'i ja teiste oportunistide vastu, kes reetsid töölisklassi huvid. Nad katkestasid otsustavalt sidemed kõigi oportunistidega.

Uut tüüpi partei loomine Venemaal tähistas põhjalikku pööret rahvusvahelise töölisklassi liikumise ajaloos. Nüüd sai tema avangardiks kangelaslik vene töölisklass bolševike juhtimisel, kelle eesotsas seisis Vladimir Iljitš Lenin.

1905.—1907. a. revolutsioon ja II Internatsionaal. 1905.—1907. aasta revolutsioon Venemaal oli uue ajastu alguseks rahvusvahelise töölisklassi liikumise ajaloos. Suhteliselt rahuliku arenemise periood, mis oli alanud varsti pärast Pariisi Kommuuni lagunemist, loovutas koha töölisklassi liikumise võimsa tõusu perioodile kapitalistlikes maades ning rahvusliku vabadusliikumise tõusu perioodile Euroopas ja Aasias. Hoobid, mis vene töölised ja talupojad tsaarivalitsusele andsid, olid ühtlasi hoobid rahvusvahelisele kodanlusele. Vene revolutsiooni mõjul toimusid tööliste ja talupoegade revolutsioonilised väljaastumised Läänes ning kodanlikud revolutsioonid Aasia

¹ V. I. Lenini 100. sünni-aastapäevaks. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1970, lk. 36—37.

Vladimir Iljitsj Lenin.

maades. Massilise töölisliikumise tõus Saksamaal, Inglismaal ja Prantsusmaal, kodanlikud revolutsioonid Iraanis, Türgis ja Hiinas ning rahvusliku vabadusliikumise tugevnemine Austria-Ungari, Türgi, India, Egiptuse ja teiste maade rõhutatud rahvaste hulgas olid 1905.—1907. aasta Vene revolutsiooni otsene kajastus.

Vene revolutsioon tõstis päevakorda tööliklassi võitluse revolutsioonilised vormid — poliitilise üldstreigi ja relvastatud ülestõusu.

Esimese Vene revolutsiooni perioodil arendas Lenin ideed proletariaadi hegemooniast kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis. Ta näitas, et revolutsiooni võidu paratamatuks tingimuseks on tööliklassi ja talurahva liit, kusjuures säilib proletariaadi juhtiv osa.

1905.—1907. aasta revolutsiooni mõjul tugevnes voolude võitlus rahvusvahelises töölisliikumises.

Proletariaadi võitlus koloniaalpoliitika ja sõjaohu vastu. Terav kokkupõrge Internatsionaali revolutsioonilise ja oportunistliku tiiva vahel toimus Stuttgardi kongressil, mis peeti 1907. aastal. Eriti visa võitlus käis küsimuse ümber suhtumisest koloniaalvallutustesse ja imperialistlikesse sõdadesse. Paljud sotsiaaldemokraatia juhid tegid ettepaneku loobuda võitlusest militarismi ja

imperialistlike sõdade vastu. Lenin ja Lääne-Euroopa pahempoolsed sotsiaaldemokraadid paljastasid oportunistide vaated koloniaalpoliitikale. Nad näitasid, et oportunistid on muutunud imperialistlike vallutuste ja koloniaalrahvaste rõhumise otsesteks kaitsjateks.

Lenin oli rahvusliku ja koloniaalse rõhumise leppimatu vaenlane, ükskõik missuguses vormis see ka esines, järjekindel võitleja rahvusliku võrdõiguslikkuse, rahvaste täieliku vabaduse ja enesemääramise eest. Ta kutsus tööliklassi üles otsustavalt toetama asumaade rahvaid nende imperialismivastases võitluses.

V. I. Lenin oli kirglik võitleja imperialismi vastu. Koos Rosa Luxemburgi ja teiste pahempoolsete esindajatega kutsus V. I. Lenin sotsialiste üles imperialistliku sõja tekkimise korral tegema kõik mis võimalik selleks, et lõpetada see võimalikult kiiresti ja kasutada sõja poolt esilekutsutud majanduslikku ja poliitilist kriisi rahvahulkade poliitilise teadlikkuse äratamiseks ning sotsialistliku revolutsiooni kiirendamiseks. Hiljem formuleeris Lenin loosungi muuta imperialistlik sõda kodusõjaks.

Pidades võitlust rahu eest, imperialismi ja imperialistlike sõdade vastu, kutsus Lenin ühtlasi üles isamaa kaitsmisele õiglastes sõdades — rahvaste võitluses vallutajate vastu, oma kodumaa sõltumatuse eest, rõhutatud rahvaste võitluses imperialistlike suurriikide vastu. Ta kutsus töölisi ja kõigi maade töörahvast üles toetama maksimaalselt koloniaal- ning sõltuvate maade rõhutatud rahvaste vabadusliikumist. Hoolimata oportunistide aktiviseerumisest võttis Stuttgardi kongress mitmes tähtsas küsimuses vastu otsused revolutsioonilise marksismi vaimus. Kongress tähtsatas tähtsat etappi tööliklassi revolutsiooniliste ja progressiivsete jõudude koondamise eest ning militarismi ja imperialistlike sõdade vastu peetava võitluse ajaloos.

Esimese maailmasõja eel, seoses vastuolude teravnemisega imperialistlike suurriikide vahel, toimus Baselis 1912. a. novembris II Internatsionaali erakorraline kongress. Kongress arutas ainult üht küsimust — küsimust võitlusest imperialistliku sõja ohu vastu. Võeti vastu manifest, milles on öeldud:

«Pidagu valitsused hästi meeles, et Euroopa praeguses olukorras ja tööliste keskel valitseva meeoleolu juures on iga sõda ohtlik neile endile. Pidagu nad meeles, et Prantsuse-Preisi sõda kutsus esile Kommuuni revolutsioonilise plahvatuse, et Vene-Jaapani sõda pani liikuma vene rahva revolutsioonilised jõud.» Manifest kutsus kõigi maade töölisi üles kasutama kõiki vahendeid sõja ärahoidmiseks.

Bolševike oportunismivastase võitluse rahvusvaheline tähtsus. Lenini võitlusel uut tüüpi revolutsioonilise partei loomise eest oli rahvusvaheline tähtsus. II Internatsionaalis pidasid bolševikud otsustavat võitlust oportunistidega revolutsioonilise teooria ja praktika põhiküsimustes.

Kui II Internatsionaali juhtkond loobus marksismi põhiprintsiipidest, siis bolševike partei teooria ja praktika vastas täielikult tema revolutsioonilisele vaimule. Bolševikud löid tegelikult oportunistidest ideeliselt ja organisatsiooniliselt lahku ning olid ainuke proletaarne revolutsiooniline partei maailmas, kes purustas oportunistid lõplikult ja ajas nad oma ridadest välja.

V. I. Lenin toetas pahempoolseid II Internatsionaali parteides nende revolutsioonilises tegevuses. Ühtlasi kritiseeris ta nende vigu, kõikumisi ja ebajärjekindlust. Lenin püüdis selgitada pahempoolsetele sotsiaaldemokraatidele, et oportunistidest on tarvis täielikult lahku lüüa.

Bolševike partei võitlus Lenini juhtimisel oportunismi vastu relvastas rahvusvahelise proletariaadi tõeliselt revolutsioonilise taktikaga. Edaspidi puhastas see võitlus teed kommunistlike parteide loomisele kõigis maades.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. LENINI ARTIKLIST «KARL MARXI ÕPETUSE AJALOO-LINE SAATUS».

II

Teine ajajärk (1872—1904) erineb esimesest oma «rahuliku» iseloomu, revolutsioonide puudumise poolest. Lääs on kodanlike revolutsioonidega lõpule jõudnud. Ida pole nendeni veel jõudnud.

Lääs jõuab tulevaste ümberkujunduste ajastu «rahuliku» ettevalmistuse järku. Kõikjal tekivad oma põhiolult proletaarsed sotsialistlikud parteid, kes õpivad kasutama kodanlikku parlamentarismi, looma oma iga päev ilmuvat ajakirjandust, oma haridusasutusi, oma ametiühinguid, oma kooperaatiive. Marxi õpetus saavutab täieliku võidu ja *levib laiuti*. Pikkamööda, kuid kõrvale kaldumata edeneb proletariaadi jõudude kogumise ja koondamise protsess, proletariaadi ettevalmistamise protsess tulevasteks lahinguteks.

Ajaloo dialektika on selline, et marksismi teoreetiline võit sunnib tema vaenlasi marksistideks *ümber riietuma*. Seesmiselt pehkinud liberalism katsub ennast virgutada sotsialistliku *oportunismi* näol. Suurteks lahinguteks jõudude ettevalmistamise ajajärku tõlgitsevad nad neist lahingutest loobumise mõttes. Orjade olukorra parandamist palgaorjuse vastu võitlemiseks seletavad nad selles mõttes, et orjad müügu oma õigus vabadusele mõne krossi eest. Argpükslikult jutlustavad nad «sotsiaalset rahu» (s.o. rahu orjapidamisega), klassivõitlusest loobumist jne. Sotsialistlike parlamenditegelaste, mitmesuguste töölisliikumise tšinovnikute ja «osavõtliku» intelligenti hulgas on neil väga palju poolehoidjaid.

III

Ei jõudnud oportunistid veel küllalt kiita «sotsiaalset rahu» ja tormide tarbetust «demokraatia» ajal, kui avanes uus suurte ülemaailmsete tormide

allikas Aasias. Vene revolutsioonile järgnesid Türgi, Pärsia, Hiina revolutsioon. Me elame nüüd just nende tormide ja nende Euroopasse «tagasipeeldumise» ajastul. Milline ka oleks suure Hiina vabariigi saatus, kelle peale ihuvad praegu hammast mitmesugused «tsiviliseeritud» häänid, kuid mingisugune jõud maailmas ei suuda Aasias taastada vana feodalismi, ei suuda maapinnalt minema pühkida rahvahulkade kangelaslikku demokraatismi Aasia- ja pool-Aasiamaades...

Aasia järel hakkas ennaast liigutama — kuid mitte aasialikult — ka Euroopa. 1872.—1904. aasta «rahulik» ajajärk vajus tagasipöördumatult iga-vikku. Elukalliduse tõus ja trustide ike kutsuvad esile majandusliku võitluse ennenägematu teravnemise, mis paneb liikvele isegi inglise töölised, kes on liberalismist kõige rohkem rikutud. Meie silmade all valmib poliitiline kriis isegi kõige «kaljukindlamal» kodanlik-junkurlikul maal — Saksamaal. Pöörane relvastumine ja imperialismi poliitika teevad praegusest Euroopast sellise «sotsiaalse rahu», millel on kõige rohkem sarnasust püssirohutunniga. Ent *kõigi* kodanlike parteide laostumine ja proletariaadi küpsemine kestab vääramatult edasi.

Pärast marksismi tekkimist andis igaüks kolmest suurest maailmaajaloo ajajärgust talle uusi kinnitusi ja tõi talle uusi triumfe. Aga veel suurema triumfi marksismile kui proletariaadi õpetusele toob algav ajalooline ajajärk.

V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 544—546.

2. FELIKS KON V. I. LENINI KOHTUMISEST AUGUST BEBELIGA STUTTGARDI KONGRESSIL.

II Internatsionaali kõige autoriteetsema juhina ja tema traditsioonide hoidjana tegi Bebel banketil piduliku ringkäigu kõigi delegatsioonide juurde, pöördudes kõigi poole sõnadega *Kinder* (lapsed), ühtedega «isalikult» naljatades, teisi noomides, kolmandaid õigele teele manitsedes. Bebelit ümbritsev kaaskond austajatest ja austajannadest suurendas selle ringkäigu suursugusust... Kuhu Bebel ka oma sammud seadis, kõik jäid vait, langes peaaegu avarse juhi ees. Mina olin vene seltsimeeste hulgas, kui Bebel vene delegatsiooni juurde astus... Bebelile tõkestas tee üks kärsitud bolševikke... ja rabis teda küsimusega: «Warum lieben Sie uns nicht?» (Miks te meid ei armasta?)

Suur Bebel sattus segadusse. Ta oli ilmselt šokeeritud niisugusest ebatseremoniaalsusest, niisugusest hoolimatusest etiketi vastu...

Juuresolijad rippusid selle stseeni ajal silmadega ühed küsija, teised Bebeli küljes...

Pärast minutilist vaikimist teatas ta mitte ilma kohmetusega, et see pole õige, et ta armastab kõiki ja suhtub kõigisse ühtmoodi, kuid bolševism olevat *Kinderkrankheit* (lastehaigus)...

Vaatasin tagasi. Pingi juures seisis Lenin, Bebelile ainiti otsa vaadates. Ta naeratas kavalalt, kuid ühtlasi irooniliselt, tema silmades põlesid need tuttavad sädemekesed, mis seal alati süttisid, kui Iljitš oli inimese läbi näinud, oli avastanud selle, mida see hoolikalt varjas...

Minule avaldas see stseen juba tookord sügavat muljet ja jäi meelde kogu eluks... aga nüüd, kui ma seda oma silmade ees taaselustan, näen enda ees kaht töölisklassi juhti: üht, kes asub kapitalismi arenemise algstaadiumis, kes on mõeldav ainult kapitalistliku korra pinnal ja kaotab oma revolutsioonilisuse sedamööda, kuidas läheneb kapitalismile saatustlik viimne otsustav lahing; ja teist, kes on astumas tema asemele, suurt rahvahulkade organisaatorit, tulevase võitluse, sotsialismi tulevase elluviimise suurt ideoloogiat.

Ajakirjast «Proletarskaja Revolutsija», 1924, nr. 5 (28), lk. 248—250 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mille poolest erineb rahvusvahelise töölisliikumise ajaloos ajajärk 1905.—1914. a., mida alustas esimene Vene revolutsioon, ajajärgust 1872.—1904. a.? (Vastamiseks kasutada katkendit V. I. Lenini artiklist «Karl Marxi õpetuse ajalooline saatus».)
2. Millistes peamistes küsimustes toimus võitlus revolutsioonilise ja oportunistliku suuna vahel II Internatsionaalis pärast 1905.—1907. a. Vene revolutsiooni?
3. Iseloomustage Lenini ja bolševike osa võitluses revolutsioonilise marksismi võidu eest rahvusvahelises töölisliikumises XX sajandi alguses. Näidake uut tüüpi partei peajooned.
4. Kas Lääne-Euroopa maades olid Esimese maailmasõja eel olemas kõik vajalikud tingimused sotsialistliku revolutsiooni võiduks?
5. Missugused on II Internatsionaali tegevuse tulemused Esimese maailmasõja eel?

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

XIX saj. 90-ndad aastad — Leninliku etapi algus marksismi arenemises.
1903 — Bolševike partei loomine (VSDTP II kongress).

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Missuguste Euroopa riikide vahel kujunesid möödunud sajandi 70—80-ndail aastail kõige pinevamad suhted?
2. Missuguste riikidega olid Inglismaal XIX sajandi 70—80-ndail aastail teravad vastuolud ja millisel pinnal need tekkisid?
3. Võrrelge värvilisi kaarte «Maailma jaotus aastaks 1876» ja «Maailma jaotus aastaks 1914». Selgitage, missugused on selle võrdluse tulemused ja missugused muutused toimusid maailma poliitilises geograafias 1876. kuni 1914. aastani.
4. Kuidas moodustati Euroopas kaks teineteisele vaenulikku imperialistide liitu? Nimetage nende liitude koosseis ja nende eesmärgid.
5. Tuletage meelde, millal ja missugustel asjaoludel toetas Venemaa Prantsusmaad, kui viimast ähvardas Saksamaa.

XII PEATÜKK.

RAHVUSVAHELISED SUHTED.

§ 36. RAHVUSVAHELINE VÕITLUS XIX SAJANDI LÖPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Kahe sõjalis-poliitilise bloki kujunemine Euroopas. Suurimate hädade hulka, mida imperialism on inimkonnale toonud, kuuluvad imperialistlikud maailmasõjad, mis on röövinud palju miljonid inimesi ja laastanud määratu suuri maa-alasid.

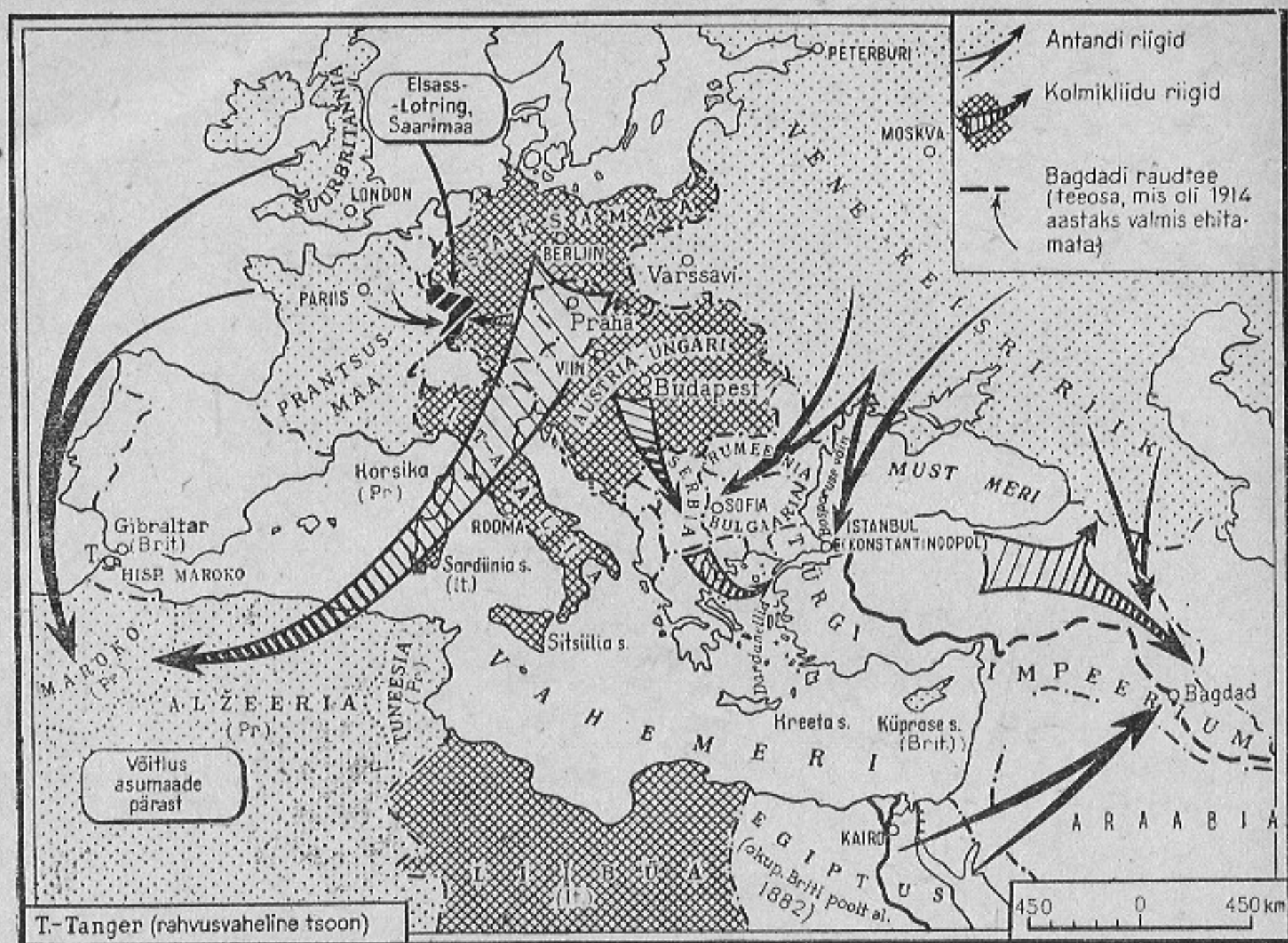
Esimese maailmasõja juured ulatuvad kaugemale minevikku — XIX sajandi viimastesse aastakümnetesse.

Saksamaa taasühendamine ja Saksa keisririigi loomine (1871. a.), analoogilised protsessid Itaalias ja Itaalia kuningriigi moodustamine (1861. a.) muutsid Euroopa poliitilist kaarti. Varem oli Saksamaal 36, Itaalias aga 7 väikeriiki. Nüüd tekkis nende asemele kaks suurriiki, kes himustasid võõrast vara. Eriti muutis rahvusvahelist poliitilist olukorda Euroopas võimsa ja agressiivse Saksa keisririigi loomine.

Pärast Prantsuse-Preisi sõda ja Prantsusmaa paljaksröövimist Saksamaa poolt kujunesid nende kahe riigi vahel üsna vaenulikud ja pinevad suhted. Saksa keisririik otsis juhust, et Prantsusmaaga veel kord arveid õiendada ning purustada ta lõplikult ja saada seega mitte ainult uut saaki, vaid ka vabaneda võimalikust kättemaksust. Prantsuse kodanlus aga ootas, lootes soodsas olukorras kaotatu tagasi võita ja saada revanši lüüasaamise eest.

Tsaari-Venemaa oli Prantsuse-Preisi sõja ajal säilitanud Preisimaa suhtes heatahtlikku neutraliteeti. Ta sai Prantsuse-Saksa vaenust teatavat kasu. Kuid Saksamaa edasist tugevnemist tsaarivalitsus ei soovinud ja kartis väga. Seepärast takistas Venemaa Saksamaa teistkordset kallaletungi Prantsusmaale. Pole siis imestada, et Vene-Saksa suhted hakkasid peagi halvenema.

Teisest küljest, Vene-Türgi sõja ettevalmistamise ajal sai Vene valitsusele selgeks, et kui Venemaa ja Austria-Ungari vahel läheb asi relvastatud konfliktini, siis Saksamaa asub tingimata viimase poolele ja astub välja Venemaa vastu. Venemaa ja Austria-Ungari vahel toimuv võitluses mõju eest Balkani poolsaarel toetas Saksamaa Venemaa vastast.

Tähtsamate suurriikide vastuolude sõlmpunktid XX sajandi alguses.

Saksa keisririigi valitsevad klassid nägid Venemaal peamist takistust oma ülekaaluka mõju kehtestamisel Lääne-Euroopas. Tsaarivalitsus aga omakorda kartis üha rohkem niisugust perspektiivi ja nägi Saksa keisririigis vaenlast, kes ei lase tal kindlustada oma mõju Balkanil.

Vastukaaluks Venemaale ja Prantsusmaale alustas Saksa diplomaatia agressiivsete sõjaliste blokkide moodustamist, sõlmides liidu Austria-Ungariga (1879. a.) ja seejärel (1882. a.) Kolmikliidu Austria-Ungari ja Itaaliaga.

Kolmikliidu moodustamine ohutas ka Venemaad ja Prantsusmaad otsima teid teineteisele lähenemiseks.

Saksa valitsus kartis väga, et Venemaa ja Prantsusmaa sõlmivad omavahel liidu. Mõnda aega õnnestus Saksa valitsusel ära kasutada Inglise-Vene võistlust mõju pärast mitmetes Aasia maades ja vältida ohtu, et Venemaa läheneb Prantsusmaale.

Bismarck püüdis alati ja kõigi temale kättesaadavate vahenditega ohutada Inglise-Vene vastuolusid (vt. dokumenti 1). Vaenulike suhete pärast Inglismaaga oli Tsaari-Venemaa sunnitud läbi saama niisuguse võimsa naabriga nagu Saksamaa: minna tülili Inglismaa ja Saksamaaga üheaegselt tundus liig ohtlikuna. Selleks et suhteid Saksamaaga mitte enam teravamaks ajada,

hoidus Venemaa paraja ajani liidu sõlmimiset Prantsusmaaga. Kokku võttes läks Saksa diplomaatia korda Prantsuse-Vene liidu sõlmimist edasi lükata. See vormistati alles 1893. aastal.

Kolmikliidu ja Prantsuse-Vene liidu moodustamisega kujunes Euroopa mandril kaks jõu poolest peaaegu võrdset suurriikide militaristlikku rühmitust: ühel pool Venemaa ja Prantsusmaa ning teisel pool Saksamaa ja Austria-Ungari.

Inglismaa ei ühinenud esialgu kummagi rühmitusega — ta püüdis ohutada nende vastastikust vaenu ja seda oma poliitilistes huvides ära kasutada, eeskätt selleks, et takistamatult haarata kolooniaid.

Maailma jaotamise lõpuleviimine. XIX sajandi 70-ndate aastate alguses oli Aasias, Aafrikas ja Okeaanias veel küllalt rahvaid, kes olid säilitanud oma sõltumatuse. Tutvumine Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Jaapani ja Ameerika Ühendriikide ajaloo¹ näitab, et XIX sajandi kolme viimase aastakümne jooksul hõivasid need riigid väljaspool Euroopat määratu suuri territooriume, mis nad muutsid oma asumaadeks. Nende vallutuste tulemusena viidi lõpule Aasia, Aafrika ja Okeania jaotamine Euroopa kapitalistlike riikide, Ameerika Ühendriikide ja Jaapani vahel.

Aasias muutus Afganistan pärast Inglise-Afganistani sõda Inglise mõjusfääriks. Inglased olid jõudnud Turkmeenia piirini. Vene valitsus omalt poolt saatis sinna vägesid, et hõivata ise Turkmeenia ja mitte lasta sinna inglasi. Vene väesalk hakkas liikuma Kaspia mere rannikult sisemaale ja vallutas varsti kogu selle ala. 1885. aastal jõudsid venelased Afganistani piirini, kus neil oli Afganistani vägedega kokkupõrge, mille oli provotseerinud Inglismaa, kes oli allutanud Afganistani oma mõjule. Peaaegu oleks puhkenud Inglise-Vene sõda. Kuid pärast ägedaid vaidlusi saavutasid Venemaa ja Inglismaa siiski kokkuleppe oma mõjusfääri piiride suhtes Kesk-Aasias.

Kagu-Aasias hõivasid inglased Malai poolsaare ja Birma. Siiam (Tai), mis asub Birma ja Prantsuse Indo-Hiina vahel, sai Inglismaa ja Prantsusmaa vahelise võitluse areeniks. Nagu juba teada (vt. § 17), tegi Annami ja Tongkingi vallutamine prantsuse kolonisaatorid kogu Vietnami isandateks. Nende võimu alla langes Kambodža ja hiljem ka Laos.

Nii jõudis möödunud sajandi viimasel veerandil lõpule Aasia jaotamine (vt. värvilist kaarti «Maailma jaotus aastaks 1914»). Selles maailmajaos jäid Hiina, Siiam (Tai), Pärsia (Iraan) ja Türgi formaalselt iseseisvateks riikideks. Kuid tegelikult muutusid nad imperialistlike suurriikide poolkolooniaiks. Imperialistide vahel toimus äge võitlus ülekaaluka mõju eest nendes Aasia maades ja osavõtu eest nende ekspluateerimisest. Võistlus kolonisaatorite vahel saagi pärast aitas Hiinal, Pärsial, Türgil ja Siamil pääseda täielikust orjastamisest ning säilitada rahvusriiklus.

¹ Vt. eespool peatükke 2, 3, 4, 6 ja 8.

XIX sajandi viimasel kolmandikul jaotati ka Aafrika, nii nagu Aasiagi, Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia, Itaalia, Portugal ja Hispaania vahel. Nad haarasid enda kätte peaaegu kogu Aafrika mandri. Eriti palju maid läks korda vallutada neil aastail Inglismaal ja Prantsusmaal (vt. § 14, 17, 31). XX sajandi alguseks oli Aafrika jaotamine lõpule viidud (vt. värvilist kaarti «Aafrika XIX saj. lõpul ja XX saj. alguses»).

Vaikse ookeani saared (Okeania) hõivati 70—90-ndate aastate jooksul Inglismaa, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriikide ja Saksamaa poolt.

Ladina-Ameerika vabariigid sattusid raskesse rahanduslikku ja majanduslikku sõltuvusse peamiselt Ameerika Ühendriikidest ja Inglismaast.

Kõigi nende arvukate vallutuste tulemusena, mida kapitalistlikud riigid XX sajandi alguses teostasid, oli peaaegu kogu maailm nende vahel ära jaotatud.

Seega viis rahvusvaheline võitlus XIX sajandi viimaseil aastakümneil kahe peamise tulemuseni: 1) kahe suure vaenuliku sõjalise liidu moodustamine Euroopa mandril; 2) maailma jaotamise lõpuleviimine kapitalistlike suurriikide vahel (vt. diagrammi lk. 227 ja värvilist kaarti «Maailma jaotus aastaks 1914»).

Orjastatud rahvad avaldasid jõukohaselt vastupanu võõrastele kolonisaatoritele. Oma võitluses vabaduse ja sõltumatuse eest ilmutasid rahvad hämmastavat kangelaslikkust. Kuid mida suutsid peaaegu relvastamata Aasia ja Aafrika rahvad vallutajate vastu? Kolonisaatorite suurtükkidele, kiirlaskepüssidele ja hiljem ka kuulipildujatele võisid nad tol ajal vastu seada peamiselt vibud, nooled ja odad!

Võitlus maailma ümberjaotamise pärast kutsus esile järsu vastuolude teravnemise sellest osavõtvate kapitalistlike maade vahel. Suuremas osas Aasiast esinesid peamiste võistlejatena Venemaa ja Inglismaa. Nende vahel käis võitlus mõju eest Türgis, Iraanis, Afganistanis, Hiinas ja teistes Aasia maades. Kagu-Aasias oli olukord teistsugune: siin oli Inglismaa peamiseks vastaseks Prantsusmaa. Inglismaa ja Prantsusmaa olid võistlejad ka võitluses uute kolooniate haaramise eest Aafrikas.

Inglise-Saksa vastuolud. Samal ajal olid Euroopa mandril pärast Prantsuse-Preisi ja Vene-Türgi sõda põhilisteks rahvusvahelisteks vastuoludeks Saksa-Prantsuse ja Vene-Saksa-Austria vastuolud. Siin käis võitlus ühelt poolt Kolmikliidu riikide ja teiselt poolt Venemaa ja Prantsusmaa vahel. Venemaa ja Prantsusmaa olid Inglismaa peamiseks vastasteks väljaspool Euroopa mandrit. Kõige tähtsamad vastuolud koloniaalküsimustes olid Inglise-Vene ja Inglise-Prantsuse vastuolud.

Seega olid Saksamaal möödunud sajandi 70—80-ndail aastail needsamad vastased mis Inglismaalgi — Venemaa ja Prantsusmaa. Seepärast arenes Inglismaa ja Saksamaa vahel sel ajal mõnikord

küllalt tihe koostöö. Tõsi küll, ka tol ajal oli nende kahe suurriigi vahel tõsisid vastuolusid. Juba siis kannatas Inglise tööstus Saksa kaupade konkurentsi all, kusjuures konkurentsivõitlus Saksa maaga muutus järjest ägedamaks. Hoolimata oma vaenust Venemaa vastu, oli Inglismaa temaga nõus selles, et ei tohi lubada Saksamaa edasist tugevnemist. See komplitseeris tõsiselt Inglise-Saksa suhteid ning häiris koostööd Saksamaa ja Inglismaa vahel (vt. dokumenti 2).

XIX sajandi lõpuks Inglise-Saksa vastuolud järsult tugevnesid. Nagu juba teada (vt. § 9), sai Saksamaa maailma jaotamisel palju vähem kui Inglismaa, Prantsusmaa ja Tsaari-Venemaa. Põhjuseks oli see, et Saksamaa moodustas hilja ühtse riigi ja hilines maailma jaotamisele. Tema asumaad olid suhteliselt väikesed. Kuid oma tööstuse kiire arendamise tulemusel hakkas Saksamaa jõudma 90-ndail aastail tootmise mahu poolest Inglismaast ette. Seepärast tahtiski saksa kodanlus kaotatud asumaade vallutamise mõttes tasa teha. Saksamaa valitsevad klassid ja nende valitsus hakkasid taotlema maailma põhjalikku ümberjaotamist oma kasuks.

Kõige rohkem kolooniaid oli haaranud Inglismaa. Temale kuulus XIX sajandi lõpul ka esikoht maailmas väliskaubanduse mahu ja kapitali väljaveo ulatuse poolest. Pole siis imestada, et maailma ümberjaotamist taotledes pörkas Saksamaa kõigepealt ja kõige teravamini kokku just Inglismaaga. Inglise-Saksa vastuolude süvenemise tagajärjel sai XX sajandil Inglismaa kõige ägedamaks ja leppimatumaks vastaseks mitte enam Venemaa või Prantsusmaa, vaid just Saksamaa.

Teel Esimesele maailmasõjale. Kapitalismi üleminek imperialistlikku arenemisstaadiumi tõi endaga kaasa kogu rahvusvahelise olukorra üldise teravnemise. Kuna maailm oli kapitalistlike riikide vahel juba jaotatud, siis polnud enam võimalik haarata uusi kolooniaid muul viisil, kui neid mõnelt teiselt kapitalistlikult riigilt ära võttes. See aga tähendas sõda!

Töölisklass oli tol ajal veel liiga nõrk ja liiga halvasti organiseeritud, selleks et takistada imperialistlikku agressiooni.

Imperialistide võitlus maailma ümberjaotamise eest tõi endaga kaasa sõjaohu määratu kasvamise. Kui Ameerika Ühendriikide valitsevad klassid otsustasid Hispaanialt tema asumaad ära võtta ning vallutada Kuuba ja Filipiini saared, puhkes Hispaania-Ameerika sõda (1898. a.). See oli esimene imperialistlik sõda — Ameerika Ühendriikide monopolistliku kapitali sõda koloniaalvalduste ümberjaotamise pärast. Hispaania-Ameerika sõjale järgnesid Inglise-Buuri sõda (1899.—1902. a.) ja Vene-Jaapani sõda (1904.—1905. a.).

Inglise-Saksa vastuolude teravnemine põhjustas imperialistlike suurriikide tunduva ümberrühmitumise. Ühise väga ohtliku vaenlase ja konkurendi — Saksa imperialismi ees lähenesid inglise

imperialistid prantsuse ja vene imperialistidele, oma vanadele vastastele võitluses kolooniate pärast.

Pärast Inglise-Prantsuse ja Inglise-Vene kokkuleppe sõlmimist (vt. § 14) seisis Saksamaa poolt juhitava Kolmikliidu vastas mitte enam Prantsuse-Vene kaksikliit, vaid Antant, mis koosnes kolmest suurriigist — Inglismaast, Prantsusmaast ja Venemaast. Itaalia eemaldus vähehaaval Saksamaast ja Austria-Ungarist ning kaldus Antandi poolele. Saksa-Austria bloki ja Antandi vahel muutus võitlus iga aastaga üha ägedamaks mitte enam elu, vaid surma peale — maailma, asumaade ja mõjusfääride ümberjaotamise ning maailmavalitsemise pärast.

Viimase kümne aasta jooksul enne Esimest maailmasõda järgneb üks rahvusvaheline kriis teisele. Aastail 1905—1906 tekkis terav konflikt ühelt poolt Saksa imperialismi ja teiselt poolt Prantsuse ja Inglise imperialismi vahel ülevõimu pärast Marokos. Aastail 1908—1909 tekkis mitte vähem terav konflikt Austria-Ungari ja Venemaa vahel Bosnia ja Hertsegoviina annekteerimise tagajärjel Austria-Ungari monarhia poolt. 1911. aastal tungis Itaalia kallale Türgile ning võttis temalt ära araablasterga asustatud piirkonnad Põhja-Aafrikas — Tripolitaania ja Kürenaika. Vaevalt lõppes Itaalia-Türgi sõda, kui algasid Balkani sõjad (vt. § 20). Balkani poolsaare slaavi rahvaste, samuti kreeka rahva õiglast võitlust metsiku ja julma Türgi ülevõimu vastu komplitseeris imperialistlike suurriikide vahelesegamine.

Saksamaa ja tema liitlane Austria-Ungari toetasid Türgi sultani impeeriumi, lootes teisi imperialiste Türgi valdustest välja tõrjuda ja muuta Türgi täielikult oma kolooniaks. Venemaa, Inglismaa ja Prantsusmaa, vastupidi, toetasid Balkani riike (Bulgaariat, Serbiat, Kreekat ja Montenegrot), püüdes kindlustada oma mõju nii nendes maades kui ka nende poolt purukslöödud Türgis. Seejuures lootsid Antandi riigid kasutada edaspidi Balkani riikide relvastatud jõude suure sõja puhul Saksamaa ja Austria-Ungari vastu.

Kõik need arvukad konfliktid imperialistlike suurriikide vahel ja nendevaheliste vastuolude suurenemine tõid endaga kaasa võidurelvastumise. Saksa imperialistid seadsid endale eesmärgiks jõuda järele inglise imperialistidele sõjalaevastiku tugevuse poolest. Viimased omakorda püüdsid säilitada oma esikohta sõjalaevastiku alal. Nii Saksamaal kui ka Inglismaal ehitati üks sõjalaev teise järel. See võistlus neelas tohutul hulgal summasid. Võidurelvastumine maal ja merel põhjustas maksude tõstmise ja halvendas veelgi rahvahulka olukorda.

Maavägede relvastamises oli võistlus veelgi ägedam. Eriti suure hoo sai see 1912. aastal, kui Saksamaa tugevdas tunduvalt oma sõjaväge, suurendades isikulise koosseisu arvu ning relvastuse hulka ja kvaliteeti.

Venemaa ja Prantsusmaa vastasid sellele mitte vähem ulatus-

like sammudega oma vägede suurendamisel. Kuid Saksamaaga võrreldes jäid nad hiljaks. 1914. aastal jõudis kätte hetk, mil Saksamaa valitsejad — keiser Wilhelm II, tema kantsler ja nende nõuandjad — tulid järeldusele, et Saksamaa on suureks sõjaks täielikult valmis, kuna tema vaenlased on maha jäänud ega ole veel saavutanud täielikku valmisolekut. Saksa imperialistid otsustasid nii soodsat momenti mitte mööda lasta; nad kasutasid seda selleks, et alustada sõda maailma ammu ettevalmistatud põhjaliku ümberjaotamise eest oma kasuks. «...kaks röövliit tungisid varem kallale,» kirjutab V. I. Lenin, «kui kolm jõudsid nende poolt tellitud uued pussid kätte saada...»¹ Imperialistlikud vastutolud viisid maailmasõjani.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. BISMARCK TAHAB ÕHUTADA VAENU VENEMAA JA INGLISMAA VAHEL.

(Bismarcki kirjust keiser Wilhelm I-le 27. mail 1885. a.)

... Kui Inglise-Vene kokkulepe saab teoks... siis saab ühenduses sellega võimalikuks igal ajal, vastavalt vajadusele tugevdada seda kokkulepet Prantsusmaa arvel, juhul kui Vene-Inglise poliitika kohtab vastuseisu Saksamaa poolt: sellega luuakse baas niisugusele koalitsioonile meie vastu, millest miski ei või olla Saksamaale ohtlikum.

Seepärast on Saksa poliitikale suur kiusatus luua pigem vaenulikke kui liiga intiimseid suhteid Venemaa ja Inglismaa vahel... me oleme saksa rahva ees kohustatud vältima kõike, mis võib ära hoida venelaste vaenu inglaste vastu...

Rahvusvahelised suhted aastail 1870—1918, Moskva, 1940, lk. 76 (vene keeles).

2. INGLISMAA JA SAKSAMAA VÕISTLUS.

(Inglise ajakirjas «Saturday Review» 1897. a. avaldatud artikkel.)

Bismarck on juba ammu tunnistanud, mida nüüd ka inglise rahvas tunnistama hakkab, et Euroopas on olemas kaks suurt teineteise vastu suunatud jõudu, kaks suurt rahvust, kes tahaksid muuta kogu maailma oma pärusmõisaks ja nõuda sellelt kaubanduslikku lõivu. Inglismaa... ja Saksamaa... võistlevad teineteise võidu igas maailma nurgas. Miljon väikest kokkupõrget annavad ettekäände suurimaks sõjaks, mida maailm on kunagi näinud... Kui Saksamaa homme maapinnalt minema pühitaks, siis ei leiduks ülehommema maailmas ühtki inglasi, kes poleks sellest rikkamaks saanud. Varem sõdisid rahvad aastaid mõne linna või pärandi pärast, kas nad siis tõesti ei alustaks nüüd sõda iga-aastase viie miljardi suuruse kaubandusliku tulu pärast?

Sealsamas, lk. 126.

¹ Lenin, V. I. Teosed, 21. kd., lk. 100.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Selgitage mõiste «maailma territoriaalse jaotamise lõpuleviimine» sisu.
2. Nimetage need imperialistlike suurriikide vahelised vastuolud, mis määrasid poliitilise olukorra XX sajandi alguses, ja näidake kaardil imperialistide huvide kokkupõrkamise peamised piirkonnad.
3. Kontrollige XII peatüki materjali põhjal tabeli «Rahvusvahelised suhted XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses» sisu ja tehke vajalikud täiendused.
4. Missugused rahvusvahelised konfliktid või teised rahvusvahelise elu faktid XX sajandi alguses andsid tunnistust imperialistlike vastuolude teravnemisest ja Esimese maailmasõja küpsemisest?

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

- 1882 — Kolmikliidu sõlmimine.
1891—1893 — Prantsuse-Vene liidu sõlmimine.
1904—1907 — Kolmikkokkuleppe (Antandi) moodustamine.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Kuidas iseloomustas V. I. Lenin imperialismi?
2. Mis on monopolistlik kapitalism? Tuletage meelde, kuidas toimus kapitalistlike monopolide moodustumine Saksamaal, Inglismaal, Prantsusmaal ja Ameerika Ühendriikides.
3. Selgitage, milles seisnes pankade uus osa imperialismiajastul.
4. Kuidas te kujutate ette pangakapitali kokkukasvamist tööstuskapitaliga?
5. Mis on kapitali eksport? Missugune on selle tähtsus imperialismi ajal?
6. Tuletage meelde Inglismaa, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriikide, Saksamaa ja Jaapani koloniaalvallutuste ajalugu XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses. Jutustage, missugused olid nende vallutuste tagajärjed rahvastele, kes langesid nende ohvriks, vallutajatele ja rahvusvahelisele olukorrale.

XIII PEATÜKK.

IMPERIALISM KUI KAPITALISMI KÕRGEIM JA VIIMNE STAADIUM.

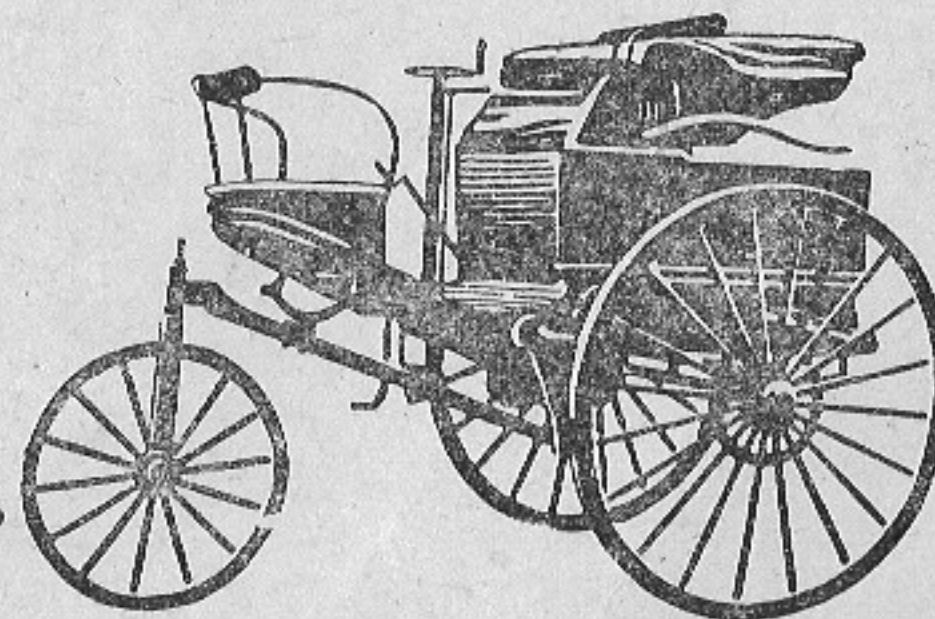
§ 37—38. IMPERIALISM — MONOPOLISTLIK KAPITALISM.

Tootmise kontsentratsioon ja monopolid. XIX sajandi lõpul liikus tootlike jõudude arenemine kaugele edasi. Elekter hakkas auru välja tõrjuma. Aurumasinat asendas täiuslikum elektrimootor. Lahendati elektrienergia kauge maa taha ülekandmise probleem. Tootmises rakendati uut tüüpi jõuallikaid: dünamomasinaid, auruturbiine ja sisepõlemismootoreid. Avastati laialdased võimalused vedelkütuse kasutamiseks tööstuses ja transpordis. Täiustati tehnoloogilisi protsesse. Martään- ja toomasmenetluse kasutuselevõtmine terasesulatamisel aitas kaasa terase tootmise arendamisele.

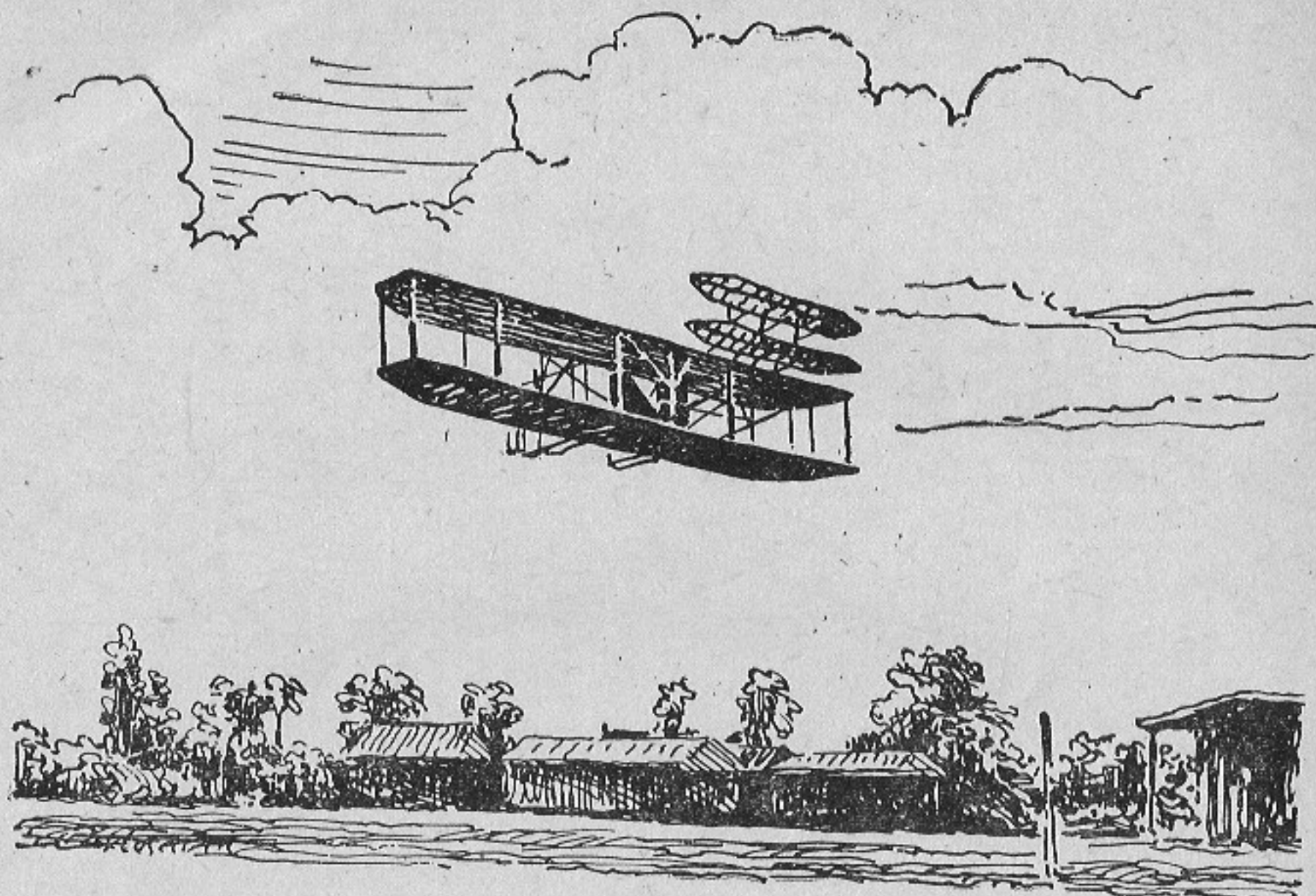
Hiiglasuured nihked toimusid transpordi ja side alal: 80—90-ndail aastail ilmusid tramm, auto, lennuk, telefon, vedur.

Rasketööstus omandas majanduselus kõige suurema tähtsuse. Hakkasid arenema uued tööstusharud, näiteks elektrotehnika-, auto- ja naftatööstus. Laialdaselt tungis tööstusse ja põllumajandusse keemia. Täiustati väävelhappe ja sooda tootmise meetodeid. Kaalisoolasid hakati üha laialdasemalt kasutama väetisena.

Kallite seadmete muretsemine ei olnud väikekapitalistidele jõukohane. Ainult suurettevõtjad suutsid rakendada uut tehnikat

Esimene auto. 1888. a.

Vendade Wrightide lennuk.

ja kõige progressiivsemaid tootmismeetodeid. See kiirendas tootmise kontsentreerumist ja tõi endaga kaasa monopolide tekkimise. Monopolide tekkimise protsessis etendasid tähtsat osa ületootmiskriisid, eriti kõige rängemad neist — kriisid 1873. aastal ja 80-ndail aastail, kusjuures viimane läks üle kestvaks seisakuks tööstuses, ning kriis aastail 1900—1903. Paljud väike-ettevõtted varisevad majanduskriisi aastail kokku ja neelatakse suurfirmade poolt.

Tootmise kontsentratsiooni tulemusel hakkasid arenenud kapitalistlikes maades tekkima monopolistlikud koondised. Seadnud sisse oma ülevõimu mingit liiki kauba tootmises, kruvisid monopolid hindu kõrgele ja rikastusid ostjate arvel. Monopolistid suurendasid tööliste ekspluateerimist ja võitlesid üheskoos tööliikumise vastu, toetudes kodanlikule riigiaparaadile. XX sajandi alguses kapitalistlikud monopolid V. I. Lenini sõnade järgi «...saavad üheks kogu maailma aluseks. Kapitalism on muutunud imperialismiks»¹.

Nagu teada, muutub tootmine kapitalismi arenemisega oma iseloomult üha enam ühiskondlikuks. Hiiglatehastes ja -vabrikutes töötlevad tuhanded mitmesuguse erialaga töölised üksteise järel materjali. Üksikute ettevõtete vahel tekivad tootmisalased

¹ Lenin, V. I. Teosed, 22. kd., lk. 189. Vt. õpiku II ptk.

XIX sajandi lõpul liikus tootlike jõudude arenemine
kaugele edasi

Uut tehnikat rakendati peamiselt suurettevõtetes

Konkurentsivõitluse
teravnemine

Tootmise kontsentratsiooni
kiirenemine

Monopolide tekkimine

KAPITALISTLIKE MONOPOLIDE TEKKIMISE SEADUSPÄRASUS.

sidemed, sageli tuuakse tooraine ja poolfabrikaadid kohale maa-keera kõige kaugematest paikadest, valmistoodangut aga saadetakse sadade ja tuhandete kilomeetrite kaugusele.

Ent hoolimata tootmise ja töö ühiskondlikust iseloomust kapitalismi ajal, koondab käputäis monopoliste üha suuremal määral enda kätte tohutuid rikkusi. Ta omastab miljonite töötajate kollektiivse töö vilja, määrates sellega töötajaid elama puuduses, viletsuses ja näljas.

Nüümoodi toimubki kapitalismi põhilise vastuolu — tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahelise vastuolu järsk teravnemine.

Monopolid ja konkurents. Kodanluse ideoloogid ja tema agendid töölisliikumises väidavad, et monopolid kõrvaldavad konkurentsi ja likvideerivad tootmise anarhia. Kuid faktid paljastavad nende väidete ekslikkuse. Monopolide valitsemine ei kõrvalda, vaid, vastupidi, teravdab võitlust kapitalistide vahel, kutsub nende vahel esile alalisi kokkupõrkeid ja konflikte.

Monopolismieelse kapitalismi tingimustes käis võitlus suurte ja väikeste, tehniliselt mahajäänud ja tehniliselt eesrindlike ettevõtete vahel. Imperialismi ajal, kui tugevad monopolid on erakordselt soodsas olukorras, pole konkurentsivõitlus midagi muud kui «...monopolistide poolt nende lämmatamine, kes ei alistu monopolile, selle survele, selle omavolile»¹. Erinevalt monopolismieelsest kapitalismist tuleb imperialismi ajal majandusliku võist-

¹ Lenin, V. I. Teosed, 22. kd., lk. 193.

luse asmele pahatihti kokkulepe väheste tugevamate vahel kõigi ülejäänute vastu, kes on nõrgemad.

Monopolid peavad võitlust nende kapitalistide vastu, kes ei kuulu monopolistlikesse koondistesse. Niisuguste kapitalistide laostamiseks või alistamiseks rakendavad monopolid igasuguseid vahendeid, alustades ajutisest, kuid tunduvast turuhindade alandamisest ning lõpetades riigivõimu ja otsese vägivalla kasutamisega.

Tihti peale ei vaibu konkurents ka neis tööstusharudes, kus valitsevad monopolid. Harilikult ei tegutse seal mitte üks, vaid mitu üksteisega võistlevat koondist, kes püüavad monopoli saavutada. Nii toimusid XX sajandi alguses Ameerika Ühendriikide autotööstuses ägedad kokkupõrked Fordi ja kompanii «General Motors» vahel. Samuti peavad omavahel võitlust monopolid, kellele kuuluvad tooraine ja kütus (maak, kautšuk, kivisüsi, nafta), ning monopolid, kelle kätte on koondunud töötlev tööstus. Nii püüab terasetrust terast kallimalt müüa, autotrust aga osta seda odavamalt.

Konkurents ei lakka ka monopolistliku koondise raamides. Kartellide ja sündikaatide osanikud kaklevad omavahel kasulikumate turgude ja suurema osa pärast toodangu turustamisel; trustides ja kontsernides käib võitlus kapitalistide ja nende rühmituste vahel juhtivate ametikohtade ja kasumi jaotamise pärast.

Seega ei kõrvaldanud monopolid kapitalismile omast konkurentsi ja tootmise anarhiat, vaid, vastupidi, teravdasid seda tunduvat. Võitluse ägenemine kapitalistlike monopolide vahel toimub ka üksikutes maades. Veelgi suuremal määral ilmnevad vastuolud eri imperialistlike maade monopolide vahel rahvusvahelisel areenil. Näitena niisuguse konkurentsi kohta võib tuua pikaajalise võitluse maailmaturul «Standard Oili» ja «Royal Dutch Shelli» (Inglise-Hollandi kompanii) vahel. Mõlema naftahiiglasel huvid põrkasid kokku nii Euroopas ja Aasias kui ka Ameerika mandril.

Üleminekuga imperialismile, s. t. XX sajandi alguses hakkasid ületootmiskriisid veelgi tugevamini vapustama kapitalistlikku ühiskonda.

Pangamonopolide tekkimine. Nagu teada (vt. § 7, 12, 16, 21), omandavad imperialismiajastul majanduses ja poliitikas erakordselt suure tähtsuse pangad. Tootmise hiiglaslik kontsentratsioon aitas kaasa pangakapitali kontsentratsioonile. Ainult kõige suuremad pangad olid suutelised rahuldama hiiglaslike monopolistlike koondiste vajadusi krediitide järele. Pankade arv vähenes, kuid nende keskmine suurus kasvas. Suurpankade alluvuses olid paljud väikepangad ja hoiukassad.

XIX ja XX sajandi vahetusel tekkisid pangamonopolid. Inglismaal valitsesid kõigest viis võimsat panka, Saksamaal kuus, Prantsusmaal kolm; Ameerika Ühendriikides omandasid eriti suure võimsuse kaks panka, mis kuulusid Morganile ja Rockefellerile.

lerile. Nii nagu tööstuseski, käib monopolide võimuga panganduses kaasas äge konkurents monopolipretendentide vahel. Suurpangad kiirendasid tööstuse, kaubanduse ja transpordi monopoliseerumist. Riski vältimiseks eelistasid nad anda raha ainult võimsaile ettevõtetele.

Finantskapital ja finantsoligarhia. Andes monopolidele suuri laene, olid pangad loomulikult huvitatud oma võlglaste äriasjade käigust. Sageli avaldasid nad otsest või kaudset mõju neile soovitasuunas vastavate ettevõtete juhtidele (vt. dokumenti 1). Eespool, Ameerika Ühendriikide kohta toodud näites,¹ oli juba juttu, kuidas pangad võtavad osa aktsiaseltside asutamisest ja aitavad aktsiaid kasulikult müüa. Tasuks selle eest jättis pank vahendaja enda kätte tunduva osa asutatava kompanii aktsiaist. Seega sai pank võimaluse saata oma esindajad aktsiaseltside juhatusse, avaldada mõju nende kommertstegevusele ja nende juhtimisele. Sageli omandasid pangad nii palju mingi ettevõtte aktsiaid, et see kindlustas neile seal otsustava hääleõiguse.

Mitte ainult monopolistlik pangakapital ei tunginud tööstuslikeesse monopolidesse, vaid ka tööstusmagnaadid omakorda muutusid suurpankade kaasomanikeks või täielikeks omanikeks (vt. õpiku lk. 121–122). See võimaldas neil laialdaselt kasutada pangakrediite oma huvides ja piirata seesuguseid võimalusi konkurentide jaoks.

Pankade juhatuse liikmeile kuulusid direktorikohad suurtes tööstusettevõtetes ja vastupidi, tööstuslike monopolide esindajad kuulusid pankade juhtkonna hulka. Tekib tihe side pankade ja monopolide vahel. Selle kohta ütles V. I. Lenin: «Kuus Berliini suurimat panka olid esindatud oma direktorite kaudu... ja oma juhatusliikmete kaudu... 751 ühingus... Teiselt poolt oli sama kuue panga järelevalvenõukogudes (1910. a.) 51 suurtöösturit, nende hulgas Kruppi firma direktor...»²

Seesugust «kohakaaslust» võis ja võib tähele panna kõigis imperialistlikes riikides (vt. § 16 ja 21). Monopolistliku kapitalismi ajajärgul toimus pangakapitali **kokkukasvamine** tööstuskapitaliga. Pangakapitali ja tööstuskapitali ühtesulamise baasil tekkis **nüü nimetatud finantskapital** (vt. § 21).

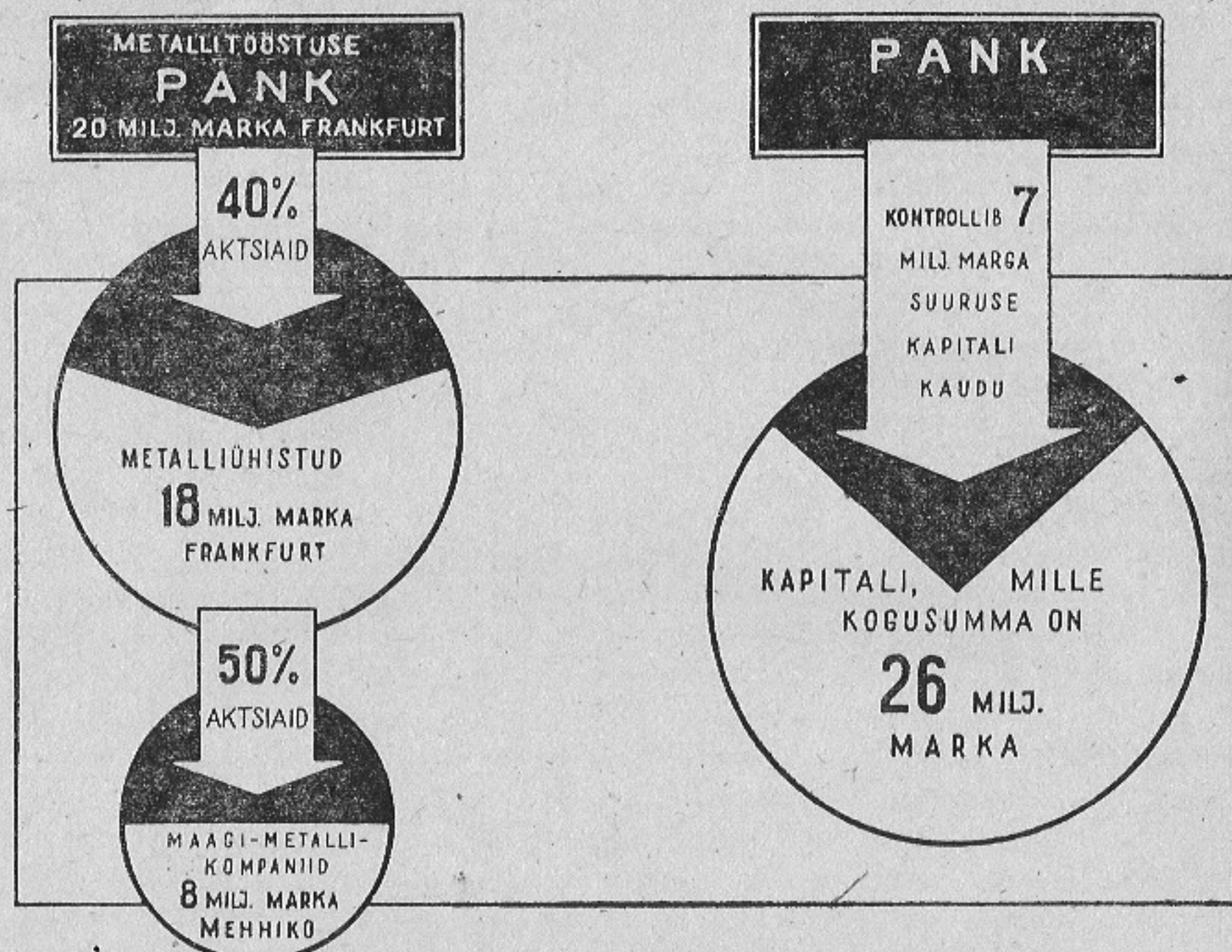
Monopolide ja finantskapitali kasv viis selleni, et väike rühmitus kapitalimagnaate muutus imperialistlike maade kogu majanduse valitsejaks. Oma võimu teostasid nad peamiselt «osavõtusüsteemi» abil, mis andis võimaluse «...omades mitte nii väga suurt kapitali, valitseda hiiglasuuri tootmisalasid»³.

Selgitame skeemi abil, mida kujutab endast «osavõtusüsteem», lähtudes eeldusest, et peakompaniile piisab kontrollimiseks ja allu-

¹ Vt. § 21.

² Lenin, V. I. Teosed, 22. kd., lk. 206.

³ Sealsamas, lk. 212.

OSAVÖTUSÜSTEEM.

tamiseks, kui tema käsutuses on 40—50% temast sõltuva kompanii aktsiaist. Skeemil on graafiliselt kujutatud Frankfurdi Metallitööstuse Pank kapitaliga 20 miljonit marka. Tema valduses on 40% (7,7 miljoni marga eest) Metallühistu aktsiaist, kelle kapital on 18 miljonit marka. Metallühistu käsutuses on omakorda 50% (4 miljoni marga eest) Mehhikos asuva Maagi-metallikompanii aktsiaid, kelle kapital on 8 miljonit marka. Võttes kokku Frankfurdi Metallühistu ja Mehhiko Maagi-metallikompanii kapitalide üldsumma, järeldub, et Metallitööstuse Pank kontrollib 7,7 miljoni marga suuruse kapitali abil 26 miljoni marga suurust kapitali, kusjuures Mehhiko Maagi-metallikompanii allub pangale Frankfurdi Metallühistu kaudu. Niimoodi kujunes suurema hulga ettevõtete mitmeastmeline sõltuvus ühest finantsmagnaadist või finantskapitalistide rühmitusest.

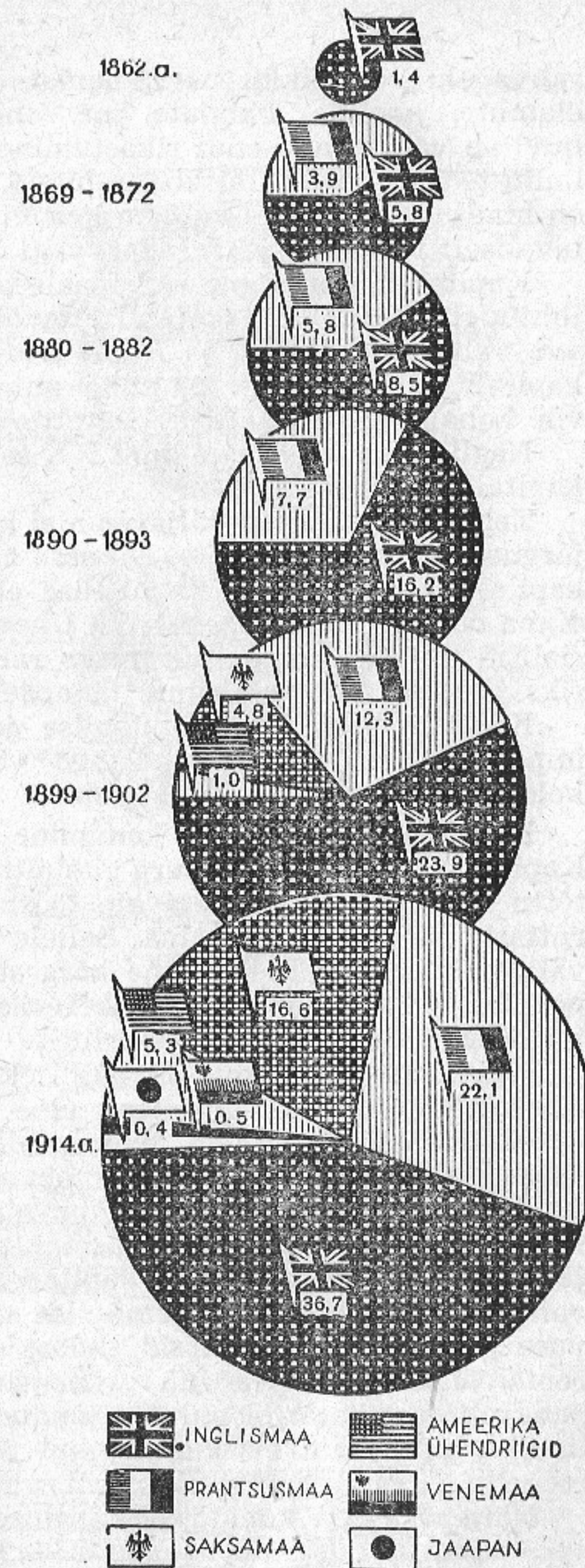
Valitsedes majanduselus, laiendasid finants- ja tööstustuusad oma võimu ka poliitilisele elule. Nende tahet täidavad valitsused, nad suunavad parlamentide ja riigiaparaadi kõigi lülide tegevust. Monopolide esindajad hakkasid üha sagedamini isiklikult asuma juhtivatele kohtadele riigiaparaadis. Võimule tuli finantsoligarhia (oligarhia — kreeka keeles «väheste võim»).

Finantsoligarhia kujutab endast monopolistliku kodanluse ladvikut, mis koosneb kõigest kahe- või kolmesajast või isegi mõnekümnest perekonnast. V. I. Lenin kirjutas, et Saksamaad valitsesid mitte üle 300 kapitalimagnaadi. Prantsusmaal kuulus tegelik võim 200 perekonnale. Käesoleva sajandi 20-ndail aastail kontrollisid Ameerika Ühendriikide majandust ja määrasid valitsuse poliitilise kursi 60 perekonda.

Toimus kapitalistlike monopolide võimu ühine mine riigivõimuga, selleks et monopoliste rikastada, nende võimu kindlustada ja töörahvast maha suruda.

Kapitali väljavedu. Imperialismiajastul arenesid edasi kaubanduslikud sidemed kapitalistlike maade, samuti metropolide ja kolooniate vahel. Kuid nagu võis näha Inglismaa ja Prantsusmaa kohta toodud näidetest (vt. § 12 ja 16), omandas kaupade väljaveo kõrval eriti suure tähtsuse kapitali väljavedu.

Ei maksa mõelda, et Inglismaal, Prantsusmaal, Saksamaal ja teistel riikidel, kes kapitali välja vedasid, olid tõepoolest olemas niisugused «kapitali ülejäägid», mida ei oleks olnud võimalik oma maal kasutada. Kodanlikus ühiskonnas vajab töö-

KAPITALI VÄLJAVEO SUURENEMINE (miljardites rublades).

rahva elu põhjalikku parandamist. On tarvis suuri summasid elamute, koolide, haiglate jne. ehitamiseks. Kuid kapitaliste huvitab vaid nende endi rikastumine. Kapital liigub mitte sinna, kuhu teda nõuavad ühiskonna huvid, vaid sinna, kus kapitalistile on kindlustatud kõige kõrgem kasum. Niisugune võimalus avaneb tavaliselt mahajäänud maades, eriti kolooniates.

Kapitali mahutamine välismaale toimub kahes vormis. Ühtedel juhtudel paigutatakse kapital ettevõtetesse (raudteed, kaevandused, vabrikud, tehased ja istandused). Teistel juhtudel veetakse kapitali välja laenudena, mida antakse välisriikide valitsustele või kohalikele kapitalistlikele ettevõtjatele.

Nagu teada, eksportis kuni XX sajandi alguseni kõige rohkem kapitali Inglismaa.

Teine koht kapitali väljaveo alal kuulus Prantsusmaale, temale järgnes Saksamaa. Hiljem, Esimese maailmasõja ajal hakkas kogu kapitalistliku maailma finantsilise eksploateerimise keskus kanduma ookeani taha — Ameerika Ühendriikidesse. Ameerika imperialism muutus kõige suuremaks rahvusvaheliseks eksploatatoriks ja selleks on ta jäänud tänapäevani.

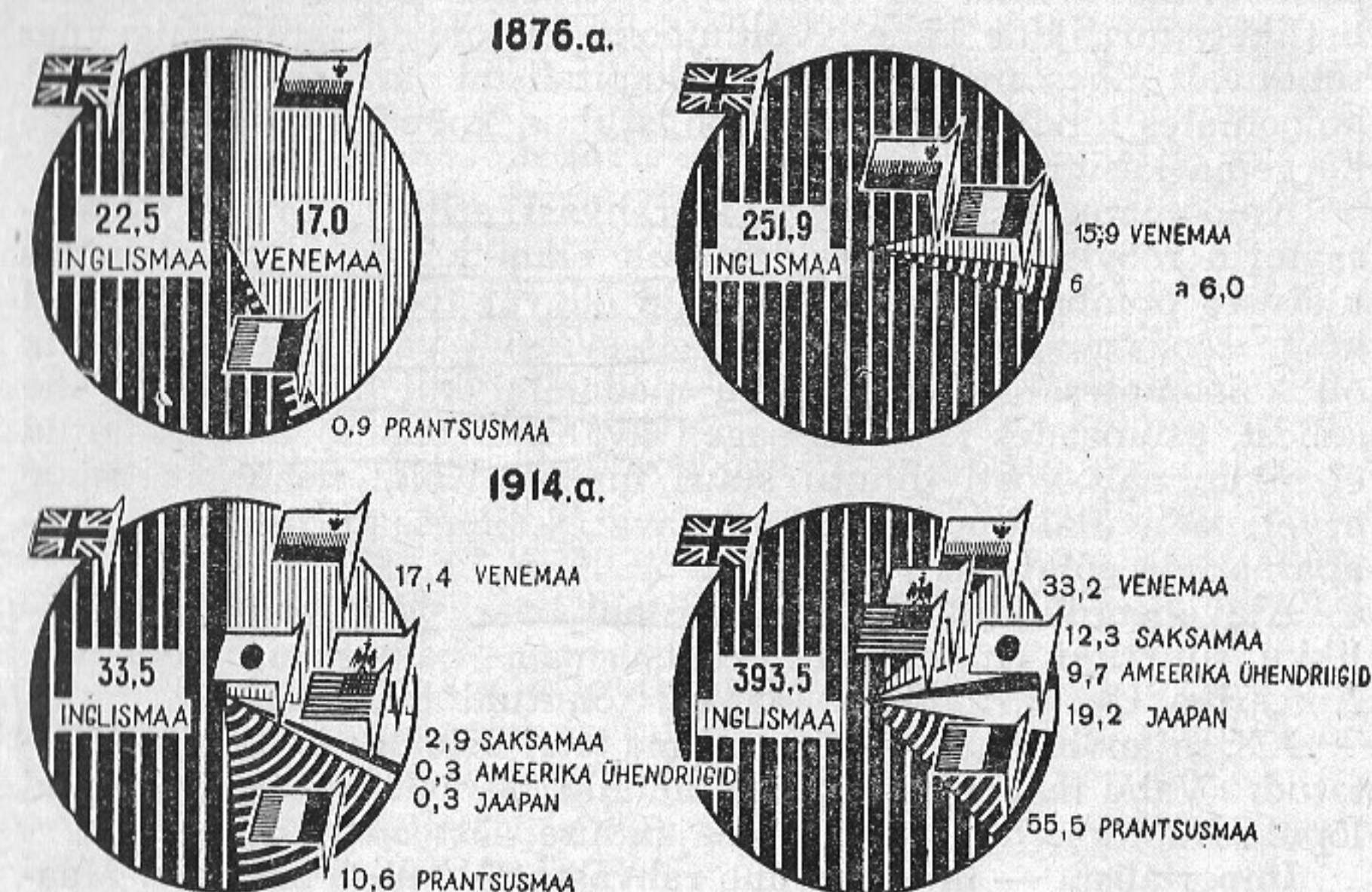
Kapitali kasuliku paigutamise ja mõjusfääride pärast käis imperialistlike riikide vahel äge võitlus, mille eesmärgiks oli kolooniate monopolne valdamine.

Maailma majanduslik jaotamine kapitalistide liitude vahel. Kapitalistlike maade siseturg ei suutnud töörahva madala ostujõu tõttu neelata kogu toodetavate tootuskaupade massi. Monopolid ruttasid välisturge haarama. Sellele aitas tublisti kaasa kapitali väljavedu. Kui näiteks mõne kõrgesti arenenud maa kapitalistid paigutasid oma summasid teisel maal raudtee ehitamisse, siis tekkis nõudmine rööbastele, vedurite, sildade rajamiseks tarvismineva terase jne. järele. Kapitali ekspordile järgnes kõigi nende materjalide hangete suurenemine — kaupade ekspordi kasv.

Võitlus müügiturgude, tooraineallikate ja kapitali kasuliku paigutamise eest muutus hiiglamonopolidele sageli laostavaks. See sundis neid kas või ajutiseks omavahel kokku leppima. Nad jaotasid maailma majanduslikult mõjusfäärideks vastavalt igaühe jõule, võttes arvesse nende kapitali suurust. Kuid need rahvusvahelised kokkulepped kapitalistide vahel ei paistnud silma püsivuse poolest, vaid kujutasid endast omamoodi vaherahu konkurentsivõitluses. Niipea kui arenemise ebaühtluse, sõdade või pankrottide tagajärjel muutus jõudude vahetõrge sellise monopolistliku liidu osanike vahel või kui maailmaturule ilmusid uued monopolid, puhkes võitlus uuesti, võttes üha teravamad vormid.

Näitena ägeda konkurentsivõitluse kohta XX sajandi alguses võib tuua võitluse kahe gigandi — Saksa ja Ameerika elektrotehnika tööstuse trusti vahel. Saksa Üldise Elektrikompanii ja Ameerika Üldise Elektrikompanii huvid põrkasid kokku peaaegu kõigis maades.

KAPITALISTLIKE SUURRIIKIDE KOLONIAALVALDUSED 1876. JA 1914. A.¹

Pindala (milj. km²)

Elanike arv (milj. in.)

1907. aastal sõlmisid mõlemad kompaniid lepingu mõjusfääride jaotamise kohta. Ameerika Üldine Elektrikompanii kehtestas oma peaaegu jagamatu valitsemise Ameerika mandril, kuna Saksa Üldine Elektrikompanii sai oma monopoolsesse valdusse Euroopa ja osa Aasia turge.

Teiseks näiteks võib olla rööpaid tootev rahvusvaheline koondis, mis moodustati XIX sajandi 80-ndail aastail. Sellesse kuulusid inglise, Belgia ja Saksa rööpatehased. Nende vahel sõlmitud kokkulepe nägi ette konkurentsist loobumise koondisest osavõtivate maade siseturgudel ja maailmaturu jaotamise, kusjuures lepinguosalistele määrati kindlaks eksporditava toodangu maht. Mõne aasta pärast see kapitalistide ühendus lagunes, kuid XX sajandi alguses ta taastati. Seekord võtsid uuesti turgude jaotamisest osa ka Prantsuse ja Ameerika Ühendriikide monopolid. Viimaseid esindas pankur Morgani poolt juhitud Terasetrust. Rahvusvaheliste monopolide arv suurenes järk-järgult: XIX sajandi lõpul oli neid ligi 40, kuid 1914. aastaks oli rahvusvaheliste monopolide arv kasvanud sajani.

¹ Lenin, V. I. Teosed, 22. kd., lk. 239.

Maailma territoriaalne jaotamine kapitalistlike suurriikide vahel. Peale maailma majandusliku jaotamise kapitalistlike monopolide vahel toimus ka tema territoriaalne jaotamine imperialistlike suurriikide vahel. Võidujooks kolooniate järele tugevnes tunduvalt ühes monopolistliku kapitalismi arenemisega. Just kolooniates kindlustavad monopolistlikud koondised endale kõige kõrgema kasumi.

Kolooniates ekspluateeriti töörahvast eriti julmalt. Kolonisaatorid röövisid seal ohjeldamatult elanikkonda. Uha suuremas ulatuses pumbati asumaadest välja odavat toorainet ja turustati kõige soodsamalt metropolidest sisseveetud vabrikutooteid. Palk oli kolooniates harilikult palju madalam kui emamaal. Vähe sellest, asumaaes kasutati sageli avalikult sundtööd. Orjastatud elanikkonnalt võeti tohtu suuri makse. Kõigi nende maksude arvel peeti ülal kõrget palka saavat kolonisaatorite ametnike-aparaati ja sõjaväge.

Ajavahemikul 1876.—1914. aastani haarasid kuus imperialistlikku suurriiki (Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Venemaa, Ameerika Ühendriigid ja Jaapan) tohtuid maa-alasid.

XX sajandi alguseks oli maailma territoriaalne jaotamine lõpetatud. «Vabu maid» peaaegu ei olnudki. Samaks ajaks oli jõudnud lõpule kapitalistliku maailmamajanduse süsteemi kujunemine.

Imperialism — ülemaailmne rahvaste rõhumise süsteem. Maailma territoriaalse jaotamise lõpulejõudmisega kujunes lõplikult välja imperialismi koloniaalsüsteem. See hõlmas kolooniaid, poolkolooniaid ja formaalselt iseseisvaid, kuid imperialistidest finantsilises ja majanduslikus suhtes sõltuvaid maid.

Kolooniad ja poolkolooniad moodustasid XX sajandi alguses 67% maakera asustatud pindalast ja hõlmasid 56% kogu tema elanikkonnast. Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia ja teiste kapitalistlike maade koloniaalvaldused ületasid oma suuruse poolest emamaa territooriumi mitmekordselt: Inglise valdused — 109 korda, Prantsuse valdused — 21 korda, Belgia valdused — 80 korda.

Selleks et säilitada oma võimu ja muinasjutulisi kasumeid,

Imperialismi koloniaalsüsteem Esimese maailmasõja eelõhtul.¹

	Territoorium		Elanikkond	
	miljonit km ²	%-des	miljonit inimest	%-des
Kolooniad	74,9	55,9	568,7	34,3
Poolkolooniad	14,5	10,8	361,2	21,8
Kogu maakera	133,9	100,0	1657,0	100,0

Tabeli analüüsimisel kasutage kaarti «Maailma jaotus 1914. aastaks».

¹ Lenin, V. I. Teosed, 22. kd., lk. 239.

pidurdasid imperialistid kunstlikult nende poolt orjastatud rahvaste majanduslikku, poliitilist ja kultuurilist arenemist. Imperialistid paigutasid kolooniates kapitale peamiselt hankivasse tööstusse. Tihtipeale koguni piirati tööstusseadmete sissevedu asumaa-desse, selleks et takistada töötleva tööstuse ettevõtete rajamist. Saagi olid asumaa talupojad sunnitud harilikult müüma võimalivahinna eest monopolistidele-kokkuostjatele. Talupoegi sunniti sageli viljelema ainult mingit üht kultuuri, mille toodang läks täielikult ekspordiks ja oli kolonisaatoreile kõige tulusam. Kolooniate majandus omandas niisuguse monokultuuri süsteemi tagajärjel ühekülgse, moonutatud iseloomu. Asumaa muutus emamaa agraar-tooraineripatsiks ja oli temast majanduslikus sõltuvuses.

Orjastatud maades kehtestati välismaalaste-kolonisaatorite täieliku omavoli režiim. Nad solvasid ja tallasid jalge alla kohaliku elanikkonna inimtundeid ja -väarikust ning suhtusid hoolimatult tema elulistesse vajadustesse. Sageli olid neile toeks kohalikud feodaalid ja see osa oma maa kodanlusest, kes oli tihedalt seotud väliskapitaliga.

Paljudes asumaaes hävitati seal elavate rahvaste muistne tsivilisatsioon ja omapärane kultuur. Peaaegu kogu elanikkond oli kirjaoskamatu. Kõikjal valitses viletsus. Kõike eesrindlikku ja progressiivset lämmatati. Julm arveteõiendamine ootas rahvusliku vabanemise eest võitlejaid.

Nii kujunes XX sajandi alguseks maailmas välja käputäie imperialistlike riikide monopoolne võim, kes hoidsid koloniaalse rõhumise all hiiglasuurt enamikku maakera rahvastikust.

Imperialism kui kapitalismi eriline staadium. Tõeliselt teadusliku analüüsi imperialismi kohta on andnud V. I. Lenin oma surematus teoses «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium» ja mitmetes teistes töödes. V. I. Lenin näitas, et imperialism on kapitalismi arenemise eriline staadium (vt. lk. 230 katkendit V. I. Lenini tööst). Lenin esitas järgmised viis põhitunnust, mis iseloomustavad imperialismi:

«1) tootmise ja kapitali kontsentratsioon, mis on jõudnud sellise kõrge arenemisastmeni, et ta on loonud monopolid, mis etendavad majanduslikus elus otsustavat osa; 2) pangakapitali liitumine tööstuskapitaliga ja selle «finantskapitali» baasil finantsoligarhia tekkimine; 3) kapitali väljavedu, erinevalt kaupade väljaveost, omandab eriti suure tähtsuse; 4) kujunevad kapitalistide rahvusvahelised monopoliliidud, mis jaotavad maailma omavahel, ja 5) on lõpule viidud maakera territoriaalne jaotamine suurimate kapitalistlike riikide vahel.»¹

Lühemalt määratles V. I. Lenin imperialismi kui monopolistlikku kapitalismi. «Vaba konkurentsi asendumine monopoliga on imperialismi majanduslik põhijoon, tema olemus,»² rõhutas Lenin.

¹ Lenin, V. I. Teosed, 22. kd., lk. 247.

² Lenin, V. I. Teosed, 23. kd., lk. 93.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. PANKADE VÕIMU TUGEVNEMINE.

(Ühe Berliini suurpanga juhatuse kirjast 19. nov. 1901. a. Tsemendisündikaadi juhatusele.)

Teie teadaandest... ajalehe 18. selle kuu päeva numbris nähtub, et meie peame arvestama võimalust, et Teie sündikaadi 30. skp. toimuval üldkoosolekul võetakse vastu otsused, mis võivad tuua meile vastuvõtmatud muudatusi Teie ettevõttes. Seepärast oleme oma sügavaks kahetsuseks sunnitud sulgema Teie avatud krediidi... Kui aga sel üldkoosolekul ei tehta meile vastuvõtmatud otsuseid ja kui meile antakse ses suhtes vastav tagatis tuleviku kohta, siis avaldame valmisolekut astuda Teiega läbirääkimistesse uue krediidi avamise üle.

Tsit. raamatu järgi V. I. Lenin, Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium, Teosed, 22. kd., lk. 209.

2. IMPERIALISM — KAPITALISMI ERILINE, KÕRGEIM STAADIUM.

(V. I. Lenini tööst «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium».)

Konkurents muutub monopoliks. Tulemuseks on tootmise ühistamise hiiglaprogress. Ühistatakse sealhulgas ka tehniliste leiutiste ja täienduste protsess.

See on juba hoopis midagi muud kui laialipillatud ja üksteisest mitte midagi teadvate, tundmata turu jaoks tootvate peremeeste vana vaba konkurents. Kontsentratsioon on jõudnud selleni, et on võimalik pidada ligikaudset arvestust kõigi tooraineallikate (näit. rauamaagi leiupaikade) kohta teatud maal ja isegi, nagu näeme, reas maades, kogu maailmas. Ei piirduta ainult sellise arvelevõtmisega, vaid need allikad haaratakse gigantsete monopolistlike liitude poolt enda kätte. Peetakse ligikaudset arvestust turu suuruse kohta, mille need liidud «jaotavad» omavahel lepingulise kokkuleppe alusel. Monopoliseeritakse õppinud tööjõudu, palgatakse parimad insenerid, haaratakse enda kätte liiklemisteed ja -vahendid — raudteed Ameerikas, laevaühingud Euroopas ja Ameerikas. Kapitalism oma imperialistlikul staadiumil viib tootmise kõige igakülgsemale ühistamisele, veab kapitalistid nii-öelda vastu nende tahtmist ja teadmist mingisse uude ühiskonnakorda, mis on üleminekuks täiesti vabalt konkurentsilt täielikule ühistamisele.

Tootmine muutub ühiskondlikuks, omamine jääb aga eraviisiliseks. Ühiskondlikud tootmisvahendid jäävad väikese arvu isikute eraomanduseks. Formaalselt tunnustatava vaba konkurents üldised raamid jäävad püsima, ning väheste monopolistide surve ülejäänud rahvastikule muutub sada korda raskemaks, tunduvamaks, talumatumaks.

V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 192.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Tõestage järgmised väited: esiteks, et monopolide valitsemine kapitalistlikus majanduses on imperialismi peamine tunnus; teiseks, et monopolide valitsemine ei kõrvalda konkurentsi, vaid vastupidi, teravdab seda; kolmandaks, et imperialism teravdab kapitalismi põhilist vastuolu. (Vastamiseks kasutage katkendit V. I. Lenini tööst, vt. eespool toodud materjali.)

2. Missuguste vahenditega teostab finantsoligarhia oma võimu maa majandusliku ja poliitilise elu üle? (Tooge vastavaid näiteid.)

3. Millega on seletatav rahvusvaheliste monopolide poolt sõlmitavate kokkulepete ebapüsivus maailma majandusliku jaotamise kohta?

4. Käesoleva paragrahvi ja varem õpitud materjali põhjal esitage fakte, mis kinnitaksid järeldust, et imperialismi koloniaalsüsteem takistab rõhutatud rahvaste majanduslikku, poliitilist ja kultuurilist arenemist.

5. Näidake, et kapitalismi põhijooned on omased nii monopolieelsele kui ka monopolistlikule kapitalismile.

6. Viige lõpule tabeli «Imperialismi viis tunnust» täitmine.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Mille poolest erinevad kapitalistid-rantjeed kapitalistidest, kes juhiavad ise neile kuuluvaid ettevõtteid?

2. Selgitage, kuidas mõjus kapitali väljavedu eksportivate maade tööstuslikule arenemisele.

3. Leidke fakte, mis annaksid tunnistust reaktsiooni tugevnemisest kodanlike riikide sise- ja välispoliitikas imperialismi tingimustes.

§ 39. IMPERIALISM KUI PARASIITLIK JA ROISKUV KAPITALISM.

Tänapäeva kapitalismi roiskumine. Vaba konkurents ajal tõukas kõrgete kasumite tagaajamine kapitaliste tootmistehnikat pidevalt täiustama. Monopolide tekkimisega vähenes tunduvalt kapitalistide huvi tehniliste täiustuste kui suurema kasumi saamise vahendi vastu. Kapitalistid, kelle käsutuses on monopolid, võivad ka ilma oluliste tehniliste täiustusteta kindlustada endale kasumite suurenemise, sest neil on võimalus dikteerida turuhindu. Et aga tehnilisi uuendusi ei saaks kasutada teised firmad, ruttavad kapitalistlikud monopolid saama oma valdusse õigusi (patente) leiutistele. Saanud need enda kätte, hoiavad nad neid pahatihti paraja ajani oma seifides ilma kasutamata. «Raudteekuningad» pidurdasid kaua aega raudteede elektrifitseerimist, kuigi esimesed elektrivedurid konstrueeriti juba 1903. aastal. Seega pidurdab monopolistlik kapitalism omakasupüüdlikel eesmärkidel sageli tehnilist progressi.

Imperialismiajastul tekib ja kasvab tendents tehnilisele seisa-

kule. Kuid monopolid ei ole suutelised pikaks ajaks konkurentsi kõrvaldama. Seetõttu ei ole seisak tootmistehnikas täielik ega lõplik. Äge konkurentsivõitlus ja võimalus suurendada tehniliste täiustuste abil kasumit tõukab ka monopolide ajastul ettevõtjaid endiselt võtma kasutusele uut tehnikat. Seepärast jätkus ka imperialismiperioodil, hoolimata ilmnevast tendentsist seisakule, tootlike jõudude kasv. Nagu rõhutas V. I. Lenin, kasvasid kapitalism ja kapitalistlik tööstus tervikuna XX sajandi alguses võrratult kiiremini kui varem. See on seletatav ka tootmise äärmiselt kõrge kontsentratsiooniga monopolides ja nende käsutuses olevate võimalustega kulutada tohutuid summasid tehniliste probleemide lahendamiseks ja vajalikuks teaduslikuks uurimistööks (vt. dokumenti).

Kuid tootlike jõudude arenemine jäi tunduvalt maha avaratest võimalustest, mida pakkusid teadus ja tehnika. «Vaata kuhu tahad,» kirjutas V. I. Lenin juba 1913. aastal, «igal sammul näed ülesandeid, mida inimkond täiesti suudab viibimata lahendada. Kapitalism takistab.»¹

Sai üha enam ilmsiks, et kapitalistlik kord on muutunud ühiskonna arenemise kammitsaks. Kapitalism tahtis, et tervete mandrite mahajäämus püsiks igavesti. Kolonisaatorite pikaajalise võimutsemise tõttu toodavad Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maad, välja arvatud need, kes tänapäeval on asunud sotsialistliku arenemise teele, veel tänapäevalgi kõigest 10% kapitalistliku süsteemi kogu tööstustoodangust. Kuid samal ajal moodustab nende maade rahvastik praegu 70% mittesotsialistlike maade kogu rahvastikust. Imperialistide jõupingutused on viinud selleni, et ka tänapäeval enamiku «kolmanda maailma» maade majandusliku ja tehnilise mahajäämuse tase ei vähene, vaid hoopiski suureneb.

Perspektiivid kõigi teaduse ja tehnika saavutuste täielikuks ärakasutamiseks inimeste hüvanguks avab inimkonnale ainult kommunism. Nii näiteks võimaldas tehniliste teadmiste tase juba enne Esimest maailmasõda rajada ühtse energiasüsteemi mitme naabermaa jaoks. Ent seda takistasid konkureerivate monopolide üksteisele vaenulikud huvid. Nad kartsid, et otsustava tähtsusega energiasõlmed satuvad võistleja kätte. Lisaks sellele oleks kapitalismile omane plaanipäratus äärmiselt raskendanud niisuguse energiasüsteemi häireteta tööd. Elu on tõestanud, et ainult sotsialism on suuteline teostama sellist pööret energeetikas. Viimaste aastate jooksul tegutseb Euroopas grandioosne sotsialistlike maade energiasüsteem, mis kannab nime «Rahu».

Parasitismi kasv imperialismi ajal. Enne aktsiaseltside ja monopolide laialdast levikut etendasid kapitalistid oma ettevõtete juhtidena veel aktiivset osa majanduselus. Siemensite, Kruppide ja Fordide esimesed põlvkonnad olid kapitalistid-organisatorid ja

¹ Lenin, V. I. Teosed, 19. kd., lk. 353.

insenerid-leidurid. Kuid ka tol ajal oli juba olemas küllalt arvukas kapitalistide kiht, kes eelistas elada jõudeelu ja usaldada ettevõtete juhtimine kõrgepalgalistele direktoritele. Arvukad aktsiaseltsid aitasid kaasa sellele, et palju kapitaliste muutus rantjeedeks. Omades ühe või teise ettevõtte aktsiaid, ei olnud neil aimugi sellest, kuidas need ettevõtted välja nägid. Väärtpaberite valdajate ainus mure on see, kuidas nende pealt võimalikult rohkem tulu saada.

Vähe sellest, et kapitalistid ise elavad parasiitlikult. Kapitalistlikus ühiskonnas kasvab ka inimeste arv, kes on seotud varakate klasside isikliku teenindamisega ja nende mitmesuguste tujude rahuldamisega (kallite hotellide, mängupörgute, ööklubide jne. arvukas personal). See põhjustab olukorra, et imperialismimaades väheneb järk-järgult elanikkonna see osa, kes võtab otseselt osa tootmisest. «Monopolistlik kodanlus on muutunud kasutuks vesivõsuks ühiskonna organismil, saanud tootmisprotsessis ülearuseks. Tehaseid ja vabrikuid juhivad palgalised direktorid, insenerid ja tehnikud. Monopolistid elavad parasiitlikku elu, hävitades koos oma kodakondsetega suure osa proletaarlaste ja talupoegade tööga loodud natsionaalsest tulust.»¹

Kapitalismi parasiitlik iseloom tugevnes ka seoses kapitali suureneva väljaveoga. Mitmetes maades, eeskätt Inglismaal, Prantsusmaal ja Ameerika Ühendriikides, oli juba XX sajandi alguses suur kiht inimesi, kelle heaolu sõltus teiste rahvaste ekspluateerimisest. Nii näiteks ületas Inglismaal vähe aega enne Esimest maailmasõda iga-aastane tulu välismaale veetud kapitalilt viiekordselt tulu kogu väliskaubanduselt.

Inimesed, kes elavad majanduslikult mahajäänud maade ekspluateerimise arvel, kujutavad endast kõige soodsamat keskkonda šovinismi ja rassistlike ideede levitamisele ning on kindlaks toeks poliitilisele reaktsioonile.

Töörahalv tuleb anda tunduv osa oma sissetulekutest maksudeks. Imperialismiajastul maksud kasvasid, sest suurenesid kapitalistlike riikide kulutused, peamiselt relvastumisele. Ehitati võimsaid ja kalleid sõjalaevu, suurendati sõjaväe arvulist koosseisu, loodi uut tüüpi relvi. Aastail 1911–1913 moodustasid sõjalised kulutused keskmiselt $\frac{1}{3}$ kõigist riiklikest kulutustest maades, kes hiljem astusid Esimesse maailmasõtta.

Ettevalmistused sõdadeks ja kolooniate vallutamiseks tõid endaga kaasa samuti selle, et suur hulk inimesi kisti eemale tootvast tööst. Suur hulk töölisi, selle asemel et rahuldada oma tööga ühiskonna hädapäraseid vajadusi, tootsid relvi, s. t. vahendeid inimeste hävitamiseks.

Imperialism ja poliitiline reaktsioon. Kapitalismi üleminekuga imperialismistaadiumi tugevnes reaktsioon kodanlike riikide sise-

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1965, lk. 27.

ja välispoliitikas. Kõikjal esines imperialism demokraatia, inimõiguste ja -vabaduste vaenlasena ning eesrindlike ideede lämmatajana. Finantsoligarhia püüab hävitada demokraatlikke valitsemismeetodeid, kärbib parlamentide õigusi. Ta eelistab, et kõige tähtsamaid riiklikke küsimusi, mis puudutavad kogu rahvuse huve, lahendaks kitsas ringkond inimesi, — valitsuse liikmed, suurkapitali tahte kuulekad täitjad. Üha täielikumalt rakendasid monopolid oma teenistusse riigiaparaadi, eriti politsei ja relvastatud jõudude juhtkonna. Seoses töölisliikumise kasvamisega suunas riigiaparaat järjest suuremaid jõupingutusi töörahva revolutsioonilise võitluse mahasurumiseks. Imperialistide ettevalmistustega sõdadeks ja koloniaalvallutusteks kaasnes militarismi osatähtsuse suurenemine. Tugevnes võidurelvastumine.

Üks finantsoligarhia meetodeist võitluses töölisliikumise vastu on osa tööliklassi äraostmine, millega ta lõhestab teda ja tugevdab oportunismi töölisorganisatsioonide juhtkonnas. Summasid äraostmiseks sai imperialistlik kodanlus kolooniate ja sõltuvate maade rahvaste röövimisest ning proletariaadi põhimassi ekspluateerimise tugevdamisest. Niisugune äraostmine vajutab parasitismi pitseri töölisaristokraatia ja töölisbürookraatia elutingimustele ning ideelisele positsioonile.

Hoolimata kodanluse agentuuri oportunistlikust mõjust, tõusis proletariaadi klassiteadlikkus ja suurenes klassivõitlus, sest «...trustid, finantsoligarhia, elukallidus jm., võimaldades ära osta käputäisi ladvakihte, rusuvad, rõhuvad, hukutavad ja piinavad üha tugevamini proletariaadi ja poolproletariaadi massi,»¹ kirjutas V. I. Lenin.

Poliitilise reaktsiooni tugevnemine tõi endaga paratamatult kaasa vastuolude teravnemise monopolistide ja laiade rahvahulkade vahel, kes taotlesid oma elatustaseme tõstmist, õiguste laiendamist ning uue, parema ühiskonna loomist, mis oleks vaba kapitalismi karjувast ülekohtust, koledustest ja paistest.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

TEHNIKA ARENEMISEST IMPERIALISTLIKES RIIKIDES.

Uued nähtused imperialismi arengus kinnitavad, et Lenini järeldused kapitalismi viimse staadiumi peamistest seaduspärasustest, selle roiskumise kiirenemisest on õiged. Samal ajal ei tähenda see roiskumine täielikku seisakut, tootlike jõudude vähikäiku ega tee võimatuks kapitalistliku majanduse kasvu üksikutel perioodidel, üksikutes maades.

Tervikuna aheldab kapitalism järjest rohkem tänapäeva tootlike jõude arengut...

¹ Lenin, V. I. Teosed, 23. kd., lk. 103.

Imperialism kasutab tehnilist progressi peamiselt sõjalistel eesmärkidel. Ta pöörab inimõistuse saavutused inimkonna enese vastu. Nii kaua kui eksisteerib imperialism, ei saa inimkond oma tuleviku suhtes rahulik olla.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn, 1965, lk. 25—26.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Näidake imperialismi ajal ilmnevat kaht vastandlikku tendentsi: tendentsi tootlike jõudude seisakule ja tendentsi nende kiirele arenemisele.

2. Missugused nähtused annavad tunnistust, et imperialism on roiskuv ja parasiitlik kapitalism?

3. Missugused järeldused tuleb teha tootlike jõudude arenemise võimaluste kohta, lähtudes imperialismi kui parasiitliku ja roiskuva kapitalismi iseloomustusest?

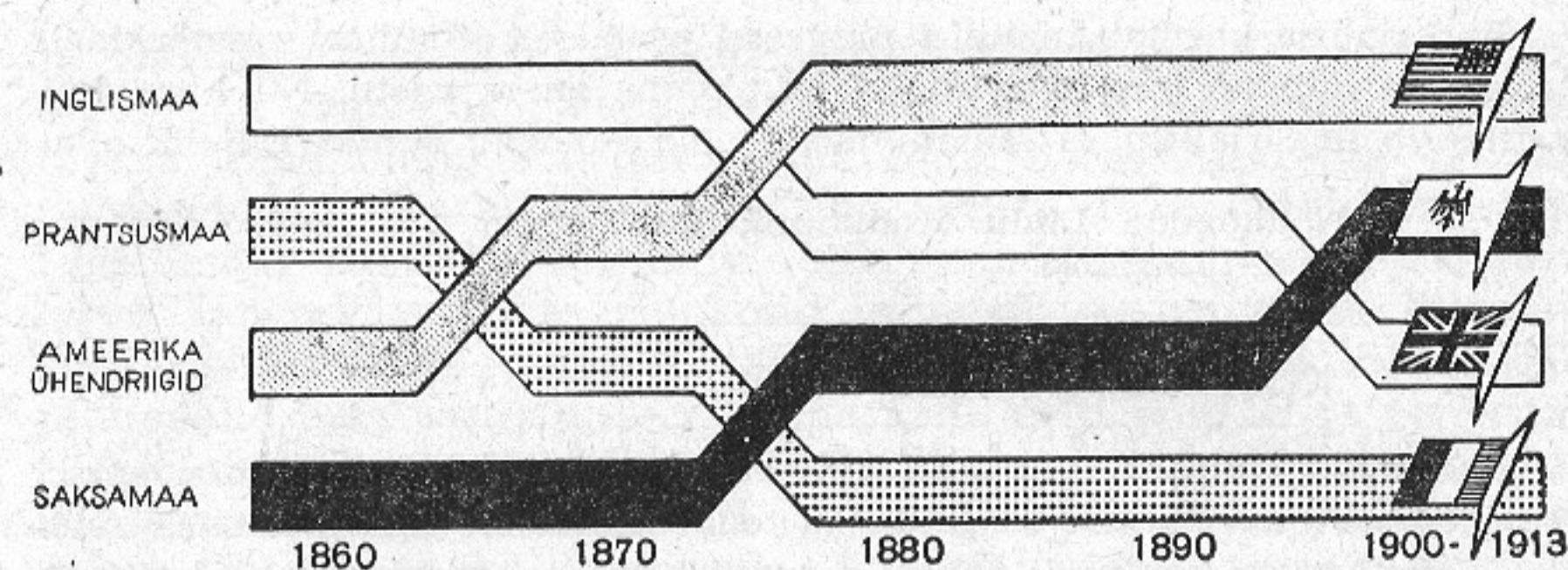
ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

Missugused järeldused tulenevad Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriikide tööstuse kasvu tempo võrdlemisest XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses nende maade arenemise iseloomu suhtes? (Vastamiseks on otstarbekas kasutada õpiku lk. 40 olevaid tabelleid.)

§ 40. IMPERIALISM — SUREV KAPITALISM, SOTSIALISTLIKU REVOLUTSIOONI EELÖHTU.

Imperialism — surev kapitalism. Monopolistlik kapitalism on ühtlasi surev kapitalism. Kapitalismi jõudmisega imperialismi on vastuolu tootlike jõudude ja kodanliku ühiskonna tootmissuhete vahel saavutanud kõige suurema teravuse. Tootlikud jõud on tootmisvahendite eraomanduse raamidest üle kasvanud ja on valmis nende ühiskonnastamiseks, kapitalismi revolutsiooniliseks asendamiseks sotsialismiga.

Monopolide valitsemine on põhjustanud ettevõtete arvu vähenemise, koondades suurema osa tootmisest vähestesse hiiglaettevõttesse. Kõige suuremad monopolid on haaranud enda kätte müügiturud ja tooraineallikad ning allutanud endale teaduse ja tehnika. Samal ajal on kõige suuremad pangad hakanud kontrollima tervet raha- ja krediidisüsteemi. Koos tootmise ja kapitali kontsentratsiooniga tekivad eeldused, mis kergendavad töölisklassil pärast kodanluse võimu revolutsioonilist kukutamist korraldada plaanipärast, sotsialistlikku rahvamajanduse juhtimist. Kõik see andis V. I. Leninile aluse märkida, et imperialism loob sotsialismile objektiivsed materiaalsed eeldused.

Kapitalistlike maade ebaühtlane arenemine XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses.

Monopolide ja finantsoligarhia valitsemine süvendas äärmiselt mitte ainult kapitalismi põhivastuolu, vaid ka kõiki teisi sellest tulenevaid vastuolusid.

Teravnes vastuolu töö ja kapitali vahel. Monopolide surve oli proletariaadile, samuti nagu teistelegi töörahva kihtidele võrratult raskem kui monopolismieelse kapitalismi ajal. Töölisklassi ette kerkis edasilükkamatu ülesanne — teha lõpp kapitalistlikule orjusele. Imperialism viib proletariaadi revolutsiooni lävele.

Tugevnes ka vastuolu kolooniate ja poolkolooniate rahvaste ning neid rõhuva käputäie imperialistlike riikide vahel. Imperialism tõi koloniaalmaailma rahvastele ränga ekspluateerimise ja kõige ebainimlikuma rõhumise. Kõik see, samuti sõltuvates maades toimunud kapitalismi arenemine, aitas kaasa rahvusliku kodanluse ja proletariaadi väljakujunemisele ning suurendas rahulolematust talurahva hulgas. Niimoodi tekkisid tingimused kapitalistlike maade proletariaadi ja kolooniate rahvaste ühiseks tegutsemiseks ühise vaenlase — imperialismi vastu.

Imperialismiajastul teravnesid äärmiselt ka vastuolud imperialistlike riikide endi vahel. Võitlus kapitali rakendamise sfääride, müügiturgude, odava tooraine allikate ja territooriumide pärast muutus palju julmemaks kui vaba konkurentsi ajajärgul, sest maakera oli imperialistlike suurriikide vahel juba täielikult ära jaotatud.

Seega teravdab imperialism äärmuseni kõiki kapitalismi vastuolusid. See annab tunnistust, et kapitalismi imperialistlikus staadiumis on küpsenud objektiivsed eeldused sotsialistlikuks revolutsiooniks, on saanud ilmseks selle vältimatus. V. I. Lenin tõestas teaduslikult, et imperialism on kapitalismi viimne staadium, et imperialism on sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu.

Kapitalismi majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtluse seadus. Kuid sotsialistliku revolutsiooni tingimuste küpsemise

ning kapitalismi hukkumise aste ja tempo pole eri maades ühesugused. Kapitalismiajastul arenevad eri maad ebaühtlaselt — ühed kiiremini, teised aeglasemalt. «Majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtlus on kapitalismi absoluutne seadus,»¹ näitab V. I. Lenin.

Kapitalismi jõudmisega imperialismistaadiumi suurenes üksikute maade arenemise ebaühtlus veelgi. Ühed riigid liikusid kiiresti edasi, teised jäid oma arenemises maha.

XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandil oli tööstuslikus suhtes kõige arenenum Inglismaa. Ta säilitas oma esikohta ligi sada aastat. Kuid XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses jõudsid Saksamaa ja Ameerika Ühendriigid, kasutades laialdaselt uusimaid tehnilisi leiutusi, Inglismaast tööstusliku tootmise tasemelt ette.

Arenemise ebaühtlus tõi endaga kaasa jõudude vahekorra muutumise imperialistlike riikide vahel. Riigid, kes kapitalistliku maailmamajanduse süsteemis arenesid kiiremini, ei olnud enam rahul kolooniate, müügiturgude ja mõjusfääride kujunenud jaotusega.

Saksamaa, kellele 1914. aastaks kuulus tööstusliku võimsuse poolest teine koht maailmas, seisis koloniaalvalduste suuruse poolest neljandal ja kapitali väljaveo poolest kolmandal kohal. Samal ajal Inglismaa ja Prantsusmaa, kes olid tööstusriikidena tõrjutud kolmandale ja neljandale kohale, ületasid tunduvalt Saksamaa kolooniate suuruse ja väljaveetud kapitali mahu poolest.

Maailma jaotamise lõpuleviimisega (XX sajandi alguses) kapitalistlike riikide vahel oli neil edaspidi võimatu laiendada oma kolooniaid veel teiste kapitalistide poolt haaramata maade vallutamise arvel: niisuguseid maid ei olnud enam jäänud. Uusi asu- maid oli võimalik haarata ainult teiselt, kapitalistlikult riigilt äravõtmise teel, mis tavaliselt kutsus esile sõja. Sõjalised konfliktid, verised ja laastavad sõjad maailma ümberjaotamise pärast said kapitalistlike vastuolude ajutise lahendamise meetodiks.

Kuid sõjad laostasid rahvast ja revolutsioneerisid teda. See omakorda lõi soodsa pinnase sotsialistlikule revolutsioonile.

Kapitalistlikud maad arenevad ebaühtlaselt mitte ainult majanduslikus, vaid ka poliitilises suhtes. Proletaarse revolutsiooni eeldused küpsevad neis erinevas tempos: ühtedes kiiremini, teistes aeglasemalt. Mitmeti kujuneb eri maades olukord, isesugune on klassivastuolude teravus ja klassivõitluse arenemistase, erinev töörahva elatustase. Erinevalt on arenenud ka proletariaadi klassiteadlikkus ja poliitiline organiseeritus. Proletaarse revolutsiooni võiduks on peale objektiivsete eelduste olemasolu tarvis veel subjektiivseid eeldusi. Üks nendest eeldustest on revolutsioonilise klassi valmisolek massilisteks revolutsioonilisteks

¹ Lenin, V. I. Teosed, 21. kd., lk. 308.

aktsioonideks, mis on küllalt jõulised selleks, et purustada (või murda) vana valitsus, kes kunagi, isegi kriiside ajastul, ei «kuku» muidu, kui teda ei «kukutata»¹. Järelikult on tarvis tööliklassi poliitilist küpsust, teadlikkust ja organiseeritust, tema võimelisust viia koos endaga võitlusesse vana korra kukutamise ja uue ühiskonna loomise eest mitteproletaarsed töörahvahulgad. Kõik see nõuab, et oleks olemas marksistlik töölispartei, kes on suuteline etendama revolutsioonilises võitluses juhtivat osa.

Lähtudes kapitalismi majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtluse seadusest, tegi V. I. Lenin maailmaajaloolise järelduse, et «... on võimalik sotsialismi võit esialgu mõnedes maades või isegi ühel kapitalistlikul maal eraldi»². See järeldus sai sotsialistliku revolutsiooni leninliku teooria põhiseisukohaks.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

IMPERIALISM — SUREV KAPITALISM.

(V. I. Lenini tööst «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium».)

Kõigest eelöeldust imperialismi majandusliku olemuse kohta järeldub, et seda tuleb iseloomustada kui üleminevat või, õigemini, surevat kapitalismi...

Kui suurettevõtte saab hiiglaettevõtteks ja plaanipäraselt, massiliste andmete täpse arvestamise alusel organiseerib algtooraine hankimist kümnete miljonite inimeste kogu vajaduse $\frac{2}{3}$ või $\frac{3}{4}$ ulatuses; kui süstemaatiliselt organiseeritakse selle tooraine kohalevedu kõige sobivamatesse tootmispaikadesse, mis mõnikord on üksteisest sadade ja tuhandete verstade kaugusel; kui ühest keskusest korraldatakse kõiki üksteisele järgnevaid materjali töötlemise astmeid kuni terve rea mitmelaadsete valmistoodete saamiseni; kui nende toodete jaotamine toimub ühe plaani järgi kümnete ja sadade miljonite tarbijate vahel (petrooleumi turustamine nii Ameerikas kui ka Saksamaal Ameerika «Petrooleumitrusti» poolt); — siis on selge, et meie ees on tõepoolest tootmise ühistamine, mitte sugugi aga lihtne «läbipõimumine»; — et eramajanduslikud ja eraomanduslikud suhted on kest, mis juba enam ei vasta sisule, kest, mis paratamatult peab roiskuma, kui selle kõrvaldamist kunstlikult venitada, kest, mis võib jääda roiskuvasse olukorda võrdlemisi kauaks ajaks (kõige halvemal juhul, kui oportunistliku paise väljaarstimine pikale venib), mis aga paratamatult ometi kõrvaldatakse.

V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 279—280.

¹ Lenin, V. I. Teosed, 21. kd., lk. 188.

² Sealsamas, lk. 308.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Õpiku teksti ja eespool toodud V. I. Lenini töö katkendi põhjal selgitage imperialismi sureva kapitalismina iseloomustamise mõtet.

2. Tõestage kapitalismi sotsialismiga asendumise ajaloolist paratamatust.

3. Missuguseid majanduslikke ja poliitilisi eeldusi on tarvis sotsialistliku revolutsiooni võiduks?

KIRJANDUST KLASSIVÄLISEKS LUGEMISEKS.

London, J. Raudne kand, Tallinn, 1955.

France, A. Pingviinide saar, Tallinn, 1956.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tõestage, et imperialistlike suurriikide välispoliitika XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses viis maailmasõjani maailma ümberjaotamise pärast.

2. Missuguseid Esimesele maailmasõjale eelnevaid imperialistlikke sõdu te teate?

3. Võrrelge V. I. Lenini ja bolševike seisukohti II Internatsionaali oportunistliku juhtkonna seisukohtadega koloniaalpoliitika ja sõjaohu küsimustes.

ESIMENE MAAILMASÕDA AASTAIL 1914—1918.

§ 41. SÕJA PÕHJUSED JA ALGUS. II INTERNATSIONAALI KRAHH.

Esimese maailmasõja põhjused. Eespool on näidatud, kuidas imperialismi arenemise käigus küpses Esimene maailmasõda. Sõjale viisid kapitalistlike maade arenemise ebaühtluse ja nende vaheliste vastuolude teravnemine, äge võitlus maailma ümberjaotamise eest Euroopa riikide kahe sõjalis-poliitilise rühmituse — Antandi ja Kolmikliidu vahel ning võidurelvastumine.

1914. aastaks teravnemine vastuolude imperialistlike suurriikide vahel äärmise piirini. Nad kõik valmistusid intensiivselt sõjaks.

Saksa imperialism kippus sõtta, lootes maailma oma kasuks ümber jaotada, alistada suurem osa Euroopast ja Lähis-Idast ning kehtestada oma maailmavalitsemine.

Austria-Ungari imperialistid püüdsid allutada oma mõjule Serbia, takistada slaavi rahvaste vabanemist ning kehtestada oma võim kogu Balkani poolsaarel ja Aadria merel.

Inglise imperialistid lootsid sõja abil nõrgestada Saksamaad, haarata Saksa asumaid, jaotada Türgi impeerium, haarata seejuures tema valdused Mesopotaamias (praegune Iraak) ja Araabia poolsaarel ning seega veelgi suurendada Briti impeeriumi laialdasi koloniaalvaldusi.

Prantsuse imperialism lootis mitte ainult tagasi saada Elsassi ja Lotringit, vaid haarata enda kätte ka Saarimaa kivisöebasseini ja osa Saksa asumaid.

Venemaa oli teatavas finantsilises sõltuvuses Prantsusmaast ja osaliselt Inglismaast. See mõjus kaasa tema sõttaastumisele. Kuid Tsaari-Venemaal olid sõjast osavõtuks ka oma põhjused. Vene imperialism ei tahtnud lubada Saksa mõju tugevnemist Türgis ja Balkanil, ta püüdis ise kehtestada oma võimu neis maades. Vene kapitaliste häiris väga Saksa kaupade konkurents Venemaa siseturul.

Türgi, mille Antandi imperialistid kavatsesid oma rühmituse võidu korral ära jaotada, otsis omalt poolt juhust, et uuesti orjastada Balkani poolsaare rahvaid. Kõige agressiivsemad ringkonnad

Gavrilo Principi areteerimine otsekohe pärast atentaati ertshertsog Franz Ferdinandile, keda ta tulistas natsionalistliku organisatsiooni «Mlada Bosna» ülesandel. Mõisteti alaealisena 20 aastaks sunnitööle. Suri vanglas 1918. a. tuberkuloosi.

Türgis unistasid koguni Krimmi ja Taga-Kaukaasia ning Pärsia (Iraani) piiriäärsete alade vallutamisest.

Imperialistlikud riigid pidasid sõda alustades peale võõraste maade haaramise silmas veel üht eesmärki — nad lootsid kasutada sõja poolt tekitatud olukorda, selleks et otsustavalt maha suruda revolutsioonilist töölis- ja rahvuslikku vabadusliikumist.

Sõja puhkemist soodustas imperialismivastaste jõudude nõrkus. XX sajandi alguses olid rahu jõud sõja jõududest tunduvalt nõrgemad. Rahu peamiseks kantsiks oli tööliklass. Kuid suurem osa tema organisatsioonidest oli oportunistide mõju all. See halvas rahvusvahelist proletariaati võitluses imperialismi ja sõja vastu. Imperialistlik sõda sai vältimatuks.

Sõja algus. Sõja ajendiks oli järjekordne Austria-Serbia konflikt. Serbias oli arvukalt rahvuslikke organisatsioone, kes seadsid oma ülesandeks kõigi lõunaslaavlaste vabastamise Austria-Ungari ikke alt. Paljud neist organisatsioonidest pooldasid individuaalse terrori taktikat. Nii mõistis organisatsioon «Mlada Bosna» surma Austria ja Ungari trooni pärija ning monarhia armee ülemjuhataja ertshertsog Franz Ferdinandi. Ta tapeti 28. juunil 1914. a. «Mlada Bosna» liikme Gavrilo Principi poolt Bosnia pealinnas Sarajevos, kuhu troonipärija oli sõitnud pärast sõjaväemanööv-

reid. Agressiivsed elemendid Austria-Ungaris otsustasid kasutada seda vahejuhtumit ettekäändeks Serbia orjastamiseks.

Otsekohe pärast troonipärija tapmist pöördus Viini valitsus Berliini poole toetuse saamiseks. Seal ei tulnud tal abi anuda. Keiser Wilhelm II, esindades Saksa imperialistide huve, otse tõukas Austria-Ungarit sõtta. Saksa valitsus lubas oma liitlasele täielikku toetust. Berliinis mõeldi mitte ainult arveteõiendamisele Serbiaga, vaid ka Venemaa ja Prantsusmaa purustamisele ning soodsa olukorra kasutamisele maailma põhjalikuks ümberjaotamiseks.

Juuli alguses andis Wilhelm II Berliini Austria saadiku kaudu Austria-Ungari valitsusele mittekahemõttelist nõu: «Mitte venitada selle väljaastumisega» (Serbia vastu). 23. juulil saatis Austria-Ungari Serbiale ultimaatumi. Selles esitati alandavaid nõudmisi, mida ei oleks saanud vastu võtta ükski riik, kes peab lugu oma sõltumatusest ja väärikusest. Serbia valitsusele anti 48 tundi aega vastamiseks.

Venemaa nõuandel, kes õigusega ei pidanud end veel sõjaks ettevalmistatuks, ilmutas Serbia valitsus maksimaalset järeleandlikkust: tähtaja möödumisel teatas ta Austria saadikule, et võtab ultimaatumi vastu, välja arvatud ainult üks tingimus — et Austria ametnikud võtaksid Serbia territooriumil osa juurdlustest ertshertsogi tapmise kohta. Sellest hoolimata teatas saadik otsekohe diplomaatiliste suhete katkestamisest Serbiaga.

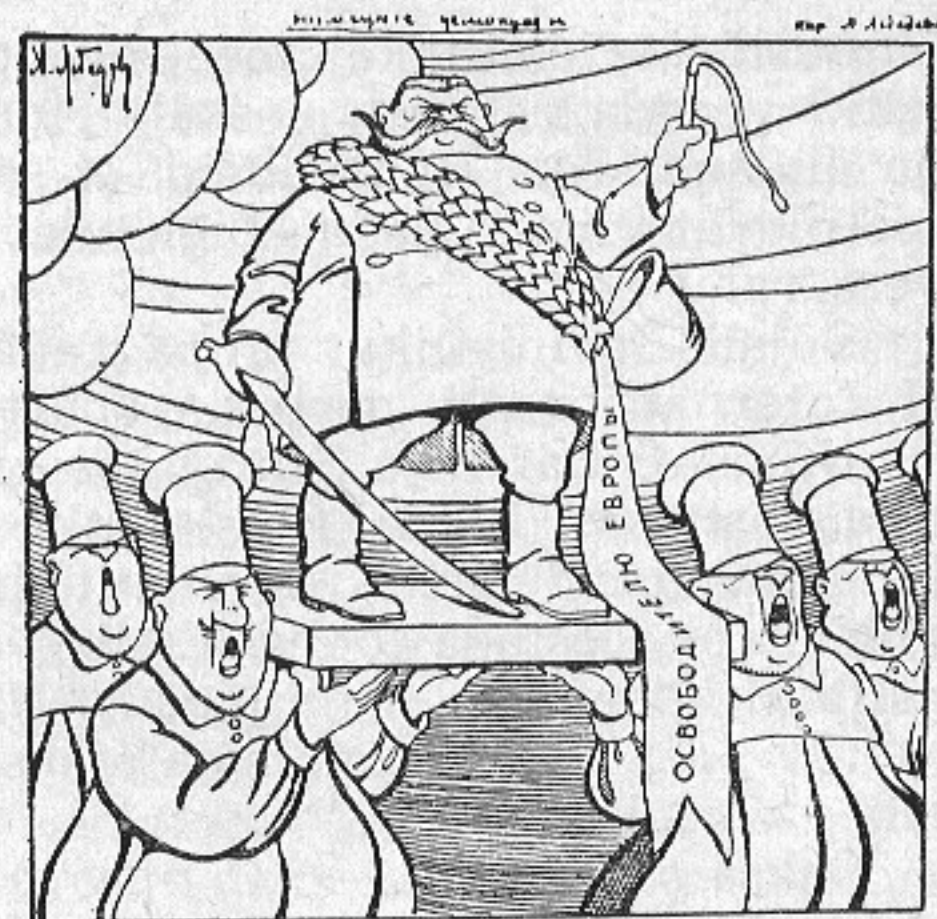
28. juulil kuulutas Austria-Ungari valitsus telegrammiga Serbiale sõja. Austria-Ungari väed tungisid Serbia territooriumile ja pommitasid riigi pealinna Belgradi.

Mobilisatsiooni järel Austria-Ungaris alustas mobilisatsiooni Venemaa. Serbia vallutamine Austria-Ungari poolt oleks tähendanud viimase võimu kehtestamist kogu Balkani poolsaarel. Venemaa ega teised Antandi riigid ei tahtnud seda lubada. Vastuseks Vene armee mobiliseerimisele kuulutas Saksamaa 1. augustil sõja Venemaale ja 3. augustil Prantsusmaale. Otsekohe tungisid Saksa väed Belgia piiridesse, rikkudes seadusvastaselt tema neutraalteeti.

Omal ajal oli Saksamaa koos teiste Euroopa suurriikidega kirjutanud alla lepingule Belgia neutraalteedi kohta, kuid Saksa valitsus rikkus jämedalt oma rahvusvahelisi kohustusi. Keisririigi kantsler nimetas lepingut Belgia neutraalteedi kohta küüniliselt «paberilipakaks».

Neil ärevatel päevadel ajas Inglise valitsus üsna kahemõttelist poliitikat. Inglise imperialistid soovisid sõda, seepärast õhutasid nad Saksa agressiooni. Selleks jättis Inglise välisminister Saksa valitsusele illusiooni, nagu jääks Inglismaa neutraalseks. Kui aga algas sõda mandril, avas Inglise valitsus oma kaardid ja kuulutas 4. augustil Saksamaale sõja, tuues ettekäändeks Belgia neutraalteedi kaitsmise, mida sakslased olid rikkunud.

Sõtta, mida olid alustanud viis Euroopa kõige suuremat riiki,

Saksa sotsiaaldemokraadid ja kindral Hindenburg. Kaasaegne karikatuur. Allkiri kõlab: «Saksa s.-d. («Internatsionaali» viisil): «Elagu me Hindenburg!» Hindenburg: «Kõvemini, poisid! Las kuuleb teid kogu maailma demokraatia.»

Император с.-д. (по поводу убийства наследного принца Австро-Венгрии) «Да здравствует наш Генерал-фельдмаршал!»

astus järk-järgult 34 riiki maailma igast nurgast. Sõtta olid kistud ka Euroopa riikide asumaad. Sõda muutus maailmasõjaks.

Sõja ajal pumpasid imperialistid kolooniatest halastamatult välja toorainet ja toiduaineid. Peale selle veeti nende kolooniate sadu tuhandeid põliselanikke Euroopasse tagalatöödele ja sõduriteks, keda väejuhatuse kasutas kõige raskemates rindelõikudes. Inglismaa näiteks mobiliseeris oma ookeanitagustes valdustes peaaegu miljon sõdurit, Prantsusmaa ligi 300 000 sõdurit.

Sõja iseloom. 1914. aasta juulis-augustis alanud sõda oli imperialistlik, ebaõiglane vallutussõda mõlemalt poolt. Selles sõjas jätkas ainult Serbia aastatepikkust võitlust oma sõltumatuse ja lõunaslaavlaste vabanemise eest Austria-Ungari ikkest. Tema jaoks oli see sõda rahvuslik vabadussõda, õiglane sõda. Kuid see ei muutnud Esimese maailmasõja röövellikku iseloomu tervikuna.

Esimese maailmasõja tekkimises olid süüdi kõigi maade imperialistid, sest nad kõik ajasid vallutuspoliitikat. Kuid sõja vallapäästmise initsiaatoreiks 1914. aastal olid imperialistlik Saksamaa ja tema liitlane Austria-Ungari. Nad alustasid sõda seepärast, et olid jõudnud selleks valmistuda varem ja paremini kui nende vastased. Saksamaa lõi võitlusvõimelise armee, kes oli varustatud esmaklassilise sõjatehnikaga. Tal oli olemas kõige tihedam raudteevõrk, mis oli ette valmistatud sõjalisteks vedudeks piiridele. Saksamaa sõjatööstus ületas Prantsuse ja Vene sõjatööstuse kokkuvõetult.

II Internatsionaali krahh. Kõigi sõtta astunud riikide kodanlus ja mõisnikud kutsusid rahvast üles täielikult toetama oma valitsust. Kirik, ajakirjandus, kino ja kõik teised propagandavahendid

õhutasid šovinistlikke¹ meeleolusid. Igal maal püüdsid imperialistid veenda rahvast, eeskätt rindele minevaid sõdureid, et see on õiglane sõda. Nad väitsid, et seda peetavat ainult kaitseks, et see olevat viimne sõda kõigi tulevaste põlvkondade õnne ja igavese rahu eest.

Sõjalis-šovinistliku propaganda ühisesse koori lülitasid ka II Internatsionaali parteide oportunistlikud liidrid.

Unustati Baseli ja Stuttgardi kongressi otsused imperialistliku sõja vastu (vt. § 35). Sotsialistlike parteide ning ametiühingute juhid kasutasid partei- ja ametiühinguaparaati ning ajakirjandust selleks, et tõestada töölisklassile vajadust aidata «oma» imperialistlikul kodanlusel sõda pidada. Nad kutsusid töölisi üles «kodu-rahule», s. t. katkestama sõja ajaks võitluse kodanluse vastu mistahes vormis.

Saksa sotsialistid — Riigipäeva saadikud — ja prantsuse sotsialistid — Saadikutekoja liikmed — hääletasid ühel ja samal päeval, 4. augustil 1914. a. sõja pidamiseks vajalike summade assigneerimise poolt. Seega toetasid nad oma valitsuse imperialistlikku sõjapoliitikat. Leiboristliku Partei juhtkond Inglismaal võttis augusti lõpul vastu eriresolutsiooni valitsuse sõjapoliitika toetamise kohta.

Inglise, prantsuse ja belgia sotsialistide liidrid, kaasa arvatud isegi niisugused inimesed nagu J. Guesde, kes oli kunagi nii tuliselt välja astunud Millerand'i reetmise vastu, astusid peagi oma maade valitsusse. Saksa ja austria sotsiaaldemokraadid ei läinud valitsusse ainult seepärast, et neid sinna ei kutsutud.

II Internatsionaali sotsialistlike parteide oportunistlikud liidrid reetsid rahvusvahelise proletariaadi ürituse ja loobusid võitlusest imperialistliku sõja vastu. Nad sõlmisid avaliku liidu kodanlusega ja toetasid teda maailmasõja organiseerimisel. Sotsialistlikud liidrid reetsid töölisklassi huvid, asudes šovinistlikele positsioonidele. Neid hakati nimetama *sotsiaalšovinistideks*.

Antandi maade sotsialistid astusid spetsiaalselt kokkukutsutud rahvusvahelisel konverentsil välja oma maa imperialistide kaitseks; Saksa bloki maade sotsialistid panid toime samasuguse reetmise. *II Internatsionaal sai krahhi osaliseks ja lagunes*.

Mitmed sotsialistlike parteide liidrid, nagu Kautsky Saksa maal, Macdonald Inglismaal ja teised, astusid sõja vastu välja sõnades, kutsusid üles rahule, kuid jutlustasid samal ajal loobumist revolutsioonilisest võitlusest. Seega reetsid nad, samuti nagu avalikud oportunistid, proletariaadi huvid. Niisuguste maskeeritud reeturite positsioon on kõige kahjulikum, sest töölistel on selles raskem orienteeruda kui avalike reeturite positsioonis.

¹ Šovinism — äärmine natsionalism, oma rahvuse üleoleku ja rahvusliku erakordsuse jutlustamine, tema huvide vastandamine kõigi teiste rahvuste huvidele, rahvusliku vaenu õhutamine.

Bolševike võitlus V. I. Lenini juhtimisel revolutsiooniliste jõudude ühtekoondamise eest. II Internatsionaali kõigist parteidest pidas ainult bolševike partei V. I. Lenini juhtimisel järjekindlat, leppimatut võitlust imperialistliku sõja, sotsiaalšovinismi ja tsentrismi vastu.

1914. aasta novembris avaldati V. I. Lenini poolt kirjutatud VSDTP (bolševike) Keskkomitee manifest «Sõda ja Venemaa sotsiaaldemokraatia» (vt. dokumenti).

Manifestis paljastati sõja imperialistlikku iseloomu ja sõdivate suurriikide tõelisi, röövellike eesmärgi. Selles suurepärases dokumendis paljastati samuti kodanlikku šovinismi, selle toetamist sotsialistlike parteide liidrite poolt ja nende reetmise kogu ränkust. Bolševikud kutsusid üles:

a) alustama võitlust imperialistliku sõja ülekasvamise eest kodusõjaks, s. t. revolutsiooniliseks sõjaks kodanluse ja mõisnike vastu, selleks et proletariaat võtaks riigivõimu enda kätte;

b) võtma omaks loosungi oma valitsuse lüüasaamise kohta imperialistlikus vallutussõjas;

c) katkestama täielikult sidemed oportunistidega, krahhi osaliseks saanud II Internatsionaaliga, looma uus, III Internatsionaal, mis oleks vaba oportunistlikest elementidest.

V. I. Lenin ja bolševikud hakkasid 1914. a. sügisest alates pidama nende loosungite all võitlust iga liiki oportunismi vastu ja erinevate sotsialistlike parteide revolutsiooniliste internatsionalistlike elementide ühtekoondamise eest.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

VSDTP BOLŠEVIKE KESKKOMITEE MANIFEST «SÕDA JA VENEMAA SOTSIAALDEMOKRAATIA».

(Trükitud 1. novembril 1914. a. (ukj.) ajalehes «Sotsiaaldemokraat» nr. 33. On toodud katkendid.)

Euroopa sõda, mida kõigi maade valitsused ja kodanlikud parteid aastakümnete jooksul ette valmistasid, on puhkenud. Relvastuse kasv, turgude pärast peetava võitluse äärmine teravnemine eesrindlike maade kapitalismi arengu uusima, imperialistliku staadiumi ajastul... pidid paratamatult viima ja viisidki selle sõjani. Maade vallutamine ja võõraste rahvuste alistamine, konkureeriva rahvuse laostamine, tema rikkuste röövimine, töörahva hulkade tähelepanu kõrvalejuhtimine sisepoliitilistelt kriisidelt Venemaal, Saksamaal, Inglismaal ja teistes maades, tööliste üksteisest eraldamine ja natsionalistlik hullutamine ning nende avangardi hävitamine proletariaadi revolutsioonilise liikumise nõrgendamise eesmärgil — selline on käesoleva sõja ainuke tõeline sisu, tähendus ja mõte.

Sotsiaaldemokraatia kohus on eelkõige päevavalgele tuua see sõja tõeline tähendus...

...on klassiteadlik proletariaat kohustatud kaitsma oma klassiühendust, oma internatsionalismi, oma sotsialistlikke veendumusi kõigi maade «patriootliku» kodanliku kliki šovinismi märatsemise vastu...

Suurima maailmaajaloolise tähtsusega momendil püüab enamik praeguse, teise (1889—1914) sotsialistliku Internatsionaali juhte sotsialismi asendada natsionalismiga... Internatsionaali juhid reetsid sotsialismi, hääletades sõjakrediitide poolt, korrates «oma» maade kodanluse šovinistlikke («patriootlikke») loosungeid, õigustades ja kaitstes sõda, astudes sõdivate maade kodanlikesse valitsustesse jne. jne.

Oportunistid ajasid nurja Stuttgardi, Kopenhaageni ja Baseli kongresside otsused, mis kohustasid kõigi maade sotsialiste võitlema šovinismi vastu igasugustes tingimustes ja mis kohustasid sotsialiste vastama igale kodanluse ja valitsuse poolt alustatud sõjale kodusõja ja sotsiaalse revolutsiooni intensiivsema propageerimisega...

Kõigis eesrindlikes maades aga tõstab sõda päevakorrale sotsialistliku revolutsiooni loosungi... Proletaarne Internatsionaal pole hukkunud ega hukkugi. Töölismassid loovad kõigist takistustest hoolimata uue Internatsionaali. Oportunisti praegune triumf on üürike...

Käesoleva imperialistliku sõja muutmine kodusõjaks on ainuke õige proletaarne loosung, nagu näitavad Kommuuni kogemused, nagu seda ette näeb Baseli (1912. a.) resolutsioon ja nagu see tuleneb kõrgesti arenenud kodanlike maade vahel peetava imperialistliku sõja kõigist tingimustest...

Elagu tööliste rahvusvaheline vendlus kõigi maade kodanluse šovinismi ja patriotismi vastu!

Elagu oportunistmist vabastatud proletaarne Internatsionaal!

Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Keskkomitee

V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 11—18.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missugused olid Esimese maailmasõja põhjused ja iseloom? Missugused riigid võtsid sellest sõjast osa?
2. Mis oli sõja ajendiks? Kuidas sõda algas?
3. Mida me mõistame väljendi «II Internatsionaali krahh» all?
4. VSDTP (bolševike) Keskkomitee manifesti «Sõda ja Venemaa sotsiaaldemokraatia» teksti (vt. dokumenti) ning õpiku teksti põhjal selgitage imperialistliku sõja vastaste bolševike loosungite mõtet ja rahvusvahelist tähtsust ning näidake, kuidas bolševikud neid loosungeid esitades paljastasid sotsialistlike parteide liidrite oportunistlikke positsioone.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1914. a. juuli-augusti algus — Esimese maailmasõja puhkemine. II Internatsionaali krahh.

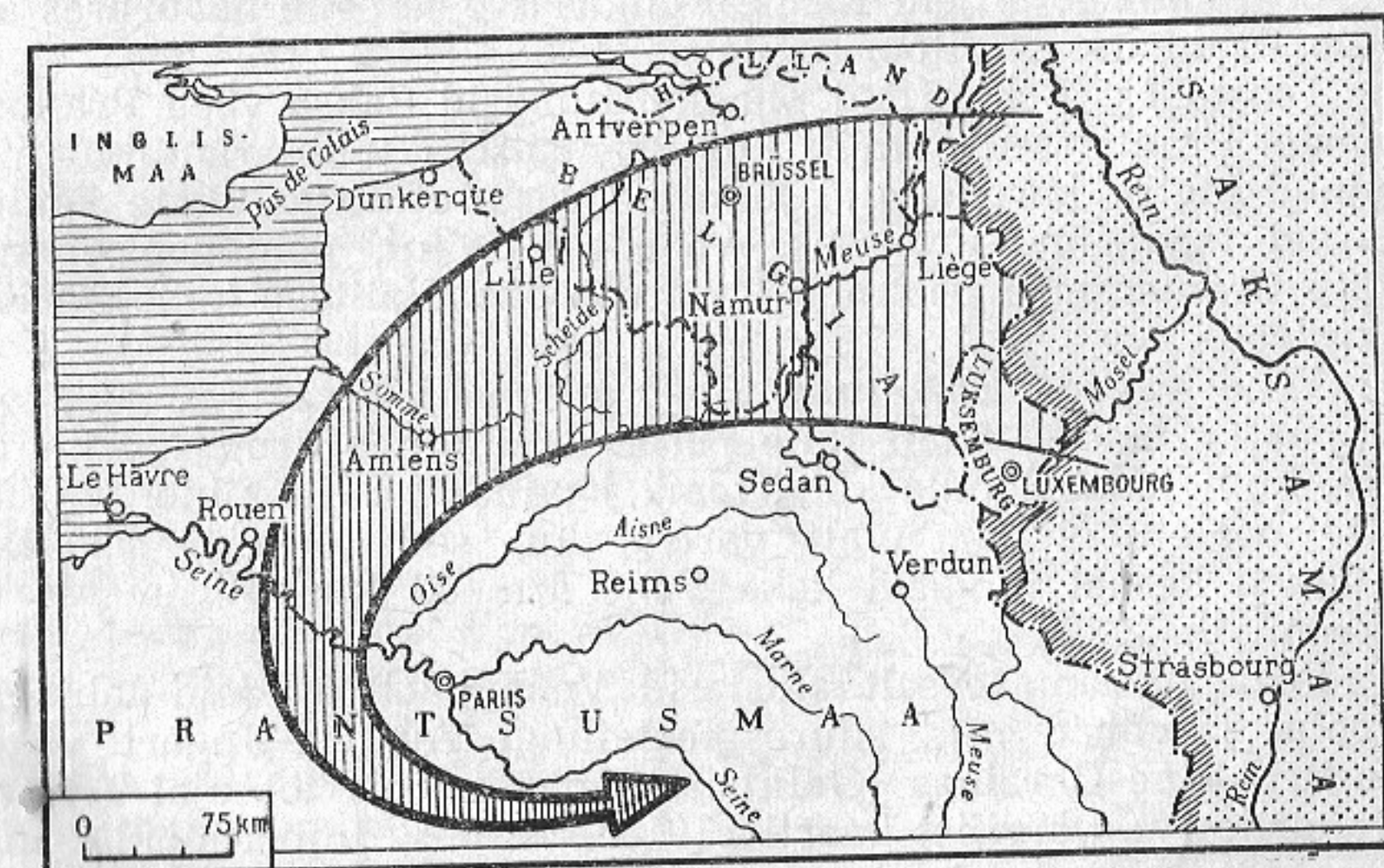
§ 42. SÕJATEGEVUS 1914. AASTAL. JAAPANI, TÜRGI JA ITAALIA SÕTTAASTUMINE.

Saksa «välksõja» plaan. Mõlemal sõtta astunud poolel oli oma, varem väljatöötatud sõjategevuse plaan, mis oli muidugi arvestatud võidu saavutamiseks. Saksa plaan kandis «Schlieffeni plaani» nime Saksa kindralstaabi kauaaegse juhi nime järgi, kes oli surnud veidi enne sõda.

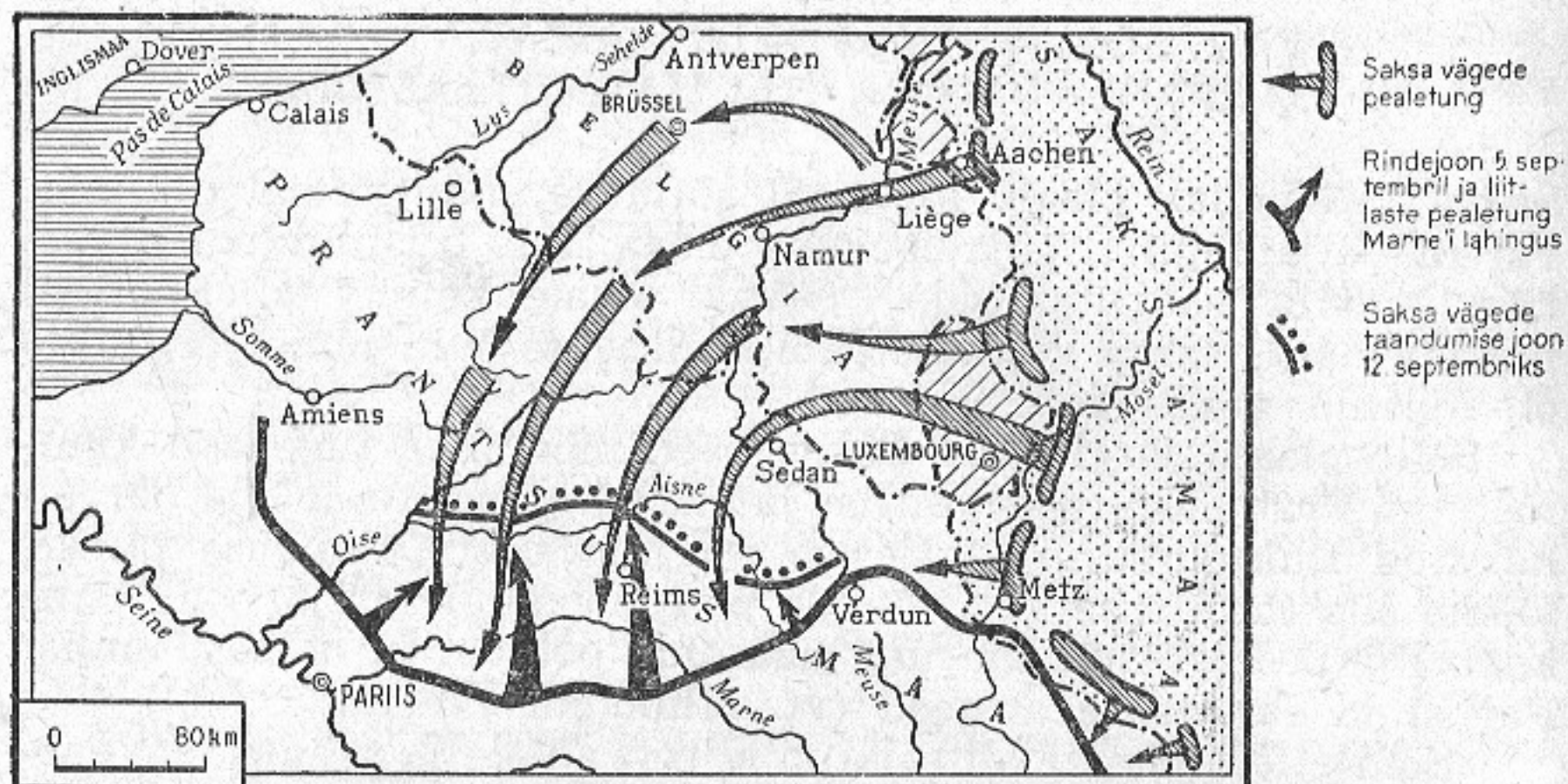
Selle plaani järgi pidid Saksa väed mööduma tugevasti kindlustatud Prantsuse-Saksa piirist ja minema kiirmarsil läbi nõrgalt kaitstud Luksemburgi ja Belgia territooriumi Prantsuse piirile, lööma siis Prantsuse väed nende positsioonidelt välja, vallutama kogu Põhja-Prantsusmaa ning haarama põhjast ja läänest ümber Pariisi ja Prantsuse armeed (vt. alltoodud skeemi).

«Schlieffeni plaan» oli rajatud kiirele sõjale ja sellele, et Venemaal kulub suurte kauguste ja puuduliku raudteevõrgu tõttu mobilisatsiooniks ja vägede piirile toimetamiseks umbes poolteist kuud. Selle aja jooksul loots Saksamaa purustada Prantsusmaa ja sundida teda kapituleeruma. Pärast seda oli ette nähtud vägede paiskamine Venemaa vastu, kes oli jäänud liitlastest ilma ja koos Austria-Ungariga lüüa ka tema lühikese aja jooksul puruks. Saksamaa loots, et Inglismaa ei astu sõtta teiste Antandi riikide pool.

«Schlieffeni plaani» rakendamine pidi tema autorite arvates vältima ohtu, et tuleb pidada pikaajalist sõda üheaegselt kahel

Saksa vägede operatsioonid Belgia ja Prantsusmaa vastu «Schlieffeni plaani» järgi.

Sõjategevus Läänerindel 1914. aasta augustis-septembris.

rindel. Seda Saksamaa kartis. Kuid Saksa kindralstaabi arvestused ei õigustanud end.

Saksa vägede tungimine Belgiasse ja Prantsusmaale. Saksa väejuhatuse koondas võimsa löögirühmituse Belgia piirile (vt. skeemi käesoleval lk-1), luues siin tunduva jõudude ülekaalu. Oöl vastu 4. augustit tungisid Saksa väed Belgia territooriumile. Väikesearvuline Belgia armee taganes lahinguid pidades algul Antwerpeni suunas, hiljem Lääne-Flandriasse ja selle naabruses asuvale Prantsuse territooriumile.

Teostades «Schlieffeni plaani», tungisid Saksa väed Prantsusmaale. Prantslased, samuti kui Prantsusmaa põhjarannikul maabunud Inglise korpus, olid sunnitud vastase ülekaalukate jõudude survele taganema. Prantsuse vägede vasakut, põhjapoolset tiiba ning Prantsusmaa pealinna ähvardas oht. Valitsus kolis Pariisist Bordeaux'sse.

Vene vägede pealetung Ida-Preisimaal. Prantsusmaa kohal rippus surmaoht. Kuid talle ruttas appi Vene armee. Ootamata ära, kuni jõuab lõpule kõigi tema jõudude koondamine, võttis ta ette pealetungi tunduvalt varem, kui seda ootasid sakslased. Augusti keskel tungisid kaks Vene armeed Ida-Preisimaale (vt. skeemi lk. 249).

Peaaegu samaaegselt alustasid Vene väed ägedaid lahinguid Poolas ja võtsid ette suure pealetungi Austria-Ungari vägede vastu Lääne-Ukrainas (Galiitsias), mis kuulus tol ajal Austria-Ungarile (vt. värvilist kaarti «1914.—1918. a. imperialistlik maailmasõda Euroopas»).

Vene pealetung viis Saksa ülemjuhatusesse paanikasse. Saksa armee kindralstaabi ülem von Moltke, kes saatis kiiruga Idarin-

dele ühe armee staabiülemaks kindral Ludendorffi, kirjutas talle 22. augustil: «Võib-olla Te veel päästate olukorra idas?» Preisi ohvitserid värisid oma sugukonnamoisate saatuse pärast Ida-Preisimaal.

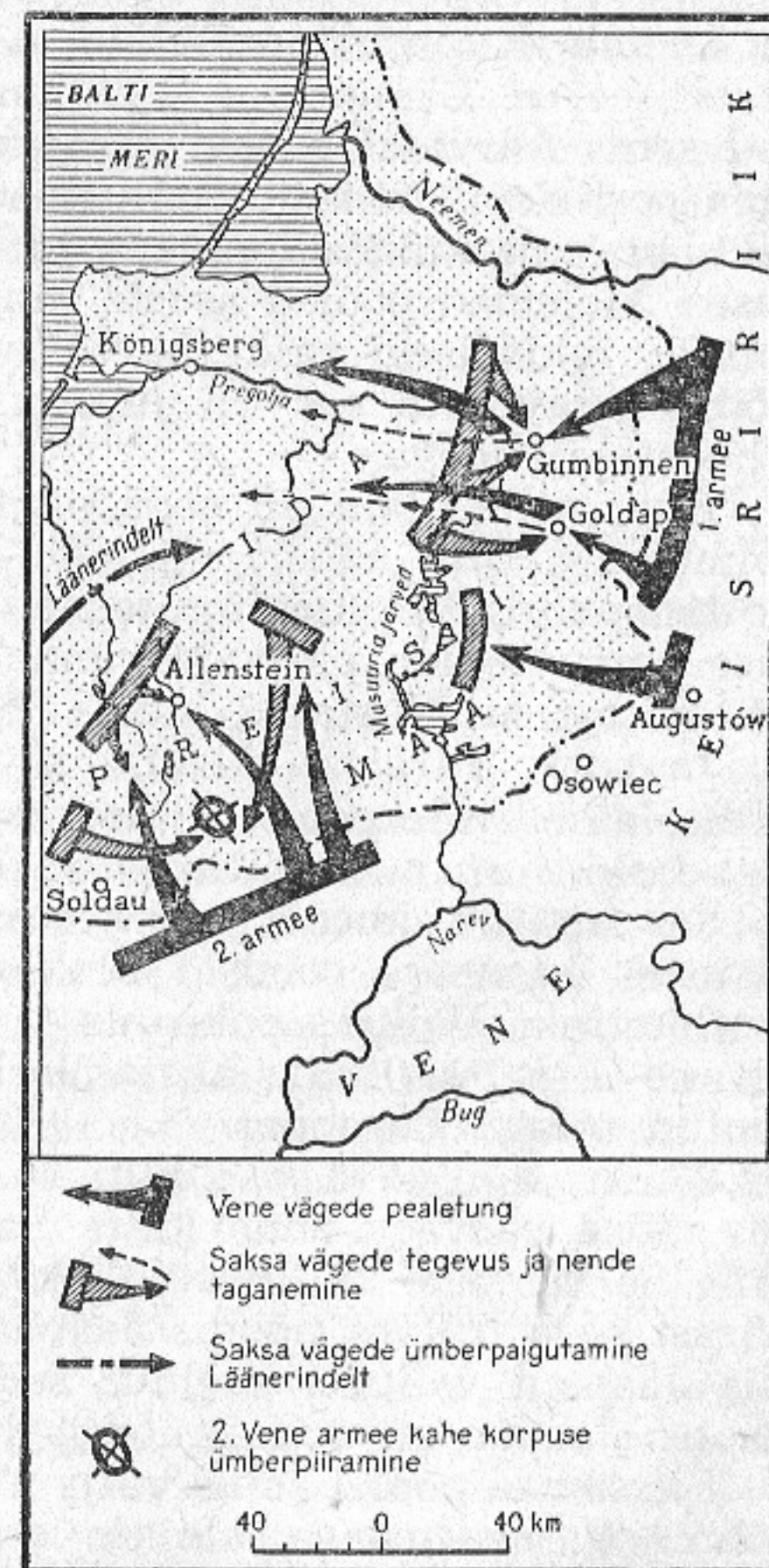
Teistsugune meeleolu valitses Prantsusmaal. Vene pealetung äratas seal suuri lootusi (vt. dokumenti). Need ei olnud asjatud. Vene vägede pealetung sundis sakslasi kaks ja pool korpus Läänerindelt ära tooma ning saatma need Idarindele Venemaa vastu. Pärast seda ei jätkunud sakslastel jõudu Pariisi ning Prantsuse armeede vasaku tiiva ümberhaaramiseks põhjast ja läänest. Saksa vägedel tuli loobuda ka Inglise-Prantsuse vägede sügava ümberhaaramise katsest. Nad olid sunnitud lühendama oma pealetungi rinnet ja jõudsid välja Marne'i jõe äärde kirde pool Pariisi, kus pörkasid kokku suurte Inglise-Prantsuse jõududega (vt. skeemi lk. 248).

Marne'i lahing. «Välksõja» plaani nurjumine. 5. septembril algas ajalooline Marne'i lahing. Sellest võttis kummalgi poolel osa üle 1,5 miljoni mehe. Prantsuse ja Inglise väed asusid pealetungile. 9. septembril algas sakslaste taganemine kogu rindel. Nad suutsid pealesuruva vastase peatada alles Aisne'i jõel (vt. sedasama skeemi).

Saksa «välksõja» plaan oli läbi kukkunud. Prantslasi ümber piirata ja Pariisi vallutada ei läinud korda. Saksa väejuhatusel tuli pidada pikaajalist sõda kahel rindel: läänes Inglismaa ja Prantsusmaa vastu, idas Venemaa vastu.

Antandi armeed võitsid Marne'i lahingu tänu Vene vägede edukale tegevusele Idarindel.

Pärast abivägede saabumist läänest muutus jõudude vahetõrge Ida-Preisimaal sakslaste kasuks. Vene armee, mida juhatas kind-

Sõjategevus Ida-Preisimaal 1914. aasta augustis.

ral Samsonov, piirati nende poolt ümber (vt. skeemi lk. 249) ja hävitati (osa vägesid võeti vangi, suurem osa sai ebavõrdses lahingus surma).

Kui Vene väed Ida-Preisimaal raskesse olukorda sattusid, ei andnud lääneliitlased neile küllaldast abi. Lloyd George, kes sai hiljem Inglismaa peaministriks, oli sunnitud oma memuaarides tunnistama: «Ajalugu esitab arve Inglise ja Prantsuse väejuhatusele, kes egoistlikus kangekaelsuses määrasid oma vene relvavennad hukkamisele.»

Ent kui sakslased lõppkokkuvõttes saavutasid Ida-Preisimaal edu, siis Austria-Ungari väed said Vene vägede poolt endist viisi lüüa. Vene väed vallutasid Lääne-Ukraina ja Bukoviina. Austria armee paisati Karpaatidesse (vt. värvilist kaarti «1914.—1918. a. imperialistlik maailmasõda Euroopas»).

Üleminek positsioonisõjale Läänerindel. 1914. aasta lõpuks stabiliseerus Läänerinne Põhjamerest kuni Šveitsi piirini (vt. sedasama värvilist kaarti ja skeemi lk. 255). Kumbki pool oli oma positsioonid hästi kindlustanud. Sõdurid olid kaevunud kaevikuisse, mis kulgesid pideva joonena mitmesaja kilomeetri ulatuses. Mõlemad pooled asusid muld- ja betoonkindlustuste ehitamisele, mida isegi raskesuurtükiväel pole kerge kahjustada. Lai vöönd kaevikute ees oli mineeritud ja kaetud okastraattõkete tihedate ridadega.

Kuni selle ajani oli sõda *manöövrilise* iseloomuga. Kogu aeg toimusid suurte sõjaväemasside liikumised. Nüüd muutus sõda *positsioonisõjaks*. Lahingutegevus piirdus suurtükitulega vaenlase positsioonide pihta ja rünnakutega, selleks et vastase ühest või teisest kindlustatud kaitse lõigust läbi murda.

Jaapani, Türgi ja Itaalia sõttaastumine. Pärast sõja algust jätkasid sõdivate poolte diplomaadid juba ammu enne sõda alustatud võitlust uute liitlaste värbamiseks.

Jaapan oli esimene maa, kes astus sõtta pärast selle algust. Ta otsustas kasutada soodsat olukorda Saksa valduste enda kätte haaramiseks Vaikses ookeanis ja Hiinas. Samuti haudus Jaapan plaane Hiina täielikuks alistamiseks, kuni Euroopa riikide jõud on seotud sõjaga Euroopas.

23. augustil 1914. a. kuulutas Jaapan Saksamaale sõja ja haaras mõne päevaga enda kätte Saksa valdused Hiinas (Jiaozhou) ning Saksamaale kuuluvad Vaikse ookeani saared. Aga kui varsti pärast seda Antant nõudis Jaapani sõdurite saatmist Euroopasse, siis Jaapani valitsus keeldus seda tegemast. Kogu sõja jooksul kaotas Jaapan surmasaanute ja haavatutena kõigest 2000 meest.

Saksamaa poolel astus välja Türgi. 1914. aasta augusti alguses sõlmis ta Saksamaaga salajase lepingu sõja kohta Venemaa vastu. Türgi armeed juhtisid tegelikult Saksa kindralid. Türgi laevastiku tugevdamiseks saatis Saksa väejuhatatus Konstantinoopolisse kaks esmaklassilist sõjalaeva. Vahemeres kurseeriv Inglise laevastik ei

takistanud nende läbisõitu Dardanellidest. Need laevad heiskasid Türgi lipu. 29. oktoobril sõitsid nad Mustale merele ja pommitasid ilma sõda kuulutamata Vene rannikut — mitte ainult Musta mere laevastiku baasi Sevastopolit, vaid ka rahulikke linnu Odessat ja Feodossiat. See kiirendas Türgi kaasatõmbamist sõtta.

Kauem kõhkles Itaalia. Olles seotud 1882. aastast peale Kolmikliidu kaudu Saksamaa ja Austria-Ungariga, lähenes ta samaaegselt üha rohkem Prantsusmaale, Inglismaale ja Venemaa. Pärast seda, kui algas Esimene maailmasõda, pidas Itaalia läbirääkimisi mõlema sõdiva poolega, püüdes selgusele jõuda, kummaga neist on kasulikum kokku leppida. Läbirääkimised venisid mitu kuud. Inglismaa, Prantsusmaa ja Venemaa lubasid Itaaliale suuremaid territoriaalsed valdusi, kui pakkusid Saksamaa ja Austria-Ungari. Peale selle väljendas Inglismaa valmisolekut võimaldada Itaaliale suurt laenu. **1915. a. mais** kuulutas Itaalia sõja Saksamaa liitlasele Austria-Ungarile.

Itaalia siirdumine Saksamaa vastaste poolele mõnevõrra tugevdas Antanti. Olgugi et Itaalia armee ei kujutanud endast märkimisväärset sõjalist jõudu, sidus ta teatava osa Saksa-Austria rühmituse vägedest.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

IDA-PREISIMAAL TEOSTATUD VENE PEALETUNGI JA GALIITSIAS TOIMUNUD AUSTRIA-UNGARI VÄGEDE PURUSTAMISE MÕJU SAKSA VÄGEDE LÜÜASAAMISELE MARNE'I LAHINGUS.

Pühapäeval, 30. augustil 1914. a.

...Aga Euroopa idaosas vilgub ikka veel seesama nõrk valgusekiir; kindral de La Guiche telegrafeerib,¹ et venelaste viimased edusammud andsid nende kätte Ida-Preisimaal: «Jättes kindluste juurde külgkaitse väiksearvulistest regulaarväeosadest ja reservidest, liiguvad armeede peajõud kiiresti lääne poole, kusjuures üha energilisemalt toimub pealetung Berliini suunas. Galiitsias käib endiselt suur lahing, mis algas mõni päev tagasi.» Suurepärase tulemused idas, kuid läänes ei ole veel lõplikke tulemusi saavutatud. Igal juhul on see Vene vägede väljaastumine meile kergenduseks.

R. Poincaré, Prantsusmaa teenistuses. Üheksa aasta mälestused, V kd., Moskva, 1936, lk. 118—119 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Tõestage, et Saksa kindralstaap tegi oma enne sõda väljatöötatud sõjaplaanides jämeda valearvestuse.

¹ Petrogradist 30. augustil.

2. Märkige Euroopa kontuurkaardile: a) Saksa vägede maksimaalne edasiliikumine Belgia ja Prantsusmaa territooriumil 1914. aasta augustis ja septembris; b) Vene vägede edasiliikumine Ida-Preisimaal; c) Läänerinne 1915. aasta alguseks.

3. Olles tundma õppinud sõjategevuse ajalugu 1914. aastal, hakake täitma tabelit:

Esimene maailmasõda.

Daatumid	Sõjategevus Läänerindel	Sõjategevus Idarindel	Sõjategevus teistel rinnetel	Revolutsiooniline liikumine sõja-aastail

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1914. a. august-september — Saksa vägede tungimine Belgiasse ja Prantsusmaale. Vene armeede pealetung Ida-Preisimaal. Marne'i lahing. Sakslaste taganemine Läänerindel.

1914. a. detsember — Üleminek positsioonisõjale Läänerindel.

1915. a. mai — Itaalia sõttaastumine.

§ 43. SÕJATEGEVUS AASTAIL 1915—1916.

Vene armee lüüasaamine 1915. aastal. 1915. aastal Läänerindel aktiivset sõjategevust peaaegu ei toimunud. Tuleb märkida ainult sakslaste pealetungikatset aprillis Ypres'i linna ümbruses Belgias (vt. skeemi lk. 255). Siis kasutas Saksamaa esmakordselt sõdade ajaloos seadusvastaselt, hoolimata kõigist rahvusvahelistest normidest, mürkgaase — kloori aure. Teatavat hirmutavat psühholoogilist mõju vastasele sakslased avaldasid, kuid suurt edu mürkgaaside kasutamine ei andnud. Nädala pärast kasutasid sakslased mürkgaase ka venelaste vastu.

Peamised sõjalised operatsioonid 1915. aastal toimusid Idarindel. Jaanuaris-märtsis lõi Vene armee uuesti Austria-Ungari vägesid Karpaatides ja vallutas tähtsa kindluse Przemyśli (vt. skeemi lk. 254).

Kuid seejärel olukord muutus. Saksa väejuhatuse suunas 1915. aasta kampaania ajal pealöögi Venemaa vastu, et sundida teda eraldi liitlastest rahu sõlmima. Saksamaal olid väga hästi teada Vene armee nõrgad kohad. Saksa ja Austria spioonid olid paljudes

Gaasirünnak Ypres'i juures 1915. a.

Vene staapides. Spioone oli ka tsaari lähikonnas ja sõjaministeeriumis. Tsaarina, rahvuselt sakslane, pidas salajast sidet Saksa maaga.

Tsaari-Venemaa tehniline ja majanduslik mahajäämus viis seleni, et rinne ei saanud vajalikul hulgal mürske, relvastust, riieid ega ravimeid. Nii näiteks oli iga kuu tarvis 60 000 vintpüssi, aga kõik Venemaa tehased suutsid anda kõigest 44 000 püssi.

2. mail 1915. a., pärast marulist suurtükituld, murdsid sakslased läbi Vene positsioonid Gorlice juures (vt. skeemi lk. 254 ja värvilist kaarti 9). Vene sõdurid võitlesid suure vaprusena, kuid neil tuli sõdida uskumatult rasketes tingimustes: ei jätkunud relvi, laskemoona ega varustust. Tihtipeale ei olnud millegagi vastata Saksa suurtükiväe tulele. Tuli taganeda (vt. dokumenti 1).

Inglise ja Prantsuse väejuhatuse ei võtnud jälle midagi ette, et Venemaa olukorda kergendada (vt. dokumenti 2).

Viis kuud kestnud lakkamatute lahingute tagajärjel olid Vene väed sunnitud loovutama peaaegu kogu Galiitsia (Lääne-Ukraina), Bukoviina, osa Volõõniast, Poola, Leedu ja osa Lätist (Kuramaa). Kuid Saksa väejuhatusel ei läinud korda sundida Venemaad kapituleeruma. Septembri lõpul peatas Vene armee sakslaste edasitungi. Ka Idarindel, Riia lahest põhjas kuni Dnestrini ja Rumeenia piirini lõunas, muutus sõda positsiooniliseks (vt. sedasama skeemi).

Idarinne sidus endiselt Saksamaa ja Austria-Ungari suuri jõude.

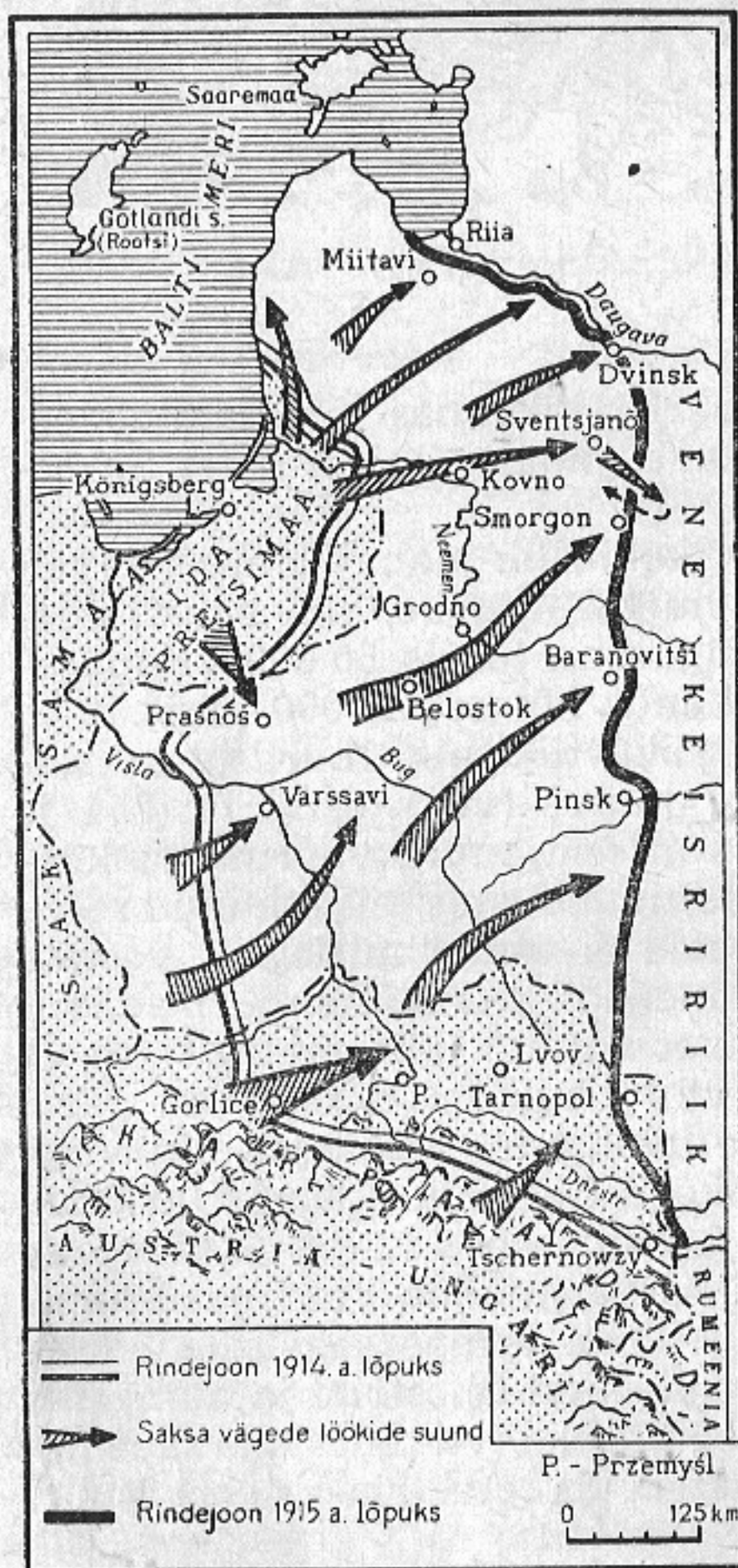
Bulgaaria sõttaastumine. Bulgaaria valitsev klikk allutas juba enne sõda oma poliitika üha enam Saksamaa ja Austria-Ungari

huvidele (vt. § 19). Kui puhkes maailmasõda, leppis Bulgaaria valitsus oma rahva tahte ja huvide vastaselt nende riikidega kokku. **1915. aasta sügisel**, pärast Saksamaa võitu Idarindel, teatas Bulgaaria valitsus oma sõttaastumisest Antandi vastu. Moodustus Saksamaa, Austria-Ungari, Türgi ja Bulgaaria Nelikliit.

Serbia purustamine. 1915. aasta oktoobris algas Serbia vastu Saksa, Austria-Ungari ja Bulgaaria vägede pealetung. Väike Serbia armee, keda toetas rahvas, pani oma paremaid sõjamehi kaotades kangelaslikult vastu, kuid rõhuti puruks vastase poolt, kes oli temast mitu korda üle nii arvuliselt kui ka tehnika poolest. Venemaa, kes ei olnud sel hetkel veel toibunud kaotustest,

ei saanud Serbiale otsest abi anda. Inglismaa ja Prantsusmaa aga jäid hiljaks — nende väed tungisid Balkani poolsaarele alles siis, kui Serbia armee oli juba puruks löödud. Pealegi ei olnud Inglise-Prantsuse vägede arvuline suurus piisav aktiivsete sõjaliste operatsioonide jaoks. Nad moodustasid Balkani rinde (vt. sedasama värvilist kaarti), kus kuni 1918. aasta keskpaigani sõjategevust peaaegu ei toimunud. Serbia armee riismed põgenesid üle Albaania mägede Aadria mere rannikule, kust nad evakueeriti Inglise laevadel Korfu saarele.

Verduni lahing. Suutmata 1915. aastal likvideerida Vene rinnet, aktiveeris Saksa väejuhatuse 1916. aastal uuesti oma tegevust läänes. Veebruaril lõpus alustasid sakslased pealetungi tugevasti kindlustatud Verduni kindluse vastu (vt. skeemi lk. 255), millele toetus üks Prantsuse vägede tähtsamaid rindelõike. Sakslased lootsid seal otsustavalt lüüa Prantsusmaad.

Sõjategevus Idarindel 1915. a.

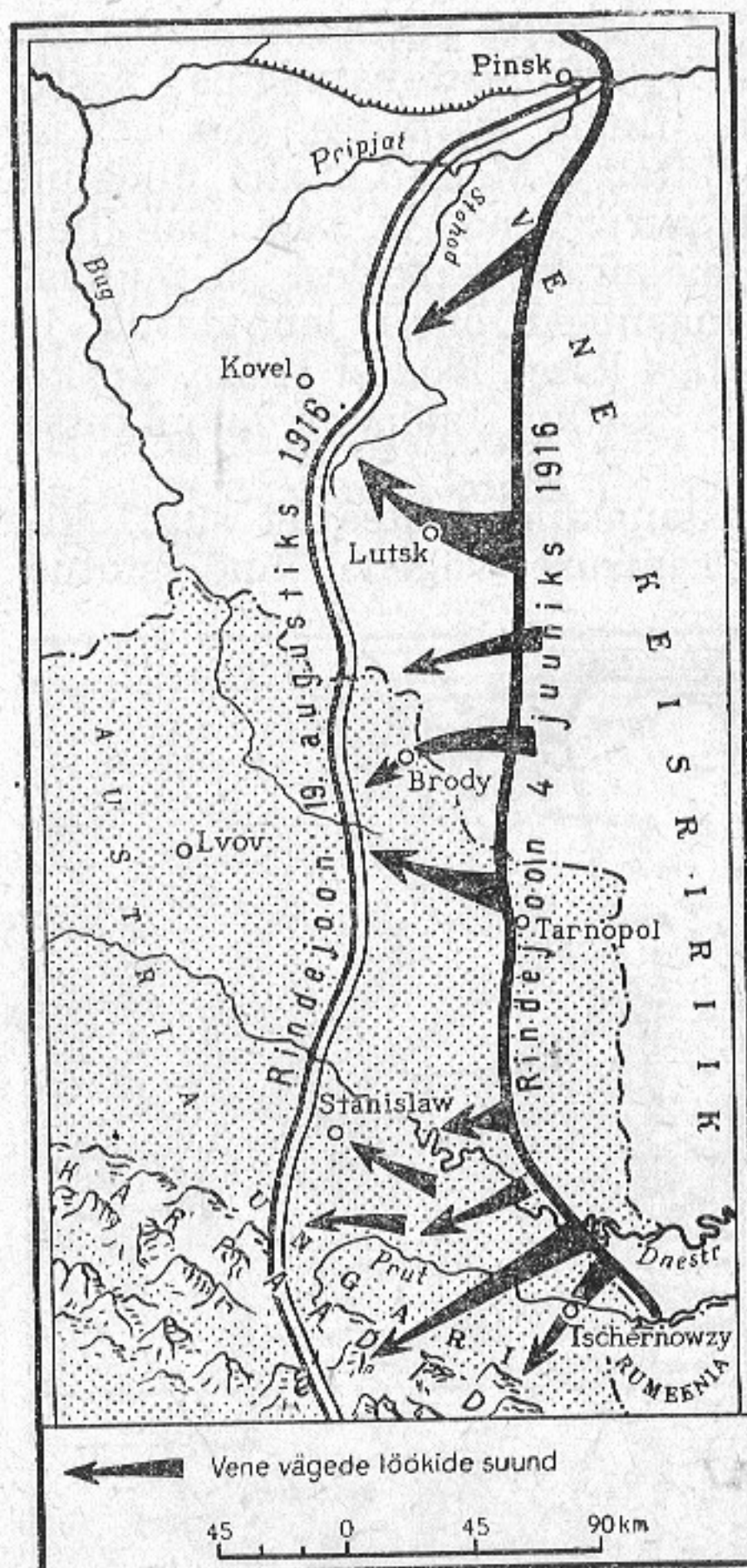
21. veebruaril avasid Saksa väed Verduni pihta marulise tule. See ennenägematult jõuline suurtükiteetvalmistus kestis üheksa tundi. Prantsuse kirjanik Henri Barbusse, kes sellest lahingust sõdurina osa võttis, kirjutab: «Metsad maha niidetud nagu viljapõllud, kõik varjendid purustatud ja segi paisatud, isegi need, mis olid kaitstud kolmekordse palkidest ja mullast laega, kõik ristteed rahesajus, maanteed õhku lennutatud ja pikkadeks kühmudeks muudetud, täis lõmmilöödud voore, upakil kahureid, üksteise sisse pekstud ja justkui labidaga hunnikusse aetud laipu.»

Aga kui Saksa jalavägi läks rünnakule, lootes, et suurtükituli on hävitanud kõik elava Prantsuse vägede kindlustatud positsioonidel, kohtas ta oma üllatuseks prantslaste intensiivset tuld. Ikka ja jälle asusid sakslased rünnakule. Nad alustasid äärmiselt tugeva suurtükiteetvalmistusega Prantsuse positsioonide pihta. Jälle sööstis saksa sõdurid maruliste rünnakutele. Pärast mitu kuud kestnud veriseid lahinguid läks sakslastel korda vaid vähe edasi liikuda. Vaatamata määratu suurtele kaotustele, ei suutnud nad Verduni vallutada ega Prantsuse rindest läbi murda.

Vene armee pealetung 1916. a. suvel. Kui lahing Verduni all oli täies hoos, nõudis Prantsuse väejuhatuse jälle Venemaalt abi. Vene armeed kindral Brussilovi juhatusel valmistasid hoolikalt ette pealetungi laial, 400 km pikkusel rindel Pripjatist kuni Rumeenia piirini. 4. juunil, pärast enneolematult võimsat suurtükiteetvalmistust, asusid nad pealetungile. Austria rinne murti läbi ida pool Lutskit (vt. skeemi lk. 256). Austria-Ungari armee oli katastroofi äärel. Vene väed vallutasid

Sõjategevus Läänerindel 1915.—1917. a.

«Brussilovi läbimurre» 1916. aasta juunis-augustis.

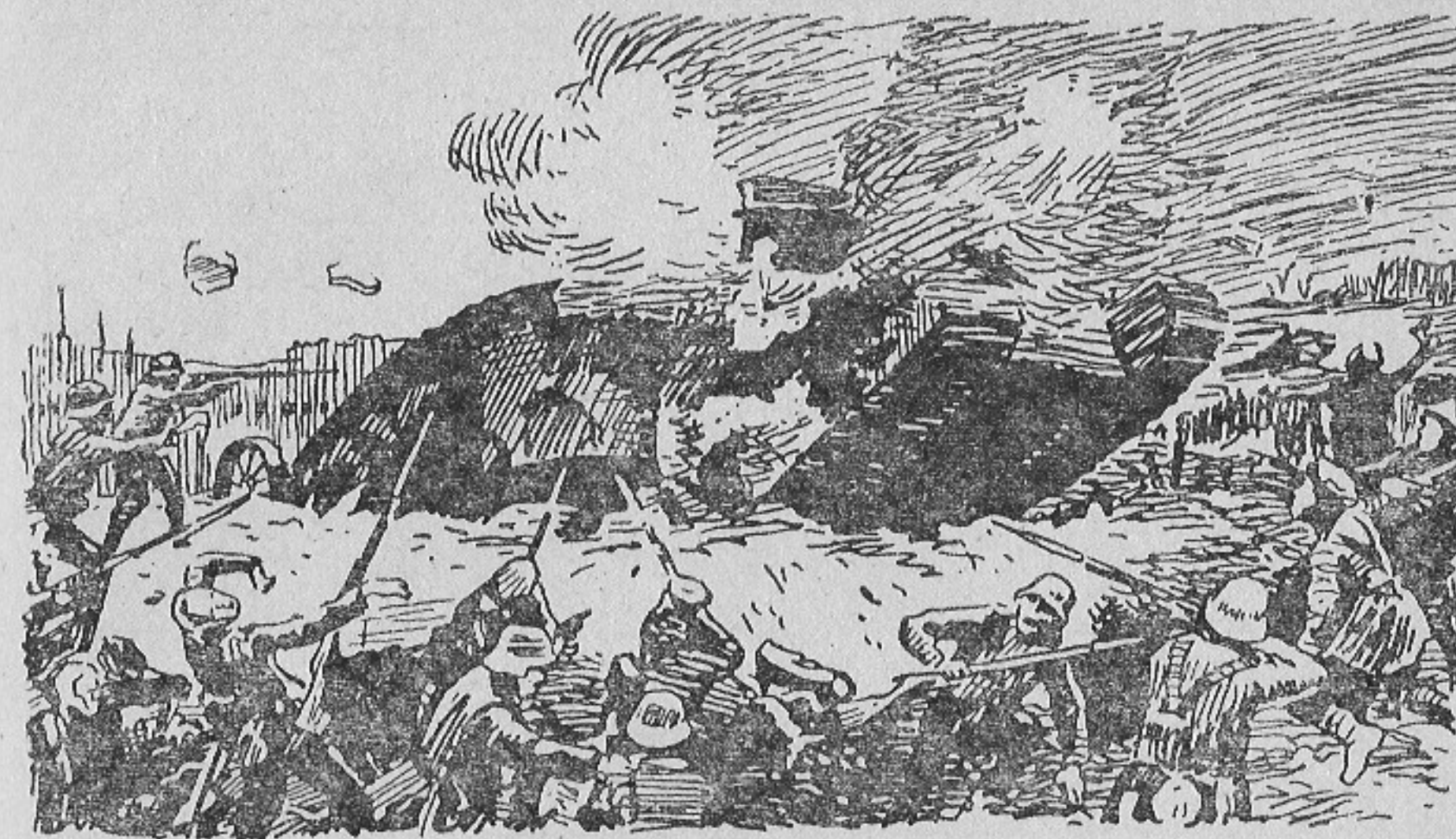
tuli kiiresti abi anda uuele liitlasele ja veelgi pikendada selletagi tohutu pikka Idarinnet 500 km võrra — Dnestrist kuni Musta mereni (vt. värvilist kaarti).

Verduni lahingu lõpp. Vene vägede operatsioonide tagajärjel Idarindel nõrgenesid tunduvalt sakslaste rünnakud Verduni vastu. Verduni lahing, mis kestis vaheaegadega 1916. aasta veebruarist kuni detsembrini, lõppes tulemusteta. Mõlemad pooled kandsid kohutavaid kaotusi — ligi 950 000 meest surmasaanutena, haavatutena ja vangilangenutena. Lahing on läinud ajalukku «Verduni hakkmasina» õudse nime all.

uesti suure osa Galiitsiast ja Bukoviina (vt. sedasama skeemi). Kuid augusti keskel olid nad sunnitud pealetungi seisma jätma, sest lõppes laskemoon. Siiski oli rinde läbimurdmisel oma tähtsus: sakslased olid sunnitud paiskama osa oma vägesid itta ja tunduvalt nõrgendama survet Verduni all.

Rumeenia sõttaastumine. XIX sajandi 80-ndaist aastast peale kuulus Rumeenia liitu Saksamaa ja Austria-Ungariga. Sõja alguses lubas Vene valitsus Rumeeniale Austria-Ungarile kuuluvad maa-alad, mis olid asustatud rumeenlastega. Selle eest kohustus Rumeenia Saksamaa poolel mitte sõtta astuma ja säilitama sõbralikku neutraliteeti Venemaa suhtes.

Pärast Vene vägede edusamme 1916. a. suvel Lutski all kuulutasid Rumeenia valitsejad, lootes kiiret võitu, Austria-Ungarile sõja. Kuid juhtus see, mida Vene väejuhatuse oli algusest peale kartnud. Rumeenia armee sai lüüa. Peaaegu kogu Rumeenia, kaasa arvatud pealinn Bukarest, okupeeriti vastase poolt. Vene armeel

Esimesed tankid Arrasi juures 1916. a.

Somme'i lahing. Selleks et veelgi nõrgendada sakslaste survet Verdunile, otsustasid Inglise ja Prantsuse väejuhatused alustada pealetungi teises rindelõigis — Somme'i jõe ääres (vt. skeemi lk. 255). Nad kasutasid asjaolu, et osa Saksa vägesid oli ka sellest rindelõigust paisatud Vene rindele.

Pealetung algas juulis ja kestis vaheaegadega kuni novembri lõpuni. Liitlaste käsutuses oli arvuline ülekaal ja ülekaal tulejõus. Seitse päeva kestnud suurtükitule jooksul paiskasid prantslased rinde igale meetrile ligi tonni metalli.

Somme'i lahingus kasutasid inglased ja prantslased 1916. a. septembris esmakordselt ajaloos tanke. Sellest hoolimata ei suutnud liitlased vastase kaitseliine kogu sügavuses läbi murda, nii nagu sakslastel ei olnud see korda läinud Verduni all.

Somme'i lahing ei toonud põhjalikke muutusi olukorda rindel, kuid kaotused olid seal suuremad kui Verduni all — kummalgi poolel kokku 1 300 000 meest. Kuid Somme'i lahingu tähtsus seisab selles, et siin oli Inglise-Prantsuse sõjatehnika esmakordselt Saksa omaga mitte ainult võrdne, vaid isegi ületas selle. See oli esimeseks tundemärgiks Saksamaa algavast majanduslikust ja sõjalisest väljakurnatusest.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. MÜRSKUDE JA PADRUNITE NÄLG VENE ARMEES.
(Kindral Januškevitši kirjadest sõjaminister Suhhomlinovile
6. dets. 1914. a. ja 27. mail 1915. a.)

Tean, et tekitan Teile oma halisemisega sekeldusi ja muret, kuid mis parata. Juuksed tõusevad püsti mõtte juures, et padrunite ja vintpüsside puudumise tõttu tuleb Wilhelmile alistuda... Mida vähem on padruneid, seda suuremad on kaotused... Kui saaks lisaks otsekohe tuhandet 150—250, siis võiks 1—1½ nädalaga vastase tagasi lüüa ja ühekorraga olukorra pereinemeheks saada...

«Krasnõi arhiv», II kd., 1922, lk. 143—144 (vene keeles).

Eile lasksid sakslased ühe polgu lõigus välja 3000 rasket mürskul! Tegid kõik maatasa. Meie poolelt aga lasti välja vaevalt 100...

«Krasnõi arhiv», III kd., 1923, lk. 66 (vene keeles).

2. LLOYD GEORGE VENE VÄGEDE TAGANEMISE
PÕHJUSTEST 1915. AASTAL JA LIITLASTE KURITEGE-
LIKUST SUHTUMISEST VENE ARMEE VAJADUSTESSE

Läänerindel me kiitlesime sellega, et meil läks korda võtta vaenlaselt kahe-kolme kilomeetri pikkune ja ühe kilomeetri sügavune territoorium. 1915. aastal me saavutasime mitu sellelaadilist võitu... Sama aja jooksul tõrjusid sakslased Idarindel Vene armeesid viiesaja miili pikkusel rindel üheksakümne kuni kolmesaja miili kaugusele nende esialgsetest positsioonidest. Siin oli tähtis iga mürsk... Sakslased vallutasid rohkem linnu ja maakondi kui meie külasid ja mürskudest ülesküntud põlde.

1915. a. suur taganemine, kui Vene armeed tõrjuti korratuses ja enneolematute kaotustega Poolast ja Baltimaadest kuni Riiani, on seletatav ainult sellega, et venelastel oli puudus suurtükkidest, vintpüssidest ja mürskudest...

Inglise ja prantsuse kindralid ei olnud õppinud mõistma, et võit sakslaste üle Poolas oleks tähendanud Prantsusmaale ja Belgiale suuremat toetust kui prantslaste tähtsusetu edasiliikumine Champagne'is või isegi mõne künga vallutamine Flandrias...

Vapruse ja vastupidavuse poolest ei olnud vene sõduriga võrdset ei liitlaste ega vaenlaste hulgas. Kuid Vene armee sõjavarustus suurtükkide, vintpüsside, kuulipildujate, mürskude ja transpordivahendite osas oli kehvem kui kõigil teistel...

D. Lloyd George, Sõjamälestused, I—II kd., Moskva, 1934, lk. 305, 317—318 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kontuurkaartidel: a) märkige Idarinne 1915. aasta alguseks ja lõpuks; b) viirutage vastavat värvi pliatsiga maad, kes olid tõmmatud sõtta 1916. aasta lõpuks.

2. Tõestage § 42 ja § 43 materjali põhjal, et Venemaa andis kogu aeg suurt abi oma liitlastele, ja selgitage, kuidas see mõjus sõja käigule tervikuna.

3. Jätkake tabeli «Esimene maailmasõda» täitmist.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

- 1915 — Vene armee taganemine; üleminek positsioonisõjale Idarindel. Bulgaaria sõttaastumine Saksamaa poolel. Nelikliidu moodustamine. Serbia lüüasaamine.
1916 — Verduni lahing. «Brussilovi läbimurd». Rumeenia sõttaastumine Antandi poolel. Somme'i lahing.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

1. Tuletage meelde kapitalistliku monopoli, finantskapitali ja finantsoligarhia definitsioonid.
2. Missugused olid bolševike loosungid suhtumisest imperialistlikusse sõjasse? Nimetage dokument, kus need loosungid esitatakse.

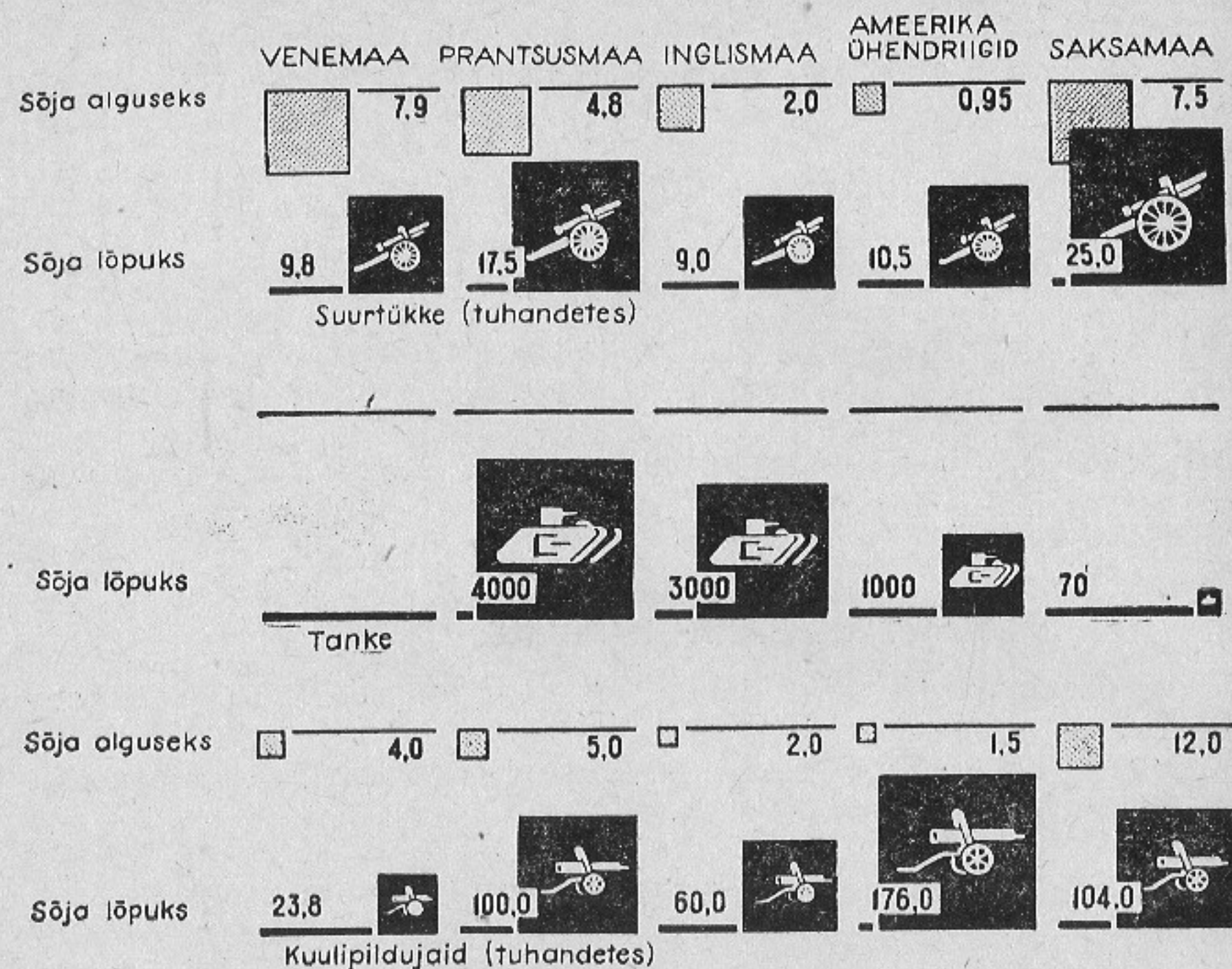
§ 44. REVOLUTSIOONILISE KRIISI KÜPSEMINE EUROOPAS.

Kodanluse kasumite tohtu suurenemine sõja ajal. Kapitalistid on sõdadest alati kasu saanud. Mida kallimaks läks sõda riigile maksma, seda suuremad olid kaupmeeste, pankurite ja töösturite tulud. Kuid sõjatehnika arenemisega kasvas pidevalt sõdade maksumus. Prantsuse-Preisi sõja ajal kulutas Saksamaa iga päev 7,8 miljonit marka ja Prantsusmaa 8,3 miljonit marka, kuid Esimene maailmasõja ajal olid need kulutused Saksamaa jaoks 146 miljonit marka ja Prantsusmaa jaoks 120 miljonit marka.

Esimene maailmasõda nõudis koletut materiaalse vahendite kulutamist: sadu miljoneid mürske, kümneid miljardeid padruneid, tohtu suurel hulgal lõhkeaineid, miljoneid tonne terast, selleks et asendada hävitatud suurtükke, mürske, kuulipildujaid ja vintpüss.

Kapitalistid arutlesid küüniliselt: «Sõda on kohutav asi, kuid kohutavalt tulus asi.» Kõigis maades teenisid nad sõjalistelt hantgetelt kolossaalseid summasid. Näiteks Kruppi puhastulu moodustas 1913. aastal 40 miljonit marka, kuid 1914. aastal ulatus juba 86 miljoni margani. Keemiatööstuse ettevõtete sissetulekud sõdivates maades kasvasid sõja kestel kolme-neljakordseks. Mõisnikud ja kulakud rikastusid sõja ajal spekulatsioonist toiduainetega.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi kujunemine. Monopolide ja finantsoligarhia ülevõimu kehtestamisega kapitalistlike maade majanduslikus ja poliitilises elus kujunes riigiaparaadi ja suurkapitalistide koondiste vahel tihe side.

PEAMISTE SÕJAST OSAVÕTJATE RELVASTUS.

1914.—1918. a. sõja ajal tugevnes üha rikastuvate kapitalistlike monopolide poliitiline võim veelgi. Riigiaparaat ja monopolistlikud koondised kasvasid veelgi tihedamalt kokku.

Kõige suuremad kapitalistid avaldasid mõju riigiaparaadi kõigile lülile. Ilma juhtivate tööstus- ja finantstegelasteta ei otsustatud ühtki poliitilist küsimust.

Esimese maailmasõja ajal kiirenes monopolistliku kapitalismi ülekasvamine riiklik-monopolistlikuks kapitalismiks. Niisuguse ülekasvamise tundemärke esines varemgi. «Monopolide kujunemine ja kasv toob enesega kaasa selle, et riik hakkab finantsoligarhia huvides otseselt vahele segama kapitalistliku taastootmise protsessi. Finantsoligarhia huvides rakendab kodanlik riik mitmesuguseid reguleerimisabinõusid, riigistab üksikud majandusharud.»¹

Tööraha ekspluateerimise ja viletsuse suurenemine. Tuues kodanlusele ja mõisnikele tohtu suuri sissetulekuid, halvendas sõda tunduvalt töörahva olukorda.

Sotsiaaldemokraatia parempoolsete liidrite reetmine võimaldas

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn, 1965, lk. 24.

sõdivate maade valitsustel likvideerida paljud töölisklassi saavutused, mis nad olid kätte võitnud hulk aastaid kestnud visa võitlusega.

Saksamaal kehtestati meestele 16. kuni 60. eluaastani üldine töökohustus, mida V. I. Lenin nimetas «sõjaliseks sunnitööks tööliste jaoks». Inglismaal keelati streigid. Vabrikutes ja tehastes hakati veel laialdasemalt kui varem rakendama naiste ja alaealiste tööd, kusjuures nende palk oli tunduvalt madalam kui meestel. Kõigi maade kapitalistid kasutasid sõjaaja tingimusi tööliste ekspluateerimise äärmiseks tugevdamiseks.

Halvenes elanikkonna varustamine toiduainetega. Alguses Saksamaal, hiljem ka teistes maades tuli kehtestada toiduainete ja laiatarbe-tööstuskaupade normeerimine. Neid hakati elanikkonnale müüma eriliste kaartide järgi. 1916. aastal oli nende kaartide järgi saadav toiduainetenorm Saksamaal kolm korda väiksem tarbimisest. Töölised ja nende perekonnad olid näljas. Rikkad inimesed aga võisid igalt poolt osta lisatoiduaineid üleskrüvitud spekulatiivsete hindadega. Kuid tõusid ka ametlikud hinnad, millega toiduaineid, riietusi ja jalatseid müüdi kaartide järgi. Palga tõus jäi hindade kasvust maha. Samal ajal suurendati elanikkonnalt võetavaid makse.

Tunduvalt halvenes ka talupoegade olukord. Suurem osa täiskasvanud meestest oli mobiliseeritud rindele. Rekviireeriti hobuseid. Talupoja majapidamine jäi ilma töö- ja veojõuta. Saagid vähenesid. Võimud võtsid talupoegadelt toiduaineid sõjaväe jaoks, jättes neile vaid kõige hädavajalikuma. Toiduainete varjamise eest karistati karmilt. Prantsusmaal kehtestati seadus, mis andis kohalikele võimudele õiguse võtta talupoegadelt ära ülesharimata maatükid ja anda need rikastele peremeestele, kellel oli võimalusi nende harimiseks.

Revolutsioonilise kriisi valmimine sõdivates maades. Hoolimata sõjaaja karmidest seadustest ja oportunistide poolt välja kuulutatud «kodurahu» loosungist, jätkasid töölised ka sõja ajal klassivõitlust. Kõigis sõdivates maades arenes juba 1915. aastal streigiliikumine. Sageli kaasnesid streikidega demonstratsioonid. Nii näiteks kandsid demonstrandid Berliinis 30. novembril 1915. a. Riigipäevahoonest möödudes loosungeid: «Maha sõda!», «Me tahame rahu!», «Me oleme näljas!»

1916. aastal muutus tööliste meeleolu kõikjal veel revolutsioonilisemaks. Streigid saenesid tunduvalt. Esimesel mail korraldati Berliinis ja teistes suurtes Saksamaa linnades sõjavastaseid demonstratsioone. Prantsusmaal oli 1916. aastal kolm korda rohkem streike kui 1915. aastal. Inglismaal nõudsid streikijad töölistekontrolli kodanluse kasumite üle ning sõja- ja söetööstuse natsionaliseerimist.

Kasutades sõda, lükkas Inglise valitsus edasi 1914. aastal Iirimaa omavalitsuse (*home rule*) kohta vastuvõetud seaduse

(vt. § 15) ellurakendamise. 1916. aasta aprillis organiseerisid iiri patrioodid Dublinis ülestõusu. Nad vallutasid linna ja kuulutasid välja Iiri vabariigi. Terve nädala pidasid ülestõusnud meeleheitlikult lahinguid Inglise vägedega. Viimaks murti ülestõusnute jõud. Inglased korraldasid arveteõienduse Iirimaa vabaduse eest võitlejatega. Inglise valitsus hukkas 15 ülestõusu juhti.

Rahvahulkade olukorra halvenemise ja eriti kodanluse diktaatuuri jõhkrate vormide tagajärjel teravnesid Esimese maailmasõja ajal tunduvalt vastuolud kodanluse ja proletariaadi vahel. Hoolimata kõigist politseilikest abinõudest, tugevnes tööliisklassi võitlus rõhujate vastu. Sõdivate maade siseelu sündmused andsid tunnistust sellest, et kõikjal valmib revolutsiooniline kriis.

Bolševike võitlus III, Kommunistliku Internatsionaali loomise eest. Hoolimata revolutsioonilise tööliiskumise tõusust, jätkasid sotsiaalšovinistid oma reeturlikku tegevust. Kõikjal, kus nad suutsid, keelitasid nad töölisi loobuma võitlusest ja eriti revolutsioonilistest väljaastumistest. Sotsiaalreeturid aitasid kapitalistidel ja võimudel likvideerida streike.

Bolševike partei eesotsas V. I. Leniniga jätkas endiselt järjekindlat revolutsioonilist võitlust imperialistliku sõja ja iga liiki oportunistide reeturlikkuse vastu. Bolševikud tegid revolutsioonilist propagandat sõdurite, tööliste ja talupoegade hulgas. Lenin püüdis internatsionaliste ühte koondada. Eri maade sotsialistlikus liikumises hakkasid eralduma voolud, kes seisis internatsionalistlikel positsioonidel ja seadsid oma ülesandeks võitluse sõja vastu, šovinistliku propaganda mürgi vastu.

Imperialistliku sõja vastu astusid välja «kitsad» sotsialistid Bulgaarias eesotsas D. Blagojevi ja G. Dimitroviga, pahempoolsed Saksa sotsiaaldemokraatias K. Liebkehti, R. Luxemburgi, C. Zetkini ja F. Mehringi juhtimisel. Ameerika Ühendriikide Sotsialistlikus Parteis astus sõja vastu välja Eugene Debs. Õigetele positsioonidel seisis Serbia Sotsiaaldemokraatlik Partei. Bolševikke toetasid täielikult Poola ja Leedu Sotsiaaldemokraatliku Partei juhid.

Saksamaal oli Karl Liebkecht ainuke Riigipäeva saadik, kes hääletas krediitide vastu sõja pidamiseks. Riigipäeva kõnetoolilt kutsus ta Saksamaa proletariaati üles pöörama relvad oma klassivaenlaste vastu Saksamaal endal. Pahempoolsed tegid tööliste hulgas illegaalset revolutsioonilist propagandat. 1916. aastal korraldasid nad oma poolehoidjate konverentsi, kuhu tuli osavõtjaid mitmest linnast. Sellel konverentsil võtsid pahempoolsed sotsiaaldemokraadid oma rühmituse nimeks «Spartakus». Samal aastal läks «Spartakus» üle agitatsioonilt aktiivsele võitlustegevusele: ta juhtis streike, korraldas tööliste demonstratsioone ja teisi väljaastumisi, koondas revolutsioonilisi elemente Saksamaal.

Saksa pahempoolsed võitlesid mehiselt imperialistliku sõja ja «kodurahu» jutlustamise vastu. Kuid nad ei olnud täiesti järje-

Karl Liebknecht kõneleb «Spartakuse» rühma miitingul 1916. a. algul.

kindlad revolutsionäärid: nad ei löönud kaua aega lahku oportunistidest ja kõhklesid vastu võtmast bolševistlikku loosungit imperialistliku sõja muutmiseks kodusõjaks. V. I. Lenin toetas energiliselt saksa pahempoolseid. Ta ütles, et nad «...võitlevad oma sotsiaalšovinistide vastu otsustavalt, kindlalt ja siiralt...» Samal ajal kritiseeris Lenin karmilt nende vigu.

Saksa valitsus heitis pahempoolsete sotsiaaldemokraatide juhid Rosa Luxemburgi ja Karl Liebknehti vanglasse.

1915. a. septembri alguses kutsuti Šveitsis Zimmerwaldi küla-keses (vt. värvilist kaarti) kokku sotsialistide-internatsionalistide — sotsiaalšovinismi vastaste rahvusvaheline konverents, millest võttis osa kokku 38 delegaati 11 Euroopa maalt. Kaugeltki mitte kõik nad ei asunud järjekindlalt revolutsioonilistel positsioonidel. Siiski koondas Lenin sellel konverentsil kokku revolutsiooniliste internatsionalistide rühma, kes alustas võitlust konverentsi kõhkleva enamuse vastu. See rühm sai *Zimmerwaldi pahempoolse rühma* nimetuse (vt. dokumenti).

Zimmerwaldi pahempoolse rühma ümber hakkasid organiseeruma revolutsioonilised elemendid eri maades. 1916. a. kevadel kutsuti Šveitsis Kienthali külas kokku teine sotsialistide-internatsionalistide rahvusvaheline konverents. Zimmerwaldi pahempoolne rühm oli tunduvalt tugevnenud.

V. I. Lenini poolt juhitava Zimmerwaldi pahempoolse rühma moodustamine bolševike poolt oli suureks sammuks teel III, Kommunistliku Internatsionaali loomisele.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

ZIMMERWALDI PAHEMPOOLSE RÜHMA RESOLUTSIOONI PROJEKTIST.

(Projekti on kirjutanud V. I. Lenin. Tagasi lükatud Zimmerwaldi konverentsi tsentristliku enamuse poolt.)

Kaasaegse sõja on tekitanud imperialism...

Sõdivate riikide mõlema rühma poolt on see sõda orjapidajate sõda orjuse säilitamise ja kindlustamise eest: asumaade ümberjaotamise eest, «õiguse» eest rõhuda võõraid rahvusi, suurriikliku kapitali privileegide ja monopolide eest, palgaorjuse igavese jäädvustamise eest eri maade tööliste lõhestamise ja nende reaktsioonilise mahasurumise abil. Sellepärast on jutud «isamaa kaitsmisest» mõlema sõdiva rühma poolt rahva petmine kodanluse poolt. Ei ühegi ükskõik millise rühma võit ega status quo¹ juurde tagasipöördumine ei suuda kaitsta ei maailma rahvuste enamuse vabadust imperialistliku rõhumise eest, mida teostab käputäis suurriike, ega tagada töölisklassile isegi tema praegusi tagasihoidlikke kultuurisaavutusi. Suhteliselt rahuliku kapitalismi ajastu on tagasipöördumatult möödunud. Imperialism toob töölisklassile klassivõitluse, viletsuse, tööpuuduse, elukalliduse, trustide ikke ja militarismi ennekuulmatu teravnemise, poliitilise reaktsiooni, mis tõstab pead kõigis, isegi kõige vabamates maades...

Sõjakrediitide poolt hääletamise, valitsusse astumise, Burgfriedeni² jne. poliitika on sotsialismi reetmine. Oportunism, üles kasvatatud möödunud «rahuliku» ajastu tingimuste poolt, on nüüd küps sotsialismist täielikuks lahkulöömiseks ja on saanud proletariaadi vabadusliikumise otseseks vaenlaseks. Töölisklass ei saa saavutada oma maailmaajaloolisi eesmärke, pidades kõige otsustavamalt võitlust avaliku oportunismi ja sotsiaalšovinismiga... nagu ka niihimetatud «tsentrumiga», kes on marksismi positsiooni šovinistidele loovutanud.

...sõda loob revolutsioonilise situatsiooni, tekitab rahvahulkades revolutsioonilisi meeleolusid ja käärimist, tekitab kõikjal proletariaadi parima osa hulgas arusaamise oportunismi hukatuslikkusest ja teravdab võitlust selle vastu... ei hakka sotsialistid petma rahvast lootusega, nagu oleks kiire, vähegi kindel, demokraatlik, rahvuste rõhumist mittevõimaldav rahu, desarmeerimine jne. võimalik ilma praeguste valitsuste revolutsioonilise kukutamisetä. Ainult proletariaadi sotsiaalne revolutsioon avab tee rahule ja rahvuste vabadusele.

Imperialistliku sõjaga algab sotsiaalse revolutsiooni eera. Kõik uusima ajastu objektiivsed tingimused seavad päevakorda proletariaadi massilise revolutsioonilise võitluse. Sotsialistide kohus on mitte keelduda ühestki töölisklassi legaalse võitluse vahendist, allutada need kõik sellele elulisele ja peamisele ülesandele, arendada tööliste revolutsioonilist teadvust, ühendada neid internatsionaalses revolutsioonilises võitluses, toetada ja edendada igasugust revolutsioonilist väljaastumist, püüda rahvastevahelist impe-

¹ endise olukorra.

² kodurahu.

rialistlikku sõda muuta rõhutud klasside kodusõjaks oma rõhujate vastu, sõjaks kapitalistide klassi eksproprieerimise eest, proletariaadi poolt poliitilise võimu kättevõitmise eest, sotsialismi teostamise eest.

V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 310—312.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mis on riiklik-monopolistlik kapitalism? Millised nähtused Esimese maailmasõja aastail annavad tunnistust monopolistliku kapitalismi ülekasvamisest riiklik-monopolistlikuks kapitalismiks?

2. Mispärast halvenes sõjast osavõtvates maades töörahva olukord tunduvalt? Kuidas mõjus see nende maade poliitilisele olukorrale?

3. Õpiku teksti ja dokumendi «Zimmerwaldi pahempoolse rühma resolutsiooni projektist» põhjal näidake, kuidas V. I. Lenin ja bolševikud jätkasid aastail 1915—1916 järjekindlat võitlust oportunistide vastu.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

1915 — Sotsialistide-internatsionalistide Zimmerwaldi konverents. Zimmerwaldi pahempoolse rühma organiseerimine V. I. Lenini poolt.

ETTEVALMISTAV KORDAMINE JÄRGMISEKS PARAGRAHVIKS.

Tuletage meelde fakte Ameerika Ühendriikide agressiivsest välispoliitikast XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses.

§ 45. POLIITILISED SÜNDMUSED JA SÕJATEGEVUS 1917. AASTAL.

Kodanlik-demokraatlik Veebruarirevolutsioon Venemaal. Kõikjal valminud revolutsiooniline kriis võttis eriti teravad vormid Venemaal, kus rahva olukord oli kõige raskem. Tsaarimonarhia ei saanud hakkama sõjaliste ja majanduslike ülesannetega, mis kerkisid riigi ette sõja-aastail. Venemaa osutus imperialistlikus süsteemis kõige nõrgemaks lüliks. Majanduslik laos, nälg ja korralagedus riigiasjades viisid Venemaa vastu revolutsioonile. Tsarismi lüüasaamine rindel kergendas revolutsiooni võitu. 1917. aasta veebruaris (ukj. märtsis) toimus Venemaal kodanlik-demokraatlik revolutsioon: *töölised ja sõdurid, keda innustasid bolševikud, kukutasid tsaariisevalitsuse* (vt. dokumenti 1).

Revolutsioonilise liikumise tugevnemine sõdivates maades. Vene revolutsiooni võidu mõjul tugevnes proletaarne liikumine ka teistes maades, eriti neis, mis sõjast osa võtsid.

1917. aasta aprillis streikis Saksamaal üle 300 000 metallurgia-tehaste töölise. Streikijad esinesid mitte ainult majanduslike, vaid

„Много льтъ етъ тронъ тронелъ,
Но наредъ наредъло и онъ ерзъ-
ерзвалъ етъ.“

Isevalitsuse kukutamine. Karika-
tuur 1917. a.

lutsioonilise vormi töölis- ja rahvuslik vabadusliikumine. Eriti suure ulatuse omandas see Tšehhis. Kogu maal toimusid 1917. aasta kevadel streigid. Töölised astusid välja loosungi all «Elagu Vene revolutsioon!» Augustis tekkisid Brno linnas tööliste kokkupõrked politseiga.

Venemaal toimunud revolutsiooniliste sündmuste mõjul kasvas töölisliikumine ka Antandi maades. Inglise töölised tervitasid tsarismi kukutamist. 1917. a. kevadel veeresid üle Inglismaa sõjatööstuse tööliste massistreigid. 1917. a. 1. mail toimusid esmakordselt kogu sõja vältel üle kogu Inglismaa tormilised demonstratsioonid. Suvel streikisid kaevurid ja laevaehitajad.

Ka prantsuse töölised tervitasid Vene revolutsiooni. Ühel Pariisi tööliste koosolekul vastuvõetud resolutsioonis oli öeldud: «Petrogradis põlema löönud sädemest süttib valgus militarismi poolt orjastatud ülejäänud maailma kohal.» Streikijad ja demonstrandid nõudsid kõige kiiremat rahu sõlmimist. Pariisis ja teistes linnades toimusid kokkupõrked politseiga.

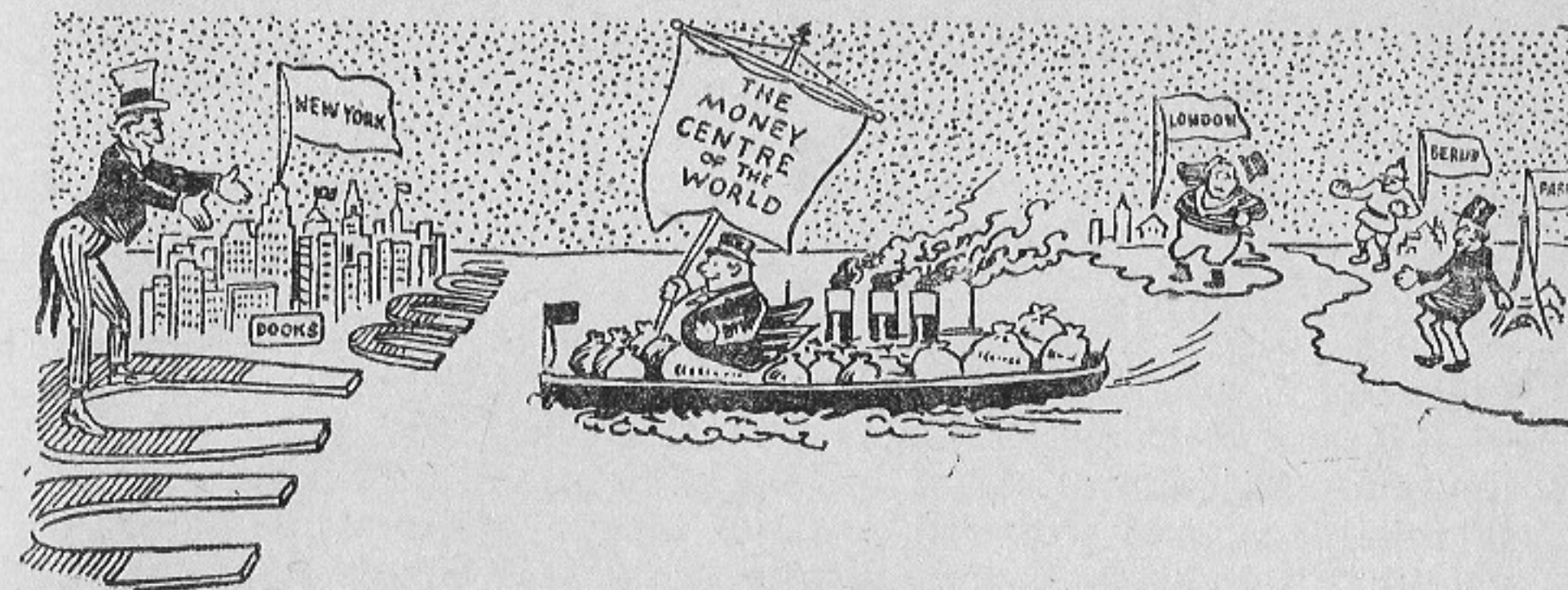
Sõjavastane liikumine tungis Prantsuse armeesse. 1917. aastal haaras see üle saja rindel asuva rügemendi. Terved väeosad keeldusid lahingupositsioonidele asumast. Sõdurid korraldasid meeleavaldusi, kus lauldi «Internatsionaali» ja hüüti: «Maha sõda!» Asi läks kuni ülestõusuni — saanud teada arveteõiendusest tööliste demonstratsiooniga Pariisis, lahkus mitu rügementi, relvad käes, rindelt ja liikus pealinna poole. Kuid nad peatati valitsusele ustavate vägede poolt.

Tugevnes revolutsiooniline liikumine ka itaalia tööliste hulgas. Itaalias toimus üldstreik loosungi all «Tahame teha nagu Vene-

ka poliitiliste nõudmistega: sõja lõpetamine, demokraatlike vabaduste kehtestamine, poliitiliste vangide vabastamine.

Revolutsioonilised meeleolud tungisid vähehaaval ka Saksa keisririigi relvastatud jõudude hulka. Idarindel levis aprillismais Saksa armee sõdurite venenastumise laine vene sõduritega. Revolutsioonilised ideed hakkasid levima Venemaalt Saksamaale. Augustis tõusid üles Saksa sõjalaevastiku madrused (vt. dokumenti 2). Nad olid halvasti organiseeritud ja neil ei olnud sidet töölistega. Ülestõus suruti julmalt maha.

Austria-Ungari territooriumil tugevnes kiiresti ning võttis revolutsioonilise vormi töölis- ja rahvuslik vabadusliikumine.

Ameerika magnetid ja Inglise kuld. Inglise karikatuur. 1915. a.

maal». Torinos toimusid augustis lahingud tööliste ja politsei vahel, algas barrikaadide ehitamine.

Pind kõikus imperialistide jalge all, kuid siiski oli tööliste ja sõdurite revolutsiooniline liikumine kõikjal peale Venemaa mitte küllalt tugev, selleks et viia revolutsiooni lõpule ja lõpetada sõda. Revolutsioonilaine tõusust kohutatud Antandi kodanlus andis oma valitsustele diktaatorlikud volitused. Saksamaal anti kogu võimutäius faktiliselt sõjaväe ülemjuhatause kätte.

Ameerika Ühendriikide sõttaastumine. Ameerika kodanlusele oli sõda Euroopas väga kasulik. Ameerika Ühendriigid varustasid sõdivaid riike relvade, laskemoona, varustuse ja toiduainetega uskumatult kõrgete hindade eest.

Ameerika kapitalistid arvasid, et neil ei tasu enne parajat aega sõtta astuda. Sõja ajal said nad tohutu suuri kasumeid ja koondasid enda kätte üle poole maailma kullavarudest, pumbates seda välja Euroopast tasuks müüdnud relvastuse ja toiduainete eest.

Enne sõda vedasid Euroopa riigid oma kapitale Ameerika Ühendriikidesse. 1914. aastal võlgnesid Ameerika Ühendriigid Euroopa maadele, peamiselt Inglismaale, ligi 6 miljardit dollarit.

Sõja käigus nad mitte üksnes ei tasunud oma võla, vaid krediteerisid omalt poolt Inglismaad, Prantsusmaad ja Itaaliat. Nad laenasid Antandi maadele üle 10 miljardi dollari. Euroopa võlgnikust muutusid Ameerika Ühendriigid võlausaldajaks.

Nelikliidu maad olid mere poolt kindlalt blokeeritud Inglise ja Prantsuse laevastikuga. Seepärast kauplesid Ameerika Ühendriigid peamiselt Antandi maadega. Andnud neile laenuks määratu suuri summasid, hakkasid Ameerika Ühendriikide äri-ringkonnad kartma, et kaotavad Saksamaa võidu korral oma raha.

Ühtlasi ei tahtnud Ameerika imperialism lubada Saksamaa ülevõimu kehtestamist maailmas. Rikastunud sõjaliste han-

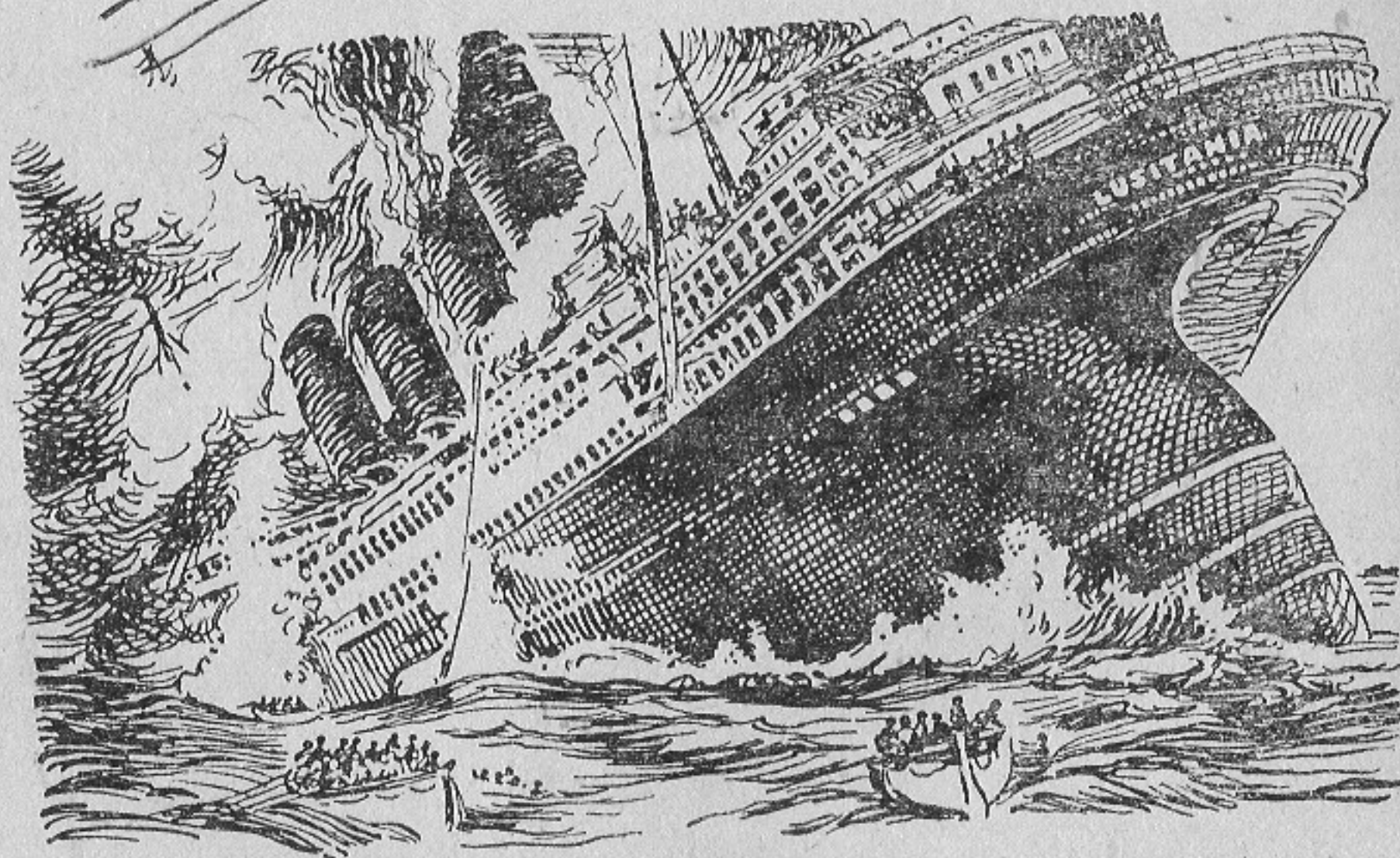
gete läbi, hakkasid Ameerika Ühendriikide monopolistid ise pretendeerima maailmavalitsemisele. Esinedes töösturite ja pankurite koosolekul Detroidis 1916. aasta juulis, ütles president Wilson: «Meil tuleb suurel määral finantseerida kogu maailma, aga see, kes teda finantseerib, peab oskama teda oma arusaamise järgi valitseda.»

Juba 1916. a. keskpaiku hakkasid Ameerika Ühendriikides üha tugevamini kõlama hääled sõttaastumise poolt Saksamaa vastu.

Saksamaa teatas, et alates 1. veebruarist 1917. a. hakkab ta uputama mitte ainult sõdivate, vaid ka neutraalsete riikide kauba- ja reisilaevu, mis sõidavad Antandi maade sadamatesse. Saksa väejuhatuse lootis halastamatu allveesõja abil teostada Inglismaa ja Prantsusmaa blokaadi, jätta nad ilma Ameerika Ühendriikide abist ja asumaadest tulevatest hangetest.

Kaubalaevade hukkumine tekitas suurt kahju mitte ainult Antandile, vaid ka ameerika kapitalistidele. Ameerika Ühendriikide valitsus otsustas kasutada mitme Ameerika laeva uputamist ettekäändena sõja kuulutamiseks Saksamaale.

Veebruarirevolutsioon Venemaal kiirendas Ameerika Ühendriikide sõttaastumist. Ameerika valitsevad ringkonnad kartsid Antandi nõrgenemist Venemaa võimaliku imperialistlikust sõjast väljaastumise ja Vene revolutsiooni mõju tõttu teistele maadele. 1917. aasta aprillis kuulutasid Ameerika Ühendriigid Saksamaale sõja.

Suure reisiauriku «Lusitania» hukkumine 1915. a.

Sõjategevus 1917. aastal. Antandi riikide väejuhatuse poolt 1917. a. kevadeks planeeritud üheaegset üldpealetungi kõigil rinnetel ei toimunud. Aprillis võttis Inglise-Prantsuse ühendatud väejuhatuse ette pealetungi Reimsi piirkonnas (vt. skeemi lk. 255). Ent pärast seitse nädalat kestnud raskeid lahinguid jooksis see ummikusse.

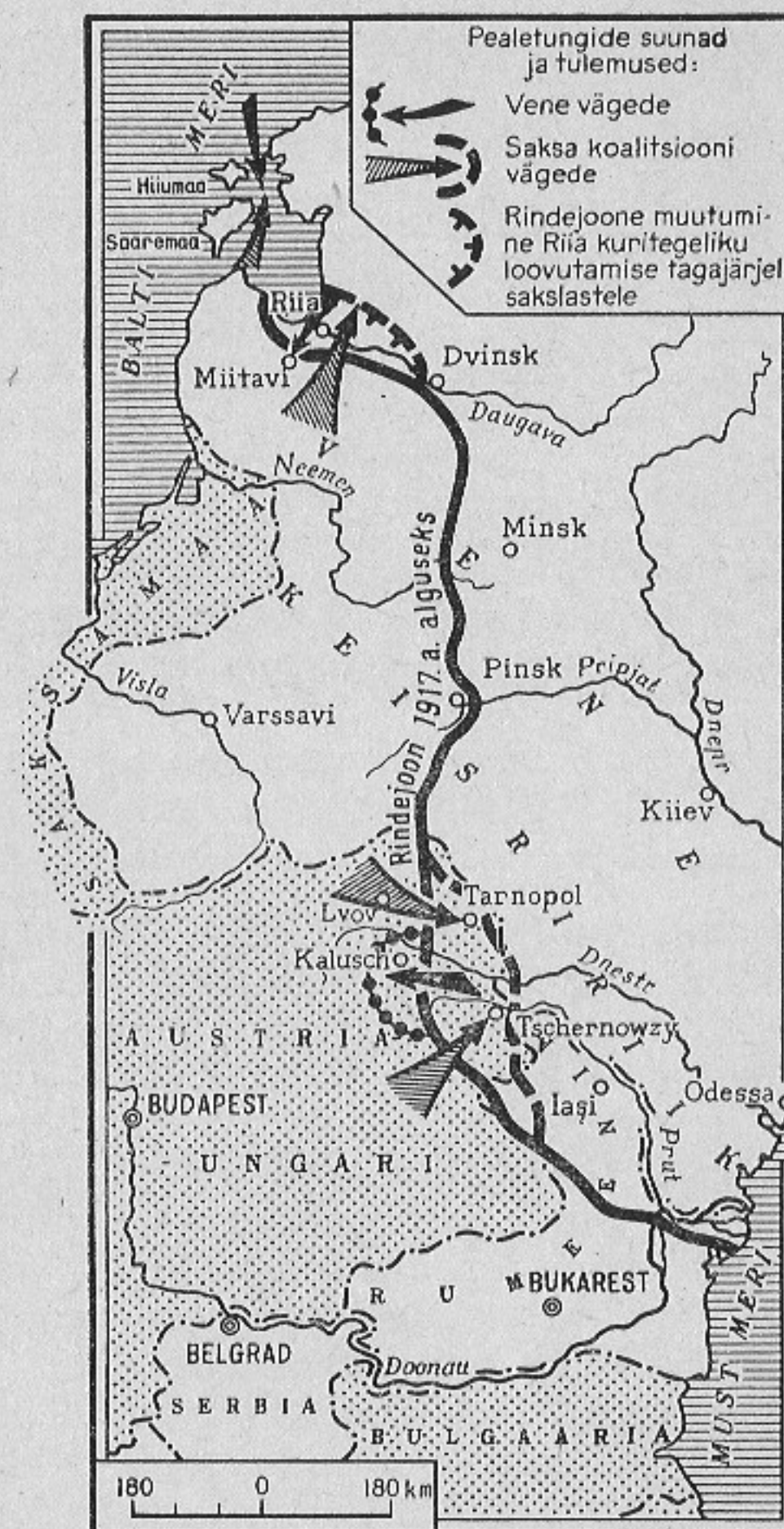
Nagu varemgi, nõudsid liitlased Venemaalt laialdast pealetungi Saksa jõudude äratõmbamiseks itta. See nõudmine langes kokku vene kodanluse püüdega juhtida rindel saavutatud edu abil rahvahulga eemale revolutsioonilisest võitlusest. Vene pealetung algas juulis (ukj.) Lvovi suunas. Saksa väejuhatuse oli jälle sunnitud paiskama suuri jõudusid läänest Idarindele.

Kuid vene sõdurid ei tahtnud sõdida oma ja inglise-prantsuse imperialistide huvide eest. Vene vägede pealetungil ei olnud edu (vt. skeemi käesoleval leheküljel).

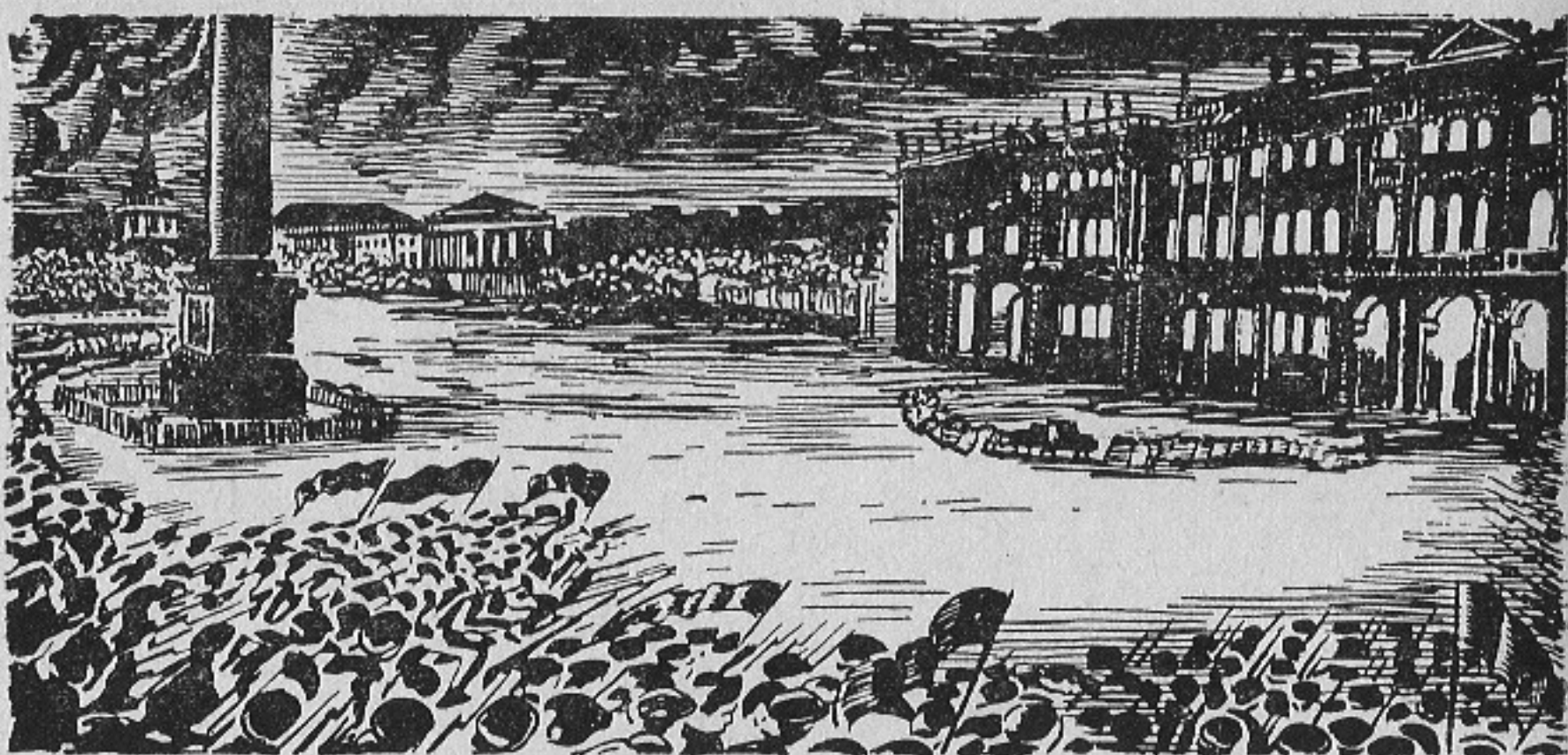
Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon. «7. novembril (25. oktoobril) 1917 võitis Venemaal bolševike partei ja suure Lenini poolt juhitud tööliste ja talupoegade, soldatite ja madruste relvastatud ülestõusu tulemusel sotsialistlik revolutsioon.

Töötajad kukutasid mõisnike ja kapitalistide võimu, purustasid ekspluataatorliku korra. Võimu võttis enda kätte tööliklass liidus töötava talurahvaga.¹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon seadis sisse proletariaadi diktatuuri, lõi uut tüüpi riigi — Nõukogude sotsialistliku riigi, uut tüüpi demokraatia — sotsialistliku

¹ 50 aastat Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni. NLKP Keskkomitee pleenumi otsus. NLKP Keskkomitee teesid, Tallinn, 1967, lk. 5.

Sõjategevuse tulemused Idarindel 1917. aasta suvel.

Talvepalee vallutamine.

demokraatia, demokraatia töörahva jaoks. Oktoobrerevolutsioon tõi meie kodumaa sotsialismi ja kommunismi tee.

Suurel Sotsialistlikul Oktoobrerevolutsioonil Venemaal oli maailmaajalooline tähtsus. Ta kõigutas alusteni kapitalismi. Ajaloos esimese sotsialistliku riigi loomisega tehti lõpp kapitalismi jagamatule valitsemisele. Sellega Oktoobrerevolutsioon avas uue ajastu inimkonna ajaloos — kapitalismi hukkumise ja kommunismi võidulepääsu ajastu kogu maailmas.

Nõukogude Venemaa revolutsiooniline väljumine sõjast. «Suur Sotsialistlik Oktoobrerevolutsioon kiskus meie maa välja verise imperialistliku sõja keerisest.»¹

Nõukogude võimu esimene dekreet oli rahudekreet. Meie maa kutsus üles kõiki sõdivaid maid lõpetama otsekohe sõda ja alustama vaherahuläbirääkimisi. Mitte ükski Antandi maadest ei vastanud sellele üleskutsele. Läbirääkimisi alustasid Saksamaa ja tema liitlased, kes soovisid juba ammu vabaneda sõjast kahel rindel. 15. detsembril 1917. a. sõlmiti Bresti vaherahu ja algasid rahuläbirääkimised.

Saksa imperialistid kasutasid ära Nõukogude valitsuse püüet päästa maa imperialistlikust sõjast ja sundisid Nõukogude Venemaale peale röövelliku Bresti rahu².

Revolutsioonilise ja rahvusliku vabadusliikumise kasv. Suur Sotsialistlik Oktoobrerevolutsioon avaldas revolutsioonilisele liikumisele kõigis maailma maades veel tugevamat mõju kui Veeb-

¹ 50 aastat Suurt Sotsialistlikku Oktoobrerevolutsiooni. NLKP Keskkomitee pleenumi otsus. NLKP Keskkomitee teesid, Tallinn, 1967, lk. 9.

² Bresti rahulepingu sõlmimise ajalugu ja sisu õpitakse üksikasjaliselt X klassi NSV Liidu ajaloo kursuses.

ruarirevolutsioon. Kapitalistlikes maades toimusid üha uued töörahva revolutsioonilised väljaastumised.

Saksamaa ja Austria-Ungari töölised astusid 1918. aasta jaanuaris välja Nõukogude Venemaale esitatud raskete rahutingimuste vastu. Nad kuulutasid välja loosungid «Elagu Nõukogude Venemaa!», «Maha sõda!», «Leiba ja rahu!», «Elagu tööliste nõukogud!». Berliinis ja seejärel ka teistes Saksamaa suuremates tööstuskeskustes algas streik, mis haaras üle miljoni töölise. See streik on läinud Saksa töölisliikumise ajalukku 1918. aasta jaanuarikuu üldstreigi nimetuse all. Töölised ei suutnud takistada saksa imperialistidel Nõukogude Venemaale röövelliku rahu peale sundimast, kuid Saksa imperialismi tagala muutus äärmiselt ebakindlaks. Oktoobrerevolutsioon avaldas sügavat mõju ka Saksa sõduritele — terved rügemendid muutusid võitlusvõime- tuks.

Austria-Ungaris algas massiline deserteerimine sõjaväest. 1918. aasta veebruaris tõusid üles Austria-Ungari laevastiku neljakümne sõjalaeva meremehed. Ülestõusu surusid maha Saksa allveelaevad.

1917. aasta detsembris streikis Prantsusmaal suur arv töölisi (vt. dokumenti 3). 1918. aasta veebruaris ja märtsis haaras streigiliikumine kogu Loire'i jõe basseini. Kevadel streikisid Pariisi suurte sõjatehaste töölised.

Inglise töölised protesteerisid valitsuse Nõukogude Venemaa suhtes vaenuliku poliitika ja Antandi suurriikide poolt Venemaal alustatud interventsiooni vastu. 1918. a. juulis streikis Inglismaal ligi pool miljonit sõjatehaste töölisi.

Ka Ameerika Ühendriikides levis võimas ja ähvardav streikide ning tööliklassi teiste väljaastumiste laine.

Suur Sotsialistlik Oktoobrerevolutsioon, purustades rahvusliku rõhumise ahelad, mis lasusid Vene keisririigi rahvastel, avaldas mõju rahvusliku vabadusliikumise tõusule kogu maailmas. Aastail 1917—1918 arenes aktiivne imperialismivastane võitlus rahvusliku sõltumatuse eest Poolas, Tšehhis ja Slovakkias. Ka Aasia ja Aafrika koloniaal- ja sõltuvates maades muutus võitlus imperialistide ikkest vabanemise eest üha võimsamaks. Indias haarasid streigid suuri tööstuskeskusi. India proletariaat esitas mitte ainult majanduslikke nõudmisi, vaid ka imperialismivastase võitluse loosungeid.

Oktoobrerevolutsioon pani aluse imperialismi koloniaalsüsteemi kriisile (vt. dokumenti 4).

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. V. I. LENIN KODANLIK-DEMOKRAATLIKUST VEEBRUARIREVOLUTSIOONIST VENEMAAL.

Ülemaailmse imperialistliku sõja poolt tekitatud esimene revolutsioon on puhkenud. See esimene revolutsioon ei jää kindlasti mitte viimaseks...

Ilma vene proletariaadi suurte klassilahingute ja revolutsioonilise energiata kolme aasta kestel aastail 1905—1907 oleks olnud võimatu nii kiire teine revolutsioon — selle *algetapi* mõne päevaga läbiviimise mõttes...

...Siis oli tarvilik veel suur, vägev, kõikvõimas «režissöör», kes oli ühelt poolt suuteline tohutul määral kiirendama maailma ajaloo käiku, teiselt poolt aga tekitama ennenägematult tugevaid ülemaailmseid kriise, majanduslikke, poliitilisi, rahvuslikke ja internatsionaalseid kriise. Peale maailma ajaloo ebatavalise kiirendamise oli vaja maailma ajaloo eriti järske pöörakuid, et ühel niisugusel pöörakul võiks vere ja poriga määratud Romanovite monarhia vanker *ühekorraga* uppi lennata.

Selleks kõikvõimsaks «režissööriks», selleks vägevaks kiirendajaks oli ülemaailmne imperialistlik sõda.

Imperialistlik sõda pidi objektiivse paratamatusega äärmiselt kiirendama ja ennenägematult teravdama proletariaadi klassivõitlust kodanluse vastu, pidi muutuma kodusõjaks vaenulike klasside vahel.

Seda muutumist alustas 1917. aasta veebruari-märtsirevolutsioon...

On loomulik, et Tsaari-Venemaal, kus desorganiseeritus oli kõige kole tum ja kus proletariaat on kõige revolutsioonilisem (mitte tema eriliste omaduste, vaid «viienda aasta» elavate traditsioonide tõttu), — puhkes revolutsiooniline kriis *kõige enne*.

V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 285—289.

2. «SPARTAKUSE» RÜHMA LENDLEHEST ÜLESTÕUSU PUHUL SAKSA SÕJALAEVASTIKUS WILHELMHAVENIS 1917. AASTA SÜGISEL.

...Nad (ülestõusnud madrused — Autor) on tabanud Saksa militarismi otse südamesse. Tõestus selle kohta — sõjaväevõimude kohutav kättemaks. Kaks meie seltsimeest, madrused Reichpietsch ja Köbis, mõisteti spetsiaalselt määratud sõjakohtu poolt surma ja lasti maha; ja üle 50 madruse mõisteti ühtekokku 400 aastaks sunnitöövanglasse.

Kuid need ohvrid pole toodud asjata, Wilhelmshaveni ülestõusnud madrused andsid oma klassiseltsimeestele signaali ja eeskuju.

Saksa töölised! Tegutsege niisamuti nagu meie, siis saab inimkond sotsialistliku rahu. Kuid ainult siis, sest niisugust rahu saab kätte võita ainult võitluses! — see ongi nende lihtne testament.

Tsht. raamatu järgi: «Spartakus» sõja ajal, Moskva, 1933, lk. 178 (vene keeles).

3. PRANTSUSE TÖÖLISTE VÄLJAASTUMINE SÕJA VASTU.

(Metallitöölise mälestustest.)

1917. aastal töötasin ma Levallois's Caves'i tänavas... Me valmistasime kuue- ja üheksateistsilindrilisi mootoreid lennukite jaoks.

Me nõudsimе sõja lõpetamist.

Ühel hommikul kell kaheksa teatasid töökoja delegaadid: me ei tööta. Keegi ei hakanud tööle. Meie delegatsioon, kuhu kuulus 90 inimest, läks Kogukonna Majja Caves'i tänavas. Andsime streigisignaali... kõigis käitistes. Öhtuks streikis Pariisi rajoonis 120 000 inimest.

Järgmisel päeval ulatus streikijate arv 250 000-ni. Igal pool käis streik loosungi all: *valitsus peab avaldama oma sõjalised eesmärgid. Me nõuame sõja lõpetamist!*

Alphonse B.

«Humanité», 30. aug. 1932. a. (prantsuse keeles).

4. OKTOOBRIREVOLUTSIOONI JA NSV LIIDUS SAAVUTATUD SOTSIALISMI VÕIDU MAAILMAAJALOOLINE TÄHTSUS.

A. NLKP programmist.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon murdis imperialismirinde läbi Venemaal, ühel maailma suuremal maal, ja seadis sisse proletariaadi diktatuuri, rajas uut tüüpi riigi — Nõukogude sotsialistliku riigi, uut tüüpi demokraatia — demokraatia töörahva jaoks.

Töölise ja talupoegade võim, mis sündis revolutsioonis, tõi Venemaa välja verisest imperialistlikust sõjast, päästis riigi rahvuslikust katastroofist, mille lävele teda olid viinud ekspluataatorlikud klassid, päästis Venemaa rahvad väliskapitali orjadeks muutumise ohust.

Oktoobrirevolutsioon lõi jalad alt majanduslikul baasil, millel ekspluateerimise ja sotsiaalse ebaõigluse kord püsis. Nõukogude võim natsionaliseeris tööstuse, raudteed, pangad, maa. Ta likvideeris mõisnike maavalduse ja rahuldask talupoegade põlise igatsuse maa järele.

Oktoobrirevolutsioon purustas rahvusliku rõhumise ahelad, kuulutas välja ja garanteeris rahvaste enesemääramise õiguse, kaasa arvatud lahkoloomise õigus. Revolutsioon ei jätnud kivi kivi peale ekspluataatorite seisuslikest ja klassiprivileegidest. Esmakordselt ajaloos vabastas revolutsioon naise ja andis talle mehega võrdsed õigused.

Sotsialistlik revolutsioon Venemaal pani vappuma maailma kapitalismi alussambad; maailm lõhenes kaheks vastandlikuks süsteemiks.

Rahvusvahelisel areenil tekkis esmakordselt riik, kes kuulutas välja ülla rahuloosungi ja hakkas rahvaste ning maade vahelistes suhetes ellu viima uusi põhimõtteid. Inimkond sai kindla kantsi oma võitluses vallutus-sõdade vastu, rahu ja rahvaste julgeoleku eest.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn, 1965, lk. 11—12.

7. november avas uue ajastu inimkonna ajaloos, pani aluse uuele, sotsialistlikule ajaarvamisele. Sel päeval pandi uue, sotsialistliku ühiskonna vundamendi nurgakivi.

Oktoobrirevolutsiooni võit avas tee sotsialismi ideaalide ellurakendamisele. Lühikese ajalooperioodi jooksul likvideeris meie kodumaa oma igipõlise mahajäämuse ja muutus võimsaks, kõrgeltarenenud riigiks. Kommunistliku Partei juhtimisel rajasid meie maa töötajad esimestena sotsialistliku ühiskonna ja hakkasid esimestena kommunismi ehitama.

Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon andis võimsa tõuke kogu maailma ühiskondlikule arengule, kiirendas revolutsioonilise ja vabadusvõitluse käiku...

Mööduvad sajandid, inimkond jõuab sellisele tasemele, mis ületab meie kaasaegsete kõige julgema fantaasia, paljud sündmused võidakse unustada. Kuid 7. november 1917, päev, mil toimus esimene võidukas sotsialistlik revolutsioon, jääb igavesti püsima tulevaste põlvkondade mälestuses.

Suur Oktoober jääb igavesti elama!

L. I. Brežnev, Viiskümmend aastat sotsialismi suuri võite, Tallinn, 1967, lk. 5–6.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Õpiku teksti ja esimese dokumendi alusel näidake 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni rahvusvahelist tähtsust.

2. Missugune on Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni maailmaajalooline tähtsus? (Vastamiseks lugege peale õpiku teksti läbi ka katkend L. I. Brežnevi ettekandest «Viiskümmend aastat sotsialismi suuri võite»; dokument 4 B.)

3. Mispärast astusid Ameerika Ühendriigid sõtta hiljem kui teised imperialistlikud suurriigid? Millega seletada, et nad astusid sõtta Antandi poolel?

4. Kandke tabelisse «Esimene maailmasõda» 1917. aasta poliitilised sündmused ja sõjategevus.

5. Leidke järgmise paragrahvi jaoks kaardil rindejoon Läänes 1918. aasta alguseks.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

12. märts (ukj.) 1917	— Kodanlik-demokraatlik Veebruarirevolutsioon Venemaal. Isevalitsuse kukutamine.
Aprill 1917	— Ameerika Ühendriikide sõttaastumine Antandi poolel.
7. november (ukj.) 1917	— Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal.
Detsember 1917	— Vaheahu sõlmimine Idarindel.
1917–1918	— Revolutsioonilise ja rahvusliku vabadusliikumise tõus kogu maailmas Veebruarirevolutsiooni ja eriti Oktoobrirevolutsiooni mõjul.

§ 46. SAKSAMAA JA TEMA LIITLASTE LÜÜASAAMINE. SÕJA LÖPP.

Saksa vägede viimased pealetungid. 1918. aasta alguses seadis Saksa väejuhatuse ülesandeks purustada maksku mis maksab Inglise-Prantsuse väed enne, kui Antant saab abivägesid Ameerika Ühendriikidest, s. t. enne Ameerika armee jõudmist Prantsusmaale.

Saksamaa lootis toiduaineid ja tooraineid välja pumbata tema poolt okupeeritud Ukrainast. Kuid ukrainlased, niisamuti kui valgevenelased ja Baltimaade rahvad, vastasid vallutajatele otsustava vastupanuga. Lõi lõkkele partisanisõja leek. Okupandid pidid hoidma ainult Ukrainas üle 1 miljoni Saksa ja ligi 300 000 Austria-Ungari sõdurit, mis nõrgendas Saksamaa jõudu Prantsusmaal.

Ameerika armee suurte koondiste saabumist Läänerindele oodati 1918. aasta sügiseks. Seepärast võtsid sakslased 1918. aasta märtsi lõpust kuni juuni alguseni ette kolm pealetungi Inglise ja Prantsuse vägede vastu viimases lootuses saavutada selleks ajaks võitu. Mitmes kohas läks neil sadade tuhandete sõdurite elu hinnaga korda rinnet läbi murda ja märgatavalt edasi tungida. Pariisi suunas liikusid nad edasi poole võrra maast, mis eraldas neid Prantsusmaa pealinnast, ja asusid sellest vaid 70 km kaugusel (vt. skeemi lk. 276). Pariis oli juba kaugelaskesuurtükkide tule all.

Kuid oma peamist eesmärki sakslased ei saavutanud. Inglise-Prantsuse vägesid ei purustatud enne Ameerika vägede saabumist. 1918. aasta juuliks oli Saksamaa kulutanud oma viimased inimreservid. Rindele saadeti juba 16-aastasi noorukeid. Idarindelt ületoodud sõdurid olid nakatatud revolutsioonilistest meeleoludest. Nõukogude Venemaa revolutsioonilise väljumise mõjul sõjast tugevnes Saksa armee tung rahu poole. Ludendorff tunnistas oma mälestustes: «Nüüd, tagantjärele, võin ma väita, et meie lüüasaamine algas ilmselt Vene revolutsiooniga.»

15. juulil 1918 alustas Saksa armee oma viimast pealetungi Läänerindel. See nurjus.

Antandi armeede vastu pealetung. Nüüd asusid vastu pealetungile Prantsuse väed. See toimus 18. juulil 1918. a. Marne'i jõe piirkonnas (vt. skeemi lk. 276). Kahe nädalaga paisati sakslased selles rindelõigus positsioonidele, kus nad olid asunud kuni 1918. aasta märtsini, s. t. enne oma pealetungi algust. Sadade tuhandete Saksa sõdurite hukkumine oli olnud mõttetu.

Ookeani tagant saabus liitlastele iga päev värskeid abivägesid. 8. augustil alustasid liitlasarmeed Prantsuse marssali Fochi üldjuhtimisel pealetungi Arras'i piirkonnas. Nad mürdsid sakslaste rinde läbi, lüües ühe päevaga puruks 16 diviisi. See oli Saksa kindralstaabi hinnangu järgi «kõige mustem päev Saksa armee

ajaloos». Lahing näitas, et Saksa vägede võitlusvõime on tunduvalt langenud (vt. dokumenti 1).

Septembris asusid Antandi armeed üldpealetungile kogu rinde ulatuses. Sellest hetkest peale kuni sõja lõpuni tõrjusid nad pidevalt, samm-sammult Saksa vägesid välja Prantsusmaalt ja Belgiast (vt. skeemi käesoleval leheküljel).

Saksamaa liitlaste kapituleerumine. Austria-Ungari lagunemine. Bulgaaria oli 1918. a. keskpaigaks sõjast täiesti välja kurnatud. Nälg valitses mitte üksnes tagalas, vaid ka rindel. Paljudes väeosades toimusid sõjavastased väljaastumised. 15. septembril

alustasid Inglise-Prantsuse ja Serbia väed pealetungi Balkani rindel (vt. värvilist kaarti). Bulgaaria armee löödi puruks. 29. septembril kirjutas Bulgaaria valitsus alla vaherahule.

Oktoobris löid Inglise ja Prantsuse väed puruks Türgi armee Palestiinas ja Süürias. 1918. a. oktoobrikuu viimasel päeval kirjutas ka Türgi alla vaherahule.

Austria-Ungari armee keeldus sõdimast. Sõdurid tahtsid rindelt koju pääseda. Jälle tõusid üles sõjalaevastiku madrused. Armee kaotas võitlusvõime. Sõjaline jõud, millele toetus Austria-Ungari monarhia, varises kokku.

Oktoobri keskpaiku algas Tšehhimaal ja Slovakkias rahvusliku vabastuse revolutsioon. 28. oktoobril kuulutati Prahas välja Tšehhoslovakkia sõltumatus. Samal ajal astusid Austria-Ungari ülevõimu vastu välja serblased, kroaadid ja sloveenid, kes otsustasid moodustada ühendatud sõltumatu riigi (mis sai hiljem nimeks Jugoslaavia).

Tschernowzy's tuli kokku Bukoviina Rahvaveetše, kes

võttis vastu otsuse Bukoviina taasühinemise kohta Nõukogude Ukrainaga. Ka Galiitsias nõudsid rahvahulga taasühinemist Nõukogude Ukrainaga, kuid natsionalistlik kodanlus takistas seda ja moodustas iseseisva Lääne-Ukraina vabariigi. Novembri algul lõi Austriast lahku ka Ungari. Austria-Ungari monarhia oli lagunenud. Tema territooriumil moodustus mitu sõltumatut rahvusriiki.

3. novembril kirjutas Austria-Ungari väejuhatuse alla vaherahule Antandiga.

Saksamaa lüüasaamine. Compiègne'i vaherahu. 1918. a. oktoobris, kui kogu Läänerinde ulatuses oli käimas Antandi armeede pealetung, mõistsid saksa imperialistid, et lüüasaamine on vältimatu. Siis võtsid nad tarvitusele abinõud, et mitte lasta vaenlasi Saksamaa territooriumile, säilitada armee ja sõjatööstus.

Väljendades saksa imperialistlike ringkondade soove, nõudis Saksa kõrgem ülemjuhatuse keisrilt ultimatiivselt vaherahu sõlmimist, lootes sellega ennetada revolutsiooni puhkemist. Wilhelm II poolt võrdlemisi mõõdukatest kodanlike parteide esindajatest nimetatud uus valitsus pöördus Antandi poole palvega sõlmida vaherahu. 6. novembril läks läbi rindejoone ametlik delegatsioon, kes tuli marssal Fochi staapi vaherahu paluma.

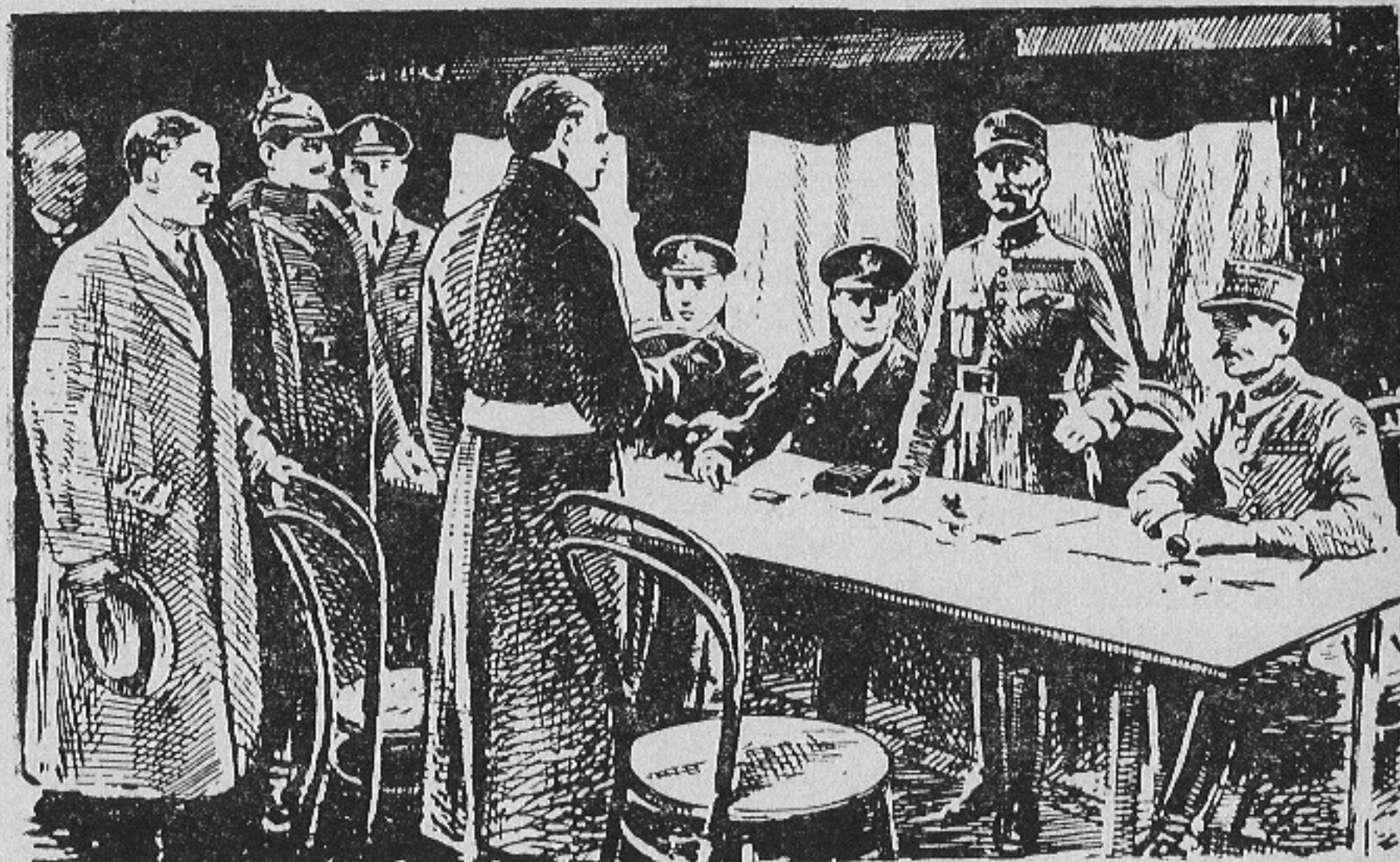
Liitlased esitasid ultimatiivses vormis raskeid tingimusi. Saksa delegatsioon püüdis läbirääkimisi venitada. Foch ja teised Antandi esindajad tegid sakslastele mõningaid järeleandmisi. Nad lootsid kasutada Saksa militarismi jõude võitluses Nõukogude Venemaa

Saksa pealetungi tulemused Läänerindel 1918. aasta märtsis-juulis. Antandi vägede vastupealetung 1918. aasta juulis-novembris.

Toiduainete järjekord Berliinis. 1918. a. foto.

Compiègne'i vaherahu.

Liitlasvägede kõrgema ülemjuhataja marssal Fochi staabivagunis: laua taga seisab Foch, istuvad Inglise, Ameerika ja Prantsuse väejuhatuse esindajad; seisavad Saksa vaherahu-delegatsiooni liikmed; Fochi ees Saksa delegatsiooni juht minister Erzberger.

vastu. Nõudes Saksa delegatsioonilt kõigilt okupeeritud territooriumidelt evakueerimist, nõustus liitlaste väejuhatuse Saksa vägede ajutise jätmisega Ukrainasse ja Baltimaadesse (vt. dokumendis 2 vaherahukokkuleppe 12. artiklit). Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja Prantsusmaa valitsejad valmistasid ette suurt sõda Nõukogude Venemaa vastu.

Vahepeal aga kasvas Saksamaal revolutsiooniline liikumine, hoolimata uue valitsuse ja väejuhatuse kõigist pingutustest. Sõjalaevastiku baasis Kielis tõusid 3. novembril üles Saksa madrused. Berliinis astusid välja tööliised. 9. novembril 1918. a. kuulutati Saksamaal välja vabariik. Wilhelm II põgenes Hollandisse.

Saksa delegatsioon sai läbirääkimistel aru, et enam viivitada ei tohi. 1918. a. 11. novembri varahommikul kirjutati Compiègne'i metsas Fochi staabivagunis alla vaherahule Saksamaa ja tema vastaste vahel.

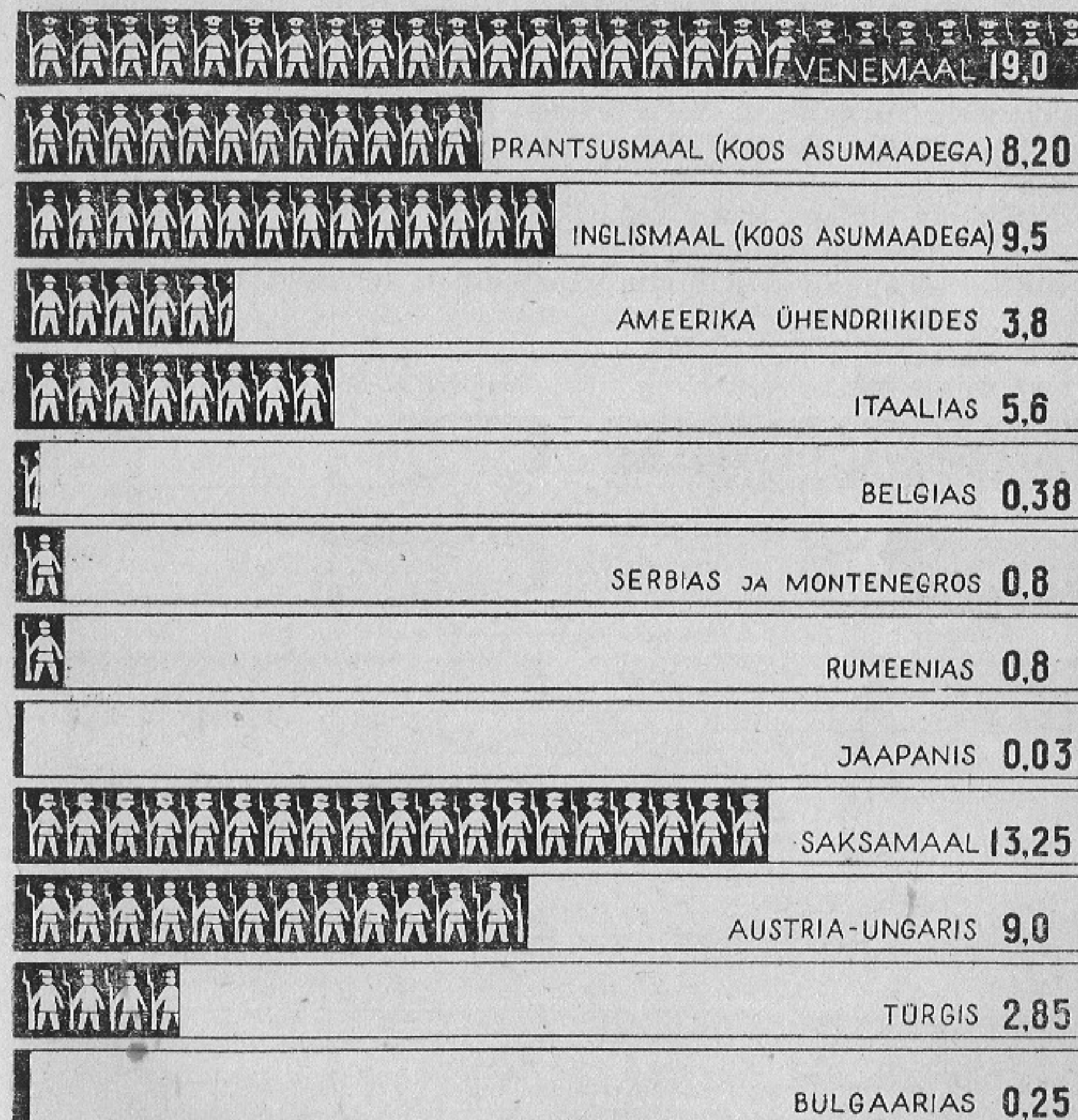
Saksamaa kohustus liitlastele välja andma suure hulga relvastust, sõja- ja transpordivahendeid ning sõjalaevastiku. Antandi väed hõivasid rea Saksamaa läänepiirkondi (vt. dokumenti 2).

11. novembril kell 11 hommikul mängis signalist, kes seisis kõrgema ülemjuhataja staabivaguni juures, signaali «Tulistamine

lõpetada!». Signaal anti edasi piki kogu rinnet. Sel hetkel lõpetati sõjategevus. *Esimene maailmasõda oli lõppenud.*

Kaks päeva pärast Saksamaa kapituleerumist kuulutas Üle-venemaaline Kesktäitevkomitee Bresti rahulepingu tühistatuks.

Nelikliidu riikide lüüasaamise põhjused. Antandi inim- ja majanduslikud ressursid ületasid Saksa imperialismi ja tema liitlaste ressursse. Sõja alguses oli Saksamaa sõjaks paremini ette valmistatud kui tema vastased. Aga et tal ei läinud korda sõda lühikese ajaga lõpetada ja see venis pikale, siis pääses maksvusele Antandi jõudude üleolek. Kuigi Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja teiste Antandi riikide majandus oli sõja tõttu tugevasti

KOGU SÕJA AJAL MOBILISEERITUTE ARV.

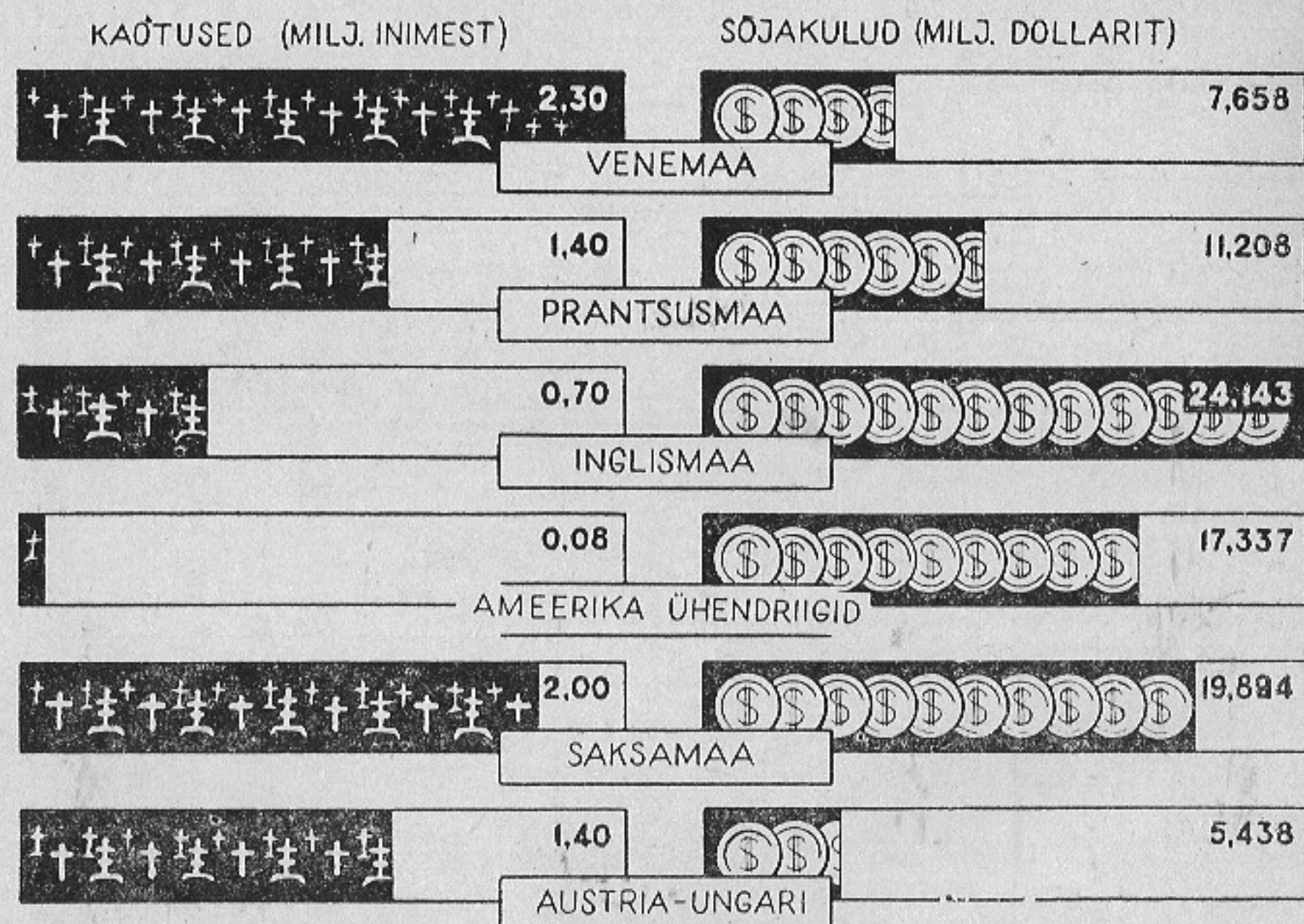
õonestatud, ei jõudnud nad siiski rahvamajanduse niisuguse laostumise ja rahvahulkade vaesumise astmeni, kuhu langesid Saksa-maa, Austria-Ungari, Bulgaaria ja Türgi. Antanti abistasid oma tööstus- ja tooraineressurssidega Ameerika Ühendriigid.

Saksa väejuhatust ilmutas võimetust kainelt hinnata oma-enda ja vaenlase jõudusid. Tihtipeale tegutses ta avantüristlikult ja viis oma maa ja oma liitlased katastroofini.

Nelikliidu riikide poolabsolutistlikud monarhiad ei suutnud sõjaraskusi välja kannatada. Tormiliselt tõusis revolutsioonilise ja rahvusliku vabadusliikumise laine. Eriti kasvas see Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõjul. See liikumine põhjustas armee laostumise ja õonestas tagalat.

Esimese maailmasõja tulemused. 1914.—1918. a. maailmasõda hävitas miljoneid inimesi. Kõigis sõdivates maades oli mobiliseeritud sõjaväkke ligi 70 miljonit inimest. Surmasaanuid ja haavadesse surnuid oli mitte vähem kui 10 miljonit, haavatuid ligi 20 miljonit. Peale selle suri hulgaliselt inimesi haiguste ja nälja tõttu.

Sõda tõi endaga kaasa määratu suuri materiaalseid kaotusi. Terved linnad ja asulad pühiti maapinnalt minema, purustati tohutul hulgal raudteid, sildu, vabrikuid ja tehaseid. Sõda tekitas

INIMKAOTUSED ESIMESES MAAILMASÕJAS.
ESIMESSE MAAILMASÕJA HIND.

korratuse peaaegu kõigi Euroopa maade tööstuses, põllumajanduses ja rahanduses.

Sõda langes kogu oma raskusega linna ja maa töörahva laiade hulkade õlgadele. Euroopa elanikkonna elatustase langes järsult. Töörahva ekspluateerimine omandas koletu ulatuse ja vormid.

Kõigi maade, nii võitjate kui ka võidetute kodanlusele tõi sõda kolossaalseid kasumeid. Kõige rohkem teenisid Ameerika Ühendriikide kapitalistid.

Esimene maailmasõda oli ajaloos enneolematu õnnetus. Süü sõja kohutavate kuritegude eest lasub valitsevatel klassidel ja nende valitsustel, imperialismil, kogu kapitalistlikul süsteemil.

DOKUMENTE JA MATERJALE.

1. SAKSA ARMEE «MUST PÄEV» — 8. AUGUST 1918. A.

(Saksa armee kindralstaabi ülema kindral Ludendorffi mälestustest.)

8. august kujutab endast Saksa armee jaoks kõige mustemat päeva maailmasõja ajaloos. Veel raskemad läbielamised on seotud vaid sündmustega, mis toimusid pärast 15. septembrit Bulgaaria rindel ja olid Nelikliidule saatuse kohtuotsuseks...

8. augusti varahommikul teostasid peamiselt inglased [keda oli tugevdatud] Austraalia ja Kanada diviisidega, ning prantslased, kes ei olnud eriti suurepärases vormis, rünnaku Albert'i ja Moreuil' vahel. Oli tihe udu, mida oli veel kunstlikult tihendatud; rünnakust võtsid osa tugevad tankirühmad. Somme'i ja Lysi jõe vahel tungis vaenlane sügavalt meie rindesse. Seal asunud diviisid lasksid end täiesti taganema lüüa. Vaenlase tankid vallutasid ootamatult diviiside staabid. Lähimurde piirkond laienes kiiresti üle Lysi jõe; seejuures meie väed, kes jätkasid veel vapralt võitlust Moreuil' juures, löödi tiibrünnakuga taganema...

Veel 8. augusti keskpäevani oli mul olemas täielik ettekujutus olukorrast. See oli väga sünge...

Kindralstaabi ohvitser, kelle ma olin komandeerinud lahinguväljale, kirjeldas mulle nende diviiside olukorda, kelle pihta 8. augustil langes löök esimeses järjekorras, niisugusel kujul, et olin vapustatud. Kutsusin diviisi-ülemad ja riviõhvitserid välja Avesne'i, et nendega läbi arutada sündmuste detailid. Kuulsin nende käest hiilgavatest kangelastegudest, kuid ka neist, mida ma, pean avameelselt ütlema, ei pidanud Saksa armees võimalikuks; meie sõdurid alistusid üksikutele vaenlase ratsanikele, koondriviis asuvad väeosad panid relvad maha tanki ees. Ühele värsketele diviisile, kes läks vapralt rünnakule, karjusid taganevad väed: «Streigimurdjad! Neile on sõjast veel vähe!» Need sõnad kordusid veel edaspidigi. Paljudes väeosades ei olnud ohvitseridel enam mingisugust mõju ja nad läksid vooluga kaasa... 8. august rõhutas meie võitlusvõime vähenemist...

Sellest päevast algas Antandi suur pealetung, maailmasõja finaali, kusjuures vastane muutus üha energilisemaks, sedamööda, kuidas meie laostumine sai talle silmanähtavamaks.

E. Ludendorff, Minu mälestused 1914.—1918. aasta sõjast, II kd., Moskva, 1924, lk. 237—241 (vene keeles).

2. SAKSAMAA KAPITULEERUMINE.
(11. novembril 1918. a. Compiègne'i metsas sõlmitud vaherahu-kokkulepe.)

Art. 1. Sõjategevuse lõpetamine maal ja õhus 6 tunni jooksul pärast vaherahu allakirjutamist.

Art. 2. Okupeeritud maadelt (Belgia, Prantsusmaa, Luksemburg, samuti Elsass-Lotring) viivitamatu evakueerimine, mis peab toimuma 15 päeva jooksul...

Art. 4. Järgmise sõjamaterjali loovutamine Saksa armee poolt: 5000 suurtükki, 25 000 kuulipildujat, 3000 miinipildujat ja 1700 lennukit, arvates nende hulka kõik D-7 ja kõik lennukid öiseks pommitamiseks.

Art. 5. Saksa armeede evakueerimine Reini jõest vasakul asuvatelt maa-aladelt. Vasakul pool Reini asuvaid maa-alasid hakkavad valitsema kohalikud võimud, kuid liitlaste ja Ameerika Ühendriikide okupatsioonivõimude kontrolli all...

Art. 7. (Keeld rikkuda liiklus- ja sidevahendeid ning veeteid. 5000 veduri, 150 000 vaguni ja veoauto loovutamine liitlastele...)

Art. 12. Kõik Saksa väed, kes praegu viibivad territooriumidel, mis enne sõda kuulusid Venemaale, peavad samuti tagasi pöörduma Saksamaa piiridesse... kui liitlased tunnistavad, et selleks on saabunud paras moment, võttes arvesse nende territooriumide sisemist olukorda...

Art. 22. Kõigi praegu olemasolevate allveelaevade (kaasa arvatud allveeristlejad ja miiniristlejad) äraandmine liitlastele ja Ameerika Ühendriikidele koos nende relvastuse ja varustusega sadamates, mis näidatakse liitlaste ja Ühendriikide poolt...

Art. 23. Saksa pealvee-sõjalaevad... relvitustatakse viivitamatult ja seejärel interneeritakse...

Art. 29. Kõigi Saksamaa vägede evakueerimine Musta mere sadamatest ja Mustal merel kinni peetud Vene sõjalaevade üleandmine liitlastele ja Ühendriikidele...

Rahvusvahelised suhted aastail 1870—1918, Moskva, 1940, lk. 389—391 (vene keeles).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Kandke kontuurkaardile sakslaste pealetungi tulemused 1918. aasta kevadel ja Antandi vastu pealetungi suunad.

2. Varem valmistatud kontuurkaardile märkige Saksamaa ja tema liitlaste kapituleerumise daatumid.

3. Selgitage Nelikliidu riikide lüüasaamise põhjusi Esimeses maailmasõjas.

DAATUMEID MEELESPIDAMISEKS.

Märts-juuli 1918	— Saksa armeede viimased pealetungid Läänerindel.
Juuli-november 1918	— Antandi vägede vastu pealetung. Saksa rinde kokkuvarisemine.
September-oktoober 1918	— Bulgaaria ja Türgi kapituleerumine. Austria-Ungari monarhia lagunemine.
3. november 1918	— Revolutsiooni algus Saksamaal (madruste ülestõus Kielis). Austria-Ungari armee kapituleerumine.
9. november 1918	— Saksamaa kuulutamine vabariigiks.
11. november 1918	— Compiègne'i vaherahu. Esimese maailmasõja lõpp.

KIRJANDUST KLASSIVÄLISEKS LUGEMISEKS.

Barbusse, H. Tuli, Tallinn, 1954.

Golubov, S. N. Kui kindlused ei alistu, Tallinn, 1959.

Solohhov, M. Vaikne Don, I kd., Tallinn, 1957.

Hašek, J. Vahva sõdur Švejki juhtumised, Tallinn, 1960.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAVAKS NING ÜLDISTAVAKS TUNNIKS ESIMESE MAAILMASÕJA AJALOO KOHTA.

1. Mispärast puhkes Esimene maailmasõda?
2. Missugused olid 1914. aasta operatsioonide sõjalised tulemused? 1915.—1916. aasta tulemused? (Märkige eriti Idarinde osa neil aastail.)
3. Missugust mõju avaldas Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon 1918. aasta sõjalistele sündmustele?
4. Missugused olid Esimese maailmasõja tulemused? (Vt. õpiku teksti lk. 281—282.)
5. Diagrammide põhjal lk. 279 ja 280 näidake, missugust kahju tekitas imperialism inimkonnale Esimese maailmasõja tagajärjel.

XIX SAJANDI LÖPU JA XX SAJANDI ALGUSE KULTUUR.

§ 47—48. XIX SAJANDI LÖPU JA XX SAJANDI ALGUSE KULTUUR.

Tähtsamad saavutused teaduses.¹ XIX sajandi viimastel kümnenditel ja XX sajandi alguses tehti teaduses tähtsaid avastusi. Need avastused sundisid teadlasi muutma paljusid kujutlusi loodusest ja näitasid meie teadmiste ebapiisavust aine ehitusest ning seadustest, mis juhivad materia mikrosakeste ja suurte kiirustega kehade liikumist. Algas «uusim revolutsioon loodusteaduses» (V. I. Lenin).

Missugused olid siis selle revolutsiooni käigus tehtud peamised avastused füüsikas ja keemias?

Esiteks, tõestati, et on olemas uut liiki materia — elektromagnetiline väli. Möödunud sajandi 60-ndail aastail ennustas inglise teadlane James C. Maxwell teoreetiliselt elektromagnetlainete olemasolu. Saksa füüsik Heinrich Hertz avastas need katseliselt. Vene füüsiku P. N. Lebedevi uuringud kinnitasid Hertzist sõltumatult teoreetilist oletust elektromagnetiliste lainete tähtsaima omaduse kohta — nende võimet avaldada kehadele survet.

A. S. Popov avastas elektromagnetiliste lainete praktilise kasutamise viisid inimkonna vajaduste rahuldamiseks ning ehitas raadiovastuvõtja ja -saatja. Tema pani aluse kogu kaasaegsele raadiotehnikale.

1895. aastal sattus saksa teadlane Wilhelm Röntgen katseid tehes mõistatuslikule nähtusele. Ta avastas nähtamatud kiired, mis on suutelised läbi tungima läbipaistmatutest kehadeist. Tehti kindlaks, et need kiired, mida nüüd nimetatakse röntgenikiirteks, on samuti elektromagnetlainelise loomusega.

Teiseks, XX sajandi alguses tehti eksperimentaalselt kindlaks, et ammust ajast tekkinud kujutlus aatomist kui elementaarsemast jagamatust aineosakesest ei ole õige. Tegelikult on aatom keerukas süsteem, mis koosneb paljudest liikuvatest osa-

¹ Tootlike jõudude arenemisest ja tehnilisest progressist XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses vt. § 37—38.

Aleksandr Popov.

Albert Einstein.

kestest. Aluse sellele avastusele pani suur vene teadlane, keemik D. I. Mendelejev, kes XIX sajandi viimasel veerandil avastas seaduspärase seose kõigi keemiliste elementide omaduste vahel. Mendelejev ennustas teoreetiliselt uute, teadusele veel tundmata elementide olemasolu ja lõi perioodilisuse süsteemi, mis kannab tema nime.

1897. aastal avastas prantsuse füüsik Antoine Becquerel radioaktiivsuse — ta leidis, et uraani aatomid kiirgavad eriliisi, suure läbitungimisvõimega kiiri.

Samal aastal avastas Inglise füüsik Joseph Thomson uue osakese, mis esineb igas aatomis. Seda osakest hakati nimetama elektroniks. Elektron oli esimene seni tundmata keeruka elementaariosakeste — aatomi koostisosade maailma esindaja.

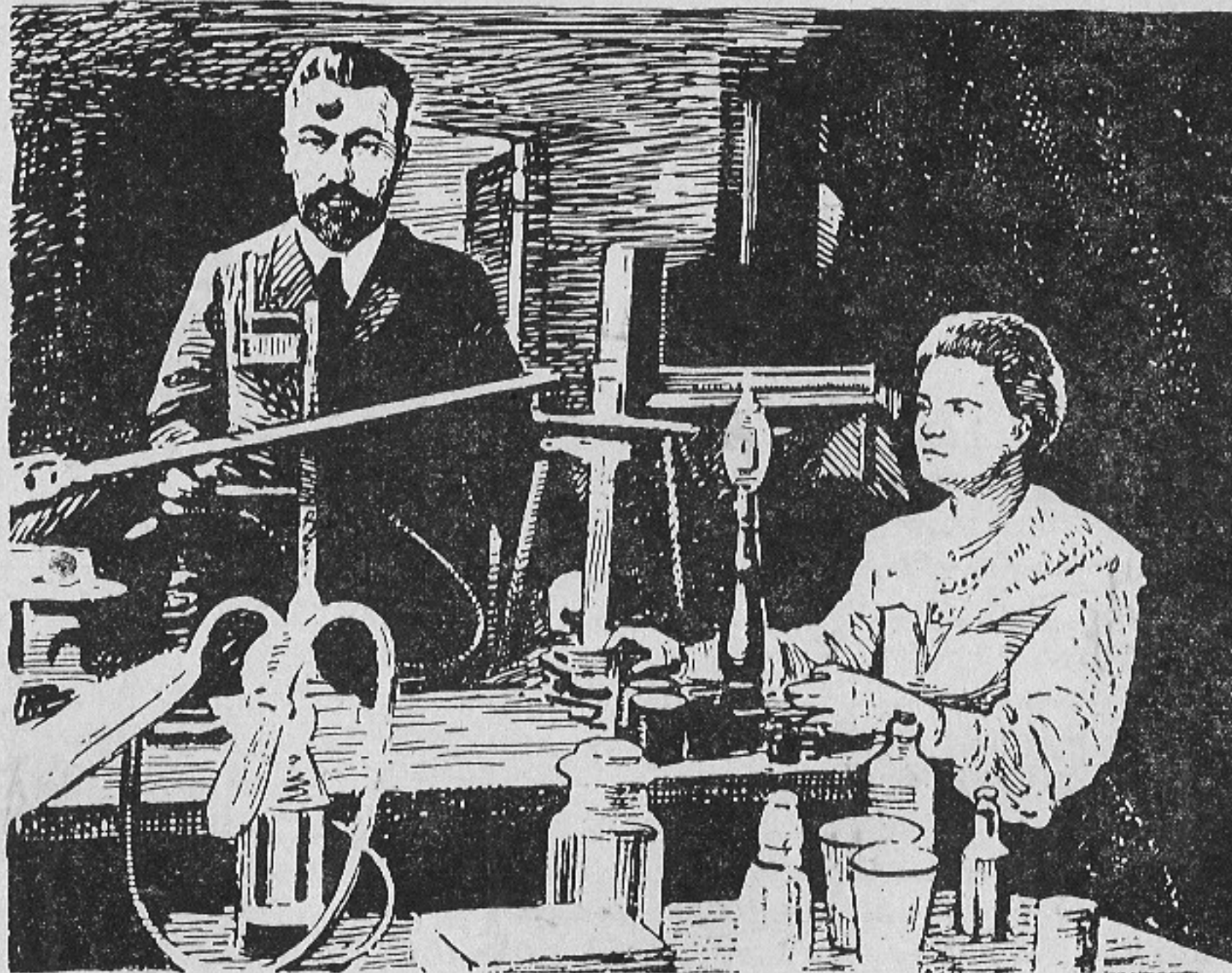
Marie Skłodowska-Curie ja tema mees, silmapaistev prantsuse füüsik Pierre Curie tõestasid katseliselt, et uraani kiirgamisel eralduvad elektronid ja teised osakesed, millel on heeliumi keemilised omadused. Märkatava sammu radioaktiivsuse teaduslikul seletamisel tegi inglise füüsik Ernest Rutherford. Ta tõestas oma katsetega, et kõigil aatomeil on väga väike raske tuum, ja esitas mõtte, et oma ehituselt sarnanevad aatomid Päikesesüsteemi miniatuursele mudelile: nad koosnevad tuumast ja selle ümber tiirlevaist elektronidest. Rutherford oletas ka, et radioaktiivsed aatomid pidevalt lõhustuvad iseennest, muutudes seejuures teiste elementide aatomiteks. Rutherfordi hüpoteesi kinnitati eksperimentaalselt ja sellest sai võlvõti, mille abil avati üks aatomi sisemaailma. Oli selge, et mikro-maailm annab endast esimesi teateid.

Kolmandaks, tõestati, et elektronide liikumine aatomites allub teistele seadustele kui Newtoni seadused, mille põhjal me arvestame suurte kehade liikumist. Samuti tõestati, et mõnedes

tingimustes käitub valgus nagu eriliste osakeste — footonite voog. Esimesena tegi selle kindlaks saksa füüsik Max Planck, kes pidi hõõguvatest kehadest kiirgava valguse koostise seletamiseks kasutama seadusi, mis erinevad klassikalistest Newtoni seadustest, ja tõestas, et need kehad kiirgavad valgust üksikute portsjonitena — kvantidena.

1913. aastal arvutas taani teadlane Niels Bohr teoreetiliselt välja aatomi planetaarse mudeli, formuleeris esimesena elektronide liikumise seadused ja pani seega aluse uuele, aatomi elementaarosakeste liikumise mehaanikale, mida hakati nimetama kvantmehaanikaks.

Neljandaks, teadlased tõestasid, et väga suurte kiirustega liikumiste uurimisel (näiteks kaugete tähtede liikumised) on samuti vaja kasutada teisi, Newtoni seadustest keerukamaid seadusi. XIX sajandi lõpul tegi ameerika füüsik Albert Michelson eksperimentaalselt kindlaks, et valgus tuleb inimeseni ühesuguse kiirusega, sõltumata sellest, kas inimene liigub või on liikumatu. Sellele katsele toetudes lõi Albert Einstein uue, suurte kiirustega liikumise mehaanika — relatiivsusteooria, tõestades, et niisuguste liikumiste juures muutub aja kulg ja vähenevad kehade mõõtmed. Einstein teostas pöörde teaduses, avas teed uute

Pierre Curie ja Marie Curie oma laboratooriumis.

vaadete arenemiseks maailmale. V. I. Lenin nimetas relatiivsusteooria autorit «suureks loodusteaduse ümberkujundajaks».

Aatomi keeruka ehituse, elektronide liikumise seaduste avastamine ning relatiivsusteooria loomine tähistasid uue ajastu — aatomiajastu algust. Need teaduse saavutused tähistasid revolutsiooni algust tehnikas ja tööstuses. D. I. Mendelejevi avastused olid pöördepunktiks keemias.

XIX sajandi teine pool oli darvinismi — looma- ja taimeriigi liikide muutumise ja arenemise idee võidulepääsu ajajärk. Darwinismi ideed tungisid kiiresti loodusteaduse mitmetesse harudesse. K. A. Timirjazevi, I. M. Setšenov ja teiste tööd arendasid loovalt edasi ja süvendasid Darwini teooriat, andes purustavaid hoope kujutlustele looduse muutumatusest, ning kinnitasid seda, et loodusnähtustele on vaja läheneda ajalooliselt.

Aastail, mil füüsikud uurisid mikromaailma, asus vene füsioloog I. P. Pavlov materialistliku õpetuse väljatöötamisele looma ja inimese kõrgemast närvitegevusest. Ta rajas aluse uuele ajastule füsioloogias. Tingitud refleksi eksperimentaalne uurimine võimaldas tungida psüühilise tegevuse saladustesse. Pavlov näitas, et inimese käitumise aluseks on peaaegu koostis toimuvad materiaalsed füsioloogilised protsessid.

Reaktsiooniline kodanlik ideoloogia tõlgendas materiaali kohta käivate vanade kujutluste kokkuvarisemist «materiaali kadumisenä». Tehti kõik religiooni päästmiseks. Vaatamata nendele reaktsiooniliste ideoloogide jõupingutustele, viisid teaduse edusammud XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses selleni, et kujunes üldjoontes lõplikult välja maailma ehituse ja arenemise teaduslik pilt, kus ei olnud ruumi jumalale ega üleloomulikele jõududele. Loodusteaduse arenemine õõnestas religioosseid kujutlusi inimeste teadvuses, vähendas religiooni ja kiriku mõju ning tõi võidule teadusliku maailmavaate.

Hariduse olukord, tema klassiiseloos. Seoses tehnika arenemisega nõudis kapitalistlik tootmine töolistelt mitte ainult teatavaid professionaalseid teadmisi, vaid ka mõningast üldhariduslikku ja kultuurilist taset. Seepärast oli kodanlus sunnitud koos tehnika progressiga teataval määral laiendama ka rahvaharidust. Seda taotlesid ka töölised ise ning nende ametiühingu- ja poliitilised organisatsioonid.

Kapitalistlike maade algkoolides toimus õppetöö väga piiratud õppeplaani ja programmi järgi, mis ei võimaldanud jätkata haridust kesk- ja hiljem kõrgemas koolis. Samal ajal arenesid edasi varakate klasside laste jaoks määratud privilegieeritud õppeasutused, mis avasid tee kõrgema hariduse juurde. Seepärast ei ole kapitalistlikes maades tavaliselt ühtset rahvaharidussüsteemi.

Kodanlikus ühiskonnas on kool tööriistaks sirguva põlvkonna kasvatamisel sotsialismi- ja kommunismiideedele vaenulikus vai-

mus. Kodanlus kasutab kasvatustöös tihti vaimulike abi. Peale selle on riiklike koolide kõrval olemas veel erakoolid, mille hulgas on küllalt tähtsal kohal kirikukoolid, eriti katoliiklikes maades.

Noorsugu kasvatati harilikult šovinismi vaimus. Eriti innukalt juurutati šovinismi Saksa koolides. Ajalugu moonutades tõestati «germaani rassi» üleolekut ja «germaani geenius» võrratut suurst. Koos tähestiku esimeste tähtede õpetamisega sisendati õpilastele ka seda mõtet, et sõda on vältimatu ja paratamatu.

Tütarlaste jaoks olid tavaliselt eraldi koolid, kus nõudmised olid madalamad ja programm piiratum. Kõrgem haridus oli paljudes kapitalistlikes maades naistele raskesti kättesaadav.

Ameerika Ühendriikides oli haridussüsteem läbi imbunud rassismi vaimust. Neegrite jaoks olid eraldi koolid, mis seisid ja seisavad ka tänapäeval antavate teadmiste mahu poolest tunduvalt madalamal valgete jaoks määratud koolidest.

Ent tööstuse, kaubanduse ja panganduse edasiarenemine nõudis hästi ettevalmistatud teenistujaid ja spetsialiste. Seetõttu tekkis enamikus kapitalistlikes maades koole, mis andsid vajaliku kutsehariduse.

Imperialism ja reaktsiooni tugevnemine ideoloogias. Kapitalismi jõudmine imperialismiajastusse tõi endaga kaasa ideoloogia ja kultuuri alal toimuva võitluse teravnemise progressi ja reaktsiooni pooldajate vahel. Valitsevate klasside poliitikale said iseloomulikeks, nagu märgib V. I. Lenin, «reaktsioon kogu rindel» ja «rahvusliku surve tugevnemine». Vastukaaluks sellele küpsesid ühiskonnas jõud, kes valmistasid ette «proletariaadi sotsiaalset revolutsiooni».

Imperialismi väljakujunemine ja tema poolt tekitatud uued nähtused kõigutasid rahvahulkade usku kodanliku ühiskonna progressiivsusse. Suurkapitali pealetungi mõjul kasvas mitte üksnes proletariaadi, vaid ka laostunud väikekodanluse rahulolematust.

Poliitiline reaktsioon muutis parlamendid üha sagedamini kasututeks jututubadeks ja mõjus laostavalt tekkinud kujutlustele kodanlikust demokraatiast. Üha suuremal määral tuli ilmsiks kodanliku tsivilisatsiooni klassiolemus, mis oli tsivilisatsioon privilegeeritud vähemuse jaoks, järelikult sai selgeks ka tema ebaõiglus töötavate hulkade seisukohast.

Samal ajal toimus proletariaadi jõudude kogumine ja marksismi laialdane levimine töölisklassi hulgas. Parem osa demokraatlikust intelligentsist hakkas sotsialismi pooldajaks.

Nähes ette otsustavaid lahinguid proletariaadiga, püüdsid valitsevad klassid, eelkõige finantsoligarhia, oma olukorda kindlustada. Selleks täiustasid nad riigiparaati ja tugevdasid oma ideoloogilist mõju rahvahulkadele. Oma klassivõimu kindlustamiseks kultiveeris ja levitas kodanlus reaktsioonilisi ideid.

Äärmist reaktsiooni esindas saksa filosoof-idealist Friedrich Nietzsche. Nietzsche teosed on kantud vihkamisest rahvahulkade, sotsialismi ja demokraatia vastu. Ta oli rassist ning hülgas inimeste ja rahvuste võrdsuse idee. Nietzsche ühiskonna-ideaal on kord, kus «isandate klass» omab vaidlematut võimu orjade klassi üle. Nietzsche kirjutab, et «isandate klass» on «üliinimesed». Nad on maa sool ja võivad seetõttu jalge alla tallata igasuguseid õiguse ja kõlbluse norme, neile on lubatud igasugune kuritegu, nende jaoks on «... sõda elu kõrgeim mõte. Hea sõda pühitseb igasuguse eesmärgi». Hiljem võtsid saksa fašistid Nietzschele üle tema reaktsioonilised ideed, eriti tema õpetuse «isandate kastist» ja «blondi bestia», s. t. «valitud» germaani rassi kultuse.

Nietzsche filosoofiale on väga lähedane laialdane šovinistlik kirjandus, mida ilmus mitmel maal, kõige rohkem aga Saksamaal Esimese maailmasõja ettevalmistamise ajal.

Imperialismi propagandistidest oli kõige tuntum inglise kirjanik Rudyard Kipling. Tema raamatud ülistasid Briti impeeriumi — merede ja ookeanide valitsejat, impeeriumi, kus päike kunagi ei looju. Kipling ülistas koloniaalsõdasid, õigustades võõraste maade vallutamist. Ta püüdis lugejat veenda «valge inimese» kujuteldavas üleolekus, kes on valmis viima tsivilisatsiooni «värvilistele rahvastele» («Valge inimese koorem»). Seega aitas Kipling oma loominguga sisendada šovinistlikke ideid lihtsa inglase teadvusse. Ta innustas «Inglise palgasõdureid röövimisele, verevalamisele ja vägivallale», nagu õigustatult märkis vene kirjanik A. I. Kuprin.

Kuid olles väga andekas kirjanik, kajastas Kipling peale koloniaalpoliitika ülistamise mitmes oma teoses ka elutõde. Kipling on kirjutanud ühe paremaid kirjandusteoseid XIX sajandil — «Džungliraamatu», kus leidub peeni poeetilisi kirjeldusi loodusest ja eriti loomariigist.

Kõigis imperialistlikes maades muutus šovinistlik propaganda Esimese maailmasõja eel järjest oheldamatumaks. Sakslastele kinnitati, et «germaani rassil» on õigus valitseda kogu maailma. Inglastele ja põhjaameeriklastele sisendati, et neil on olemas mingid erilised anglosaksi rassi omadused, mis annavad neile õiguse suhtuda teistesse rahvastesse üleolevalt, halastamatult ekspluateerida «värvilisi» — neegreid, indiaanlasi, hiinlasi ja teisi —, tallata jalge alla nende inimväärikust ja neid isegi tappa. Jaapani militaristid, haududes oma staapides plaane kogu Aasia vallutamiseks, veensid mikaado alamaid nende «jumalikus missioonis» juhtida Aasia rahvaid.

Kodanliku kultuuri kriis. Katsed kokku sobitada teadust religiooni ja idealistliku filosoofiaga, üleminek jõukultusele, šovinismile ja rassismile annavad tunnustust kodanliku kultuuri kriisist. Kunstis avaldus see kriis eriti ilmekalt XIX sajandi lõpul voolu-

des, mis on tuntud üldnimetuse «dekadents» all (prantsuskeelsest sõnast *décadence* — langus, allakäik).

Erinevalt realistliku kunsti esindajaist, kes uskusid progressi ja inimesse, viljelesid dekadendid antirealistlikku suunda ja loobusid algusest peale teadlikult võitlusest ühiskonna ümberkujundamise eest. Dekadentide looming on reaktsioon kapitalistlikule tegelikkusele, tema pahedele ja paisetele. Kuid ühtlasi annab nende looming tunnistust inimeste sisemisest tühjusest, kes ei näe reaalseid teid kehtiva korra muutmiseks. Dekadendid olid seisukohal, et inimene on jõuetu pahe jõudude ees ja peab tõmbuma temale võõrast reaalsest maailmast kitsasse isikliku «mina» maailma. Lahendamatu vastuolu isiksuse püüdluste ja kodanliku maailma näotu tegelikkuse vahel oli see tegur, mis tõukas paljusid dekadente otsima mingisugust sealpoolset maailma. Neid valdasid pettekujutlused üleloomulike jõudude mõjust. Dekadendid löid oma teostes fantastilise maailma, mis oli kaugel reaalsusest.

Mõned dekadendid, kes ei hoidunud poliitikast eemale, olid veendunud, et maailma juhib mõttetu ajalooline juhuslikkus.

Dekadentsi erinevate esindajate vaated väljenduvad väga mitmekesistes kombinatsioonides. Osa neist põgenes reaalsest tegelikkusest, väites, et kunsti objektiks peab olema sealpoolne maailm, mis kehastub sümbolites (jutt on niinimetatud sümbolistidest). Tihtipeale asendasid nad kunstiteose sisu kauni vormi imetlemisega, loobusid üldrahvaliku keele grammatikanormidest, kasutasid ebatavalisi sõnu ja stiilivõtteid.

Tõsi küll, mõned sümbolistid on andnud oma panuse kunsti arendamisse, rikastades luulekeelt uute ilmekate väljendusvahenditega.

Dekadendid olid rahvast kaugel ja talle võõrad. Nad kuulutasid, et kunst peab olema «puhas», s. t. eemal poliitikast ja ühiskondlikest huvidest. Ebakõla ümbritseva sotsiaalse keskkonnaga lõi soodsa pinnase «kunst kunsti pärast» teooriale. Selle teooria pooldajad orienteerusid «valitud» esteetide ringile ja nägid kunsti eesmärki rafineeritud ilu loomises. Kõik kunstlik oli neile lähedsem kui looduse tõeline ilu. Dekadentide hulka kuulusid Prantsusmaal luuletaja Paul Verlaine, Inglismaal kirjanik Oscar Wilde. M. Gorki väljendab oma suhtumist sellesse suunda kunstis järgmiselt: «...kõigilt kolmelt seisukohalt on dekadendid ja dekadentlus kahjulik, ühiskonnastavastane nähtus, — nähtus, mille vastu tuleb võidelda.»¹

Ometi ei saanud rahvahulkade kannatused ja viletsus jätta mõju avaldamata paljudele dekadentsi esindajatele ja surusid oma pitseri mõnedele nende teostele. Nii on Wilde'i muinasjuttude tsükli («Õnnelik prints», «Tähelaps» jt.) juhtmõte, et headus ja inimeste teenimine on võrratult kõrgem ja tähtsam ilust.

¹ Gorki, M. Kirjandusest, Tallinn, 1960, lk. 4.

Kujutav kunst XIX sajandi viimasel kolmandikul ja XX sajandi alguses. 60-ndate aastate lõpul oli maalikunsti üheks uueks vooluks impressionism (prantsuskeelsest sõnast *impression* — mulje). Impressionistid püüdsid oma maalides edasi anda ümbritseva tegelikkuse vaatlemisest saadud vahetu mulje värskest. Neid paelus elav kontakt loodusega. Oma loomingu aluseks seadsid nad põhimõtte: «Kunstnik peab maalima ainult seda, mida ta näeb, ja nii, nagu ta näeb.»

Kunstivooluna tekkis impressionism Prantsusmaal võitluses elukauge salongimaalikunsti vastu, mis õilmitses Teise keisririigi ajal. Uus vool jättis kõrvale paraadlikud süžeed. Impressionistid pöördusid otse elust võetud teemade poole, mida tol ajal «salongimaalikunsti» ei peetud kunsti objektiks.

Impressionism oli üks XIX sajandi realismi avaldustest. Selle kõige andekamad esindajad olid Edouard Manet, Claude Monet, Auguste Renoir ja Camille Pissarro. Impressionistid on loonud palju kauneid teoseid, millest õhkub elu ja peent värviharmooniat. Nad leidsid uusi tehnilisi võtteid päikesevalguse, õhuperspektiivi ja sügavuse edasiandmiseks.

Impressionistide loomingu nõrk külg oli selles, et nende teostes jäi puudu ideelise sisu sügavusest. Sotsiaalse tähendusega suured teemad leidsid impressionistide lõuendeil üsna harva kajastamist. Nad ei seadnud endale eesmärgiks näidata inimese sisemaailma ja tema kohta ühiskondlikus elus.

1880-ndail aastail algas impressionismi allakäik. Paljude eesrindlike kunstnike juures hakkasid erineva tugevusega ilmnenud antirealistlikud tendentsid. Esiplaanile nihkus ühekülgselt mõistetud arusaam, et kunstnik peab maalima nii, nagu ta näeb. See moodustaski silla realismist eemaldumiseks ning õigustas kitsalt isiklikku suhtumist välismaailma tajumisse ja kujutatava tegelikkuse meelevaldset moonutamist.

Kuid võitlus uute teede eest kujutatavas kunstis ei lakanud. Jätkusid väljaastumised kõige reaktsioonilise ja väljasureva vastu.

Eriline koht selle ajajärgu kunstnike seas kuulub Vincent van Goghile. Ta tajus ergalt inimeste kannatusi ja töörahva raske olukord pani teda sügavalt kaasa elama. Van Goghi haaranud pettumus kodanlikus tsivilisatsioonis kajastus tema maalides. Paljudes neist lasub rusutuse ja mure pitser.

XX sajandi alguses kerkis paljude maalikunsti voolude hulgast esile kunstnike rühmitus, keda hakati nimetama «metsikuteks»¹. Nende tööde temaatika on kaugel tolle aja teravatest sotsiaalsest konfliktidest. «Metsikute» taotluste ilmekamaid esindajaid oli Henri Matisse. Ta seadis endale puhtdekoratiivseid ülesan-

¹ Epiteedi «metsikud» (prantsuse keeles *fauves*) andis sellele rühmitusele kriitika loobumise pärast traditsioonilistest maalikunstivõtetest ja reaalse maailma kujundite tahtliku moonutamise pärast.

deid, lahendades neid sageli mahlakate värvilaikude ja keerukate joonornamentide kombinatsioonide abil.

Teine maalikunsti suund XX sajandi alguses oli kubism. Vastupidiselt «metsikutele» tulevad kubistid tagasi vormi- ja maalilise sügavuse otsingute juurde. Kuid igasuguse vormi aluseks võtsid nad geomeetrilised kujundid. Nende käsitus kujunditest viis selle suuna esindajad tihti välja esemelise kujutuse kadumiseni, asendades selle stereomeetriliste figuuride summaga.

Niimoodi tugevnes kujutavas kunstis järk-järgult antirealistlik suund, milles avaldus kodanliku kultuuri kriisi üks joontest.

Kriitiline realism kirjanduses. XIX ja XX sajandi vahetusel oli Euroopa maade kultuurielus käimas realistlike ja dekadentlike voolude äge võitlus. Neil aastakümneil tutvustas vene kirjandus oma suurte esindajate L. N. Tolstoi, A. P. Tšehhovi ja M. Gorki kaudu kaasaegsetele välismaal realistliku loomingumeetodi uusi võimalusi. Vene klassikute viljastav mõju aitas osalt üle saada dekadentsist Lääne-Euroopa kirjanduses ja viia õitsengule kriitiline realism. Üha sagedamini muutusid tõelised realistid laiade rahvahulkade protesti väljendajaks imperialismi vastu, intelligentsi hulgas tugevnevate demokraatlike meeleolude ruuporiks. Realistlikud kirjanikud rakendasid oma ande kapitalistliku tegelikkuse tõetruule ja julgele kujutamisele. Seepärast hakatigi XIX sajandi teise poole ja XX sajandi alguse realismi nimetama kriitiliseks realismiks.

Kriitilise realismi suurimad esindajad Läänes on Guy de Maupassant, Emile Zola, Anatole France, Romain Rolland, Heinrich Mann, John Galsworthy, Bernard Shaw, Mark Twain, Theodore Dreiser ja teised. Nende kirjanike loominguline tee ei olnud ühesugune.

Nii näiteks Zola ei jõudnud paljastava realismi juurde mitte otsekohe. Ta oli üks naturalismi rajajaid kirjanduses. Zola loomingus tingivad eeskätt keskkond ja bioloogilise pärilikkuse faktor tema tegelaste vaimumaailma ning käitumise.

Kuid Zola teostes pääses võidule realistlik traditsioon. Oma paljuköitelises epopöas «Rougon-Macquart'id», eriti romaanis «Sõekaevurid», teeb ta süüdimõistva kohtuotsuse kapitalismile ja näitab tema hauakaevajat — revolutsioonilist proletariaati.

Erinevalt paljudest kriitilise realismi esindajast allutas Romain Rolland juba kirjandusliku tegevuse esimestest aastatest peale oma loomingu aktiivsele võitlusele kapitalismi vastu ja heroilise karakteri loomisele, kes oleks suuteline osa võtma ühiskonna ümberkujundamisest. Erinevalt E. Zola teoste tegelastest ei alistu romaanis «Jean-Christophe» nimikangelane oma elus ette-tulevatele olukordadele, need ei saa temast võitu. Tänu oma andekusele ja energiale leiab Jean-Christophe tee aktiivse tegutsemise juurde, võitluse juurde oma humanistlike ideaalide eest.

Teine R. Rollandi kangelane, Colas Breugnon on täis elurõõmu ja optimismi. Tema vaim on paindumatu, ta on kiindunud loovasse töösse ja on võitlevalt leppimatu vale, silmakirjallikkuse ning surve vastu nende poolt, kelle käes on võim. Teoses «Colas Breugnon» on autor väljendanud prantsuse rahva iseloomu paremaid jooni.

Realistlik lähtekoht ja progressiivsus on omased ka teiste kriitilise realismi esindajate küpsematele teostele. Nad iseloomustasid uusi sotsiaalseid nähtusi, mõistsid hukka inimisiksuse mahasurumist, paljastasid ekspluataatorite lüksuslikku elu ning näitasid töörahvahulkade kannatusi ja viletsust. Kirjanikud avaldasid ägedat protesti militarismi ja sõdade vastu ning olid üksmeelsed kodanliku ühiskonna pahede ja piiratud karmis hukkamõistus. Nii-suguse realismi näidetena võib tuua Bernard Shaw' «Ebameeldivaid näidendeid», Mark Twaini ja Anatole France'i satiire (eriti «Pingviinide saart») ning Heinrich Manni romaani «Truu alam».

Imperialismi vastuolude süvenemine tugevdas kriitilise realismi rünnakuid valitseva korra vastu. Kapitalistlikku barbaarsust paljastasid niisugused teosed, nagu Upton Sinclairi «Džungel», Theodore Dreiseri triloogia Cowperwoodist, Jack Londoni romaanid «Raudne kand» ja «Martin Eden». Eesrindlikud kirjanikud püüdsid hajutada rahva illusioone kodanliku demokraatia suhtes. Nad mõistsid teravalt hukka «ameerika elulaadi», mis muserdab inimese hinge, surmab temas kõik inimliku ning levitab dollari ja isikliku edu kultust.

XX sajandi suurimad realistid, just-nagu üksteist täiendades, maalivad ulatusliku lõuendi hukkamisele määratud kodanliku ühiskonna elust. Neile olid omased sotsialistlikud otsingud. Kuid paljud neist sattusid reformismi

Anatole France.

Bernard Shaw.

Romain Rolland.

Theodore Dreiser.

Lu Xun.

Rabindranath Tagore.

mõju alla (Zola). Teised olid oma loomingu üksikudel etappidel progressiivsematel positsioonidel (Anatole France, Romain Rolland, Jack London, Upton Sinclair). Mõned eesrindlikud Lääne kirjanikud tegid katset võtta omaks sotsialistlik ideoloogia ja lülituda töölisklassi revolutsioonilisse võitlusse.

Vaatamata sellele, et kolonisaatorite poliitika püüdis rahvuslikku kultuuri maha suruda, kasvas ka Idamaades tung selle taassünnile. XIX ja XX sajandi vahetusel kerkib Indias esile luuletaja ja prosaist Rabindranath Tagore, kes saavutas ülemaailmse tunnustuse. Tema looming on ulatuslik ja mitmekülgne. Ta on kirjutanud romaane, jutustusi, näidendeid, novelle, luuletusi, poeme. Oma tege-laskujades väljendas kirjanik India intelligenti meeleolusid, protesti kolonisaatorite vägivalda, feodaalide türannia ja feodaal-patriarhaalse moraali vastu. Tagore'i looming on jätnud india kirjandusse sügava jälje.

Hiina realismi rajaja oli Lu Xun, kes esines ka publitsisti ja tõlkijana. Ta asus hiina kirjanduse uue suuna etteotsa. Tema suurepärase teoses «A-Kiu tõeline lugu» on halastamatult välja naerdud feodaalühiskonna orjameelsus ja silmakirjalik moraal. Jutustuses on sügavat kaasaalamist kehvikute raskele elule. Lu Xuni looming on avaldanud määratu suurt mõju kirjanduse edasiarenemisele tema kodumaal.

Proletaarse kunsti alged. Möödunud sajandi lõpul kerkivad esile progressiivse kunsti esindajad, kes on tihedalt seotud töölisliikumisega. Pariisi Kommuuni ajal sai tuntuks Eugène Pottier, «Internatsionaali» autor. Pottier ja temale lähedaste luuletajate lüürikat iseloomustavad viha töölisklassi vaenlaste vastu, usk proletaariaadi jõusse ja tema võidusse ning

ammendamatu optimism. Pärast Kommuuni langemist tugevnesid töölisliikumise tõusu mõjul Saksamaal kunstnike hulgas demokraatlikud püüdlused. Nende seas kuulus keskne koht Käthe Kollwitzile. Tema looming oli tervenisti pühendatud saksa rahva elule, kannatustele ja revolutsioonilisele võitlusele.

Üks sotsialistliku kirjanduse algatajaist Läänes oli taani kirjanik Martin Andersen-Nexo. Oma teostes, nagu näiteks «Vallutaja Pelle», püstitab kirjanik suuri sotsiaalseid probleeme, püüdes mõista töölisklassi ajaloolist missiooni.

Proletariaadi jõudude järkjärguline kasvamine ja sotsialistlike ideede levimine aitasid kaasa uut tüüpi kirjanduse ja kujutava kunsti loomisele ning arenemisele.

Sotsialistliku ideoloogia levimine. Marxi, Engelsi ja Lenini võitlusel iga liiki oportunisti vastu ja marksistliku teooria puhutuse eest oli maailmajalooline tähtsus. Sotsialistlike ideede edusammudest annavad tunnistust XIX sajandi lõpul paljudes maa-des loodud sotsialistlikud massiparteid.

Hoolimata kodanliku ideoloogia kandjate ägedast vastupanust, vallutasid marksistlikud ideed üha uusi pooldajaid. Nad tõmbasid enda poole oma teaduslikkusega ning kapitalistliku ühiskonna olukorra sügava analüüsiga. Marksistlikud ideed aitasid mitte ainult orienteeruda kaasaegses olukorras, vaid andsid ka perspektiivi tulevikuks, võimaldasid näha eelseisvate ajaloo pöörakute, tulevase, kommunistliku ühiskonna piirjooni. Sotsialistid rajasid oma ajakirjanduse ja kultuurhariduslikud organisatsioonid.

Koos sotsialistliku maailmavaate üha tugevneva mõjuga tegi tunduvald edusamme ka teaduslik ateism. Ikka laiemalt levisid teaduslikud vaated loodusele ja ühiskonnale.

Vene teaduse, kirjanduse ja kunsti ülemaailmne tähtsus. Tohtu suure panuse teaduse arenemisse andsid teiste hulgas silmapaistvad vene teadlased Mendelejev, Timirjasev, Metšnikov, Setšenov, Pavlov ja teised. D. I. Mendelejevi töö «Keemia alused» tõlgiti peaaegu kõigisse Euroopa keeltesse ja anti välja paljudes trükkides. K. A. Timirjasevist sai Darwini uurimiste tunnustatud jätkaja. Veendunud materialist ja ateist I. I. Metšnikov, kes oli sunnitud Venemaalt lahkuma, juhatas laboratooriumi ülemaailmselt tuntud Pasteuri Instituudis. Teadlane sai kuulsaks suurepärase töödega immuniteedi kohta. Veel tähelepanuväärsem oli I. P. Pavlovi osa teaduse edasiarendamisel.

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguse vene kultuur on andnud maailmale tähelepanuväärseid aardeid. Tol ajal sammus Venemaa kiiresti vastu revolutsioonile. Venemaal toimuv üldine demokraatlik tõus lõi küllalt soodsa pinna rahva huve kaitsva kirjanduse ja kunsti õitsenguks. Vene kultuur oli kantud vabaduse ja kõigi inimeste õnne eest peetava võitluse paatosest ega teinud vahet päritolu, rass, keele ja religiooni vahel. Kõik parem vene kirjanduses ja kunstis arenes seoses revolutsioonilise

võitlusega. Ja see parem osa avaldas võimsat mõju kaugel väljaspool meie kodumaa piire. Vene revolutsiooni seosele ülemaailmse kultuuri arenemisega juhtis tähelepanu V. I. Lenin, kui ta andis hinnangu L. Tolstoi loomingule: «Revolutsiooni ettevalmistamise ajastu ühel feodaalide poolt rõhutatud maal esines, tänu geniaalsele valgustamisele Tolstoi poolt, kui samm edasi kogu inimkonna kunstilises arenemises.»¹

Euroopa ja Ameerika eesrindlikud kirjanikud tunnustasid üksmeelselt vene kirjanduse tohtu suurt osa. Romain Rolland oma läkituses saksa kirjanikele ütles: «Kes siis veel kui mitte vene kirjanikud olid meile juhtijaks?» Anatole France kirjutas: «Tolstoi on meie ühine õpetaja.»

Uue proletarse kirjanduse tekkimine on seotud Gorki — sotsialistliku realismi rajaja nimega. Lisaks Venemaa tormilise poliitilise arenemise kujutamisele näitas Gorki isiksuse revolutsioonilist arenemist, lihtsa tööinimese muutumist teadlikuks võitlejaks. Gorki oli esimene, kes lõi kõrgelt kunstipärase kuju töölisest, kes võitleb marksistlik-leninliku partei juhtimisel tsarismi ja kapitalismi vastu. Proletaarlasest revolutsionääri ilmumine kirjandusse rikastas maailmakirjandust uute kunstiliste kujunditega ja kunstiloomingu võtetega. Gorki «Ema» on revolutsioonilise sotsialistliku realismi vaimus kirjutatud romaani näiteks.

Vene teater oli vene kultuuri ehe. Tema lavalt kõlas erutav, vaimustusetulest kantud eesrindlik sõna, mis kutsus üles maailma ümber kujundama.

Suure õitsengu saavutas Venemaal realistlik maalikunst, mida esindasid kuulsad peredvižnikud ja mis teenis demokraatlike ideid. Eesrindlike vene meistrite jaoks ei olnud kunst mõeldav, ilma et ta oleks olnud seotud rahvahulkadega, ilma et ta oleks teeninud rahva vabadusvõitluse ideid. Nende meistrite hulka kuuluvad I. J. Repin, V. I. Surikov, V. G. Perov, I. N. Kramskoi jt. Erinevalt impressionistidest leidsid vene kunstnikud revolutsioonielse Venemaa olustikust nii suuri ühiskondlikke teemasid kui ka tõeliselt rahvalikku sisu.

XIX sajandi lõpp ja XX sajandi algus tõid ülemaailmse tunnustuse vene muusikale, mida esindasid niisugused silmapaistvad talendid, nagu M. P. Mussorgski, P. I. Tšaikovski, N. A. Rimski-Korsakov, A. N. Skrjabin, S. V. Rahmaninov ja teised.

Leninism — maailma kultuuri kõrgeim saavutus. Kuna XX sajandi alguseks paiknes rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise keskus ümber Venemaale, siis on täiesti seaduspärane, et pärast Marxi ja Engelsi surma leidis marksism just Venemaal loovat edasiarendamist V. I. Lenini geniaalsetes töödes.

Toetudes revolutsioonilise liikumise maailmaajaloolistele koge-

¹ Lenin, V. I. Teosed, 16. kd., lk. 296.

mustele, arendas V. I. Lenin vastavalt muutunud ajaloolistele tingimustele edasi Marxi suurt õpetust. V. I. Lenini tööd on väga suureks panuseks teadusse. Neis on rikastatud kõiki marksismi komponente — filosoofiat, poliitilist ökonoomiat ja teaduslikku kommunismi.

Võitluses marksistliku maailmavaate vaenlastega arendas V. I. Lenin loovalt marksistlikku filosoofiat. Ta tegi seda XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse teaduse, eriti füüsika suurte saavutuste põhjaliku analüüsi alusel. Üks Lenini filosoofilisi ideid, mis näitab teed tänapäeva loodusteadusele, on väide, et elektron on niisama ammendamatu kui aatomgi.

V. I. Lenin rikastas ühiskondlikku mõtet uute järeldustega, mida on hiilgavalt kinnitanud ühiskondlik praktika ja kaasaja teaduse edusammud.

Lenini õpetus imperialismist kui kapitalismi viimasest staadiumist, sotsialistlikust revolutsioonist, proletariaadi diktatuurist, uut tüüpi parteist on tööliklassi ja ülemaailmse revolutsioonilise vabadusliikumise kindel relv.

Oma suurepärase töö «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium» on Vladimir Iljitš tohtu hulga materjali läbitöötamise alusel, marksistliku analüüsi meetodeid hiilgavalt rakendades andnud imperialismile ammendava iseloomustuse. Sellega pandi teoreetiline alus marksistliku revolutsiooniteooria edasiarendamisele.

Lenin tegi järelduse, et sotsialismi võit on võimalik esialgu ühel maal eraldi, töötas välja kodanlik-demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks revolutsiooniks ülekasvamise teooria ja arendas ideed proletarse revolutsiooni ühendamisest rahvusliku vabadusvõitlusega. Lenin arendas edasi ja konkretiseeris Marxi õpetust proletariaadi diktatuurist, avastas nõukogude vabariigi kui proletariaadi diktatuuri ühe vormi, mis leidis praktilist ellurakendamist meie maal. Silmapaistev panus marksismi varajaita oli V. I. Lenini loodud terviklik ja harmooniline õpetus uut tüüpi proletarsest parteist.

Marxi ja Lenini õpetus kujutab endast inimõtte kõrgeimat saavutust.

Esimene maailmasõda süvendas kodanliku kultuuri kriisi. Kapitalismi sünnitatud verised tapatalgud ning majanduslik laos õõnestasid miljonite inimeste usku kapitalistliku korra mõistuspärasusse ning näitasid, et see on ebaõiglane ja hukkamisele määratud. II Internatsionaali juhtide reetmine ja tema krahk aitasid kaasa sellele, et teadlikud töölisel hakkasid eemalduma reformismist ja sotsiaaldemokraatiast. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit kinnitas praktikas Marxi ja Lenini õpetuse õigsust. Oktoobrivõidud aitasid kaasa marksismi-leninismi ideede veelgi sügavamale tungimisele kõige laiematesse rahvahulkadesse ja eesrindlikusse kultuurisse.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missuguseid suuri teaduslikke avastusi tehti uusaja teisel perioodil?
2. Missugused nähtused kodanliku kultuuri arenemises annavad tunnistust tema kriisist?
3. Missuguseid tähtsamaid nähtusi võib tähele panna kujutavas kunstis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?
4. Milles on kriitilise realismi olemus? Nimetage selle kirjandusliku suuna tekkimise põhjusi.
5. Milline on eesrindliku vene kultuuri mõju maailma kultuuri aremisele XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses?
6. Esitage fakte, mis tõestavad sotsialistliku ideoloogia edukat levimist.
7. Iseloomustage V. I. Lenini panust teadusse.

ÜHISKONNA ARENEMISE TULEMUSED UUSAJA TEISE PERIOODI JOOKSUL.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal viis lõpule uusaja teise perioodi. Selle perioodi jooksul, mis algas Prantsuse-Preisi sõjaga ja Pariisi Kommuuniga, tegi ühiskondlik elu läbi küllalt palju muutusi. Sel ajal astus kapitalism oma kõrgeimasse ja viimsesse arenemisfaasi — imperialismi, mis eksisteerib ka praegu, kuigi elab läbi sügavat kriisi.

Kapitalismi üleminek imperialismi tõi endaga kaasa kõigi kapitalistliku ühiskonna vastuolude tunduva teravnemise. Kapitalistlikud tootmissuhted, mis rajanevad tootmisvahendite eramandusel ja ühe inimese ekspluateerimisel teise poolt, muutusid tootlike jõudude arenemisel üha rohkem kammitsaiks. Tugevnes klassivõitlus proletariaadi ja kodanluse vahel. Selles võitluses sai proletariaat endale järk-järgult võimsaid liitlasi, kõigepealt töötava talurahva.

Kõigis kapitalistlikes maades arenes töölisliikumine ja kujunesid välja tööliste massiorganisatsioonid — parteid ja ametiühingud. XIX sajandi lõpp oli marksismi tohutu levimise aeg laiuti, aeg, mil marksistlikud ideed haarasid laiu töölishulki. Suurem osa sotsialistlikest parteidest juhindus oma tegevuses Marxi ja Engelsi ideedest.

Möödunud sajandi 90-ndail aastail kandus rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise keskus Venemaale. Vene revolutsiooniline liikumine tõstis esile suure revolutsioonigeeniuse V. I. Lenini. Ta arendas edasi marksistlikku teooriat vastavalt uuele ajaloolisele ajastule, mis algas ühenduses kapitalismi muutumisega imperialismiks ja sotsialistliku revolutsiooni lähenemisega. Lenin oli 1903. aastal rajatud uut tüüpi proletarse revolutsioonilise partei — bolševike partei looja.

Rahvusvahelise töölisliikumise vastastiival tugevnes oportunism. Samal ajal kui tööliklassi hulkades tugevnesid revolutsioonilised tendentsid, pääsesid enamiku sotsialistlike parteide juhtkonnas mõjule oportunistid, kes toetusid töölisaristokraatiale. Lenin pidas leppimatut võitlust iga liiki oportunismi vastu.

Üheaegselt klassivastuolude teravnemisega kodanluse ja proletariaadi vahel teravnesid vastuolud imperialistlike suurriikide vahel. XIX sajandi lõpuks olid kapitalistlikud riigid haaranud Aasias ja Aafrikas määratu suured maa-alad ja muutnud need asumaadeks. Teised nende mandrite, samuti Ladina-Ameerika maad muutusid poolkolooniaiks või olid mässitud mitmesuguses vormis finants- ja majandusliku sõltuvuse võrkudesse. XX sajandi alguseks oli kogu maailm langenud imperialistide orjusse ja oli imperialistlike suurriikide vahel jaotatud. Algas maailma jaotamine kapitalistlike monopolide vahel.

Orjastatud rahvad ei leppinud neid tabanud saatusega. Koloniaal- ja sõltuvates maades tekkis protest imperialistliku rõhumise vastu ning tugevnes rahvuslik vabadusliikumine.

Kui maailma jaotamine oli lõpule viidud, algas imperialistide vahel võitlus selle kokkuröövitud saagi ümberjaotamise pärast. See võitlus tõi endaga kaasa mitmeid imperialistlikke sõdu ning viimaks, 1914. aastal, imperialistliku maailmasõja.

Imperialistlikest vastuoludest sünnitatud Esimene maailmasõda vapustas kuni alustugedeni kogu kapitalistlikku ühiskonda. Sõda tõi töörahvale surma, nälga ja viletsust. Ta teravdas äärmuseni klassivastuolusid ja klassivõitlust.

II Internatsionaali parteide oportunistlik juhtkond reetis tööliklassi huvid ning toetas oma kodanlust ja tema poolt alustatud rahvavastast röövsõda. Bolševikud ja teised töölisparteide mõned pahempoolse tiiva esindajad kutsusid proletariaati üles võitlusele sõja vastu. Bolševikud paljastasid halastamatult oportuniste ning nõudsid sõjast tingitud majandusliku ja poliitilise kriisi ärakasutamist kapitalismi kiiremaks kukutamiseks. Enamikus sõdivates maades kujunes sõja käigus revolutsiooniline situatsioon.

Kõigist sõdivatest suurriikidest kannatas sõja läbi kõige rohkem Venemaa ja tema töötavad klassid. Venemaal tugevdas kapitali rõhumist veel tsaariisevalitsuse surve. Samal ajal oli Venemaal erinevalt Läänemaadest olemas järjekindel revolutsiooniline partei — bolševike partei. Lenini targal juhtimisel kutsusid bolševikud rahvast üles sotsiaalsele revolutsioonile, kapitalistide ja mõisnike võimu kukutamisele, kapitalistliku korra vääramisele ning uue, parema ühiskonna ehitamisele. Venemaa oli esimene maa, kus võitis sotsialistlik revolutsioon ja loodi esimene sotsialistlik riik maailmas.

Esimene maailmasõda ja Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon panid aluse kapitalismi üldkriisile.

Kapitalismi üldkriis on kapitalismi maailmasüsteemi igakülgne kriis, mis hõlmab kodanlike maade majandust ja poliitikat, nende riiklikku korraldust, valitsemismeetodeid ja kapitalistliku maailma ideoloogiat ja kultuuri. Seda kriisi iseloomustab kapitalismi kõigi vastuolude teravnemine, proletariaadi klassivõitluse tugevnemine kodanluse vastu, rõhutud rahvaste vabadusvõitlus, maa-

ilma ümberjaotamise pärast peetava võitluse ägenemine imperialistlike riikide vahel.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon tegi lõpu olukorrale, kus kapitalism oli kogu maailmas valitsevaks ühiskondlikuks süsteemiks. Sotsialistliku revolutsiooni võiduga Venemaal tekkis $\frac{1}{6}$ maismaast uus, kõrgem ühiskondlik süsteem — sotsialistlik süsteem. Maailm lõhenes kaheks ühiskondlikuks süsteemiks: vana kapitalistliku süsteemi kõrvale tekkis uus, sotsialistlik süsteem, millele kuulub tulevik.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon avas uue ajastu inimkonna ajaloos — kapitalismi kokkuvarisemise ja kommunismi võidulepääsu ajastu.

Sotsialistliku revolutsiooni võit kogu maailmas on inimkonna arenemise vältimatu ja paratamatu perspektiiv. Uusima aja ajaloo peamiseks sisuks on kapitalismi revolutsiooniline asendamine sotsialismiga, sotsialismi ja kommunismi võidulepääs ülemaailmses mastaabis.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missugused on ühiskonna arenemise peamised tulemused uusaja teise perioodi jooksul: a) kapitalismi jaoks; b) proletarse ja sotsialistliku liikumise jaoks?
2. Missugused olid Esimese maailmasõja sotsiaalsed tagajärjed?
3. Mis on kapitalismi üldkriis? Missugused on tema peamised tunnused?
4. Milles on töötavate klasside jaoks väljapääs kapitalismi üldkriisist?

MATERJALI KORDAVATEKS JA ÜLDISTAVATEKS TUNDIDEKS UUSAJA AJALOO TEISE PERIOODI KOHTA.

KRONOLOOGILINE KOONDTABEL

1870—1871	Prantsuse-Preisi sõda. Prantsusmaa lüüasaamine.
1870, 4. sept.	Teise keisririigi kukutamine. Vabariigi väljakuulutamise.
1871	Saksa keisririigi väljakuulutamise.
1871, 18. märts	Proletaarne revolutsioon Pariisis.
1871, 21.—28. mai	Verine mainädal. Kommuuni lüüasaamine.
1872	I Internatsionaali Haagi kongress. Bakuuninlaste väljaheitmine Internatsionaalist.
1875	Kolmanda vabariigi loomine Prantsusmaal.
1876	I Internatsionaali laialisaatmine.
1878	Türgi lüüasaamine sõjas Venemaaga. Bulgaaria riigi moodustamine. Likvideeriti lõplikult Serbia, Montenegro, Rumeenia ja Kreeka sõltuvus Türgist.
1878—1890	«Erakorralise seaduse» kehtimine sotsialistide vastu Saksamaal.
1878	Tšehhi Sotsiaaldemokraatliku Partei loomine.
1880	Prantsusmaa Töölispartei loomine.
80-ndate aastate algus	Rahvaülestõus Egiptuses Inglismaa vastu.
80.—90.-ndad aastad	Ida-Sudaani rahvaste sõda inglise vallutajate vastu. Võitlus Lääne-Sudaanis ja Madagaskaril prantsuse kolonisaatorite vastu.
1882	Kolmikliidu sõlmimine.
1883	Suri Karl Marx.
1885	Partei India Rahvuskongress loomine.

1886, 1. mai	Üldstreik Ameerika Ühendriikides kaheksatunnise tööpäeva eest võitlemise loosungi all.
1886, 3.—4. mai	Verised sündmused Chicagos.
1889	II Internatsionaali asutamine; rahvusvahelise proletaarsete solidaarsuse päeva — 1. mai pühitsemise sisseseadmine.
1893	Poola ja Leedu Sotsiaaldemokraatia loomine.
1891	Saksamaa Sotsiaaldemokraatliku Partei Erfurdi kongress.
1891—1893	Prantsuse-Vene liidu sõlmimine.
1894—1895	Jaapani-Hiina sõda.
1895	Suri Friedrich Engels.
1896	Itaalia vägede lüüasaamine Etioopias.
XIX saj. lõpp — XX saj. algus	Kapitalismi üleminek oma arenemise imperialistlikku staadiumi.
XIX saj. 90-ndad aastad	Leninliku etapi algus marksismi arenemises.
1898	Havai saarte anastamine Ameerika Ühendriikide poolt. Hispaania-Ameerika sõda.
1899—1902	Inglise-Buuri sõda.
1900	Rahvaülestõus Hiinas.
1900	Töölisesinduse Komitee moodustamine Inglismaal; nimetati hiljem, 1906. a. ümber Leiboristlikuks Parteiks.
1903	Bolševike partei tekkimine.
1903	Bulgaaria Sotsiaaldemokraatliku («kitsaste» sotsialistide) Töölispartei moodustamine.
1904	Inglise-Prantsuse kokkulepe (Antandi) sõlmimine.
1904—1907	Hererode ja hotentottide ülestõusud saksa vallutajate vastu Edela-Aafrikas.
1904—1905	Vene-Jaapani sõda.
1905—1907	Esimene kodanlik-demokraatlik revolutsioon Venemaal.
1905—1908	Revolutsioonilise liikumise tõus Indias.
1907	Inglise-Vene kokkuleppe sõlmimine. Kolmikleppimuse (Inglise-Prantsuse-Vene) Antandi moodustamine.
1910	Korea anastamine Jaapani poolt.

1910—1917	Kodanlik-demokraatlik revolutsioon Mehhikos.
1911—1913	Kodanlik-demokraatlik revolutsioon Hiinas.
1912—1913	Esimene ja Teine Balkani sõda.
1913—1914	Kaevurite streik Colorados (Ameerika Ühendriikides).
1914, juuli — augusti algus	Esimese maailmasõja algus. II Internatsionaali krahh.
1914, aug.-sept.	Saksa armeede tungimine Belgiasse ja Prantsusmaale. Vene armee pealetung Ida-Preisimaal. Marne'i lahing. Sakslaste taganemine.
1914, nov.	V. I. Lenini poolt kirjutatud bolševike partei Keskkomitee manifesti «Sõda ja Venemaa sotsiaaldemokraatia» avaldamine.
1915	Itaalia sõttaastumine Antandi poolel. Vene armee taganemine. Bulgaaria sõttaastumine Saksamaa poolel, Nelikliidu moodustamine. Serbia lüüasaamine. Sotsialistide-internatsionalistide Zimmerwaldi konverents. Zimmerwaldi pahempoolse rühma moodustamine V. I. Lenini poolt.
1916	Verduni lahing. Vene armee «Brussilovi läbimurre» Edelarindel. Rumeenia sõttaastumine Antandi poolel. Somme'i lahing.
1917, 12. märts (27. veebr. vkj.)	Kodanlik-demokraatlik Veebruarirevolutsioon Venemaal. Isevalitsuse kukutamine.
1917, apr.	Ameerika Ühendriikide sõttaastumine Antandi poolel.
1917, 7. nov. (25. okt. vkj.)	Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal.
1917—1918	Revolutsioonilise ja rahvusliku vabadusliikumise tõus kogu maailmas Veebruari- ja eriti sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõjul Venemaal.
1917, dets.	Vaherahu sõlmimine Idarindel.
1918, märts-juuli	Saksa armee viimased pealetungid Läänerindel.
1918, juuli-nov.	Antandi vägede vastu pealetung. Saksa rinde kokkuvarisemine.
1918, sept.-okt.	Bulgaaria ja Türgi kapituleerumine. Austria-Ungari monarhia lagunemine.
1918, 3. nov.	Austria-Ungari armee kapituleerumine. Revolutsiooni algus Saksamaal.
1918, 9. nov.	Saksamaa kuulutamine vabariigiks.
1918, 11. nov.	Compiègne'i vaherahu. Esimese maailmasõja lõpp.

ÕPIKUS ESINEVATE TUNDMATA SÕNADE SELETUSED.¹

Aktsia — väärtpaber, mis tõestab tema valdaja osavõttu aktsiaseltsi kapitalist ja annab õiguse tulu (dividendi) saamiseks selle kasumeist, mis muutuvad sõltuvalt ettevõtte tulukusest (erinevalt obligatsioonist, vt. seda sõna).

Anneksioon — teise riigi territooriumi hõivamine ühe riigi poolt ja selle ametlik ühendamine oma valdustega.

Blankistid — prantsuse revolutsionääri, utopisti-kommunisti Louis Auguste Blanqui (1805—1881) pooldajad. Blankistid seadsid oma eesmärgiks klassideta kommunistliku ühiskonna loomise. Nad arvasid, et suudavad teostada oma ideaali mitte klassivõitluse abil, vaid poliitilise riigipöörde teel, mille paneb toime käputäis vandenõulasi.

Blokaad — vägivaldsete, enamasti sõjalise iseloomuga abinõude süsteem, mille eesmärgiks on antud territooriumi isoleerimine välismaailmast.

Defitsiit (ladina sõnast *deficit* — jääb puudu) — puudujääk, kulude ülekaal tulude suhtes.

Doktriin — teaduslik, filosoofiline või poliitiline õpetus.

Ekspansioon — (piiride, mõju) laiendamine, levitamine; territooriumide, turgude haaramine.

Eksproprieerimine — ühiskondlik-ajaloolises mõttes vägivaldne omandi äravõtmine ühelt klassilt teise klassi poolt.

Föderatiivne alus — riikliku korralduse aluseks võetud printsiip, mille järgi föderatsiooni kuuluvad riigid, säilitades reas küsimustes iseseisvuse, moodustavad ühised liidulised riigiorganid ja liidulise seadusandluse.

Hegemoonia (kreeka sõnast *hegemonia* — ülevõim, esikoht) — ühe klassi või riigi üleolek, juhtimine, juhtiv osa teiste klasside või riikide suhtes.

Ideoloogia — mingi ühiskonnaklassi huve peegeldavate vaadete ja ideede süsteem.

Kamarilja (hispaania sõnast *camara* — saal, monarhi õu) — reaktsiooniliste õukondlaste rühmitus, kes avaldab mõju riigiasjadele.

Klerikaalid — kapitalistlikes maades reaktsioonilise suuna pooldajad, kes võitlevad kiriku ülevõimu kehtestamise või tema mõju suurendamise eest riigi poliitilises ja kultuurielus.

Kontingent (ladina sõnast *contingens* — millegi osaks langev) — mingi asutuse, organisatsiooni, ettevõtte, armee jne. isikuline koosseis.

Kontsentratsioonilaagrid — eriti karmi režiimiga kinnipidamiskohad, tavaliselt väljaspool linna.

¹ Sõnade seletused on antud ainult selles tähenduses, mis neil on õpikus.

Konventsioon — riikidevaheline leping, kokkulepe mingis küsimuses.

Krediit (ladina sõnast *creditum* — võlg) — kaupade või raha võlg andmine teatava protsendi maksmise tingimusel.

Kultuse büdžett — riigi poolt antavad summad kiriku ja vaimulike jaoks.

Militarism — reaktsiooniline relvastumise ja sõja ettevalmistamise poliitika agressiivsetel eesmärkidel, samuti sõjaväelise kildkonna võimutamine.

Obligatsioon (ladina sõnast *obligatio* — kohustus) — riigi või aktiaseltsi poolt väljaantud väärtpaber laenu saamiseks, mis kohustab neid maksma selle paberi valdajale tulu varem kindlaksmääratud suuruses.

Prefekt — Prantsusmaal ja mõnedes teistes maades kõrgeim riigiametnik departemangus, provintsis või ringkonnas.

Progressiivne tulumaks — maks, mis moodustab maksualusest tulust teatava protsendi, mis kasvab tulu suurenemisega.

Revolutsiooni eeldused:

objektiivsed — eksisteerivad sõltumatult inimeste tahtest (majandus, ühiskondlikud suhted) ning määravad eri klasside, ühiskondlike gruppide tegevuse suuna;

subjektiivsed — rahvahulkade, klasside, parteide, üksikisikute teadlik tegevus, mis on suunatud ühiskondliku arengu valminud ülesannete lahendamisele.

Sektandid — antud juhul mõttekaaslaste eraldunud, suletud rühmitus, on irdunud rahvast. Engelsi kirjas Bebelile mõeldakse sektantide all Bakunini poolehoidjaid. Sektantideks nimetatakse ka religioossete rühmituste liikmeid, kes on laiaast religioossest suunast lahku löönud.

Sotsiaalsed reformid — valitsusvõimu poolt seadusandluses teostatud muudatused, mille eesmärgiks on töörahva olukorra mõningane parandamine.

Strateegia (antud juhul klassivõitluse strateegia) määrab klassivõitluse suuna ja teed teataval ajaloolisel etapil. Proletariaadi võitluse strateegia, mille on välja töötanud K. Marx, F. Engels ja V. I. Lenin, määrab iga teatava ajaloolise etapi jaoks kindlaks selle võitluse üldised eesmärgid, nende saavutamise teed ja proletariaadi liitlased.

Südametunnistuse vabadus — kodanike vabadus tunnistada mistahes usku või üldse mitte usku tunnistada.

Sünkrooniline tabel — tabel, mis kujutab mitmeid üheaegselt toimunud sündmusi.

Sovinism (prantsuse sõnast *chauvinisme*, mis omakorda tuleneb prantsuse sõduri Chauvini nimest, kes oli Napoleoni vallutuspoliitika austaja) — sõjakas natsionalism, mis seab kõigest kõrgemale oma rahvuse, oma imperialismi huvid kõigi teiste rahvuste huvide kahjuks ning mis õhutab põlgustunnet kõigisse teistesse rahvustesse kuuluvate inimeste vastu, vaenu ja vihkamist rahvaste vahel.

Taktika (antud juhul partei taktika) — strateegia osa (vt. eespool), poliitilise tegevuse meetodite, võtete ja viiside kogum, mida rakendatakse teataval ajavahemikul seatud eesmärgi saavutamiseks. Proletariaadi klassivõitluse taktika määrab kindlaks tema organiseerumise ja kodanluse vastu peetava võitluse vormid.

Transkontinentaalne — tervet kontinenti (mandrit) läbiv (antud juhul raudtee Atlandi ookeani rannikult Vaikse ookeani rannikule).

Töölisklassi vaesumine kapitalistlikes maades:

absoluutne vaesumine — töölisklassi elatustaseme progresseeruv langemine;

suhteline vaesumine — tööliste langeva osa vähenemine üldises rahvuslikus tulus (samal ajal suureneb pidevalt kapitalistidele minev osa üldises rahvuslikus tulus).

AINEREGISTER.

I. KAPITALISTLIKU MAAILMA MAJANDUSLIK ARENEMINE XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Majanduslik olukord ja arenemine	Tšehhoslovakkias 20
Saksamaal 7 ¹	Poolas 20
Inglismaal 12	Hiinas 28
Prantsusmaal 16	Indias 30
Ameerika Ühendriikides 21	Ladina-Ameerika maades 25
Jaapanis 26—27	Tootlike jõudude arenemine ja tehniline progress 7, 16, 21, 37
Bulgaarias 19	
Serbias 19	

II. IMPERIALISM — KAPITALISMI ARENEMISE KÕRGEIM JA VIIMNE STAADIUM.

Imperialismi põhitunnused 37—38	Rahvusvaheliste monopolide moodustamine 37—38
Monopolide valitsemine kapitalistlikes maades	Maakera territoriaalne jaotamine kõige suuremate kapitalistlike riikide vahel 36, 37—38, teise perioodi tulemused
tervikuna 37—38	Kapitalismi roiskumise tunnuste arenemine 39, 40
Saksamaal 7	Kapitalismi vastuolude teravnemine imperialismiajastul 33, 35—36, 39, 40
Inglismaal 12	41, teise perioodi tulemused
Prantsusmaal 16	Imperialismi iseärasused
Ameerika Ühendriikides 21	Saksamaal 7
Jaapanis 27	Inglismaal 12
Finantskapitali ja finantsoligarhia kujunemine	Prantsusmaal 16
maailmas tervikuna 37—38	Ameerika Ühendriikides 21
Saksamaal 7	Jaapanis 27
Inglismaal 12	Riiklik-monopolistliku kapitalismi tekkimine 44
Prantsusmaal 16	Imperialism — sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu 40
Ameerika Ühendriikides 21	Kapitalismi üldkriis, teise perioodi tulemused
Saksamaalt 7	

¹ Numbrid tähistavad paragrahvi.

III. KAPITALISTLIKE MAADE POLIITILINE ARENEMINE.

Saksa keisririigi moodustamine 6	Prantsusmaal 17
Kolmanda vabariigi kehtestamine	Kodanlik riik kapitalismi ülemineku
Prantsusmaal 17	ajal imperialistlikku arenemisstaadiumi 13, 22, teise perioodi tulemused
Poliitiline kord	Korruptsioon riigiaparaadis 17, 22
Saksamaal 6	Rassism
Inglismaal 13	Ameerika Ühendriikides 22
Prantsusmaal 17	Inglismaal 14
Ameerika Ühendriikides 22	Sotsiaalse ja poliitilise reaktsiooni
Jaapanis 26	tugevnemine imperialismiajastul 8,
Kahe partei süsteem	12, 17, 47
Inglismaal 13	
Ameerika Ühendriikides 22	
Mitme partei süsteem	

IV. SOTSIALISTLIK JA TÖÖLISLIHKUMINE.

Massiline töölisliikumine	I Internatsionaal 5
Saksamaal 10, 11	II Internatsionaal 33, 34, 35, 41
Inglismaal 15	III Internatsionaali asutamise ettevalmistamine 41, 44
Prantsusmaal 18	Revolutsiooniline ja oportunistlik
Bulgaarias 19	tendents sotsialistlikus ja töölisliikumises 34, 35
Serbias 19	K. Marxi ja F. Engelsi võitlus oportunisti vastu 5, 33
Tšehhis 20	Leninlik etapp marksismi arenemises 35, 44, 48
Poolas 20	Bolševike võitlus V. I. Lenini juhtimisel proletaarsete parteide revolutsioonilisuse eest rahvusvahelisel areenil 35, 41, 44
Ameerika Ühendriikides 23	Pahempoolsed voolud sotsialistlikes parteides 11, 18, 23, 41, 44
Ladina-Ameerika maades 25	Pariisi Kommuun — esimene sotsialistlik revolutsioon ajaloos sissejuhatus, 4, 5
Aasia maades 27, 28, 30	Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon sissejuhatus, 45, teise perioodi tulemused
Sotsialistlike ja ametiühinguorganisatsioonide tekkimine ja arenemine	
Saksamaal 10, 11	
Inglismaal 15	
Prantsusmaal 18	
Bulgaarias 19	
Tšehhis 20	
Poolas 20	
Serbias 19	
Ameerika Ühendriikides 23	
Jaapanis 27	
Rahvusvahelised sotsialistlikud organisatsioonid	

V. IMPERIALISTLIKE SUURRIIKIDE KOLONIAALPOLIITIKA.

Koloniaalvallutused ja -anastused	Rahvaste rõhumine ja ekspluateerimine imperialistide poolt
Saksamaa poolt 8, 9	Aasias 28, 30
Inglismaa poolt 12, 14	Aafrikas 31, 32
Prantsusmaa poolt 17	Ladina-Ameerikas 25
Ameerika Ühendriikide poolt 24	
Jaapani poolt 26, 27	

VI. RAHVUSLIK VABADUSVÕITLUS.

Lõuna- ja lääneslaavlastel 19, 20	Aafrika rahvastel 31, 32
Iirlastel 13, 15	Ladina-Ameerika rahvastel 25
Aasia rahvastel 28, 30	Rahvuslikud vabadussõjad

Balkanimaadel 19, 20
Alžeerias 32
Egiptuses 31
Ida- ja Lääne-Sudaanis 31, 32
Madagaskaril 32
Etioopias 32

VII. RAHVUSVAHELISED SUHTED

Agressiivne välispoliitika	Euroopa suurriikide sõjalis-poliitiliste blokkide kujunemine
Saksamaa poolt 8, 9	Kolmikliit 8, 36
Inglismaa poolt 14	Prantsuse-Vene liit 17, 36
Prantsusmaa poolt 17	Antant 14, 17, 36
Ameerika Ühendriikide poolt 24	Suurriikide ettevalmistused Esimeks maailmasõjaks 9, 14, 17, 36, 41
Jaapani poolt 26, 27	Rahvusvahelised konfliktid ja kriisid
Sõjad	Esimese maailmasõja eel 20, 36
Prantsuse-Preisi 1, 36	Proletariaadi, bolševike ja sotsialistlike parteide üksikute tegelaste võitlus maailmasõja ohu vastu 18, 35
Vene-Türgi 1877—1878 19, 36	Esimene maailmasõda
Jaapani-Hiina 1894—1895 26, 38	selle põhjused 41
Balkani sõjad 1912—1913 20, 36	tekkimine 41
Võitluse algus kolooniate ja mõju sfääride ümberjaotamise pärast 9, 14, 17, 36	iseloom 41
Esimesed imperialistlikud sõjad	sõjategevuse käik 42, 43, 45, 46
Hispaania-Ameerika 24	Revolutsiooniline liikumine sõja ajal 44, 45, 46
Inglise-Buuri 14	Sõja lõpp ja tulemused 46, teise perioodi tulemused
Vene-Jaapani 27	
Inglise-Vene ja Inglise-Prantsuse vastuolud 14, 17, 36	
Inglise-Saksa vastuolude tekkimine ja arenemine 9, 14, 36	

VIII. KULTUUR XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES.

Teaduse tähtsamad saavutused 47	Vene kultuuri ja teaduse ülemaailmne tähtsus 47, 48
Kodanliku kultuuri kriis 47, 48	Leninism — maailma kultuuri kõrgeim saavutus 48
Kirjanduse arenemise tähtsamad jooned 47, 48	
Kujutava kunsti arenemise tähtsamad jooned 47, 48	

VÖÖRNIMEDE JA VÖÖRKEELSETE SÖNADE HÄÄLDAMINE.

Aisne — een
 Albert — al'beer
 Alcott — 'oolkot
 Allemane — al'man
 Amiens — am'jä(n)
 Anatole — ana'tol
 Angra Pequena — 'angra pe'kena
 Anzin — a(n)'zä(n)
 Antoine — a(n)'tuan
 d'Arcey — 'darssi
 Arras — a'ras
 Auguste — o'güst
 Avesnes — a'ven

Balan — ba'la(n)
 Baltimore — 'booltimoor
 «Baltimore Sun» — 'booltimoor 'san
 Barbès — bar'beess
 Barbusse — bar'büs
 Bastille — bas'ti
 Bazaine — ba'zen
 Bazeilles — ba'zei
 Becquerel — bek'rel
 Belfort — bel'foor
 Belleville — bel'vil
 Bialystok — bja'löstok
 Blanqui — bla(n)'ki
 Bohr — boor
 Bombay — bom'bei
 Bonaparte — bona'part
 Bordeaux — bor'do
 Bourges — burž
 Brody — 'brodö
 Burgfrieden — 'burgfriiden

Cachin — ka'sä(n)
 Cambrai — ka(n)b're
 Camille — ka'mil
 Caves — kaav
 Cecil — 'sessil
 Champagne — ša(n)'pann
 Château-Thierry — ša'totje'ri
 Chauvin — šo'vä(n)
 Chentian Hu — tšhentjen hu

Chicago — ši'kagou
 Chiers — šjeer
 Churchill — 'tšö(r)tšill
 City — 'siti
 Cixi — tshisi
 Claude — klood
 Clemenceau — klöma(n)'so
 Clerget-Seine — kler'ze'seen
 Cleveland — 'kliivländ
 Colas Breugnon — ko'la brön'jo(n)
 Compiègne — ko(n)p'jonn
 Courrières — kur'jeer
 Cowperwood — 'kaupö(r)vuud
 Curie — kü'ri
 Curzon — 'kö(r)zon
 Dąbrowa — do(n)b'rova
 Dąbrowski — do(n)b'rofski
 «Daily News» — 'deili 'njuuz
 Dalian — taljen
 Debs — debz
 décadence — deka'da(n)s
 Delaisi — döle'zi
 De Wet — de'vet
 Díaz — 'diass
 Disraeli — diz'reili
 Donchery — do(n)šö'ri
 Dublin — 'dablin
 Du Bois — dö'bois
 Dufferin — 'daferin
 Dundee — dan'dii
 Dunkerque — dö(n)'kerk
 Duval — dü'val

Eeast End — 'iist 'end
 Edouard — edu'aar
 «Egalité» — egal'te
 Emile — e'mil
 Epervay — eper'ne
 Ernest — 'ö(r)nist
 Eugene — 'juudžin
 Eugène — ö'zeen

fauves — foov
 Field — fiild

Floing — flüä(n)
 Foch — foš
 Forsyte — 'foo(r)sait
 Fort — foor
 France — fra(n)s
 Françoise — fra(n)'suaz
 Fujian — futsjen
 Gallifet — gali'fe
 Galsworthy — 'goolzuöö(r)thi
 «General Motors» — 'dženeral
 'motö(r)z
 Giovonne — ži'von
 Gladstone — 'glädston
 Gogh — hoh
 Gorlice — gor'litse
 Guangzhou — kuangtšou
 Guesde — ged
 Guomindang — kuomintang
 Guy — gi

hacendado — assen'dado
 hacienda — ass'jenda
 Hanyang — hanjang
 Haywood — 'heivuud
 Henri — a(n)'ri
 Hohenzollern — 'hooentsollern
 homestead — 'houmsted
 homerule — 'houm'ruul
 Hubei — hupei
 Hugo — ü'go
 «Humanité» — ümani'te
 Hu Sheng — hušeng

Illy — i'li
 impression — ä(n)press'jo(n)

Jack — džäk
 Jagow — 'jagoo
 James — džeims
 Jaurès — žo'reess
 Jean — ža(n)
 Jean-Christophe — ža(n)kris'tof
 Jiaozhou — tsjaotšou
 John — džon
 Jules — žül

Kiel — kiil
 Ku-Klux-Klan — 'kjuu'klaks'klän

Lafargue — la'farg
 de La Guiche — döla'giš
 La Manche — la'ma(n)š
 Laon — la(n)
 Le Creusot — lökrö'zo
 Le Havre — lö'aavr
 Le Mans — lö'ma(n)
 Lescure — les'küür
 Levallois — löva'lua
 Liaodong — ljautung
 Liebknecht — 'liibkneht
 Liège — ljež

Lille — lil
 Lloyd George — 'loid 'džoodž
 Loire — luar
 London — 'landn
 Loomes — luumz
 Louis — lui
 Louise — luiiz
 Lyon — ljo(n)
 Lys — lis

Macdonald — mak'donald
 MacKinley — mak'kinli
 Mac-Mahon — makma'o(n)
 Manet — ma'ne
 Mann — män
 Marcel — mar'sel
 Marchlewski — marh'lefski
 Marie — ma'ri
 Marne — marn
 Marseille — mar'sei
 Matisse — ma'tis
 Maupassant — mopas'sa(n)
 Maxwell — 'mäksuel
 Mehring — 'meering
 Michel — mi'sel
 Michelson — 'maiklson
 Millerand — mil'ra(n)
 «Minbao» — minpau
 Mitchell — 'mitsel
 Monet — mo'ne
 Montdidier — mo(n)'did'je
 Montmartre — mo(n)'martr
 Moreuil — mo'röi

Namure — na'müür
 Navet — na've
 Nehru — 'neeru
 Neuf-Brisach — 'nöfbri'zak
 Newton — 'njuuton
 Nietzsche — 'niitše

Oise — uaaz
 Orkney — 'oo(r)kni
 Orléans — olre'a(n)
 Osowiec — os'sovjets

Pas de Calais — padöka'le
 Pasteur — pas'töör
 Paul — pol
 Penghuliedao — penghuljetau
 Père-Lachaise — 'peerla'seez
 Péronne — pe'ron
 Pettigrew — 'petigruu
 Pieck — piik
 Pierre — pjeer
 Pissarro — pissa'ro
 Pittsburgh — 'pitsbö(r)g
 Poincaré — puä(n)ka're
 Pottier — pot'je
 Princip — 'printsip
 Przemyśl — 'pšemöšl

Quing — tshing	Zetkin — 'tsetkin
Reichpietsch — 'raihipiits	Zimmerwald — 'tsimmervald
Reims — rä(n)s	Zola — zo'la
Renoir — rö'nuar	Taff — täf
Rhodes — roodz	Tagore — ta'goor
Robespierre — robesp'jeer	Texas — 'teksäs
Rockefeller — 'rokfelö(r)	Thiers — tjeer
Rocroi — rok'rua	Thälmann — 'teelmann
Rolland — ro'la(n)	Tianjin — thjentsin
Romain — ro'mä(n)	«Times» — taimz
Roosevelt — 'ruuzvelt	Tisza — 'tissa
Rouen — ru'a(n)	«Tongmenghui» — tungminghui
Rougon-Macquart — ru'go(n)	Torino — to'rino
ma'kaar	tortilla — tor'tilja
Rubecourt — rübö'kuur	Toul — tul
Ruhr — ruur	Tucović — 'tutsovitš
Rutherford — 'razö(r)fo(r)d	Turner — 'tö(r)ne(r)
Röhren — 'röören	Twain — tuein
de Sacy — dösas'si	Uhrich — ü'rik
Saint-Antoine — sä(n)ta(n)'tuan	United Fruit Company — ju'naitid
Saint-Etienne — sä(n)tet'jen	'fruit 'kampöni
Saint-Louis — sänt'luuis	Upton — 'apton
Saint-Menges — sä(n)'ma(n)ž	Vallès — va'leess
Saint-Quentin — sä(n)ka(n)'tä(n)	Varlin — var'lä(n)
Saône — soon	Verdun — ver'dö(n)
«Saturday Review» — 'sätö(r)dei	Verlaine — ver'leen
riv'juu	Versailles — ver'sai
Schlieffen — 'šliifen	Victor — vik'toor
Schneider — šnei'deer	Villa — 'vilja
Sedan — sö'da(n)	Villers-Cerné — vi'leer ser'ne
Seine — seen	Vincent — vä(n)'sa(n)
Serrailleur — serai'je	Vouziers — vuz'je
Shandong — šantung	Wales — 'ueilz
Shaw — šoo	Wilde — uaild
Sherman — 'šö(r)man	Wilhelmshaven — 'vilhelms'hafen
Sichuan — sitšhuan	William — 'uiljam
Siemens-Schuckert — 'ziimens	Wilson — 'uilsen
'šukkert	Winston — 'uinston
Sinclair — 'sinklä(r)	Wissembourg — vissa'(n)'buur
Sjoberg — 'šuublom	Woodrow — 'vuudrou
Skłodowska — sklo'dofska	Wuchang — utsang
Soissons — suas'so(n)	Xianggang — sjangkang
Somme — som	«Xingzhonghui» — singtsunghui
South Improvement Company —	Ypres — ipr
'sauth imp'ruuvment 'kampöni	Yuan Shikai — jüanšikai
Strasbourg — stras'buur	Yuannan — jünnan
Sun Zhongshan — suntšungšan	
Zapata — sa'pata	
Zápotocky — 'zaapototskii	

(r) märgib ebamäärast r-i, mis võib jääda ka hääldamata.
 Rõhumärk ' asub rõhulise silbi ees.
 (n) näitab, et eelnevat täishäälikut tuleb hääldada ninahäälikuna.

SISUKORD.

Sissejuhatus	3
I PEATÜKK. PRANTSUSE-PREISI SÕDA JA PARIISI KOMMUUN	5
§ 1. Prantsuse-Preisi sõda	5
§ 2. 1871. a. 18. märtsi proletaarne revolutsioon	13
§ 3. Kommuun kui proletariaadi diktatuuri esimene katse	17
§ 4. Kommuuni lüüasaamine. Pariisi Kommuuni ajalooline tähtsus	22
§ 5. I Internatsionaal Pariisi Kommuuni päevil ja pärast selle	27
lüüasaamist	
II PEATÜKK. SAKSAMAA XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI	
ALGUSES	31
§ 6. Saksa keisririigi moodustamine	31
§ 7. Saksamaa majanduslik arenemine	34
§ 8. Saksa keisririigi sise- ja välispoliitika XIX sajandi lõpul	41
§ 9. Saksa imperialistide ettevalmistused sõjaks maailma ümber-	44
jaotamise eest	
§ 10. Töölis- ja sotsiaaldemokraatlik liikumine XIX sajandi lõpul	48
§ 11. Töölisliikumine ja Saksa sotsiaaldemokraatia XX sajandi	52
alguses	
III PEATÜKK. INGLISMAA XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI	
ALGUSES	59
§ 12. Inglismaa majanduslik arenemine. Inglise imperialismi kolo-	59
niaalne iseloom	
§ 13. Inglismaa poliitiline arenemine XIX sajandi lõpul	64
§ 14. Inglise imperialismi koloniaal- ja välispoliitika	68
§ 15. Töölisliikumine Inglismaal XIX sajandi lõpul ja XX sajandi	74
alguses. Poliitiline kriis Inglismaal Esimese maailmasõja eelõhtul .	
IV PEATÜKK. PRANTSUSMAA XIX SAJANDI LÕPUL JA XX	
SAJANDI ALGUSES	82
§ 16. Prantsusmaa majanduslik arenemine	82
§ 17. Kolmanda vabariigi poliitiline arenemine	87
§ 18. Töölisliikumine Prantsusmaal XIX sajandi lõpul ja XX sajandi	94
alguses	
V PEATÜKK. LÕUNA- JA LÄÄNESLAAVLASED XIX SAJANDI	
LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES	101
§ 19. Lõunaslaavlaste olukord XIX sajandi lõpul ja XX sajandi	101
alguses	
§ 20. Balkani sõjad. Lääneslaavlased XIX sajandi lõpul ja XX	111
sajandi alguses	

VI PEATÜKK. AMEERIKA ÜHENDRIIGID XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES	119
§ 21. Ameerika Ühendriikide majanduslik arenemine	119
§ 22. Ameerika Ühendriikide poliitiline kord	125
§ 23. Töölisliikumine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses	132
§ 24. Ameerika Ühendriikide agressiivne välispoliitika	139
VII PEATÜKK. LADINA-AMEERIKA MAAD	147
§ 25. Ladina-Ameerika aastail 1870—1917	147
VIII PEATÜKK. JAAPAN	156
§ 26. 1868. aasta revolutsioon. Jaapani arenemine mööda kapitalistlikku teed	156
§ 27. Jaapan XX sajandi alguses	160
IX PEATÜKK. AASIA ÄRKAMINE	164
§ 28. Hiina XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses	164
§ 29. 1911.—1913. aasta Hiina revolutsioon	170
§ 30. India rahvuslik vabadusliikumine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses	174
X PEATÜKK. AAFRIKA RAHVAD XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUSES	180
§ 31. Aafrika jaotamine kapitalistlike suurriikide poolt. Aafrika rahvaste võitlus kolonisaatorite vastu	180
§ 32. Aafrika rahvaste võitlus kolonisaatorite vastu (järg). Aafriklaste julm koloniaalne rõhumine	187
XI PEATÜKK. RAHVUSVAHELINE TÖÖLISLIIKUMINE JA II INTERNATSIONAAL	196
§ 33. II Internatsionaali loomine	196
§ 34. Oportunismi tugevnemine II Internatsionaali juhtkonnas	202
§ 35. Vene proletariaadi eesrindlik osa rahvusvahelises töölisliikumises	205
XII PEATÜKK. RAHVUSVAHELISED SUHTED	211
§ 36. Rahvusvaheline võitlus XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses	211
XIII PEATÜKK. IMPERIALISM KUI KAPITALISMI KÕRGEIM JA VIIMNE STAADIUM	219
§ 37—38. Imperialism — monopolistlik kapitalism	219
§ 39. Imperialism kui parasiitlik ja roiskuv kapitalism	231
§ 40. Imperialism — surev kapitalism, sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu	235
XIV PEATÜKK. ESIMENE MAAILMASÕDA AASTAIL 1914—1918	240
§ 41. Sõja põhjused ja algus. II Internatsionaali krahh	240
§ 42. Sõjategevus 1914. aastal. Jaapani, Türgi ja Itaalia sõttaastumine	247
§ 43. Sõjategevus aastail 1915—1916	252
§ 44. Revolutsioonilise kriisi küpsemine Euroopas	259
§ 45. Poliitilised sündmused ja sõjategevus 1917. aastal	265
§ 46. Saksamaa ja tema liitlaste lüüasaamine. Sõja lõpp	275

XV PEATÜKK. XIX SAJANDI LÕPU JA XX SAJANDI ALGUSE KULTUUR	284
§ 47—48. XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse kultuur	284
Ühiskonna arenemise tulemused uusaja teise perioodi jooksul	299
Materjali kordavateks ja üldistavateks tundideks uusaja ajaloo teise perioodi kohta	302
Kronoloogiline koondtabel	302
Õpikus esinevate tundmata sõnade seletused	305
Aineregister	307
Võõrnimede ja võõrkeelsete sõnade hääldamine	310

VI PEATÜ
JA XX SA

- § 21. Ame
- § 22. Ame
- § 23. Töö
- § 24. Am

VII PEATÜ

- § 25. Lac

VIII PEA

- § 26. 186
- likku
- § 27. Ja

IX PEATÜ

- § 28. H
- § 29. 19
- § 30. Ir
- sajandi

X PEATÜ
SAJAND

- § 31. A
- rahvas
- § 32. A
- laste

XI PEATÜ
II INT

- § 33.
- § 34.
- § 35.
- kumi

XII PEATÜ

- § 36.

XIII PEATÜ
VIIMNE

- § 37
- § 39
- § 40
- eelõ

XIV

- § 4
- § 4
- ast
- § 4
- § 4
- § 4
- § 4

Александр Петрович Аверьянов, Илья Саввич Галкин, Лев Израилевич Зубок, Александр Яковлевич Манусевич, Всеволод Алексеевич Орлов, Владимир Михайлович Хвостов. Новая история, ч. II. Учебник для девятого класса средней школы. Издание 10-е. На эстонском языке. Перевела с русского Э. Каарде. Стихи перевела В. Вилланди. Художник-оформитель Т. Коха. Издательство «Валгус», Таллин.

Toimetaja U. Maask. Kunstiline toimetaja B. Grodinski. Tehniline toimetaja K. Ehte. Korrektorid I. Pikner ja T. Kisseljova. Laduda antud 10. IX 1975. Trükkida antud 10. XI 1975. Leningradi M. Gorki nim. Paberivabriku nr. 1 trükipaber nr. 3, 60×90/16. Trükipoognaid 19,75. Arvestuspoognaid 21,54. Trükiarv 25 000. Kirjastus «Valgus», Tallinn. Pärnu mnt. 10. Trüki-koda «Kommunist», Tallinn, Pikk t. 2. Tellimuse nr. 4367. Hind 36 kop.